

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ – ΤΟΜΕΑΣ Μ.Ν.Ε.Φ.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

**ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ *ΡΥΘΜΟΣ* (1932-1934) ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ
ΤΟΥ ΣΤΙΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΖΥΜΩΣΕΙΣ ΤΟΥ
ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ**

Ευάγγελος Τελληγιαννίδης

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Αθηνά Βογιατζόγλου

Ιωάννινα, Ιούνιος 2017

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

---

1. Αθηνά Βογιατζόγλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας
Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
2. Τάκης Καγιαλής, Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας
Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
3. Γιάννης Παπαθεοδώρου, Αναπληρωτής Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας
Τμήμα Φιλολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Κι όμως τον έρωτα που ήθελες τον είχα να σ' τον δώσω·
τον έρωτα που ήθελα – τα μάτια σου με το 'παν
τα κουρασμένα και ύποπτα – είχες να με τον δώσεις.

Κ.Π. Καβάφης, «Στες Σκάλες», *Κρυμμένα ποιήματα
1877-1923*, επιμ. Γ.Π. Σαββίδης, Ίκαρος, Αθήνα 1993

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο της ολοκλήρωσης των σπουδών μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων με ειδίκευση στη Νέα Ελληνική Φιλολογία.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να εκφράσω τη βαθύτατη ευγνωμοσύνη μου στην επόπτριά μου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, κ. Αθηνά Βογιατζόγλου, για το γόνιμο διάλογο, την καθοδήγηση και την υποστήριξη που μου παρείχε σε κάθε στάδιο της συγγραφής της παρούσας εργασίας. Η συμβολή της υπήρξε καθοριστική – τα λάθη και οι παραλήψεις του παρόντος βαραίνουν, προφανώς, μόνο εμένα.

Στη συνέχεια, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος για τη συνεχή στήριξη και βοήθειά τους. Ειδικότερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Αναπληρωτή Καθηγητή, κ. Γιάννη Παπαθεοδώρου, γιατί από την αρχή θεώρησα πως ήταν ο πρώτος που πίστεψε στις δυνατότητές μου.

Θα ήθελα, ακόμη, να ευχαριστήσω το προσωπικό της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων που υπήρξε εξαιρετικά πρόθυμο και φιλικό να με εξυπηρετήσει σε οτιδήποτε χρειάστηκα, καθώς και το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, από το οποίο μου δόθηκε σε ψηφιοποιημένη μορφή το περιοδικό της έρευνας.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες πρέπει να εκφράσω στον Παναγιώτη Ελ Γκεντί που ήταν πάντα πρόθυμος να με συμβουλέψει και να με ενθαρρύνει καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου. Στην Κωνσταντίνα Τάγκα με την οποία μοιράστηκα τις αγωνίες και τα προβλήματα της έρευνας. Στις φίλες μου Μαριαλένα Φωτοπούλου και Ευδοξία Μπουζίνη, οι οποίες διάβασαν πάντα με προθυμία τις εργασίες των σεμιναρίων και με συμβούλευαν για τυχόν αβλεψίες μου.

Επίσης, ευχαριστώ από καρδιάς τους Γιούλη Δινοπούλου, Μαρία Κουτσή, Βαλέρια Μπέζα, Παναγιώτη Πριστούρη, Γεωργία Τσιμπουράκη και Πέτρο Χριστακόπουλο για την υπομονή και την υποστήριξη που μου έδειξαν καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας μου αλλά και γιατί ήταν πάντα δίπλα μου για να ξεφύγουμε από τη μονοτονία της μελέτης. Τη Χριστίνα Μπούτσκα, για όλα τα «καμάρι ξύπνα» που μου έλεγε κάθε πρωί, αλλά και τη Βασιλική Κώστα και την Αριάδνη Πίτσια, στα τελευταία στάδια της εργασίας, που με παρακίνησαν να «βρω τον Ρυθμό μου».

Τέλος, από τις ευχαριστίες μου δεν θα μπορούσαν να εξαιρεθούν τα μέλη της οικογένειάς μου. Θα ήθελα να ευχαριστήσω ειλικρινά τους γονείς μου, το θείο μου και την αδερφή μου για την υλική και ψυχολογική στήριξη που μου έχουν προσφέρει. Το ευχαριστώ αυτό είναι ένα ελάχιστο δείγμα ευγνωμοσύνης για τη μακροχρόνια αρωγή και συμπαράστασή τους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
---------------	---

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ *ΡΥΘΜΟΥ*

1.1. Παρουσίαση του περιοδικού.....	16
1.2. Η κυκλοφορία του περιοδικού και οι βασικές προγραμματικές αρχές του	23
1.3. Ο διευθυντής και οι επιμελητές της ύλης	29
1.4. Οι Συνεργάτες	33

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΟΙΗΣΗ ΣΤΟΝ *ΡΥΘΜΟ*

2.1. Πρωτότυπη ποιητική παραγωγή	41
2.2. Μεταφρασμένη ποιητική παραγωγή	55
2.3. Η Έρευνα για την ποίηση	60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΜΥΘΟΠΛΑΣΤΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟΝ *ΡΥΘΜΟ*

3.1. Κείμενα μυθοπλαστικής πεζογραφίας	74
3.2. Μεταφρασμένη πεζογραφία	84

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΤΟΝ *ΡΥΘΜΟ*

4.1. Δοκίμια και Μελέτες	88
4.2. Το αναμνηστικό τεύχος στον ποιητή των <i>Σκιών</i>	100

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΤΟΝ *ΡΥΘΜΟ*

5.1. Βιβλιοκριτική	108
5.1.1. Κριτική για την ποίηση	109
5.1.2. Κριτική για την πεζογραφία	112
5.1.3. Κριτική ποικίλης ύλης	115

5.2. Καλλιτεχνικά ζητήματα	117
5.2.1. Το θέατρο	118
5.2.2. Εικαστικές τέχνες και τεχνοκριτική	120
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	125
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	130

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Επίμετρο I	144
Αρχές της Ευρετηρίασης	144
Πίνακας Περιεχομένων κατά τεύχη	146
Πίνακας Περιεχομένων κατά συγγραφείς	167
Επίμετρο II	179

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Τα στοιχεία της Ταυτότητας	181
Ποιήματα	182
Εικόνες	186

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αναδίφηση στον περιοδικό τύπο αποτελεί, όπως επισημαίνει ο Χ.Λ. Καράογλου, «ένα συναρπαστικό και γοητευτικό ταξίδι» και αυτό γιατί «η ιστορία από παρελθόν γίνεται παρόν· ο ερευνητής επικοινωνεί με τα ίδια τα γεγονότα εν του γίνεσθαι, βιώνει τα ιστορικά δρώμενα και αισθάνεται τη θερμοκρασία τους».¹ Η έρευνα, λοιπόν, του τύπου μιας εποχής, και συγκεκριμένα του λογοτεχνικού περιοδικού τύπου, συμβάλλει στη γνώση του πνευματικού κλίματος και της διακίνησης των ιδεών της εκάστοτε περιόδου. Με τον τρόπο αυτόν, τα περιοδικά παίρνουν την ιδιότητα «ιστορικού τεκμηρίου»,² καθώς αντικατοπτρίζουν την πνευματική ζωή, όχι μόνο του τόπου στον οποίο εκδόθηκαν, αλλά ολόκληρης της εποχής στην οποία κυκλοφόρησαν.

Αντικείμενο της παρούσας έρευνας αποτελεί η έκδοση του βραχύβιου λογοτεχνικού περιοδικού της περιόδου του Μεσοπολέμου, το οποίο κυκλοφόρησε από τον Σεπτέμβριο του 1932 έως τον Αύγουστο του 1934 στον Πειραιά και φέρει τον τίτλο *Ρυθμός*. Στόχος της έρευνας είναι να αναδειχθεί η συνολική προσφορά του στα νεοελληνικά γράμματα και συγκεκριμένα η συμβολή του στις λογοτεχνικές ζυμώσεις της περιόδου.

Αδιαμφισβήτητα, η κυκλοφορία ενός περιοδικού αποτελεί αυτόνομο γεγονός, το οποίο, ωστόσο, δεν μπορεί να αυτονομηθεί από την εποχή του.³ Για να επιτευχθεί, λοιπόν, η μελέτη του περιοδικού, η έρευνα κινείται σε δύο άξονες. Αφενός, επιχειρείται να αναδειχθεί η φυσιογνωμία του μέσα από τη μελέτη της δημοσιευμένης ύλης και αφετέρου μελετάται εκ παραλλήλου η περιρρέουσα ατμόσφαιρα, ούτως ώστε να αναδειχθεί ο τρόπος με τον οποίο το περιοδικό συνδιαλέγεται με την εποχή του.

Για τον λόγο αυτόν επιχειρείται η ένταξη του *Ρυθμού* τόσο στα ιστορικά όσο και στα λογοτεχνικά συμφραζόμενα της περιόδου κυκλοφορίας του. Πιο αναλυτικά, επιχειρείται η αδρομερής συγκρότηση του ιστορικού πλαισίου της περιόδου του Μεσοπολέμου, από τη Μικρασιατική Καταστροφή έως τα πρώτα χρόνια της

---

¹ Ερευνητική Ομάδα – Χ.Λ. Καράογλου (εποπτεία), *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση: Αθηναϊκά περιοδικά (1901-1925)*, τ. Α', University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 9.

² Παντελής Ζεμπύλης, «Οι μάχες των Νέων Ελληνικών». *Η αντισυμβατική πνευματική φωνή του μεσοπολέμου*, μεταπτυχιακή εργασία, Α.Π.Θ., Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 6.

³ Χ.Λ. Καράογλου, *Το περιοδικό «Μούσα» (1920-1923). Ζητήματα ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Νεφέλη, Αθήνα 1991, σ. 13.

δεκαετίας του 1930, δηλαδή έως την έκδοση του περιοδικού, και από την άλλη, η ανίχνευση του λογοτεχνικού πλαισίου μέσα στο οποίο εκδόθηκε και κυκλοφόρησε ο *Ρυθμός*.

Στη συνέχεια, η εργασία αρθρώνεται σε πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο, επιχειρείται η ανάδειξη της ταυτότητας του περιοδικού μέσα από εκτενή αναφορά αφενός στον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται η ύλη του και αφετέρου στις βασικές προγραμματικές αρχές του. Επίσης, γίνεται λόγος τόσο για τη διεύθυνση όσο και για τους τακτικούς συνεργάτες του περιοδικού. Τα επόμενα δύο κεφάλαια εστιάζουν στην πρωτότυπη λογοτεχνική παραγωγή των συνεργατών. Το δεύτερο κεφάλαιο, το οποίο καλύπτει και το μεγαλύτερο μέρος της παρούσας διπλωματικής εργασίας, επικεντρώνεται στην ποιητική παραγωγή που προβλήθηκε μέσα από τις σελίδες του περιοδικού, τόσο στην πρωτότυπη όσο και στη μεταφρασμένη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον συγκεντρώνει και η έρευνα που διεξήχθη από τη διεύθυνση του *Ρυθμού*, που θέτει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος την ποίηση, θέμα που απασχολεί έντονα τους διανοούμενους της πνευματικής ζωής την περίοδο αυτήν. Το τρίτο κεφάλαιο, σχετίζεται με τα πεζά αφηγηματικά κείμενα των συνεργατών του περιοδικού, αλλά και τις μεταφραστικές τους επιλογές από πεζογραφήματα της ξένης λογοτεχνίας.

Στα τελευταία δύο κεφάλαια εξετάζεται η υπόλοιπη ύλη του περιοδικού. Συγκεκριμένα, στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζονται τα δοκίμια και οι μελέτες που δημοσιεύτηκαν, καθώς και το αναμνηστικό τεύχος στον ποιητή Λάμπρο Πορφύρα, αμέσως μετά το θάνατό του. Στο πέμπτο κεφάλαιο, μελετώνται τόσο οι βιβλιοκρισίες για τα βιβλία που στάλθηκαν στο περιοδικό όσο και ζητήματα κριτικής της καλλιτεχνικής έκφρασης, όπως είναι το θέατρο και οι εικαστικές τέχνες.

Στο τέλος της εργασίας παραθέτω επίμετρο, το οποίο αρθρώνεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει δύο πίνακες με αναλυτικά περιεχόμενα του περιοδικού. Συγκεκριμένα, ο πρώτος πίνακας επιχειρεί την κατανομή της ύλης ανά τεύχος, ενώ ο δεύτερος ανά συνεργάτη. Το δεύτερο μέρος, περιλαμβάνει πίνακα με την ποσοστιαία κατανομή της ύλης του περιοδικού.

«Για την Ελλάδα ο μεσοπόλεμος αρχίζει με μια περιπέτεια και τελειώνει με μια άλλη»⁴ με αυτά τα λόγια, ο Παναγιώτης Μουλλάς, επιχειρεί να προσδιορίσει εν συντομία τα είκοσι χρόνια μεταξύ των ετών 1920-1940. Ο ελληνικός Μεσοπόλεμος, λοιπόν, συνδεόμενος με το ορόσημο της Μικρασιατικής Καταστροφής του 1922, όπως και αν τον προσδιορίσουμε χρονικά –«είτε δηλαδή εκλάβουμε ως αφετηρία του το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είτε την ήττα στην Μικρά Ασία και τη Συνθήκη της Λοζάνης»⁵ και τοποθετώντας τη λήξη του «είτε και πάλι, επιλέξουμε να την ταυτίσουμε με την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου τον Σεπτέμβριο 1939, είτε να την τοποθετήσουμε, πολύ πιο λογικά, στις 28 Οκτωβρίου 1940»⁶ – επέφερε σημαντικές αλλαγές στις κοινωνικοπολιτικές δομές της χώρας.

Από τη μία, τόσο το γεγονός της ίδιας της Μικρασιατικής Καταστροφής,⁷ όσο και το επακόλουθό της, δηλαδή η κατάρρευση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας, και από την άλλη η πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου σε μια εποχή που κυριαρχεί η αστάθεια του πολιτεύματος μεταξύ αβασίλευτης και βασιλευόμενης δημοκρατίας καθώς και η αλληλοδιαδοχή πολιτικών και στρατιωτικών στον τομέα της εξουσίας, όπου «η μια κυβέρνηση διαδέχεται την άλλη»⁸ και έχουμε μια σειρά από στρατιωτικά πραξικοπήματα, συμπληρώνουν και συνθέτουν παράλληλα την εικόνα του ελληνικού πολιτικού τοπίου στη διάρκεια του Μεσοπολέμου.

---

⁴ Παναγιώτης Μουλλάς, «Εισαγωγή» στο *Η μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. Α΄, Σοκόλης, Αθήνα 1993, σ. 17. Στο σημείο αυτό αξίζει ν' αναφερθούν και τα λόγια του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, ο οποίος επισημαίνει την ιδιαιτερότητα της περιόδου αυτής για την ελληνική κοινωνία: «την ιστορική στιγμή του νεοελληνικού, ειδικότερα μεσοπολέμου, τόσο διαφορετική από εκείνη που ξετυλίχτηκε σε άλλους τόπους, με τον πολύχρονο αγώνα της Μικρασίας, με την καταστροφή, την προσφυγιά, με το βίαιο συνταίριασμα ελληνικών ομάδων, χωρισμένων από αιώνες μεταξύ τους, με την πνευματική και ψυχική κρίση που δημιούργησε»: βλ. Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τα πρόσωπα και τα κείμενα. Ανήσυχα χρόνια*, τ. Β΄, Αετός, Αθήνα 1943, σ. 20.

⁵ Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*, τ. Α΄ (εισαγωγικά κείμενα. Α-Δ), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 41.

⁶ Ο.π.

⁷ Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα λόγια του Γιώργου Αράγη όσον αφορά τη Μικρασιατική Καταστροφή: «Η Μικρασιατική Καταστροφή ήταν ένα συγκλονιστικό γεγονός που συντάραξε συθέμελα το νεοελληνικό κόσμο. Είναι, καθώς πιστεύω, η πρώτη φορά που οι άνθρωποι του τόπου είδαν το πρόσωπό τους στον καθρέφτη της πραγματικότητας. Μέχρι τότε καθρεφτιζόταν στην Αρχαία Ελλάδα, στο Βυζάντιο, στη Μεγάλη Ιδέα της εθνικής ολοκλήρωσης, στις φυλετικές φαντασιώσεις... Τώρα το ζήτημα της αυτογνωσίας έμπαινε από τη μεριά μιας ανέκκλητης ιστορικής συμφωνίας. Κάτι που ωθούσε τον καθένα να δει τον εαυτό του και την γύρω του κατάσταση με νέο τρόπο», βλ. Γιώργος Αράγης, *Η μεταβατική περίοδος της ελλαδικής ποίησης. Η σταδιακή της εξέλιξη από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους ως το 1930*, Σοκόλης, Αθήνα 2006, σ. 59.

⁸ Νίκος Γ. Σβορώνος, *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Εισαγωγή-επιμέλεια Ξ. Γιαταγάνας, Θεμέλιο, Αθήνα 1982, σ. 303.

Το τοπίο της πρώτης δεκαετίας του Μεσοπολέμου περιγράφει η Χριστίνα Ντουινιά, δίνοντας παράλληλα και όλη την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της περιόδου:

Πρώτη μεσοπολεμική δεκαετία. Ταραγμένη και σκοτεινή. Με νωπή την επανάσταση του 1917. Με ανοιχτή την πληγή του 1922. Με τη δικτατορία του Πάγκαλου και τη δημοκρατία του Παπαναστασίου. Με άστεγους και πρόσφυγες. Με εξαθλιωμένους αγρότες και άνεργους εργάτες. Με λιμοκτονούντες δημοσίους υπαλλήλους. Με φοιτητές διψασμένους για λογοτεχνία και επανάσταση.⁹

Στο διάστημα πάντως της εικοσαετίας στην οποία εκτείνεται η περίοδος του Μεσοπολέμου, «οι χρονιές 1922 και 1932 αποτελούν δύο κρίσιμα όρια [...]. Η δεκαετία ανοίγει με τη μικρασιατική κατάρρευση και κλείνει με το “χρεωστάσιο”, ως συνέπεια της διεθνούς οικονομικής κρίσης του 1929».¹⁰

Στο σημείο αυτό σκόπιμη θα ήταν μία σύντομη εξιστόρηση των ιστορικών γεγονότων,¹¹ τόσο στον πολιτικό όσο και στον κοινωνικό τομέα, ούτως ώστε να αρχίσει να συντίθεται το σκηνικό της κοινωνικοπολιτικής ζωής της χώρας από τη Μικρασιατική Καταστροφή έως τα πρώτα χρόνια της δεύτερης δεκαετίας του Μεσοπολέμου. Συγκεκριμένα, με την εθνική καταστροφή του 1922 και τη μαζική άφιξη των προσφύγων,¹² «ενάμιση περίπου εκατομμύριο πρόσφυγες έφτασαν στην Ελλάδα, οι περισσότεροι καλλιεργητές, χωρίς καθόλου περιουσία».¹³ Με την ήττα

---

⁹ Χριστίνα Ντουινιά, *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Καστανιώτης, Αθήνα 1996, σ. 29.

¹⁰ Γεωργία Λαδογιάννη, *Κοινωνική κρίση και αισθητική αναζήτηση στον μεσοπόλεμο. Η παρέμβαση του περιοδικού Ιδέα*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1993, σ. 17.

¹¹ Για μια περιγραφική εξιστόρηση των γεγονότων του Μεσοπολέμου, συνθέτοντας ένα σύντομο ιστορικό πλαίσιο των δεκαετιών του '20 και του '30, βλ. Γιώργος Γ. Αλισανδράτος, «Η ποίηση στο περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα* (1935-1940 και 1944-1945)» στο Σωκράτης Λ. Σκαρτσής (επιμ.), *Πρακτικά δέκατου τέταρτου συμποσίου ποίησης. Ανδρέας Εμπειρικός – Γιάννης Ρίτσος – Περιοδικά, Αχαϊκές εκδόσεις, Πάτρα 1996, σσ. 97-98.*

¹² Η άφιξη των προσφύγων πραγματοποιήθηκε αφού είχε υπογραφεί η ελληνο-τουρκική Σύμβαση του 1923, η οποία «καθόριζε την υποχρεωτική ανταλλαγή των μειονοτήτων των δύο χωρών και είχε ενσωματωθεί στη Συνθήκη της Λωζάνης», βλ. Νίκος Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, μτφ. Αικατερίνη Ασδραχά, βιβλιογραφικός οδηγός Σπύρου Ι. Ασδραχά, Θεμέλιο, Αθήνα 1976, σ. 125.

¹³ Ο.π.: Ο Γιάννης Ε. Χατζημανωλάκης μελετώντας την πόλη του Πειραιά αναφέρει: «Η μεταβολή που σημειώθηκε, μετά τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, έγινε ιδιαίτερα αισθητή στον Πειραιά. Τα μεγάλα γεγονότα που μεσολάβησαν, σε εθνικά αλλά και σε διεθνή πλαίσια, δημιούργησαν, όπως ήταν φυσικό ανακατατάξεις ιδεολογικές, πνευματικές και κοινωνικές, που κυρίως, οι τελευταίες υπήρξαν περισσότερο έκδηλες στον τόπο μας. Γιατί εδώ, σε τούτα τα χρώματα, βρήκαν αραξοβόλι τα караβάνια των ξεριζωμένων της μικρασιατικής καταστροφής του 1922» και συνεχίζει «Ο πληθυσμός, που στα 1907 μόλις έφτανε τους 73.579 κατοίκους, αυξήθηκε το 1920 σε 133.482 και το 1928 –στην πρώτη, μετά τη μικρασιατική καταστροφή απογραφή– σε 254.088 κατοίκους»· βλ. Γιάννης Ε. Χατζημανωλάκης, *Χρονικό της Πειραιϊκής πνευματικής ζωής (1835-1973)*, τυπ. Χρ. Χρήστου, Πειραιάς 1973, σ. 119 και 119-120 αντίστοιχα.

της «πολιτικής του πολέμου»¹⁴ έρχεται στο προσκήνιο το αίτημα για την ανασυγκρότηση της ελληνικής κοινωνίας, με κύρια προβλήματα τόσο τη στέγαση και την επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων όσο και τις μεταρρυθμίσεις στους τομείς της βιομηχανίας, του εμπορίου και της γεωργίας.

Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι η κατάρρευση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας είχε ως επακόλουθο την ιστορική «συρρίκνωση του Ελληνισμού μέσα στα όρια μιας ενιαίας επικράτειας [που] έγινε δυνατό να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις και να ορισθούν οι βασικές κατευθύνσεις για την αναπτυξιακή πορεία της νεοελληνικής κοινωνίας».¹⁵ Σημαίνοντα ρόλο στην κοινωνική ανάπτυξη είχαν οι πρόσφυγες, και αυτό γιατί οι πρόσφυγες λειτούργησαν «ως καταλύτης σ' όλο το φάσμα των συνθηκών ζωής του κράτους· ως επιταχυντής οικονομικο-κοινωνικών και πολιτικο-ιδεολογικών αποκρυσταλλώσεων».¹⁶ Συγκεκριμένα, η συρροή των προσφύγων αποτελεί «το φυσιολογικό παρεπόμενο του τέλους της μεγάλης ιδέας και μαζί οι δύο εξελίξεις εισάγουν στη δεύτερη φάση της νεοτερικότητας της ελληνικής κοινωνίας»,¹⁷ καθώς η άφιξη των προσφύγων

δεν ήταν μόνο ένα δυσβάστακτο φορτίο για την υπανάπτυκτη ελληνική οικονομία, αλλά αποτέλεσε επίσης ένα σπουδαίο κίνητρο και μια αποφασιστική προϋπόθεση για την ανάπτυξη της. Από οικονομική άποψη, οι πρόσφυγες αφ' ενός λειτούργησαν σαν μια ειδικευμένη και φθηνή εργατική δύναμη και αφ' ετέρου συνέβαλαν στη διεύρυνση της εγχώριας αγοράς.¹⁸

Βέβαια, τα προβλήματα τα οποία προέκυπταν τόσο για την περίθαλψη όσο και για την παραγωγική αφομοίωση των προσφύγων, ήταν αδύνατο να αντιμετωπισθούν από την ελληνική κυβέρνηση και για το λόγο αυτόν απευθύνθηκε «στην Κοινωνία των Εθνών και ζήτησε τη μεσολάβησή τους, ως εγγυήτριας για τη σύναψη μεγάλου

---

¹⁴ Σεραφείμ Μάξιμος, *Κοινοβούλιο ή δικτατορία*; επιμ. Λουκάς Αζερός, Στοχαστής, Αθήνα 1975, σ. 12.

¹⁵ Κώστας Βεργόπουλος, *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη. Η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο*, Εξαντάς, Αθήνα 1978, σ. 17.

¹⁶ Άλκης Ρήγος, *Η Β' ελληνική δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, πρόλογος Νίκος Σβορώνος, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 31.

¹⁷ Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 10.

¹⁸ Βεργόπουλος, *ό.π.*, σ. 40. Βέβαια στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί ότι «η καπιταλιστική εκβιομηχάνιση, που γινόταν δυνατή από τη διαθεσιμότητα πολυάριθμου εργατικού δυναμικού και τον εξωτερικό δανεισμό, είχε άμεσες επιπτώσεις στην κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας. Η μεγάλη προσφορά εργατικών χεριών επέφερε τη μείωση των ημερομισθίων, και η επιβολή άμεσων και έμμεσων φόρων επιδείνωσε την οικονομική κατάσταση των οικονομικά αδύνατων της πόλης και της υπαίθρου»· βλ. Λαδογιάννη, *ό.π.*, σ. 17.

δανείου στο εξωτερικό. Πράγματι, η εγγύηση της ΚΤΕ ενθάρρυνε τελικά τους χρηματιστές του Λονδίνου για τη σύναψη του πρώτου προσφυγικού δανείου με την ελληνική κυβέρνηση». ¹⁹

Η χρονική περίοδος 1923 έως 1926, ²⁰ χαρακτηρίζεται από την πολιτική αστάθεια –«τρεις κυβερνήσεις διαδέχονται η μία την άλλη σ' ένα χρόνο»²¹– η οποία δίνει τη δυνατότητα στον στρατηγό Πάγκαλο να καταλάβει με πραξικόπημα την εξουσία και να εγκαθιδρύσει το δικτατορικό καθεστώς. Συγκεκριμένα, στις 26 Ιουνίου 1925, ο στρατηγός Πάγκαλος επιβάλλει την αναστολή του Συντάγματος και στις 3 Ιανουαρίου 1926 γίνεται απόλυτος δικτάτορας, ενώ με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας αρχίζει μια εποχή «ξέφρενης κερδοσκοπίας στο χρηματιστήριο [...]». Το καθεστώς συνδέθηκε έτσι με μια μικρή ομάδα κερδοσκόπων». ²² Εξαιτίας της καταστάσεως που επικρατεί στη χώρα, ο Παύλος Κουντουριώτης παραιτείται από το αξίωμα του Προέδρου της Δημοκρατίας, στις 19 Μαρτίου, στο οποίο, με νόθο δημοψήφισμα, εκλέγεται στις 5 Απριλίου ο ίδιος ο Πάγκαλος. Λίγους μήνες αργότερα, και συγκεκριμένα στις 27 Αυγούστου 1926, ο στρατηγός Κονδύλης καταλύει την δικτατορία του Πάγκαλου και με τον τρόπο αυτόν αποκαθίσταται ο Κουντουριώτης στο αξίωμα του προέδρου της Δημοκρατίας.

Στις 4 Δεκεμβρίου του 1926 σχηματίζεται οικουμενική κυβέρνηση με τον Αλέξανδρο Ζαΐμη, ο οποίος αναλαμβάνει από τον Κουντουριώτη την προεδρία της Δημοκρατίας και «παραδέχθηκε ανοικτά στις στοιχειώδεις προγραμματικές του δηλώσεις ότι ο λόγος της οικουμενικής ήταν να αντιμετωπίσουν τα οικονομικά προβλήματα». ²³ Οι λόγοι που οδήγησαν στο σχηματισμό της οικουμενικής κυβέρνησης ήταν «η ανάγκη να επιβληθεί μια αυστηρή πολιτική λιτότητας με νέες φορολογίες, απαραίτητη προϋπόθεση για τη σταθερότητα της δραχμής και τη χορήγηση νέου εξωτερικού δανείου». ²⁴ Η πολιτική αστάθεια της χώρας συνεχίζεται ως το 1928, χρονιά που ο Βενιζέλος σχηματίζει κυβέρνηση που διαρκεί ως το 1932.

Στη διάρκεια της τετραετίας της κυβέρνησης του Βενιζέλου (1928-1932),

---

¹⁹ Ο.π., σ. 40-41.

²⁰ Για τη χρονική περίοδο 1923-1926 βλ. και το «Χρονικό» στο Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της. Στα χρόνια του Μεσοπολέμου (1918-1940)*, τ. Α', Καστανιώτης, Αθήνα 2002, σσ. 83-84.

²¹ Σβορώνος, *Επισκόπηση...*, ό.π., σ. 128.

²² Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σ. 77.

²³ Ο.π.

²⁴ Η χορήγηση του δανείου ήταν απαραίτητη, όχι μόνο για την ολοκλήρωση της αποκατάστασης των προσφύγων αλλά και για την αναπαραγωγή του οικονομικού συστήματος του κράτους. Ο.π., σ. 78.

κηρύσσεται από τον ίδιο τον Βενιζέλο το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, καθώς η Ελλάδα δεν διεκδικεί πλέον τίποτε πέρα από τα σύνορά της, επιδιώκοντας παράλληλα μια θέση στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Σε αυτό το πλαίσιο ψηφίστηκε και το Ιδιώνυμο, με το οποίο «η Ελλάς φερόταν να συμβαδίζει με τη δυτική Ευρώπη όσον αφορά στην αντιμετώπιση των επαναστατικών ιδεών που μάχονται τις δημοκρατικές κοινοβουλευτικές διαδικασίες».²⁵ Αδιαμφισβήτητα, το σημαντικότερο γεγονός που πυροδότησε τόσο τις οικονομικές όσο και τις κοινωνικές εξελίξεις την περίοδο του Μεσοπολέμου ήταν η διεθνής οικονομική κρίση του 1929 και αυτό γιατί

το κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης του Οκτωβρίου 1929 και η διεθνής οικονομική κρίση που ξέσπασε τότε ανέτρεψαν οριστικά το μηχανισμό αναπαραγωγής του ελληνικού οικονομικού συστήματος με τη βοήθεια του εξωτερικού δανεισμού. Ανάλογες εξελίξεις σημειώνονταν σε ολόκληρη την Ευρώπη και ακύρωναν την ανασυγκρότηση της αστικής τάξης των πραγμάτων – κοινοβουλευτισμός, κανόνας χρυσού συναλλάγματος, ελευθερία κίνησης κεφαλαίων, ελευθερία εμπορίου– που είχε βασιστεί στη ροή δανειακών κεφαλαίων από τις Η.Π.Α. προς τη Γερμανία και άλλες χώρες.²⁶

Η πολιτική ζωή της χώρας, λοιπόν, ως το 1932 χαρακτηρίζεται από την έλλειψη κοινωνικής και πολιτικής ισορροπίας.²⁷ Συγκεκριμένα, τον Οκτώβριο του 1930 υπογράφεται μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας σύμφωνο φιλίας- ουδετερότητας. Τον Σεπτέμβριο του 1931, τα αποθέματα της Κεντρικής Τράπεζας μειώθηκαν αισθητά, με αποτέλεσμα η Κυβέρνηση να αιτηθεί από την Τράπεζα των Διεθνών Διακανονισμών, την παροχή δανείου· αίτημα το οποίο απορρίφθηκε. Από τον Σεπτέμβριο του 1931 έως τον Απρίλιο του 1932 «κυβέρνηση και Τράπεζα της Ελλάδος προσπαθούν να αποτρέψουν το αναπόφευκτο, δηλαδή την επίσημη εγκατάλειψη της ελεύθερης μετατρεψιμότητας της δραχμής στο πλαίσιο του κανόνα χρυσού συναλλάγματος και τη συνεπακόλουθη υποτίμηση της δραχμής, η οποία θα καθιστούσε αδύνατη την εξυπηρέτηση του εξωτερικού δημόσιου χρέους».²⁸

---

²⁵ Αργυρίου, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 260.

²⁶ Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ...», ό.π., σ. 43. Σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή, η διεθνής οικονομική κρίση που ξέσπασε με το κραχ του 1929, η οποία «σταμάτησε το μηχανισμό αναπαραγωγής του ελληνικού οικονομικού συστήματος [...] αφαιρώντας το θεμέλιό του, που δεν ήταν άλλο από τον εξωτερικό δανεισμό. Η έλλειψη της δυνατότητας προσφυγής στον εξωτερικό δανεισμό άφησε ελεύθερο το πεδίο στις διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, που οδήγησαν στην υποτίμηση της δραχμής και στην πτώχευση του ελληνικού Δημοσίου τον Μάιο του 1932»· βλ. Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», ό.π., σ. 97.

²⁷ Σβορώνος, *Επισκόπηση...*, ό.π., σ. 129.

²⁸ Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ...», ό.π., σ. 48.

Στο πολιτικό σκηνικό της περιόδου, στην αντιπολίτευση βρίσκεται αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος ο Παναγής Τσαλδάρης, ο οποίος τον Μάρτιο του 1933 κερδίζει τις εκλογές, και την επομένη των εκλογών ο στρατηγός Πλαστήρας επιχειρεί με πραξικόπημα να καταλάβει την εξουσία, που όμως αποτυγχάνει.²⁹ Λίγους μήνες αργότερα, στις 6 Ιουνίου 1933, επιχειρείται δολοφονική απόπειρα κατά του Βενιζέλου, ενώ τον Φεβρουάριο του 1934 υπογράφεται ανάμεσα στην Ελλάδα, στην Τουρκία, στην Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία το Βαλκανικό Σύμφωνο. Εν κατακλείδι, τα ανωτέρω ιστορικά γεγονότα «σημαδεύουν την πολιτική ζωή της χώρας, που καταλήγει στην κατάλυση της Δημοκρατίας. Πράγματι, ο στρατηγός Κονδύλης, αφού κατέστειλε μια νέα βενιζελική στάση το Μάρτιο του 1935, παίρνει την εξουσία κι αποκαθιστά τη Μοναρχία».³⁰

Η πνευματική ζωή στον ελλαδικό χώρο την περίοδο του Μεσοπολέμου χαρακτηρίζεται, όπως και στον πολιτικό τομέα, από αστάθεια και ρευστότητα,³¹ και αυτό γιατί «δεν είναι μόνο εποχή έντονων πολιτικών συγκρούσεων και κοινωνικών μετασχηματισμών αλλά και περίοδος κάποιων καίριων αισθητικών ανακατατάξεων με την καθιέρωση της νέας ποίησης, την εδραίωση του μυθιστορήματος και την εμφάνιση ριζοσπαστικών καλλιτεχνικών ρευμάτων, όπως ο υπερρεαλισμός».³² Συγκεκριμένα, το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, το οποίο θα επιτυγχανόταν μέσα από τη γεωγραφική επέκταση, καταρρέει δημιουργώντας ένα μεγάλο ιδεολογικό κενό και κάνοντας, παράλληλα, επιτακτική την ανάγκη να διαμορφωθεί μια νέα εθνική ιδεολογία.

Στο σημείο αυτό σκόπιμο θα ήταν να γίνει μια συνοπτική παρουσίαση του λογοτεχνικού πεδίου που κυριαρχεί στην πνευματική ζωή του Μεσοπολέμου,³³ ενός

---

²⁹ Για το κίνημα στις 6 Μαρτίου του 1933 βλ. Θάνος Βερέμης, *Ανέκδοτα κείμενα γύρω από το κίνημα της 6^{ης} Μαρτίου 1933*, Ανάτυπο από τον 5^ο τόμο του περιοδικού *Μνήμων*, Αθήνα 1975.

³⁰ Σβορώνος, *Επισκόπηση...*, ό.π., σ. 131.

³¹ Τάκης Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο. Δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διάνοησης στην Ελλάδα του 1930*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 109.

³² Δημήτρης Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Οδυσσέας, Αθήνα 1989, σ. 19.

³³ Για μια επισκόπηση της λογοτεχνίας της περιόδου βλ. Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 142004, καθώς και Ουρανία Πολυκανδριώτη, «Η λογοτεχνία. Τα χρόνια του Μεσοπολέμου και η γενιά του '30» στο *Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770-2000. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. 7^{ος}, σχεδιασμός-διεύθυνση έκδοσης Β. Παναγιωτόπουλος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σσ. 235-256· για μια συνολική επισκόπηση της κίνησης των ιδεών μέσα από τον περιοδικό τύπο βλ. Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π. σσ. 109-180. Επίσης, για μια θεώρηση των εικαστικών τεχνών της εξεταζόμενης περιόδου βλ. Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, «Εικαστικές τέχνες» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ού} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σσ. 401-459.

πεδίου στο οποίο συμμετέχουν τόσο η «γενιά του 1920» όσο και οι «επίγονοί» τους, καθώς και από την περίφημη «γενιά του '30».³⁴ Παράλληλα, προκειμένου να δοθεί όλη η λογοτεχνική ατμόσφαιρα της εποχής, θα γίνει αναφορά τόσο στα πνευματικά μορφώματα της περιόδου,³⁵ όσο και στα νέα αιτήματα τα οποία προβάλλονται, με κυρίαρχο «το αίτημα της ανανέωσης και του εκσυγχρονισμού».³⁶

Ανάμεσα, λοιπόν, στα 1910 και στα 1920 κάνουν την εμφάνισή τους μια ομάδα ποιητών, όπως οι Ρώμος Φιλύρας, Ναπολέον Λαπαθιώτης, Φώτος Γιοφύλλης, Κώστας Ουράνης και Λευτέρης Αλεξίου, ενώ στην επόμενη δεκαετία εμφανίζονται οι Κλέων Παράσχος, Ιωσήφ Ραυτόπουλος, Κ.Γ. Καρυωτάκης, Νίκος Χάγερ-Μπουφίδης, Τέλλος Άγρας, Μήτσος Παπανικολάου, Μαρία Πολυδούρη, οι οποίοι δίνουν μια στροφή στην ποιητική παράδοση και αυτό γιατί «έρχεται, ο ένας μετά τον άλλον, [...] να ταράξουν την ορθοδοξία της παράδοσης, ανακατεύοντας τα μέτρα και τους ρυθμούς, σπάζοντας την ως εκείνη τη στιγμή λογοκρατική αντίληψη».³⁷

Η ποίηση αυτή της πρώτης μεσοπολεμικής δεκαετίας χαρακτηρίζεται «από μια ροπή προς την εξομολόγηση, τον χαμηλόφωνο λυρισμό και την έκφραση μιας απαισιόδοξης οπτικής που εκφράζει κυρίως τη δύσκολη σχέση τέχνης και κοινωνικής πραγματικότητας»,³⁸ χαρακτηριστικά τα οποία τους διαφοροποίησαν από την

---

³⁴ Όπως επισημαίνει η Αθήνα Βογιατζόγλου, η γραμματολογική κατηγορία των «ενδιάμεσων και επιγόνων» της «γενιάς του Καρυωτάκη» καθιερώθηκε από τον Κώστα Στεργιόπουλο (συγκεκριμένα βλ. Κώστας Στεργιόπουλος, *Η ελληνική ποίηση. Ανθολογία-Γραμματολογία. Η ανανεωμένη παράδοση*, τ. Γ', Σοκόλης, Αθήνα 1990, σσ. 470-481) και θεωρώντας «ότι ο όρος έχει αρνητικές συνδηλώσεις και ως εκ τούτου δεν είναι εύστοχος» θα πρέπει να τοποθετηθεί σε εισαγωγικά. Σε εισαγωγικά τοποθετείται και ο όρος «γενιά», καθώς «έχει συμβατικά χρησιμοποιηθεί από γραμματολόγους και ιστορικούς της λογοτεχνίας προκειμένου να δοθεί ένα σχήμα στη λογοτεχνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας [...], σχήμα που ωστόσο είναι περιοριστικό και ενίοτε αποπροσανατολιστικό. Ήδη έχει αμφισβητηθεί ο όρος «γενιά του '30» ως προς τη γραμματολογική νομιμότητά του, λόγω του ετερόκλητου χαρακτήρα των μελών που υποτίθεται ότι την απαρτίζουν» βλ. Αθηνά Βογιατζόγλου, *Ποίηση και πολεμική. Μια βιογραφία του Γιώργου Κοτζιούλα*, Κίχλη, Αθήνα 2015, σ. 377 (σημ. 1). Σχετικά με την αμφισβήτηση του όρου «γενιά» βλ. Τάκης Καγιαλής, «Η “γενιά του τριάντα”. Ένα μεταπολεμικό φαινόμενο;», *The books' Journal*, τχ. 10, Αύγ. 2011, σσ. 46-49.

³⁵ Σύμφωνα με τον Αλέξανδρο Αργυρίου, «Στη λογοτεχνία ως συλλογικά μορφώματα πρέπει να θεωρήσουμε τα περιοδικά εκείνα που είχαν κάποια διάρκεια και έδειξαν να έχουν κάποιο χαρακτήρα. Που δεν αποτελούσαν μια τυχαία σύναξη λογίων με σκοπό να προβάλει ο καθένας τους το έργο του, αλλά που είχαν πίσω τους μια αισθητική, πνευματική, ιδεολογική κάλυψη και αποφάσιζαν να κινηθούν συνειδητά μέσα σ' αυτήν.» βλ. Αλέξανδρος Αργυρίου, «Γάσεις της κριτικής στο μεσοπόλεμο», στον τόμο *Η κριτική στη νεότερη Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας / Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1981, σ. 204.

³⁶ Ντουσιά, *Λογοτεχνία και πολιτική...*, ό.π., σ. 18.

³⁷ Κώστας Στεργιόπουλος, *Περιδιαβάζοντας. Από τα σχήματα στα πρόσωπα*, τ. ΣΤ', Κέδρος, Αθήνα 2004, σ. 44.

³⁸ Ντουσιά Χριστίνα, «Η δεκαετία του 1920. Από την ποίηση της παρακμής στην κοινωνική αμφισβήτηση», στο Αγγέλα Καστρινάκη, Αλέξης Πολίτης, Δημήτρης Τζιόβας (επιμ.), *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα. Πρακτικά συνεδρίου στη μνήμη του Αλέξανδρου Αργυρίου. Ρέθυμνο 20-22 Μαΐου 2011*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης / Μουσείο Μπενάκη, Ηράκλειο 2012, σ. 61.

παράδοση και με τον τρόπο αυτόν αποτέλεσαν μια «πρωτοποριακή αιχμή»³⁹ για την εποχή τους. Το κοινό χαρακτηριστικό, το οποίο θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι συνδέει αυτούς τους ποιητές, είναι ότι κατηγορήθηκαν ως

εκφραστές της “παραίτησης”, της “φυγής”, της “απιστίας”, της “εγωπάθειας”, της “απαισιοδοξίας”, της “παρακμής”, της “μικροαστικής μιζέριας”, του “κοινωνικού περιθωρίου”, της “παραδοσιακής στιχουργίας”, αλλά και της “στρατευμένης τέχνης”.⁴⁰

Ο Κώστας Στεργιόπουλος, αναφερόμενος σε αυτή την ομάδα των ποιητών κάνει λόγο για «την Αθηναϊκή Σχολή του Νεορομαντισμού και Νεοσυμβολισμού»,⁴¹ ενώ η Χριστίνα Ντουσιά αναφέρει ότι «έχουν επιλεκτικές συγγένειες με τον συμβολισμό, ενώ ιδεολογικά και συναισθηματικά νιώθουν κοντά σε αυτό που περιγράφεται από τους ιστορικούς και τους θεωρητικούς της τέχνης ως πνεύμα της παρακμής».⁴²

Παράλληλα, μέσα στη δεκαετία του 1920-1930 «κάνουν την εμφάνισή τους και κάμποσοι νεότεροι, προσπαθώντας να σταθούν πλάι στους αμέσως προηγούμενους τους, να κινηθούν στο ίδιο κλίμα και ν’ αρθρώσουν καθαρότερα τη φωνή τους, αλλά χωρίς τον έντονο κι ευδιάκριτο τόνο εκείνων».⁴³ Σύμφωνα με το γραμματολογικό διαχωρισμό που προτείνει ο Στεργιόπουλος, μεταξύ της δεκαετίας

³⁹ Αράγης, *ό.π.*, σ. 301.

⁴⁰ Χριστίνα Ντουσιά, *Κ.Γ. Καρυωτάκης. Η αντοχή μιας αδέσποτης τέχνης*, Καστανιώτης, Αθήνα 2000, σ. 26. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Κ.Θ. Δημαράς που τους χαρακτηρίζει ως «ποιητές της διάλυσης» και της «απιστίας», βλ. Κ.Θ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, Ίκαρος, Αθήνα 1983, σ. 446, 449· ενώ ο Λίνος Πολίτης θα τους εντάξει στο σχήμα της Παρακμής: «Η γενιά του 1920 καλλιέργησε σε πολλούς τόνους το αίσθημα αυτό του ανικανοποίητου και της παρακμής. Οι ποιητές –*décadents* ή *intimistes*– είναι πολλοί, σχηματίζουν μπόεμικες φιλολογικές συντροφίες σε καφεενία και δημοσιεύουν τους στίχους τους σε λιγόζωα περιοδικά», βλ. Πολίτης, *ό.π.*, σ. 249.

⁴¹ Στεργιόπουλος, *Περιδιαβάζοντας...*, τ. ΣΤ', *ό.π.*, σ. 44. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινισθεί το εξής: η χρήση των όρων «νεοσυμβολιστές» και «νεορομαντικοί», προτείνεται από τον Κώστα Στεργιόπουλο. Σύμφωνα με τον Ευγένιο Μαθιόπουλο, η πρόσληψη του νεορομαντισμού στην Ελλάδα πραγματοποιήθηκε στο τέλος του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα· βλ. αναλυτικά Ευγένιος Δ. Μαθιόπουλος, *Η τέχνη περφορεί εν οδύνη. Η πρόσληψη του νεορομαντισμού στο πεδίο της ιδεολογίας, της θεωρίας της τέχνης και της τεχνοκριτικής στην Ελλάδα*, Ποταμός, Αθήνα 2005. Επίσης, η Έλλη Φιλοκύπρου όσον αφορά για τη χρήση του όρου «νεοσυμβολιστές», προτείνει τον όρο «μετασυμβολιστές», και συγκεκριμένα αναφέρει: «Ο όρος που προτείνεται εδώ –Μετασυμβολισμός– υπογραμμίζει [...] τη χρονική σχέση μεταξύ του Συμβολισμού και αυτής της ομάδας [αναφορά στον Γρυπάρη, Πορφύρα, Χατζόπουλο]» και συνεχίζει «Παράλληλα με τη χρονική απόσταση, παρατηρείται και ένας αναπροσανατολισμός των ποιητικών αναζητήσεων: οι προβληματισμοί των ποιητών αυτών αναφορικά με της δυνατότητες και τα όρια του ποιητικού λόγου διαφοροποιούνται από τους προβληματισμούς των Συμβολιστών». Αναλυτικότερα για την αιτιολόγηση του όρου βλ. Έλλη Φιλοκύπρου, *Η γενιά του Καρυωτάκη. Φερόντας τη μάστιγα του λόγου*, Νεφέλη, Αθήνα 2009, σσ. 13-21: 16. Θα πρέπει να καταστεί σαφές ότι στην παρούσα εργασία δεν θα μας απασχολήσει, εάν και κατά πόσο οι όροι, οι οποίοι προτείνονται από τους διάφορους μελετητές, είναι προβληματικοί ή όχι, καθώς σκοπός είναι η δόμηση ενός λογοτεχνικού πεδίου της περιόδου του Μεσοπολέμου.

⁴² Ντουσιά, «Η δεκαετία του 1920», *ό.π.*, σ. 62.

⁴³ Στεργιόπουλος, *Περιδιαβάζοντας...*, τ. ΣΤ', *ό.π.*, σ. 49.

του 1920 και πριν το 1940 κάνουν την εμφάνισή τους ποιητές, οι οποίοι διακρίνονται σε «ενδιάμεσους» και «επίγονους»: στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Μιχαήλ Δ. Στασινόπουλος, Απόστολος Μαγγανάρης, Γιώργος Τσουκαλάς, Γιάννης Χονδρογιάννης, Παύλος Κριναίος, Τεύκρος Ανθίας, Στέφανος Μπολέτσης, Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, Ασημάκης Πανσέληνος, Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, Θεόδωρος Ξύδης· ενώ, στην δεύτερη κατηγορία οι Μίνως Ζώτος, Μανώλης Κανελλής, Κούλης Αλέπης, Γιώργος Κοτζιούλας, Διαλεχτή Ζευγώλη-Γλέζου, Κλέαρχος Στ. Μιμίκος, Γιώργος Μ. Μυλωνογιάννης, Γιάννης Βουλγαρίδης, Ανθούλα Σταθοπούλου-Βαφοπούλου, Μιχαήλ Περάνθης, Αντώνης Ι. Πρόκος, Γιώργος Καρατζάς, Γιάννης Αηδονόπουλος, Μαρία Φαλαγγά-Γεωργίου, Σ. Μαράντος, Πέτρος Α. Δήμας. Τέλος, σε ξεχωριστή κατηγορία τοποθετεί όσους κάνουν την εμφάνισή τους το διάστημα 1925-1930 «που, είτε ως πιο ακμαίοι επίγονοι είτε ως ενδιάμεσοι, παρ' όλες τις φανερές κάποτε επιδράσεις τους, διαθέτουν προσωπικότερο τόνο»,⁴⁴ δηλαδή τους Καίσαρα Εμμανουήλ, Ορέστη Λάσκο, Αλέξανδρο Μπάρα, Γιάννη Σκαρίμπα, Νίκο Καββαδία. Συμπεραίνεται λοιπόν, ότι η δεκαετία του 1920 ανήκει σε όλους αυτούς τους ποιητές, «τους ανήκει αλλά δεν έχει να τους προσφέρει κάτι που να ανταποκρίνεται στις πνευματικές τους αναζητήσεις και στον ευάλωτο ψυχισμό τους».⁴⁵

Μια παράλληλη επισκόπηση στα έντυπα της πρώτης μεσοπολεμικής δεκαετίας, θα έδινε τη δυνατότητα να καλυφθεί επαρκέστερα η εξεταζόμενη περίοδος. Αδιαμφισβήτητα, το περιοδικό το οποίο συγκέντρωσε το μεγαλύτερο ενδιαφέρον της περιόδου είναι η *Μούσα* (1920-1923): «πρόκειται για ένα περιοδικό νέων»,⁴⁶ το οποίο εκφράζει τη λεγόμενη «γενιά του 1920».⁴⁷ Με τη διακοπή της κυκλοφορίας της *Μούσας*, οι περισσότεροι συνεργάτες του δημοσιεύουν πλέον στα *Νέα Γράμματα*, το οποίο από το 1924 χαρακτηρίζεται ως «το νέο εκφραστικό όργανο της λεγόμενης νεορομαντικής και νεοσυμβολιστικής γενιάς του 1920».⁴⁸ Το 1925

---

⁴⁴ Ο.π., σ. 50

⁴⁵ Κώστας Γ. Παπαγεωργίου – Βαγγέλης Χατζηβασιλείου (ανθολ.-επιμ.), *Ανθολογία της ελληνικής ποίησης (20^{ος} αιώνας)*, τ. Β' (1920-1940), Κότινος, Αθήνα 2009, σ. 10.

⁴⁶ Αργυρίου, «Γάσεις της κριτικής...», *ό.π.*, σ. 206.

⁴⁷ Βασικοί συνεργάτες του περιοδικού είναι οι: Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Τέλλος Άγρας, Κλέων Παράσχος, Λέων Κουκούλας, Κώστας Γ. Καρυωτάκης, Κώστας Ουράνης, Μήτσος Παπανικολάου, Μιχαήλ Στασινόπουλος, Γεράσιμος Σπαταλάς κ.ά. Για μια αναλυτική παρουσίαση του περιοδικού βλ. Καραόγλου, *ό.π.*

⁴⁸ *Περιοδικά λόγου και τέχνης*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 340.

κυκλοφόρησε το βραχύβιο περιοδικό *Φιλική Εταιρία* του Φώτη Κόντογλου,⁴⁹ ενώ δύο χρόνια αργότερα θα κάνει την εμφάνισή του το μακροβιότερο ελληνικό περιοδικό, η *Νέα Εστία*, που ιδρύθηκε από τον Γρηγόριο Ξενόπουλο.

Το 1929 δημοσιεύεται το *Ελεύθερο πνεύμα* του Γιώργου Θεοτοκά, με το ψευδώνυμο Ορέστης Διγενής.⁵⁰ Ο εικοσιτετράχρονος τότε συγγραφέας ασκεί αυστηρή κριτική στον πνευματικό χώρο της δεκαετίας του 1920, προβλέποντας παράλληλα την εμφάνιση μιας νέας λογοτεχνικής γενιάς, με νέες ιδέες για τη λογοτεχνία και την τέχνη. Είναι, λοιπόν, εμφανές ότι «ο μοντερνισμός και η γενιά του 1930 είναι προ των πυλών»⁵¹ με την εμφάνιση της νέας «γενιάς» παρατηρείται μια ανανέωση στη λογοτεχνία της δεύτερης μεσοπολεμικής περιόδου. Η ανανεωμένη ποίηση της νέας «γενιάς» λογοτεχνών, όπως διαμορφώθηκε από της αρχές του 1930, προσδιορίζεται από την κριτική με διάφορα επίθετα:

νέα, νεότερη, νεωτερική, μοντέρνα, σύγχρονη. Σε περιορισμένη κλίμακα χρησιμοποιήθηκε ο όρος *πρωτοπορία*, ως απόδοση του γαλλικού *avant-garde*, και αργότερα ο όρος *μοντερνισμός* [...]. Στα έντυπα [...] πλεονάζει ο όρος “νέα ποίηση”, ο οποίος χρησιμοποιείται κατά τρόπο γενικό, προκειμένου να δηλωθεί το είδος εκείνο της ποίησης που εγκαταλείπει τα παραδοσιακά μέτρα και υιοθετεί τη νεοτροπική έκφραση.⁵²

Οι κύριες ενστάσεις της κριτικής ως προς την εμφάνιση του μοντερνισμού εντοπίζονται «στην απομάκρυνση της ποίησης από τον παραδοσιακό αισθητικό κανόνα, με την εισαγωγή του ελεύθερου στίχου, στον ερμητισμό της νεωτερικής έκφρασης και στη διατάραξη των σχέσεων της ποίησης με τον αναγνώστη».⁵³ Το

---

⁴⁹ Συνεργάτες του περιοδικού ήταν μεταξύ άλλων και οι Κώστας Βάρναλης, Στρατής Δούκας, Ηλίας Ηλιού, Γ. Μηλιάδης, Δημήτρης Πικιώνης.

⁵⁰ Βλ. Γιώργος Θεοτοκάς, *Ελεύθερο πνεύμα*, επιμ. Κ.Θ. Δημαράς, Ερμής, Αθήνα 1988.

⁵¹ Παπαγεωργίου – Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 23.

⁵² Αντώνης Καρτσάκης, *Μεταπολεμική κριτική και ποίηση. Ζητήματα αισθητικής και ιδεολογίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009, σ. 206. Σχετικά με τους διαφορετικούς όρους που αποδόθηκαν για την ανανεωμένη ποίηση της δεκαετίας του '30 θα πρέπει να αναφερθεί το εξής: ο όρος *νέα* χρησιμοποιήθηκε από τον Στεργιόπουλο (Κώστας Στεργιόπουλος, *Από το συμβολισμό στη «νέα ποίηση»*, Βάκων, Αθήνα 1967)· το *νεότερη* από τους Καραντώνη (Αντρέας Καραντώνης, *Εισαγωγή στη νεώτερη ποίηση*, Δίφρος, Αθήνα 1958), τον Σπανδωνίδη (Πέτρος Σ. Σπανδωνίδης, *Η νεώτερη ποίηση στην Ελλάδα*, Δοκίμιο, Ίκαρος, Αθήνα 1955) και τον Θέμελη (Γιώργος Θέμελης, *Η νεώτερη ποίησή μας*, Κωνσταντινίδης, Θεσσαλονίκη 1978)· το *νεωτερική* από τον Αργυρίου (Αλέξανδρος Αργυρίου, *Η ελληνική ποίηση. Ανθολογία-Γραμματολογία. Νεωτερικοί ποιητές του Μεσοπολέμου*, τ. Δ', Σκόκλης, Αθήνα 1990 [1979])· τον όρο *μοντέρνο* προτιμά ο Δάλλας (Γιάννης Δάλλας, «Η περίπτωση του μοντέρνου ποιητικού λόγου», *Κριτική*, τχ. 4-5, Ιουλ.-Οκτ. 1959, σσ. 165-173). Όσον αφορά τους όρους *πρωτοπορία* και *μοντερνισμός* βλ. αναλυτικά Γιώργος Δ. Παγανός, *Μοντερνισμός και Πρωτοπορίες*, Σαββάλας, Αθήνα 2003, σ. 13 κ.ε.

⁵³ *Ο.π.*, 208.

αίτημα λοιπόν της ανανέωσης και του εκσυγχρονισμού που εμφανίζεται την περίοδο αυτήν συμβάλλει στη ρήξη με το λογοτεχνικό παρελθόν και με μεγάλο μέρος της κριτικής. Η υποδοχή του μοντερνισμού στον ελλαδικό χώρο συνδέθηκε τη δεκαετία του 1930 με τον όρο ελληνικότητα, καθώς δημιουργείται μια

ανάλογη σχέση ανάμεσα στο βαθμό νεωτερικότητας μιας εποχής και στην εξάρτηση της από την ιστορία και την παράδοση. Όσο πιο ορμητικά εκδηλώνεται η πρώτη, τόσο πιο έντονα τονίζεται η προσήλωση στη δεύτερη. Και έτσι ίσως εξηγείται και η έμφαση στην ελληνικότητα σε μια περίοδο μοντερνισμού και έντονης νεωτεριστικής διάθεσης.⁵⁴

Μια περιδιάβαση στον περιοδικό τύπο της δεύτερης Μεσοπολεμικής περιόδου θα μας δώσει ενδιαφέρον υλικό για την εξεταζόμενη δεκαετία του '30. Συγκεκριμένα, ο χώρος της Αριστεράς εκπροσωπείται από τους *Πρωτοπόρους*,⁵⁵ περιοδικό στο οποίο «επιχειρείται, για πρώτη φορά, η ανάδειξη μιας γνήσιας “προλεταριακής” λογοτεχνίας, με τη δημοσίευση σε ειδικές σελίδες πολλών συνεργασιών και κρίσεων για κείμενα μαθητών, φοιτητών, εργατών, αγροτών και υπαλλήλων».⁵⁶ Από το Δεκέμβριο του 1931 κυκλοφορούν οι *Νέοι Πρωτοπόροι*,⁵⁷ που διευθύνεται από συντακτική επιτροπή, η οποία παραμένει ανώνυμη. Στην πρώτη φάση της κυκλοφορίας του το περιοδικό διάκειται φιλικά προς τις πρωτοπορίες της εποχής και παράλληλα δημοσιεύονται μεταφράσεις ποιημάτων τόσο του Mayakovsky όσο και των Louis Aragon και Nazim Hikmet, καθώς και συνεργασίες του Νίκου Καλαμάρη. Όπως διαπιστώνει ο Τάκης Καγιαλής, «στο διάστημα αυτό κυκλοφορούν τρία ακόμα περιοδικά της ευρύτερης (μη κομμουνιστικής) Αριστεράς, που γίνονται αντικείμενο συστηματικής πολεμικής από την πλευρά των *Νέων Πρωτοπόρων*».⁵⁸ πρόκειται για

---

⁵⁴ Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού...*, ό.π., σ. 20. Σχετικά με το ζήτημα της ελληνικότητας το οποίο αναπτύσσεται την περίοδο αυτή βλ και τις εργασίες: Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π. σσ. 183-234 και Δημήτρης Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του τριάντα. Νεωτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, Πόλις, Αθήνα 2011.

⁵⁵ Διευθυντής του περιοδικού είναι ο Πέτρος Πικρός και στην αρχισυνταξία η Γαλάτεια Καζαντζάκη. Το περιοδικό κυκλοφορεί από τον Φεβρουάριο έως το Μάρτιο του 1930 και Φεβρουάριο έως Δεκέμβριο του 1931. Για το περιοδικό βλ. Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική...*, ό.π., σσ. 147-174· Ερευνητική Ομάδα – Χ.Λ. Καράογλου (εποπτεία), *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση: Αθηναϊκά περιοδικά (1926-1933)*, τ. Β', University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 266-281· Αργυρίου, *Ιστορία...*, τ. Α', ό.π., σσ. 287-389 και Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π., σσ. 135-137.

⁵⁶ Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π., σσ. 135-136.

⁵⁷ Για τους *Νέους Πρωτοπόρους* βλ. Ντουνιά, *Λογοτεχνία και πολιτική...*, ό.π., σσ. 175-479· Αργυρίου, *Ιστορία...*, τ. Α', ό.π., σσ. 287-313 και 486-491, καθώς και Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π., σσ. 137-139.

⁵⁸ Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π., σ. 139.

τα περιοδικά *Σήμερα*, *Νέα Επιθεώρηση* και *Λυτρωμός*. Το περιοδικό *Σήμερα*, «ένα ιδιαίτερα αξιόλογο περιοδικό κριτικού προβληματισμού»,⁵⁹ ξεκίνησε να κυκλοφορεί από τον Ιανουάριο του 1933 έως τον Μάιο του 1934.⁶⁰

Την ίδια χρονική περίοδο κάνει την εμφάνισή του και το αντικομμουνιστικό περιοδικό *Ιδέα*.⁶¹ Στο πεδίο της παρέμβασης του περιοδικού στη λογοτεχνία της περιόδου παρατηρείται μια άρνηση προς τον Καβάφη και τη μοντέρνα ποίηση, προωθώντας ποιητές σαν τον Παλαμά και τον Κρυστάλλη, ενώ συγχρόνως προβάλλεται η πεζογραφία της «γενιάς του '30» από τον Θεοτοκά. Σε ίδιο αντικομμουνιστικό προσανατολισμό με την *Ιδέα*, κινείται και το περιοδικό *Το Ξεκίνημα* (1933-1934),⁶² το οποίο «ανταγωνίζεται την *Ιδέα* και φιλοξενεί συνεργασίες ιδίως νέων λογοτεχνών, προκηρύσσει συναφείς διαγωνισμούς και διεξάγει ενδιαφέρουσες έρευνες».⁶³

Χωρίς έντονο πολιτικό χαρακτήρα, –ο Αλέξανδρος Αργυρίου το χαρακτηρίζει ως «ουδέτερο, που όμως πρόθυμα φιλοξενεί κείμενα συγγραφέων πολιτικοποιημένων»,⁶⁴– είναι το περιοδικό του Απόστολου Μελαχρινού, *Ο Κύκλος* (1931-1939, 1945-1947),⁶⁵ το οποίο «υπερασπίζεται κυρίως τη συμβολιστική και “καθαρή” ποίηση, παρότι δημοσιεύει και νεωτερικά κείμενα, όπως π.χ. συνεργασίες του Καλαμάρη/Ράντου, του Αν. Δρίβα και αργότερα του Ν. Εγγονόπουλου».⁶⁶ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν τα δυο αφιερώματα του περιοδικού, τόσο το αφιέρωμα

---

⁵⁹ Ο.π.

⁶⁰ Διευθυντές του περιοδικού είναι οι Γιάννης Μηλιάδης και Ξενοφών Λευκοπαρίδης, ενώ στους συνεργάτες του συγκαταλέγονται οι: Κώστας Ουράνης, Τάκης Παπατσώνης, Ηλίας Τσιφιδάκης, Άλκης Θρύλος, Κλέων Παράσχος κ.ά. Για το περιοδικό βλ. *Περιοδικά λόγου και τέχνης*, τ. Β', ό.π., σσ. 384-391· Αργυρίου, *Ιστορία...*, τ. Α', ό.π., σσ. 373-389 και 473-477· Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π., σσ. 139-141· Αργυρίου, «Τάσεις της κριτικής...», ό.π., σσ. 228-237, καθώς και Μαρία Σακελλαρίου, *Το περιοδικό «Σήμερα» (1933-1934)* (Ευρετήριο), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1994.

⁶¹ Στην διεύθυνση του περιοδικού βρίσκεται ο Σπύρος Μελάς, ενώ στα μέλη της συντακτικής επιτροπής οι Γιώργος Θεοτοκάς και Γιάννης Οικονομίδης. Στους συνεργάτες της *Ιδέας* εντοπίζονται τα ονόματα των Κ.Θ. Δημαρά, Θεόδωρου Ξύδη, Αντρέα Καραντώνη, Παν. Κανελλόπουλου, Κων. Τσάτσου κ.ά. Για μια επισκόπηση του περιοδικού βλ. *Περιοδικά λόγου και τέχνης*, τ. Β', ό.π., σσ. 392-401· Αργυρίου, *Ιστορία...*, τ. Α', ό.π., σσ. 341-353 και 477-478 και Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π., σσ. 143-150. Πιο αναλυτικά, βλ. Λαδογιάννη, ό.π.

⁶² Το περιοδικό συνεργάζεται με τους: Τέλλο Άγρα, Γιώργο Θ. Βαφόπουλο, Αναστάσιο Δρίβα, Αλκιβιάδη Γιαννόπουλο, Νίκο Χάγερ-Μπουφίδη, Μυρτιάττισσα, Γιάννη Σκαρίμπα κ.ά.

⁶³ Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π., σ. 151.

⁶⁴ Αργυρίου, «Τάσεις της κριτικής...», ό.π., σ. 299.

⁶⁵ *Ο Κύκλος* συνεργάζεται με τους: Τέλλο Άγρα, Κ.Θ. Δημαρά, Αναστάσιο Δρίβα, Νικήτα Ράντο, Ζωή Καρέλλη, Κάϊσαρ Εμμανουήλ κ.ά. Για το περιοδικό βλ. *Περιοδικά λόγου και τέχνης*, τ. Β', ό.π., σσ. 325-338· Αργυρίου, *Ιστορία...*, τ. Α', ό.π., σσ. 314-322, καθώς και Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π., σσ. 152-153. Για μια εκτενής παρουσίαση του περιοδικού βλ. Μαρία Μικέ, *Το λογοτεχνικό περιοδικό Ο Κύκλος (1931-1919, 1945-1947)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ., Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη 1988.

⁶⁶ Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π., σ. 152.

για τον Eliot τον Ιούλιο του 1933, με μεταφράσεις ποιημάτων του από τον Ράντο, τον Παπατσώνη, τον Εμμανουήλ και από τον ίδιο τον Μελαχρινό, όσο και το αφιέρωμα για τον Καβάφη τον Νοέμβριο του 1932, στο οποίο συμμετέχουν οι Άλκης Θρύλος, Κ.Θ. Δημαράς, Τάκης Παπατσώνης, Ι.Α. Σαρεγιάννης, Μ. Σπιέρος, Τέλλος Άγρας και Γιώργος Κατσίμπαλης. Στη Θεσσαλονίκη, τέλος, κάνει την εμφάνισή του, τον Μάρτιο του 1932, το περιοδικό *Μακεδονικές Ημέρες*,⁶⁷ το οποίο επιχείρησε να εξοικειώσει το αναγνωστικό του κοινό με τις νεωτερικές τάσεις της πεζογραφίας, παρουσιάζοντας, μεταξύ άλλων, μεταφράσεις από το έργο των Marcel Proust, Franz Kafka, Thomas Mann και Virginia Woolf.

---

⁶⁷ Η ομάδα η οποία σχετίζεται με το περιοδικό απαρτίζεται από τους Πέτρο Σπανδωνίδη, Γιώργο Θέμελη, Αλκιβιάδη Γιαννόπουλο, Στέλιο Ξεφλούδα, Γιώργο Δέλιο, Γιώργο Βαφόπουλο, Βασίλη Τατάκη, Βάσο Βασιλείου. Για μια ανασκόπηση του περιοδικού βλ. Αργυρίου, *Ιστορία...*, τ. Α', ό.π., σσ.370-373 και 497-508· Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π., σσ. 153-155. Για μια αναλυτική παρουσίαση βλ. Βούλα Σιόλα, *Το περιοδικό «Μακεδονικές Ημέρες» (1932-1939, 1952-1953)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ., Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη 2010.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ *ΡΥΘΜΟΥ*

Για να επιτευχθεί η ανάδειξη της ταυτότητας και του χαρακτήρα ενός περιοδικού, την περίοδο όχι μόνο του Μεσοπολέμου αλλά και γενικά, θα πρέπει να μελετηθούν οι λόγοι που οδήγησαν στην έκδοσή του, καθώς και οι στόχοι τους οποίους θέτει. Η παράλληλη αναφορά στα άτομα με τα οποία συνεργάζεται και η ύλη, η οποία προβάλλεται μέσα από τις στήλες του, συντελούν στο να διαμορφωθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα των βασικών χαρακτηριστικών του περιοδικού που απαρτίζουν την φυσιογνωμία του και με τον τρόπο αυτόν διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα έντυπα της εξεταζόμενης περιόδου.

1.1. Παρουσίαση του περιοδικού

Στην παρούσα μελέτη, στο “στόχαστρο” της έρευνας βρίσκεται το περιοδικό *Ρυθμός*, που κυκλοφόρησε το πρώτο του τεύχος την Πέμπτη 15 Σεπτεμβρίου του 1932 και η διάρκεια της ζωής του ολοκληρώνεται τον Αύγουστο του 1934. Η σύντομη κυκλοφορία του, το κατατάσσει στα βραχύβια έντυπα του Μεσοπολέμου, καθώς η κυκλοφορία του ολοκληρώνεται σε διάστημα δύο ετών. Το περιοδικό χαρακτηρίζεται ως κατεξοχήν λογοτεχνικό και αυτό γιατί η ύλη που συμπεριλαμβάνεται και κατ’ επέκταση προβάλλεται μέσα από τις σελίδες του είναι κυρίως λογοτεχνική και με τον τρόπο αυτόν φιλοδοξεί «να συμβάλει στην τοπική κίνηση του Πειραιά»,⁶⁸ και κατ’ επέκταση της Αθήνας.

Όσον αφορά τα βασικά γνωρίσματα του περιοδικού,⁶⁹ θα γίνουν αντιληπτά μελετώντας τη μορφή του, τόσο εξωτερικά, δηλαδή μέσα από την παρουσίαση του εξωφύλλου,⁷⁰ όσο και εσωτερικά, δηλαδή από τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται η

---

⁶⁸ Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*, τ. Δ΄ (Ρ-Ω), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 46.

⁶⁹ Για την παρουσίαση της μορφής του περιοδικού *Ρυθμός*, ακολουθήθηκε ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίστηκαν τα περιοδικά *Ιδέα* και *Τα Νέα Γράμματα*, βλ. Λαδογιάννη, *ό.π.*, σσ.31-36 και Σάββας Καράμπελας, *Το περιοδικό Τα Νέα Γράμματα (1935-1940, 1944-1945)* ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2009, σσ. 50-58. Για μια σύντομη παρουσίαση των χαρακτηριστικών του περιοδικού βλ. και *Περιοδικά λόγου και τέχνης*, τ. Β΄, *ό.π.*, σ. 370, εδώ Παράρτημα, Α.1.

⁷⁰ Για μια πλήρη εικόνα του εξωφύλλου του περιοδικού βλ. εδώ Παράρτημα, Εικ. 1.1.

ύλη μέσα από τις σελίδες του.⁷¹ Αναλυτικότερα, το περιοδικό κυκλοφορεί σε διαστάσεις 23,5 x 16 εκ. και στο εξώφυλλο διακρίνεται με μεγάλα κεφαλαία γράμματα και με στοίχιση στο κέντρο, στο επάνω μέρος της σελίδας, ο τίτλος του περιοδικού «ΡΥΘΜΟΣ», ενώ ακριβώς κάτω από τον τίτλο, στο αριστερό τμήμα του περιοδικού, αναγράφεται ο υπότιτλος, επίσης με κεφαλαία γράμματα, αλλά σε μικρότερη γραμματοσειρά:

ΟΡΓΑΝΟ ΤΩΝ ΝΕΩΝ

ΠΟΙΗΣΗ – ΔΙΗΓΗΜΑ – ΚΡΙΤΙΚΗ – ΜΕΛΕΤΗ.⁷²

Κάτω από τον υπότιτλο στη δεξιά πλευρά του εξωφύλλου, αναγράφονται, πάλι, με κεφαλαία γράμματα, αλλά με μικρότερη γραμματοσειρά οι πληροφορίες:

ΒΓΑΙΝΕΙ ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ

ενώ, πάνω από τον τίτλο, επίσης στη δεξιά πλευρά με κεφαλαία γράμματα και την ίδια γραμματοσειρά που αναγράφεται το τεύχος, δίνονται οι πληροφορίες για την τιμή του: «ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΔΡΧ. ΠΕΝΤΕ».⁷³ Στο κέντρο του εξωφύλλου και συγκεκριμένα με την ένδειξη «ΓΡΑΦΟΥΝ» γίνεται αναφορά στα περιεχόμενα του κάθε τεύχους, όπου αναγράφονται με κεφαλαία τα ονόματα των συγγραφέων και με μικρά γράμματα οι τίτλοι των εργασιών που δημοσιεύονται. Στο κάτω αριστερό τμήμα, επισημαίνεται, με την ίδια γραμματοσειρά του υπότιτλου και με κεφαλαία γράμματα, ο τόπος και ο μήνας:

---

⁷¹ Θα πρέπει, στο σημείο αυτό, να επισημανθεί ότι, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, η φυσιογνωμία του περιοδικού διαφοροποιείται από τον πρώτο χρόνο στον δεύτερο, το οποίο εικάζω ότι θα πρέπει να αποδοθεί στην αλλαγή της διεύθυνσης. Αυτό έχει ως επακόλουθο η εξωτερική μορφή του περιοδικού να αλλάξει. Για τον λόγο αυτόν, όσον αφορά την παρουσίαση του εξωφύλλου, στο κυρίως μέρος του κεφαλαίου θα γίνονται αναφορές μόνο για τον πρώτο χρόνο κυκλοφορίας. Στο τέλος της παρουσίασης, θα υπάρχει υποσημείωση, στην οποία θα εξηγούνται οι αλλαγές που εντοπίζονται στο εξώφυλλο, το οποίο θα ολοκληρώνεται με την παράλληλη μελέτη του Παραρτήματος.

⁷² Χρήζει σχολιασμού ότι το περιοδικό έχει μελετηθεί σε ψηφιοποιημένη μορφή, όπως μου δόθηκε από το Ε.Λ.Ι.Α. Αυτό έχει ως συνέπεια να μην είμαι σε θέση να γνωρίζω, τόσο για το εξώφυλλο όσο και για το εσωτερικό του περιοδικού, εάν και κατά πόσο υπήρχε η χρήση χρωμάτων. Όσον αφορά όμως το εξώφυλλο, η έρευνα στο διαδίκτυο μου παρείχε το πρώτο τεύχος της πρώτης περιόδου της κυκλοφορίας του, στο οποίο διαπιστώνεται ότι στον υπότιτλο το «ΟΡΓΑΝΟ ΤΩΝ ΝΕΩΝ» είναι σε πράσινο χρώμα· σε ίδια απόχρωση είναι και η αναγραφή του τεύχους, «ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟ», βλ. χαρακτηριστικά το Παράρτημα, Εικ. 1.2.

⁷³ Η μόνη διαφορά που εντοπίστηκε για τον πρώτο χρόνο της κυκλοφορίας του περιοδικού, όσον αφορά το εξώφυλλο, ήταν στο τεύχος δέκατο-δωδέκατο, το οποίο αναγράφεται:

ΒΓΑΙΝΕΙ ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ

ΑΡ. 10 – 11 – 12

Στο ίδιο τεύχος υπάρχει διαφορά και στον τρόπο αναγραφής της τιμής: «ΤΙΜΑΤΑΙ ΔΡΑΧ. ΔΕΚΑ».

ΠΕΙΡΑΙΑΣ
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ ΤΟΥ 32

ενώ, τέλος, υπάρχει μια έντονη κάθετη γραμμή στα αριστερά του εξωφύλλου.⁷⁴

Το κάθε τεύχος, όπως αναφέρθηκε, κοστολογείται στην τιμή των 5 δρχ., ενώ εξαίρεση αποτελεί το διπλό τεύχος του Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου του 1933 και το τριπλό του Αυγούστου του 1933, στα οποία η τιμή ανέρχεται στις 10 δρχ., λόγω της αύξησης των σελίδων. Συγκρίνοντας την τιμή πώλησης του *Ρυθμού* με εκείνη άλλων μεσοπολεμικών εντύπων της περιόδου,⁷⁵ συμπεραίνεται ότι δεν συγκαταλέγεται στα ακριβά περιοδικά, καθώς η τιμή πώλησης της πλειοψηφίας των λογοτεχνικών περιοδικών της δεκαετίας του 1930 ανέρχεται στις 5 δρχ. το τεύχος· η τιμή του, λοιπόν, το καθιστά προσβάσιμο στο αναγνωστικό κοινό. Το σίγουρο πάντως είναι, όπως επισημαίνει και ο Κώστας Γ. Τσικνάκης, ότι «δεν είναι γνωστός ο αριθμός των αντιτύπων που τύπωνε το περιοδικό»,⁷⁶ δεδομένο το οποίο θα μας έδινε ενδιαφέρον υλικό για μια γενική επισκόπηση των πωλήσεών του και κατ' επέκταση της ζήτησης του.

Από την παρουσίαση του εξωφύλλου του *Ρυθμού*, με παράλληλη έρευνα των αντίστοιχων εξωφύλλων των μεσοπολεμικών περιοδικών, εύκολα συμπεραίνεται ότι πρόκειται για μια προσεγμένη έκδοση που, με τη διακριτική χρήση των χρωμάτων, σκοπό έχει, πέραν του αισθητικού αποτελέσματος, να κεντρίσει το ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού. Συγκεκριμένα, η διαφοροποίηση που επιλέγεται στον χρωματισμό του υποτίτλου «ΟΡΓΑΝΟ ΤΩΝ ΝΕΩΝ», αποσκοπεί στο να επιτευχθεί η

---

⁷⁴ Η έντονη κάθετη γραμμή, όπως επισημάνθηκε και στην σ. 17 (σημ. 72), ήταν σε πράσινο χρώμα. Στο σημείο αυτό θα γίνουν και οι απαραίτητες επισημάνσεις στην αλλαγή που πραγματοποιείται στο εξώφυλλο του περιοδικού τον δεύτερο χρόνο της κυκλοφορίας του. Συγκεκριμένα, κάτω από τον τίτλο εξακολουθεί να υπάρχει στο αριστερό τμήμα ο υποτίτλος με κεφαλαία γράμματα, ο οποίος έχει μετατραπεί σε: «ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΤΕΥΧΗ». Ακριβώς κάτω από τον υποτίτλο στο δεξιό τμήμα αναγράφεται η περιοδικότητά του, με κεφαλαία γράμματα: «ΒΓΑΙΝΕΙ ΣΤΙΣ 15 ΤΟΥ ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ». Στο κέντρο εξακολουθούν να αναγράφονται τα περιεχόμενα του κάθε τεύχους, με την διαφορά ότι πλέον υπάρχει, με κεφαλαία γράμματα, η ένδειξη «ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ». Τέλος, στο κάτω αριστερό τμήμα, αναγράφονται οι πληροφορίες που σχετίζονται με τον τόπο, το τεύχος και ο μήνας, όλες οι πληροφορίες με κεφαλαία γράμματα:

ΠΕΙΡΑΙΑΣ
ΧΡΟΝΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ – ΤΕΥΧΟΣ 1
ΣΕΠΤΕΜΒΡΗΣ 1933

Βλ. εδώ και Παράρτημα, Εικ. 1.3.

⁷⁵ Τα μεσοπολεμικά περιοδικά στα οποία μελετήθηκε η τιμή του τεύχους κυκλοφορίας ήταν την περίοδο της δεκαετίας του 1930. Ενδεικτικά αναφέρω: *Ορίζοντες* (1930), τχ. 1 δρχ. 4, ενώ τχ. 2-3 δρχ. 5· *Μελέτη – Κριτική* (1932-1933), τιμή τεύχους δρχ. 5· *Μακεδονικές Ημέρες* (1932-1939), έτος Α' τχ. 1-6 δρχ. 7, έτος Α' τχ. 7-12 και τα έτη Β' και Γ' δρχ. 5· *Ο κύκλος* (1931-1939), τιμή τεύχους δρχ. 10· *Ιδέα* (1933-1934), τιμή τεύχους δρχ. 10· *Το Ξεκίνημα* (1933-1934), τιμή τεύχους δρχ. 5.

⁷⁶ Κώστας Γ. Τσικνάκης, *Ελληνικός νεανικός τύπος (1915-1936). Καταγραφή*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας / Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986, σ. 552.

διάκριση από τα υπόλοιπα αναγραφόμενα στοιχεία του εξωφύλλου· αυτό γιατί, η χρήση του έχει διττή σημασία, κάτι το οποίο θα φανεί στην συνέχεια της παρουσίασης. Ήδη από τον υπότιτλο, λοιπόν, προσδιορίζεται το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνεται το περιοδικό.

Στην εσωτερική πλευρά του εξωφύλλου, σε κάθε τεύχος, αναγράφεται στην αριστερή πλευρά, πάλι, ο τίτλος «ΡΥΘΜΟΣ», ο υπότιτλος «ΟΡΓΑΝΟ ΤΩΝ ΝΕΩΝ», το οποίο τον δεύτερο χρόνο της κυκλοφορίας μετατρέπεται σε «ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΤΕΥΧΗ», και ο τόπος με τον χρόνο μαζί «ΠΕΙΡΑΙΑΣ 1932». Ακόμα, γίνεται αναφορά στον εκδότη «ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΑΠ' ΤΟΝ ΟΙΚΟ Π. ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΥ», ότι «ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΟΜΑΔΑ ΝΕΩΝ», το οποίο τον δεύτερο χρόνο θα μετατραπεί σε «ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΟΜΙΛΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ», στους επιμελητές των τευχών, τη διεύθυνση του περιοδικού, «ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ 37 – ΠΕΙΡΑΙΑΣ», η οποία τον δεύτερο χρόνο –συγκεκριμένα από το δέκατο τεύχος (Ιούνιος 1934)– θα αλλάξει σε «ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ 35 – ΠΕΙΡΑΙΑΣ», που θα αναγράφεται και το τηλέφωνο «ΤΗΛΕΦ. 41.724» τέλος, υπάρχει και η πληροφορία: «Εμβάσματα στ' όνομα των κκ. Π. Σ. ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΥ και Σ. Θ. ΣΠΑΝΙΔΗ».⁷⁷

Από το δεύτερο τεύχος αναγράφονται και οι συνδρομές· το κόστος της ετήσιας συνδρομής στο εσωτερικό είναι 50 δρχ., ενώ για το εξωτερικό 1 δολ.· εξαμηνιαία συνδρομή προσφέρεται μόνο για το εσωτερικό και είναι 30 δρχ. Από το τρίτο τεύχος προστίθενται δύο νέα στοιχεία: «ΙΔΡΥΣΕΝ ΟΜΑΔΑ ΝΕΩΝ» και ότι τα γράμματα θα στέλνονται στο όνομα του Σ.Θ. Σπανίδη. Στο τέταρτο-πέμπτο τεύχος, σημειώνεται ότι η αποστολή των γραμμάτων θα γίνεται «ΣΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ “ΡΥΘΜΟΣ” ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ 37». Από το έκτο τεύχος αναγράφεται πλέον η ένδειξη ότι το περιοδικό «ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ: Σ. Θ. ΣΠΑΝΙΔΗΣ». Η διάταξη αυτή της εσωτερικής πλευράς του εξωφύλλου, θα διατηρηθεί μέχρι το τριπλό τεύχος του Αυγούστου του 1933· η τελική μορφή, λοιπόν, είναι η εξής:

ΡΥΘΜΟΣ
ΟΡΓΑΝΟ ΤΩΝ ΝΕΩΝ
ΠΕΙΡΑΙΑΣ 1932
ΙΔΡΥΣΕΝ ΟΜΑΔΑ ΝΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΕΙ: Σ. Θ. ΣΠΑΝΙΔΗΣ
ΓΡΑΦΕΙΑ: ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ 37 – ΠΕΙΡΑΙΑΣ
ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΙΚΟ Π. ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΥ

---

⁷⁷ Από το δεύτερο τεύχος και αυτή η πληροφορία θα αναγράφεται με κεφαλαία γράμματα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: { ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ΓΙΑ ΟΛΟ ΤΟ ΧΡΟΝΟ ΔΡ. 50
ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: ΓΙΑ ΕΞΗ ΜΗΝΕΣ ΔΡ. 30
ΓΙΑ ΟΛΟ ΤΟ ΧΡΟΝΟ ΔΟΛ. 1
ΓΡΑΜΜΑΤΑ: ΣΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΡΥΘΜΟΣ» ΣΩΚΡΑΤΟΥΣ 37
ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ ΣΤ' ΟΝΟΜΑ ΤΩΝ: Π. Σ. ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΥ

Στο πρώτο τεύχος, πέρα από τα αναγραφόμενα στοιχεία της έκδοσης –τα οποία μόλις αναφέρθηκαν– υπάρχουν τα «ΠΡΟΣΕΧΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ»⁷⁸ με τον τρόπο αυτόν το ίδιο το περιοδικό, από τη μία δηλώνει τις συνεργασίες του, τόσο στην ποίηση και στο διήγημα όσο και στις μελέτες και στα βιβλιογραφικά δελτία, και από την άλλη οι επιμελητές του περιοδικού επιθυμούν να προϊδεάσουν το αναγνωστικό τους κοινό για το τι επρόκειτο να ακολουθήσει στα επόμενα τεύχη. Μελετώντας τα δημοσιεύματα, στα οποία γίνεται αναφορά ότι θα παρουσιαστούν στις σελίδες του περιοδικού, μπορούμε να εξαγάγουμε διάφορα συμπεράσματα. Αρχικά, “πλούσια” προβλέπεται η συνεργασία του περιοδικού, όσον αφορά την ποίηση, στην οποία μπορούμε να αριθμήσουμε, τουλάχιστον, δεκαεφτά συνεργασίες, ενώ εξίσου αξιόλογος είναι και ο αριθμός των συνεργατών στο διήγημα. Ενδιαφέρουσες παρουσιάζονται και οι μελέτες που θα παρουσιαστούν στον *Ρυθμό*,⁷⁹ ενώ ιδιαίτερη

---

⁷⁸ ΠΡΟΣΕΧΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

ΜΑΡΙΑΣ ΠΟΛΥΔΟΥΡΗ (ανέκδοτα), ΤΕΛΛΟΥ ΑΓΡΑ, Μ.Δ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ, ΣΟΦΙΑΣ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ-ΠΑΠΑΔΑΚΗ, ΡΙΤΑΣ ΜΠΟΥΜΗ, Ν.Δ. ΠΑΠΠΑ, Μ. ΑΛΕΞΙΟΥ, Α. ΦΡΑΓΚΟΥ, Γ. ΚΟΤΖΙΟΥΛΑ, ΓΡ. ΘΕΟΧΑΡΗ, Κ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ, ΟΡ. ΛΑΣΚΟΥ, Σ.Θ. ΣΠΑΝΙΔΗ, Γ. ΚΑΡΑΤΖΑ, Ν. ΚΑΒΒΑΔΙΑ, Θ. ΔΙΑΡΟΥΤΣΟΥ, Τ.Κ. ΜΠΡΟΥΣΑΛΗ, κ.ά.

ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ

ΙΩΑΝΝΑΣ ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ, ΧΡ. ΛΕΒΑΝΤΑ, Σ. ΧΟΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ, Σ.Θ. ΣΠΑΝΙΔΗ, ΦΡΑΓΚ. ΛΕΒΕΝΤΗ, Ν. ΓΚΑΤΣΟΥ, Ξ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ κ.ά.

ΜΕΛΕΤΕΣ

Ν.Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ (Διον. Σολωμού: Το Λυρικό τραγούδι στον Μπάϊρον), ΣΟΦΙΑΣ ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ-ΠΑΠΑΔΑΚΗ (Ο ποιητής Γ. Χοντρογιάννης), Β. ΜΟΣΧΟΒΗ (τα Συμιακά τραγούδια), Β. ΚΟΧΛΑΤΖΗ (Το Κλασικό βιβλίο των τριών χαρακτήρων), Σ.Θ. ΣΠΑΝΙΔΗ (Ο λυρισμός κι' η απαισιοδοξία του Λ. Μαβίλη), ΒΑΣΙΛΗ ΛΑΟΥΡΔΑ (Απ' την Ιστορία του Πειραιώς: Τοπωνυμικά), ΠΕΤΡΟΥ ΙΩΝΑ, Α. ΔΟΥΡΟΥ, ΤΖΕΝΙΑΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ κ.ά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

(Απ' το προσεχές και με τη σειρά δημοσίευσης) ΜΑΡΙΑ ΠΟΛΥΔΟΥΡΗ (βιβλιογράφος: ΗΡΩ ΚΟΡΜΠΕΤΗ) ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ (βιβλ. Χ/ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ) ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ (βιβλ. Ν.Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ – Σ.Π. ΒΟΓΙΑΤΖΑΚΗΣ) ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΜΠΥΣΗΣ (ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΟΥΡΔΑΣ) ΛΟΡΕΝΤΖΟΣ ΜΑΒΙΑΗΣ (Σ.Θ. ΣΠΑΝΙΔΗΣ – Σ.Π. ΒΟΓΙΑΤΖΑΚΗΣ – ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΟΥΡΔΑΣ) Κ.Π. ΚΑΒΑΦΗΣ, Ι. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ.

⁷⁹ Η παράλληλη μελέτη των περιεχομένων του περιοδικού, βλ. εδώ Επίμετρο Ι, μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι από τις μελέτες που αναγράφονται προς δημοσίευση στο πρώτο τεύχος, εν τέλει, δημοσιεύονται μόνο του Νικόλαου Β. Τωμαδάκη και του Βασίλη Μοσχόβη. Πολύ πιθανόν αυτό να οφείλεται με το γεγονός ότι στα επόμενα τεύχη, υπάρχει νέο υλικό προς δημοσίευση, όπως, ενδεικτικά αναφέρω, το αφιέρωμα στον ποιητή Λάμπρο Πορφύρα, κατόπιν του θανάτου του, και η έρευνα που διεξάγεται από το περιοδικό για την ποίηση. Η εμφάνιση, λοιπόν, νέου υλικού είχε ως επακόλουθο ορισμένες από τις μελέτες που είχαν αναγγελθεί προς δημοσίευση να μην βρίσκονται πλέον σε προτεραιότητα για τη συντακτική ομάδα του περιοδικού. Σημαντικό, το οποίο θα πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν, είναι και η αλλαγή της διεύθυνσης του περιοδικού, το οποίο μπορεί να καθιστούσε ανέφικτη τη

θέση στις σελίδες του περιοδικού φαίνεται να κατέχουν και τα βιβλιογραφικά δελτία.⁸⁰

Τέλος, στα επόμενα τεύχη, τόσο του πρώτου όσο και του δεύτερου χρόνου, υπάρχουν αναγγελίες για βιβλία που κυκλοφορούν στα βιβλιοπωλεία: βέβαια, από τον δεύτερο χρόνο τα περισσότερα βιβλία που προβάλλονται σχετίζονται με τον εκδοτικό οίκο Π.Σ. Βαρβαρέσου, δηλαδή τον εκδότη του περιοδικού. Αξίζει να επισημανθεί ότι οι προαναγγελίες και οι αγγελίες των βιβλίων που κυκλοφορούν σχετίζονται κυρίως με τους συνεργάτες του περιοδικού.⁸¹

Περνώντας στο κύριο μέρος της ύλης του περιοδικού, ο Τάκης Καγιαλής κάνει λόγο για μια «ενδιαφέρουσα ποιητική και κριτική ύλη».⁸² Χρήζει σχολιασμού ότι από τα δεκαεννιά συνολικά τεύχη που κυκλοφόρησε ο *Ρυθμός*,⁸³ μόνο δύο τεύχη –ένατο και δέκατο της δεύτερης χρονιάς– δεν ξεκινάνε με ποίημα. Αναλυτικότερα, τα εννιά τεύχη του πρώτου χρόνου έχουν στην πρώτη σελίδα δημοσιευμένο ένα πρωτότυπο ποίημα από τους συνεργάτες του περιοδικού· ενώ τον δεύτερο χρόνο από τα δέκα τεύχη, τα οχτώ ξεκινάνε με ποίημα, εκ των οποίων τα πέντε αποτελούν

δημοσίευση των συγκεκριμένων μελετών, λ.χ. αναφέρω τις μελέτες τόσο του Σάββα Θ. Σπανίδη όσο και του Βασίλη Λαούρδα, οι οποίοι αποχώρησαν από τον *Ρυθμό*.

⁸⁰ Χαρακτηριστικό είναι ότι από τις τόσες βιβλιογραφικές εργασίες τις οποίες προαναγγέλλουν ότι θα παρουσιάσουν, τελικά δημοσιεύονται μόνο οι βιβλιογραφίες για τη Μαρία Πολυδούρη και τον Διονύσιο Σολωμό. Το σίγουρο, πάντως, είναι ότι μέσα από τον κατάλογο των βιβλιογραφικών δελτίων διαπιστώνεται η σημασία των βιβλιογραφιών την περίοδο της δεκαετίας του 1930 και ότι αυτή τη σημασία φαίνεται να την αναγνωρίζει η ομάδα του περιοδικού και για το λόγο αυτόν στρέφει την προσοχή της στα λεγόμενα «Βιβλιογραφικά δελτία της νεοελληνικής λογοτεχνίας».

⁸¹ Συγκεκριμένα, τον πρώτο χρόνο στο έβδομο τεύχος αναγράφεται η κυκλοφορία του Σώτου Χονδρόπουλου, *Ηρωες χωρίς άθλους*. Στο ένατο τεύχος προαναγγέλλεται η κυκλοφορία του βιβλίου του Λεωνίδα Ραζέλου, *Της εποχής και περασμένα*, του οποίου η κυκλοφορία θα πραγματοποιηθεί στο επόμενο τεύχος, καθώς και το *Ομιλεί ο Νάρκισσος και δύο άλλα ποιήματα* του Paul Valery σε μετάφραση του Καίσαρ Εμμανουήλ, ενώ αναγγέλλεται το *Μαραμπού* του Νίκου Καββαδία. Τον δεύτερο χρόνο διαφημίζονται: στο πρώτο τεύχος του Μιχάλη Γ. Πετρίδη, *Τα νιάτα που διψούν. Μυθιστόρημα ψυχογραφικόν & κοινωνικόν*, ενώ στο οπισθόφυλλο αναγράφεται από τη μια η κυκλοφορία του *Τα προ των Σπετσών τον αργολικόν κόλπον & τον μυρτώων πολεμικά συμβάντα της 8/21–14/27 Σεπτεμβρίου 1822* του Λευτέρη Βρέλλου και η ποιητική συλλογή *Ζουμπούλια* της Μαρίας Κρυστάλλη, και από την άλλη η προαναγγελία των ποιημάτων του Γιώργου Μουρέλου, *Στοχασμοί. Φαντασίες. Αισθήσεις*: στο δεύτερο τεύχος του Σώτου Χονδρόπουλου, *Ηρωες χωρίς άθλους*, αναφέροντας ότι τα αντίτυπα του βιβλίου «έχουν συγκεντρωθεί στο κατάστημα του κ. Π. Βαρβαρέσου Σωκράτους 37 (Πειραιεύς)», προαναγγέλλεται το *Συνθέσεις* του Αλέξανδρου Μπάρα, ενώ έχουν κυκλοφορήσει ο Μουρέλος και η Κρυστάλλη· στο τέταρτο-πέμπτο κυκλοφόρησαν τα ποιήματα του Μπάρα και το *Ωρες Αγάπης* της Σοφίας Μαυροειδή-Παπαδάκη· στο έκτο τεύχος προαναγγέλλεται η κυκλοφορία του Αντώνη Γιαλούρη, *Γεώργιος Βιζυηνός: ο άνθρωπος και το έργο του*, ενώ στα επόμενα δύο τεύχη γίνεται αναφορά στην κυκλοφορία του· στο ένατο τεύχος προαναγγέλλεται η κυκλοφορία του Λεωνίδα Ραζέλου, *Μωσαϊκά. Ποιήματα* και τα ποιήματα του Άγρα, το οποίο κυκλοφορεί ήδη, *Τα βουκολικά και τα εγκώμια. Ποιήματα*: στο δέκατο τεύχος τα ποιήματα του Ραζέλου έχουν κυκλοφορήσει, ενώ στο τελευταίο τεύχος προαναγγέλλεται το «*Χαίρε πόλις του παμβασιλέως*». *Μυθιστόρημα της βυζαντινής εποχής* του Γιαλούρη.

⁸² Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π., σ. 153.

⁸³ Στη συγκεκριμένη περίπτωση γίνεται λόγος για δεκαεννιά τεύχη καθώς από την πρώτη χρονιά το τεύχος τέταρτο-πέμπτο και δέκατο-δωδέκατο, ήταν διπλό και τριπλό αντίστοιχα, ενώ από τον δεύτερο χρόνο τα τεύχη τέταρτο-πέμπτο και ενδέκατο-δωδέκατο είναι διπλά.

πρωτότυπη δημιουργία, ενώ τα τρία είναι μεταφράσεις από την αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία, (μεταφράζεται Όμηρος και Οράτιος Φλάκκος). Από τα παραπάνω, εύκολα διαπιστώνεται μια προτίμηση στην ποίηση, δεδομένου ότι με αυτή την επιλογή, δηλαδή τη συστηματική έναρξη κάθε τεύχους με ένα ποίημα, ο *Ρυθμός* θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως περιοδικό κυρίως της ποίησης.⁸⁴ Όσον αφορά τα διηγήματα, είθισται το πρώτο διήγημα να τοποθετείται στη δεύτερη με τρίτη σελίδα κάθε τεύχους, ανάλογα με τα πόσα ποιήματα τοποθετούνται στις πρώτες σελίδες, ενώ στις επόμενες σελίδες υπάρχουν τόσο ποιήματα και διηγήματα όσο και διάφορες μελέτες. Με τον τρόπο αυτόν υπάρχει μια συνεχόμενη εναλλαγή των κατηγοριών μεταξύ τους δημιουργώντας ένα μωσαϊκό λογοτεχνικών κειμένων, ενώ η κριτική τοποθετείται στις τελευταίες σελίδες.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, η κριτική του βιβλίου τοποθετείται στις τελευταίες σελίδες, όμως από το τρίτο τεύχος δημιουργείται η στήλη «ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ». Συγκεκριμένα, η εν λόγω στήλη θα διατηρηθεί μέχρι το τέλος της κυκλοφορίας του εντύπου, με τη μοναδική διαφοροποίηση ότι από τη δεύτερη χρονιά, και συγκεκριμένα από το διπλό τεύχος του Δεκεμβρίου-Ιανουαρίου του 1933, η συντακτική ομάδα αποφασίζει να κάνει έναν διαχωρισμό στην στήλη της κριτικής μεταξύ πεζογραφίας και ποίησης. Από το επόμενο τεύχος εγκαινιάζεται νέα στήλη με τον τίτλο «Ο ΣΤΙΧΟΣ», στο οποίο κρίνονται τα νέα βιβλία για την ποίηση.

Στις μόνιμες στήλες του περιοδικού ανήκουν «ΤΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ»,⁸⁵ στην οποία σχολιάζεται από την ομάδα του περιοδικού η πνευματική κίνηση, όχι μόνο του Πειραιά αλλά και της Αθήνας: «ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ» και «ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ». Στην πρώτη στήλη γίνεται λόγος για τα βιβλία που έχουν σταλεί στο περιοδικό με σκοπό να συμπεριληφθούν στις βιβλιοκριτικές, ενώ μέσω της δεύτερης στήλης και της αναφοράς στα περιοδικά που έλαβε η ομάδα του *Ρυθμού*, διαμορφώνεται ο πνευματικός κύκλος μέσα στον οποίο “δρα και κινείται” το περιοδικό. Περιστασιακές θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν οι στήλες: «ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ», στην οποία γίνεται λόγος για θεατρικά έργα και την έχει αναλάβει τον

---

⁸⁴ Εξίσου σημαντικό είναι και πρέπει να αναφερθεί ότι η πρωτότυπη και μεταφρασμένη ποιητική παραγωγή καλύπτει το 42,4% της συνολικής ύλης του περιοδικού, βλ. αναλυτικά εδώ Επίμετρο II.

⁸⁵ Στο πρώτο τεύχος της δεύτερης χρονιάς υπάρχουν οι στήλες «ΜΟΥΣΙΚΗ», «ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΗ», «ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΡΓΩΝ», τα οποία τοποθετούνται μετά τη βιβλιοκριτική. Εικάζω, λοιπόν, πως πρόκειται για μια προσπάθεια της νέας ομάδας λογοτεχνών που έχουν αναλάβει την έκδοση του *Ρυθμού*, να μετονομάσουν τη στήλη «ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ», προσπάθεια η οποία δεν μπορεί να χαρακτηριστεί γόνιμη, καθώς από το επόμενο τεύχος “επανέρχεται” η στήλη «ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ», η οποία παραμένει μέχρι το τέλος της κυκλοφορίας του περιοδικού.

πρώτο χρόνο η Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, ενώ τον δεύτερο χρόνο ο Λάζαρος Πηνιάτογλου και η «Η ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ», στήλη που από τον Σεπτέμβριο του 1933 μετονομάζεται σε «ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ». Δεδομένου ότι ο *Ρυθμός* «αποτελεί μια από τις πιο αξιόλογες προσπάθειες να δημιουργηθεί ένας φορέας έκφρασης νέων λογοτεχνών»⁸⁶ υπάρχουν οι αντίστοιχες στήλες «ΝΕΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ» και «ΝΕΟΙ ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΙ» με σκοπό να προβληθεί το έργο των νέων διανοούμενων που κάνουν την εμφάνισή τους τη δεκαετία του 1930. Τέλος, ενδιαφέρον είναι ότι τον πρώτο χρόνο της κυκλοφορίας από τα εννιά τεύχη στα έξι υπάρχει εικονογράφηση από πίνακες ζωγραφικής, κάτι το οποίο δεν παρατηρείται τον δεύτερο χρόνο.

1.2. Η κυκλοφορία του περιοδικού και οι βασικές προγραμματικές αρχές του

Το περιοδικό *Ρυθμός* –όπως αναφέρθηκε ήδη– ξεκίνησε την κυκλοφορία του την Πέμπτη στις 15 Σεπτεμβρίου του 1932, το οποίο το πληροφορούμαστε από τη δήλωση του ίδιου του περιοδικού στην εσωτερική πλευρά του εξωφύλλου στο πρώτο τεύχος: «Το πρώτο τεύχος του *ΡΥΘΜΟΥ* εκκυκλοφόρησε στις 15 του Σεπτέμβρη για τον Οκτώμβρη (sic). Τ' άλλα τεύχη, θα κυκλοφορήσουν κανονικά στις αρχές κάθε μήνα».⁸⁷ Στο δεύτερο τεύχος, μέσα από τη στήλη «ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ» πληροφορούμαστε μεταξύ άλλων:

ΘΑΤΑΝ παράλειψη ίσως αν δεν αφιερώναμε λίγα λόγια για τις εφημερίδες, (αθηναϊκές, πειραιϊκές, επαρχιακές), που τόσο πρόθυμα μας ανήγγειλαν. Το γεγονός είναι ευχάριστο στη μηχανική μας εποχή, όπου η διαφήμιση (sic) είναι μια δύναμη, που τιμωρεί κάθε επιχείρηση, που θέλει να την αγνοήσει.

Θάταν παράλειψη, αν δεν ευχαριστούσαμε τους εργάτες του λόγου, που απαυδισμένοι νανεβοκατεβαίνουν τις σκάλες του γραφείου μιας ημερήσιας εφημερίδας, βρήκαν να πούνε δυο λόγια για το *ΡΥΘΜΟ*, φυλλομετρώντας τον, σε

---

⁸⁶ Δρούλια – Κουτσοπανάγου, τ. Δ', ό.π., σ. 46.

⁸⁷ Στο δεύτερο τεύχος η ομάδα του *Ρυθμού* αναφέρει: «Τα λάθη τα τυπογραφικά δεν έλλειψαν, απ' το πρώτο μας τεύχος, καθώς και το δεύτερο, όπως μάλιστα πρωτοσέλιδα κάτω-κάτω φιγουράρει επιδεικτικά το τρομακτικό Οκτώ^Μ βρης», βλ. [Σύνταξη], «Παρεπόμενα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σ. 76. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι σε όλα τα αποσπάσματα που παρατίθενται, διατηρείται ο τρόπος με τον οποίο είναι γραμμένα στο πρωτότυπο, με εξαίρεση το πολυτονικό. Επίσης, έχω διατηρήσει και τον τρόπο με τον οποίο υπογράφουν οι συνεργάτες του περιοδικού.

μικρά ασήμαντα γραμματάκια, κάπου, σε μια στήλη της εφημερίδας που εργάζονται, δύο λόγια, σε μικρά ασήμαντα γραμματάκια.⁸⁸

Η δήλωση, λοιπόν, του περιοδικού για την ημερομηνία κυκλοφορίας του, σε συνδυασμό με το παραπάνω απόσπασμα, μου έδωσε το έναυσμα για μια περιδιάβαση στον ημερήσιο τύπο του Σεπτεμβρίου του 1932, με σκοπό να συλλεχθεί υλικό, στο οποίο θα γινόταν λόγος για την αναγγελία της κυκλοφορίας του *Ρυθμού*. Αξιοπρόσεχτο, λοιπόν, είναι το γεγονός ότι, παρόλο που η έρευνά μου συμπεριέλαβε μεγάλο όγκο εφημερίδων με *terminus post quem*, τη 16^η Σεπτεμβρίου του 1932,⁸⁹ αναφορά στον *Ρυθμό* γίνεται σε μόνο δύο έντυπα.

Συγκεκριμένα, η εφημερίδα *Φωνή του Λαού* αναφέρει: «Με τον ανωτέρω τίτλον [*Ρυθμός*] εξεδόθη κι εκκυκλοφόρησε το νέον μηνιαίον φιλολογικόν περιοδικόν με συνεργασίαν νέων ποιητών και λογοτεχνών».⁹⁰ γίνεται, δηλαδή, λόγος μόνο για την κυκλοφορία του. Περισσότερο υλικό συλλέχθηκε από την εφημερίδα *Ακρόπολις*:

Εκυκλοφόρησε εις τον Πειραιά το πρώτον τεύχος του νέου λογοτεχνικού περιοδικού «*Ρυθμός*». Καλοτυπωμένο με εκλεκτήν ύλην, με άριστην εμφάνισιν το φιλολογικόν αυτό όργανον των νέων, ασφαλώς θα συγκεντρώσει το γενικόν ενδιαφέρον. Συνεργάζονται οι κκ. Χρ. Λεβάντας, Λ. Μαγγανάρης, Πηνιάτογλου, Καββαδιάς, Καρατζάς κλπ.⁹¹

Πέραν του προσδιορισμού του ως «λογοτεχνικού περιοδικού» και της επισήμανσης ότι αποτελεί «όργανον των νέων», ο αρθρογράφος κάνει λόγο για ένα καλοτυπωμένο έντυπο, στο οποίο η ύλη που συμπεριλαμβάνεται είναι αξιόλογη και εκφράζει τη σιγουριά ότι θα προσελκύσει το ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού. Το τελευταίο, βέβαια, δεν είμαστε σε θέση να το γνωρίζουμε· αυτό, όμως, για το οποίο μπορούμε να μιλήσουμε με σιγουριά είναι ότι το περιοδικό προσέχτηκε και από λογοτέχνες, οι οποίοι δεν συνεργάζονταν με τον *Ρυθμό*. Σε επιστολή του Στέλιου Ξεφλούδα προς τον Γιώργο Κοτζιούλα, στις 22 Σεπτεμβρίου 1932, διαβάζουμε: «Βγήκε στον Πειραιά ο *Ρυθμός*. Συμπαθητικό περιοδικό!»,⁹² ενώ λίγους μήνες αργότερα ο Ξεφλούδας

⁸⁸ [Σύνταξη], «Σημειώματα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σ. 75.

⁸⁹ Ενδεικτικά αναφέρω ορισμένες από τις εφημερίδες οι οποίες μελετήθηκαν: *Ακρόπολις* (Αθήνα), *Η Βραδυνή* (Αθήνα), *Η Πρωία* (Αθήνα), *Εστία* (Αθήνα), *Εσπερινή* (Αθήνα), *Νέον Κράτος* (Αθήνα), *Ελεύθερος Άνθρωπος* (Αθήνα), *Έθνος* (Αθήνα), *Φωνή του Λαού* (Αθήνα), *Σφαίρα* (Πειραιάς), *Αναγέννησις* (Τρίκαλα), *Ελεύθερος Λαός* (Εδεσσα), *Ελευθερία* (Λάρισα), *Αστήρ Βέροιας* (Βέροια).

⁹⁰ [Ανωθύμως], «Ο ΡΥΘΜΟΣ», εφ. *Φωνή του Λαού*, έτος Α', αρ. 110, Παρ. 16 Σεπτ. 1932, σ. 2

⁹¹ [Ανωθύμως], «“Ο Ρυθμός”», εφ. *Ακρόπολις*, αρ. Φ. 1304, 16 Σεπτ. 1932, σ. 2.

⁹² *Αγαπητέ Κοτζιούλα... Η αλληλογραφία του ποιητή Γιώργου Κοτζιούλα (1927-1955)*, πρόλογος Γιάννης Παπακώστας, επιμέλεια Νάση Μπαλτά, Οδυσσεάς, Αθήνα 1994, σ. 40. Στο σημείο αυτό θα

υπογραμμίζει ότι: «Περιοδικά πολλά κυκλοφορούν τον τελευταίο καιρό στην Αθήνα. Η *Ιδέα*, το *Σήμερα*, το *Ξεκίνημα*, ο *Ρυθμός*, ο *Κύκλος*, η *Εστία*. Κίνηση οργανισμός»,⁹³ καθιστώντας το, με τον τρόπο αυτόν, ως ένα αναγνωρισμένο περιοδικό της δεκαετίας του 1930.

Τέλος, ο Νίκος Καββαδίας, ένας από τους συνεργάτες του περιοδικού, τρεις μήνες μετά την έναρξη της κυκλοφορίας του, το Δεκέμβριο του 1932, σε άρθρο του στην εφημερίδα *Νέοι Καιροί*, προβαίνει σ' έναν «απολογισμό της φιλολογικής ζωής του Πειραιά»,⁹⁴ χαρακτηρίζοντας τον *Ρυθμό* ως ένα υποσχόμενο περιοδικό που καθρεφτίζει τη φιλολογική κίνηση της περιόδου:

Από τον Οκτώβρη κυκλοφορεί το μηνιαίο περιοδικό *Ρυθμός* με πολλές καλές διαθέσεις κ' υποσχέσεις. Έχει για σκοπό και προορισμό του ν' αποβή ένα όργανο των Νέων, να φανερώση την εργασία τους, να τους διευκολύνη να παρουσιασθούν, να τους συγκενρώση. Στις σελίδες του δημοσίευσαν και γνωστοί λογοτέχνες, μεταξύ των οποίων και οι Καίσαρας Εμμανουήλ, ο πάνω απ' όλους ποιητές των ημερών μας. Νέους παρουσίασε ο *Ρυθμός* το γερό ταλέντο του Αλεξίου, το λεπταίσθητο και μελαγχολικό Λιαρούτσο, τον Σπανίδη με την ιδιότροπη έκφραση, τον Καρατζά και τον Λαούρδα, το Μοσχόβη και μερικούς άλλους στην πρόζα.⁹⁵

Θα περάσουμε τώρα, στο βασικό γνώρισμα που συντελεί στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας ενός περιοδικού, τόσο μεσοπολεμικά όσο και μεταπολεμικά, το οποίο δεν είναι άλλο από την προγραμματική διακήρυξη, που πέραν του ότι θέτει τις προθέσεις των εκδοτών και τις βασικές αρχές μέσα στις οποίες θα “κινήθει”, παράλληλα το διαφοροποιεί από τ' άλλα έντυπα της περιόδου, δίνοντας, με τον τρόπο αυτόν, το δικό του ξεχωριστό στίγμα: τη δική του ξεχωριστή ταυτότητα.⁹⁶

πρέπει να αναφερθεί μια ανακρίβεια της επιμελήτριας όσον αφορά το περιοδικό *Ρυθμός*: συγκεκριμένα, αναφέρει: «Βραχύβιο λογοτεχνικό περιοδικό με εκδότη τον Π. Βαρβαρέσο. Εξέδωσε οκτώ τεύχη σε διάστημα δύο χρόνων, αν και δεκαπενθήμερο, όπως γράφει στο τίτλο του». Όπως έγινε φανερό στο προηγούμενο υποκεφάλαιο αυτού του κεφαλαίου, το περιοδικό εξέδωσε δεκαεννιά τεύχη (εάν, δηλαδή, υπολογίσουμε τα διπλά ως ένα τεύχος) και όχι οκτώ όπως αναφέρεται παραπάνω. Επίσης, η κυκλοφορία του περιοδικού ήταν μηνιαία και όχι δεκαπενθήμερη, καθώς δήλωσε του περιοδικού στο τελευταίο τεύχος του πρώτου χρόνου αναγράφεται: «Στο μέλλο[ν] ο *Ρυθμός* [...] θα βγαίνει τακτικά στις 15 κάθε μήνα», βλ. «Δήλωση», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αυγ. 1933, σ. 339· πολύ πιθανόν η σύγχυση, όσον αφορά την κυκλοφορία του, να οφείλεται στο γεγονός ότι από τον δεύτερο χρόνο αναγράφεται στο εξώφυλλο «ΒΓΑΙΝΕΙ ΣΤΙΣ 15 ΤΟΥ ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ».

⁹³ Ο.π., σ. 47.

⁹⁴ Γιώργος Ζεβελάκης, «Ο Νίκος Καββαδίας κριτικός λογοτεχνίας», *Πλανόδιον*, τχ. 51, Δεκ. 2011, σ. 809.

⁹⁵ Νίκος Καββαδίας, «Το φιλολογικό 1932 στον Πειραιά», εφ. *Νέοι Καιροί*, έτος Δ', αρ. 376, 31 Δεκ. 1932, σ. 2, βλ. τώρα την ανατύπωση στο Ζεβελάκης, *ό.π.*, σσ. 811-814.

⁹⁶ Για τη σημασία της προγραμματικής διακήρυξης στα μεσοπολεμικά έντυπα, βλ. και Χ.Λ. Καραόγλου, «Μια περιδιάβαση στα λογοτεχνικά περιοδικά της Θεσσαλονίκης» στο Περικλής

Τα ερωτήματα, λοιπόν, τα οποία τίθενται είναι ποιες είναι οι προθέσεις των εκδοτών του *Ρυθμού* και ποιος ο “χώρος” μέσα στον οποίο επιθυμεί να κινηθεί. Η απάντηση στα προαναφερθέντα ερωτήματα θα επιτευχθεί μέσα από τη μελέτη της προγραμματικής διακήρυξης, η οποία τοποθετείται κάτω από τον γενικό τίτλο, «ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΙΑΣ»:

Ο «Ρυθμός» και οι Νέοι.

Ο «Ρυθμός», όπως αναφέρεται και στο εξώφυλλο, προορίζεται κυρίως για ο ρ γ α ν ο των Νέων. Παρουσιάζεται σα μια προσπάθεια νέων κι απευθύνεται στους νέους. Για να δείξει πως σκέφτονται, τι γράφουν, πως ζουν, επιδιώκοντας έτσι να συγκεντρώσει στις στήλες του την πνευματική των ζωή. Δεν πέρνει (sic) μιαν ή άλλη θέση, μήτε τάσσεται με μίαν ή άλλη σχολή – παρά θέση θα πάρει ο κάθε νέος σαυτόν.⁹⁷

Ο *Ρυθμός*, λοιπόν, αυτοσυστήνεται στο αναγνωστικό κοινό του Πειραιά και της Αθήνας, και κατ’ επέκταση στην πνευματική ζωή της περιόδου, ως «ο ρ γ α ν ο των Νέων».⁹⁸ Η δήλωση αυτή έχει δύο συνιστώσες: από τη μία το περιοδικό ιδρύθηκε

Σφυρίδης (επιμ.), *Φωτόρια λογοτεχνίας στη Θεσσαλονίκη. Τα λογοτεχνικά περιοδικά της πόλης στον 20^ό αιώνα. Πρακτικά συνεδρίου 18-19 Νοεμβρίου 2005 (μα’ ΔΗΜΗΤΡΙΑ)*, Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 264.

⁹⁷ [Σύνταξη], «Σημειώματα της επιμελητείας», *Ρυθμός*, χρ. Α’, τχ. 1, Σεπτ. 1932, σ. 39. Η έμφαση στο πρωτότυπο. Κάτω από τον ίδιο τίτλο υπάρχει και το σχετικό σημείωμα για τον εκδότη:

Ο Εκδότης

Στη σημερινή βέβαια κρίση, που παραλύει τα πάντα, η έκδοση λογοτεχνικού περιοδικού καθιστά κάπως προβληματική. Η συνεργασία ενός εκδότη θάτανε θετική πιθανότητας για το μάκρος της ζωής παρόμοιου οργάνου. Και με τον ΡΥΘΜΟ, σήμερα, ο εκδότης Π. Σ. Β α ρ β α ρ ε σ ο ς, έρχεται να αντιμετωπίσει ένα ίδιο πρόβλημα βοηθώντας τους Νέους. Για μια παρόμοια πιθανότητα μακροζωΐας (sic), για το ΡΥΘΜΟ, θα έπρεπε νάμασταν περισσότερο, ίσως, ενθουσιασμένοι ως τόσο η πείρα μας εδίδαξε νάμαστε πάντα επιφυλακτικοί για το μέλλον.

Βλ. ό.π., η έμφαση στο πρωτότυπο. Όσον αφορά τη σχέση των περιοδικών με τους εκδοτικούς οίκους την περίοδο του Μεσοπόλεμου, βλ. Βασιλίας Τσοκόπουλος, «Περιοδικά και εκδοτικοί οίκοι στο Μεσοπόλεμο» στο *Ο περιοδικός τύπος στον Μεσοπόλεμο. Επιστημονικό συμπόσιο (26 και 27 Μαρτίου 1999)*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας / Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 2001, σσ. 15-23.

⁹⁸ Θα πρέπει βέβαια να επισημανθεί το γεγονός ότι η παρουσίαση ενός περιοδικού για τους νέους, δεν αποτελεί πρωτοτυπία του *Ρυθμού*. Συγκεκριμένα, το 1931 το περιοδικό *Ορίζοντες* φέρει ως υπότιτλο, «Περιοδικό των Νέων και της Τέχνης», ενώ το 1932, λίγους μήνες πριν κυκλοφορήσει ο *Ρυθμός*, κάνει την εμφάνισή του το περιοδικό *Ομαδική Σκέψη* (Απρίλιος 1932) με υπότιτλο, «Μηνιαίο λογοτεχνικό περιοδικό των νέων». Στην ίδια κατηγορία ανήκει και το περιοδικό *Το Ξεκίνημα*, το οποίο όμως δεδομένου ότι κυκλοφόρησε τον Ιανουάριο του 1933, δεν θα μας απασχολήσει. Σύμφωνα με τον Τσικνάκη, η *Ομαδική Σκέψη*, «σε όλα τα ανυπόγραφα σχόλια, που εκφράζουν απόψεις της συντακτικής ομάδας, επισημαίνεται ότι “το δόγμα μας είναι: ΟΜΑΔΙΚΗ ΣΚΕΨΗ για τους νέους”», βλ. Τσικνάκης, ό.π., σ. 541, η έμφαση στο πρωτότυπο. Αντίθετα, η προγραμματική διακήρυξη του περιοδικού *Ορίζοντες*, η οποία και θα μας απασχολήσει, αναφέρει: «Τη στιγμή αυτή, η απουσία ενός περιοδικού, φιλολογικού οργάνου αποκλειστικά των νέων, είναι απόλυτη. Οι ΟΡΙΖΟΝΤΕΣ προήλθαν από το γεγονός αυτό. Οι ΟΡΙΖΟΝΤΕΣ θα δώσουν στη δημοσιότητα τη φιλολογική εργασία των νέων. [...]», βλ. [Συντακτική ομάδα], «Η έκδοση», *Ορίζοντες*, τχ. 1, Απρ. 1931, σ. 25, η έμφαση στο

από μια ομάδα νέων διανοούμενων, και από την άλλη το κοινό στο οποίο απευθύνεται είναι οι νέοι. Πρόκειται, δηλαδή, για ένα λογοτεχνικό περιοδικό το οποίο έχει σκοπό να αναδείξει, μέσα από τις σελίδες του, τον τρόπο με τον οποίο σκέφτονται, γράφουν και ζουν οι νέοι και κατ' επέκταση να προβληθεί η πνευματική τους ζωή. Χαρακτηριστικό, αποτελεί η δήλωση ότι

«η φετινή πνευματική παραγωγή στο Πειραιά, έρχεται ν' αναζωογονήσει κάπως την για καιρό ναρκωμένη πνευματική μας ζωή. [...] ο *ΡΥΘΜΟΣ*, μέσα σόλη αυτή την κίνηση, παρουσιάζεται, σήμερα, κάτι σα συνέχεια, κάτι σαν ανάγκη για την ολοκλήρωση αυτής της πνευματικής ζωής»⁹⁹

στην προαναφερθείσα δήλωση γίνεται φανερό ότι η έκδοση του περιοδικού έρχεται όχι, απλώς, να εκφράσει την πνευματική ζωή, αλλά με σκοπό να την αφυπνίσει από την νάρκωση την οποία εκτιμάται ότι αυτή υφίσταται. Ενώ, τέλος, αξιοσημείωτο είναι ότι στην προγραμματική διακήρυξη το ίδιο το περιοδικό δεν θα “τοποθετηθεί” προς μια συγκεκριμένη σχολή ή ρεύμα, αλλά αυτό θα γίνει από τον κάθε νέο –που θα προβάλλεται στις σελίδες του *Ρυθμού*– ξεχωριστά.

Από τα όσα αναφέρθηκαν μπορούν να τεθούν ορισμένα ερωτήματα, όσον αφορά τους στόχους που τίθενται από την ομάδα του *Ρυθμού*. Κατά πόσο, δηλαδή, είναι εύκολο να αποστασιοποιηθεί η ιδρυτική ομάδα έτσι ώστε να μη γίνει το περιοδικό φορέας των δικών τους ιδεών και απόψεων; Δεδομένο αποτελεί ότι η έκδοση ενός περιοδικού, είτε λογοτεχνικού είτε όχι, έχει άμεση σχέση με την ομάδα των ανθρώπων από τους οποίους εκδίδεται, οι οποίοι φέρουν τις δικές τους απόψεις πάνω σε λογοτεχνικά θέματα, κάτι το οποίο επιτυγχάνεται τόσο από τη διαδικασία επιλογής και προβολής της ύλης που ενσωματώνεται στις στήλες του περιοδικού όσο και από την αποσιώπηση συγκεκριμένων λογοτεχνικών τάσεων.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να δοθεί και η απαιτούμενη προσοχή στην τοποθέτηση της προγραμματικής διακήρυξης μέσα στο περιοδικό. Αναλυτικότερα, τοποθετείται στην τελευταία σελίδα του πρώτου τεύχους, κάτι το οποίο, προφανώς,

---

πρωτότυπο. Συγκρίνοντας τα αποσπάσματα από τις βασικές αρχές τόσο του *Ρυθμού* όσο και από τους *Ορίζοντες* και επιχειρώντας να εντοπιστεί η διαφοροποίησή τους, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι *Ορίζοντες* έχουν ως σκοπό να δημοσιεύσουν «τη φιλολογική εργασία των νέων», δηλαδή ένα όργανο παρουσίασης των νέων διανοούμενων, ενώ ο *Ρυθμός* παρουσιάζεται ως «όργανο των νέων», δηλαδή εκδίδεται από τους νέους για τους νέους, και σ' αυτό το σημείο είναι που εντοπίζεται ο διαφορετικός τρόπος προσέγγισης των δύο περιοδικών. Για την πιθανή σύνδεση των δύο εντύπων βλ. στη συνέχεια σ. 28 (σημ. 100).

⁹⁹ [Σύνταξη], «Σημειώματα της επιμελητείας», *ό.π.*, σ. 39· συμπεριλαμβάνεται κάτω από τον υπότιτλο «Από την πνευματική κίνηση». Η έμφαση στο πρωτότυπο.

αποτελεί συνειδητή επιλογή της εκδοτικής ομάδας και το οποίο αποτελεί μια ασυνήθιστη ενέργεια, δεδομένου ότι στα περισσότερα περιοδικά της περιόδου οι βασικές αρχές τοποθετούνται στις πρώτες σελίδες.¹⁰⁰ Η τοποθέτηση της προγραμματικής διακήρυξης στις πρώτες σελίδες, αδιαμφισβήτητα, έχει σκοπό να προϋδεάσει το αναγνωστικό κοινό για τον τρόπο με το οποίο καλείται να διαβάσει τις σελίδες που ακολουθούν. Αυτό, λοιπόν, είναι που θεωρώ, ότι επιχειρεί να αποφύγει η εκδοτική ομάδα του *Ρυθμού*: αποφεύγει, δηλαδή, να θέσει εξ αρχής τις “βασικές αρχές” της. Με την τοποθέτησή της στο τέλος του τεύχους, πέραν του ότι πολύ πιθανόν να προκαλεί έκπληξη, η εκδοτική ομάδα δίνει τη δυνατότητα στον αναγνώστη να “αναγνώσει” το περιοδικό με το δικό του τρόπο, χωρίς να προκαταλαμβάνεται από την οπτική της ομάδας του περιοδικού.

---

¹⁰⁰ Όσον αφορά για τη χρήση του όρου ασυνήθιστη ενέργεια και για τη βεβαιότητα ότι τα περισσότερα έντυπα της περιόδου τοποθετούν τις βασικές αρχές τους στις πρώτες σελίδες, θα πρέπει να αναφερθεί ότι πραγματοποιήθηκε έρευνα στα λογοτεχνικά περιοδικά που ξεκίνησαν την κυκλοφορία τους από το 1930 έως το 1932, δηλαδή την ημερομηνία έκδοσης του *Ρυθμού*, με σκοπό να μελετηθεί εάν και κατά πόσο η τοποθέτηση της προγραμματικής διακήρυξης στο τέλος απαντά συχνά ή όχι. Συγκεκριμένα, ο Καραόγλου στην εξεταζόμενη περίοδο συμπεριλαμβάνει τα εξής έντυπα: στα 1930 τοποθετεί την έναρξη των περιοδικών: *Νέοι Άνθρωποι*, *Πρωτοπόροι*, *Νέο Θέατρο*, *Τα Νέα*, *Πρόσωπα και Μάσκες*, *Μουσική Ζωή*, *Ο Λόγος*: στα 1931 τα: *Ολυμπιακά*, *Η Φωνή του βιβλίου*, *Η ξένη φιλολογία*, *Ορίζοντες*, *Ο Κύκλος*, *Νέοι Πρωτοπόροι*: ενώ, τέλος, στα 1932 κυκλοφορούν: *Μελέτη – Κριτική*, *Ομαδική Σκέψη*, *Ρυθμός*. Από τα έντυπα τα οποία αναφέρθηκαν, απορρίφθηκαν από την έρευνα, εξαιτίας του μη λογοτεχνικού τους χαρακτήρα τα εξής: *Νέο Θέατρο*, *Πρόσωπα και Μάσκες*, *Μουσική Ζωή*, καθώς και το περιοδικό *Η ξένη φιλολογία*, για το λόγο ότι δεν σχετίζεται άμεσα με τη νεοελληνική λογοτεχνία. Δεδομένου ότι η εύρεση όλων των λογοτεχνικών περιοδικών της περιόδου καθίσταται αδύνατη στα πλαίσια μιας διπλωματικής εργασίας απορρίφθηκαν και τα εξής έντυπα: *Νέοι Άνθρωποι*, *Ο Λόγος*, *Ολυμπιακά*, *Η Φωνή του βιβλίου*, *Ομαδική Σκέψη*. Παρόλα αυτά, ως αντιστάθμισμα, ενσωματώθηκαν περιοδικά της δεκαετίας του 1933 (με τη σκέψη ότι η έκδοση του *Ρυθμού* δεν απέχει χρονικά από την έκδοση των περιοδικών του '33): *Σήμερα*, *Ιδέα*, *Το Ξεκίνημα*, καθώς και το περιοδικό της Θεσσαλονίκης, *Μακεδονικές Ημέρες*: ενώ, τέλος, συμπεριλήφθηκε, εξαιτίας του χαρακτηριστικού του ως το μακροβιότερο περιοδικό, και η *Νέα Εστία*. Από το σύνολο, λοιπόν, των δώδεκα λογοτεχνικών περιοδικών που μελετήθηκαν, στα εννιά η προγραμματική διακήρυξη τοποθετείται στις πρώτες σελίδες του περιοδικού. Εξαιρέση αποτελούν τα περιοδικά: *Ορίζοντες*, *Ρυθμός* και *Το Ξεκίνημα*. Δεδομένου ότι *Το Ξεκίνημα* κυκλοφόρησε τον Ιανουάριο του 1933, δηλαδή μετά την έκδοση του *Ρυθμού*, συμπεραίνεται ότι ο *Ρυθμός* ήταν το δεύτερο περιοδικό που τοποθέτησε τις βασικές του αρχές στις τελευταίες σελίδες. Εάν, όμως, παραλείψουμε το χρόνο έκδοσης των δύο περιοδικών (*Ορίζοντες* – *Ρυθμός*), θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η ενέργεια αυτή του *Ρυθμού* αποτελεί μια καινοτομία στα δεδομένα της περιόδου. Για να γίνει κατανοητή η προαναφερθείσα άποψη, θα πρέπει να γίνει η ακόλουθη διαπίστωση σχετικά με τα δύο περιοδικά: *Ορίζοντες* και *Ρυθμός*: πέραν του ότι και τα δύο περιοδικά κυκλοφορήσαν στον Πειραιά, οι συντάκτες του περιοδικού *Ορίζοντες* ήταν ο Γ. Καρατζάς και Γ. Χαλκιάπουλος, ενώ στη συντακτική ομάδα του *Ρυθμού*, σύμφωνα με τον Αργυρίου, συμπεριλαμβάνεται ο Γ. Καρατζάς, βλ. Αργυρίου, *Ιστορία...*, τ. Α', ό.π., σσ. 261-262. Αυτό το οποίο θέλω να επισημάνω είναι το γεγονός ότι και στα δύο έντυπα στη συντακτική ομάδα συμπεριλαμβάνεται ο Καρατζάς και ότι και στα δύο οι βασικές αρχές τοποθετούνται στο τέλος του πρώτου τεύχους. Θα μπορούσε, λοιπόν, αυτή η ενέργεια να οφείλεται σε επιλογή του ίδιου του Καρατζά, την οποία από τους *Ορίζοντες* την “μετέφερε” στον *Ρυθμό*: και από αυτή τη σκοπιά χαρακτηρίζεται, πιο πάνω, ως καινοτομία. Θα πρέπει, βέβαια, να καταστεί σαφές ότι στην παρούσα εργασία δεν μας απασχολεί αν και κατά πόσο υπάρχει όντως σχέση μεταξύ των δύο περιοδικών, απλώς διατυπώνεται μια υπόθεση, η οποία στηρίζεται σε ορισμένες παρατηρήσεις μεταξύ των δύο εντύπων.

1.3. Ο διευθυντής και οι επιμελητές της ύλης

Ο *Ρυθμός*, λοιπόν, παρουσιάζεται στο ευρύτερο κοινό ως «όργανο των νέων» που σκοπό έχει να ορίσει και να εκφράσει τους νέους· να ορίσει και να εκφράσει το “γούστο” και τις λογοτεχνικές τους ανησυχίες. Το εύλογο ερώτημα, το οποίο θα πρέπει να τεθεί είναι, ποιοι είναι αυτοί οι νέοι; Ποια άτομα αποτελούν μέλη της ομάδας που ίδρυσαν ένα περιοδικό και μέσα από τις σελίδες του, επιθυμούν να προβάλλουν την πνευματική ζωή των νέων; Ποια άτομα συγκαταλέγονται στον στενό κύκλο του περιοδικού; Τα ίδια ερωτήματα φαίνεται ότι απασχολούσαν και το αναγνωστικό κοινό του 1932, το οποίο συμπεραίνεται από την εξής δήλωση του περιοδικού:

Διότι πολλοί από τους φίλους του *ΡΥΘΜΟΥ* μας ρωτούν για τη διεύθυνση του περιοδικού, δηλώνουμε κι από εδώ σεκείνους που δεν έχει γίνει γνωστό ίσαμε τώρα, ότι ο *ΡΥΘΜΟΣ* ιδρύθηκε από ομάδα νέων διανοούμενων (sic) της πόλης μας, που ένοιωσαν την ανάγκη να συσσωματωθούν για να πραγματώσουν και να ρυθμίσουν τις πνευματικές των προσπάθειες.¹⁰¹

Στην προσπάθειά τους, λοιπόν, να διασφαλιστεί η εγκυρότητα των βασικών τους αρχών, και να μην ταυτιστεί το περιοδικό ως φορέας των ιδεών και των απόψεων των μελών που το ίδρυσαν, εξακολουθούν να αυτοπαρουσιάζονται ως «ομάδα νέων διανοούμενων».

Η παράλληλη μελέτη της εσωτερικής πλευράς του εξωφύλλου κάθε τεύχους του πρώτου χρόνου, δίνει τη δυνατότητα να συλλεχθούν οι απαραίτητες πληροφορίες, ούτως ώστε να αρχίσει να σχηματίζεται, κατά κάποιον τρόπο, ο στενός κύκλος του περιοδικού. Συγκεκριμένα, οι πληροφορίες που εξάγονται σχετίζονται με την διεύθυνση και την επιμέλεια του *Ρυθμού*. Αναλυτικότερα, στο πρώτο τεύχος η επιμέλεια της ύλης έχει ανατεθεί στους Σάββα Θ. Σπανίδη και Βασίλη Λαούρδα, ενώ η διεύθυνση στην Ομάδα νέων· στο δεύτερο τεύχος στην επιμέλεια του τεύχους προστίθεται ο Φραγκίσκος Λεβέντης.¹⁰² Στα τεύχη τρίτο έως τέταρτο-πέμπτο δεν γίνεται καμία αναφορά ούτε στην επιμέλεια ούτε στη διεύθυνση του περιοδικού.

¹⁰¹ Η δήλωση δημοσιεύεται στην εσωτερική πλευρά του εξωφύλλου, βλ. *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 7, Απρ. 1933.

¹⁰² Συγκεκριμένα στο δεύτερο τεύχος στο εσωτερικό του εξωφύλλου, όσον αναφορά την επιμέλεια αναγράφονται τα ονόματα: «Σ.Θ. Σπανίδης, Β. Λαούρδας, Φρ. Λεβέντης». Παρόλα αυτά, όμως, ο Β. Λαούρδας δεν έχει επιμεληθεί το τεύχος και αυτό το πληροφορούμαστε από δήλωση του ίδιου του περιοδικού: «Το τεύχος τούτο επιμελήθηκαν οι Σ.Θ. Σπανίδης και Φρ. Λεβέντης», βλ. *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοε. 1932, σ. 80.

Παρόλα αυτά όμως στο έκτο τεύχος τη διεύθυνση φαίνεται να έχει αναλάβει ο Σπανίδης, ενώ η δήλωση του έβδομου τεύχους, μας δίνει τις απαραίτητες πληροφορίες τόσο για την επιμέλεια όσο και για τη διεύθυνση του *Ρυθμού*:

Η φροντίδα της εκδόσεως του περιοδικού, ανατέθηκε στους κκ. **Β Λαούρδα** και **Σ.Θ. Σπανίδη**. Μετά την έκδοση του πρώτου φύλλου ο κ. Β. Λαούρδας απασχολημένος με άλλες εργασίες απεχώρησε κι έτσι την φροντίδα της έκδοσης ανέλαβεν ο κ. Σ.Θ. Σπανίδης, στον οποίον από το 3^ο τεύχος ανατέθηκε και η διεύθυνση.¹⁰³

Απ' όλα τα παραπάνω, λοιπόν, με την έκδοση του περιοδικού σχετίζεται ο Σπανίδης τόσο ως διευθυντής όσο και ως επιμελητής της έκδοσης, ενώ για τα πρώτα τεύχη συγκαταλέγονται τα ονόματα των Λαούρδα και Λεβέντη.¹⁰⁴ Χρήσιμο θα ήταν να προσκομιστούν τα απαραίτητα βιογραφικά στοιχεία,¹⁰⁵ για όσους απαρτίζουν τον

¹⁰³ Δημοσιευμένο στο εσωτερικό του εξωφύλλου, βλ. *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 7, Απρ. 1933. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

¹⁰⁴ Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνει μια επισκόπηση στις σχετιζόμενες αναφορές για τον *Ρυθμό*. Συγκεκριμένα, όσον αφορά την επιμέλεια, θεωρώ, ότι υπάρχει μια ανακρίβεια στις μέχρι τώρα μελέτες. Η παραπάνω τοποθέτησή μου, στηρίζεται στο γεγονός ότι ο Τσικνάκης αναφέρει: «Διευθυντές: *Διευθύνεται από ομάδα νέων*. Τεύχος 1: Επιμέλεια Σ.Θ. Σπανίδης – Βασίλης Λαούρδας. Τεύχος 2: Επιμέλεια Σ.Θ. Σπανίδης – Βασίλης Λαούρδας – Φρ. Λεβέντης. Τεύχος 3: Σ.Θ. Σπανίδης – Φρ. Λεβέντης. Τεύχη 4-10/12: Επιμέλεια Σ.Θ. Σπανίδης», βλ. Τσικνάκης, *ό.π.*, σ. 552· η υπογράμμιση στο πρωτότυπο. Ενώ, ακόμη μεγαλύτερη παρερμηνεία παρατηρείται στα *Περιοδικά λόγου και τέχνης*, «ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΣ: Σ.Θ. Σπανίδης, Β. Λαούρδας || Σ.Θ. Σπανίδης, Β. Λαούρδας, Φρ. Λεβέντης (τχ. Α' 2) || Σ.Θ. Σπανίδης, Φρ. Λεβέντης (τχ. Α' 3 κ.ε.)», βλ. *Περιοδικά λόγου και τέχνης*, τ. Β', *ό.π.*, σ. 370. Η ανακρίβεια του Τσικνάκη έγκειται στο γεγονός ότι δεν αναφέρει στη διεύθυνση του περιοδικού τον Σ.Θ. Σπανίδη, καθώς και το γεγονός ότι στο τρίτο τεύχος αναφέρεται στην επιμέλεια ο Φρ. Λεβέντης, ενώ, όσον αφορά το δεύτερο παράθεμα, η παρερμηνεία εντοπίζεται στο ότι συγκαταλέγεται ο Φρ. Λεβέντης ως επιμελητής από το τρίτο τεύχος κ.ε., πληροφορίες οι οποίες δεν εξάγονται από το περιοδικό. Χρήζει σχολιασμού και το γεγονός ότι ο Αργυρίου, όσον αφορά το περιοδικό *Ρυθμός*, δίνει τις ακόλουθες πληροφορίες: «συντακτική ομάδα: Γ. Καρατζάς, Βασίλης Λαούρδας, Ν.Β. Τωμαδάκης, Χρ. Λεβάντας, Λάζαρος Πηλιάτογλου», βλ. Αργυρίου, *Ιστορία...*, τ. Α'. *ό.π.*, σ. 262, άποψη την οποία υιοθετεί και η Λίτσα Χατζοπούλου, «τον *Ρυθμό* διηύθυνε συντακτική ομάδα από τους Γ. Καρατζά, Β. Λαούρδα, Ν.Β. Τωμαδάκη, Λ. Πηλιάτογλου», βλ. Λίτσα Χατζοπούλου, «Η λογοτεχνία του Μεσοπολέμου 1910-1940» στο *Ιστορία των Ελλήνων. Νεώτερος ελληνισμός 1910-1940*, τ. 12, Δομή, Αθήνα, *χχ.* σ. 681. Βέβαια, τόσο ο Αργυρίου όσο και η Χατζοπούλου δεν δίνουν περισσότερες λεπτομέρειες για τον τρόπο που συμπεραίνεται ότι στην συντακτική ομάδα συγκαταλέγονται τα ονόματα που μόλις αναφέρθηκαν, καθώς στην έκδοση του *Ρυθμού* δεν υπάρχει καμία πληροφορία που να επιβεβαιώνει τις παραπάνω τοποθετήσεις. Για τον λόγο αυτόν, στην παρούσα εργασία, δεν θα γίνει λόγος στην συντακτική ομάδα, δεδομένου ότι δεν υπάρχει εμπεριστατωμένη άποψη για τα μέλη που την απαρτίζουν.

¹⁰⁵ Θα πρέπει να γίνει μια απαραίτητη διευκρίνιση. Τα βιογραφικά στοιχεία για τα οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια, θα σχετίζονται με την εμφάνιση του κάθε ατόμου στην πνευματική ζωή μέχρι και την κυκλοφορία του *Ρυθμού*. Δεδομένου ότι η μετέπειτα πορεία τους δεν έχει άμεση σχέση με τη προσπάθεια που γίνεται εδώ να ενταχθούν, δηλαδή, στα συμφραζόμενα της εποχής. Οι πληροφορίες για τα βιογραφικά στοιχεία συλλέχθηκαν από τα αντίστοιχα λήμματα των: *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Πατάκης, Αθήνα 2007· *Βιογραφική εγκυκλοπαίδεια Ελλήνων λογοτεχνών*, τ. 1-4, Αφοί Κ. Παγουλάτου, Αθήνα 1979· *Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό*, τ. 1-9, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1983· *Μεγάλη εγκυκλοπαίδεια της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από τον 10^ο αιώνα μ.Χ. μέχρι σήμερα*, τ. 1-12, Χάρη Πάτση, Αθήνα 1968. Οποιαδήποτε αναφορά από άλλη πηγή θα δηλώνεται κανονικά σε υποσημείωση. Η προαναφερθείσα βιβλιογραφία χρησιμοποιήθηκε και για τους συνεργάτες του περιοδικού.

στενό κύκλο του περιοδικού.

Ο Σπανίδης, γεννήθηκε στον Πειραιά το 1909 (απεβίωσε το 1959) και σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Σε νεαρή ηλικία εντάχθηκε ενεργά στην πνευματική ζωή του Πειραιά γράφοντας ποιήματα, τα οποία τα συγκέντρωσε και το 1930 δημοσίευσε στην ποιητική συλλογή με τίτλο *Στα γυρίσματα του ρυθμού*, με το ψευδώνυμο Βέλλης Νέλλης. Άνθρωπος με τεράστια πνευματική καλλιέργεια έγραψε ποιήματα σε παραδοσιακή μορφή. Όταν ανέλαβε την επιμέλεια και τη διεύθυνση του *Ρυθμού* ήταν μόλις είκοσι τριών ετών. Στο περιοδικό συναντάμε ποιήματά του γραμμένα σε παραδοσιακά μέτρα, τα οποία εικάζω ότι συμπεριέλαβε στην συλλογή με τίτλο *Ποιήματα (1932-1940)*.

Τρία χρόνια αργότερα, γεννήθηκε στον Πειραιά και ο Βασίλης Λαούρδας, (1912-1971), όπου και πραγματοποίησε τις γυμνασιακές του σπουδές. Από το 1931 έως το 1936 φοίτησε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, στην οποία γνώρισε τον Ιωάννη Συκουτρή και αρχίζει να «επηρεάζεται από το δαιμόνιον φιλολογικόν πνεύμα του»,¹⁰⁶ επιρροή η οποία θα έχει ως αποτέλεσμα την ενασχόλησή του με την αρχαία ελληνική γραμματεία. Από τα φοιτητικά του χρόνια δημοσίευε μελέτες «που η ποικιλία των θεμάτων του φανέρωναν αμέσως το εύρος της εποπτείας του και την έκταση των ενδιαφερόντων του».¹⁰⁷ Πριν από την εμφάνισή του στον *Ρυθμό*, το συγγραφικό του έργο εντοπίζεται στα διάφορα περιοδικά της εποχής. Συγκεκριμένα, στη λογοτεχνία εμφανίστηκε «νεώτατος (sic), το 1931, ως τακτικός συνεργάτης του λογοτεχνικού περιοδικού “Ορίζοντες”».¹⁰⁸ Από τη συνεργασία του με τους *Ορίζοντες*, χρήζει σχολιασμού ένα σημείωμα για τη μοντέρνα τέχνη που το δημοσιεύει με το ψευδώνυμο Β. Δερκέτης,¹⁰⁹ στο οποίο είναι εμφανές ότι, για τον Λαούρδα, «η μοντέρνα τέχνη είναι ένα σαθρό κατασκεύασμα που θα καταρρεύσει επειδή δεν έχει ρίζες».¹¹⁰ Φανερό είναι η αρνητική του στάση προς τον μοντερνισμό, ενώ, εξίσου έκδηλη είναι και η άρνησή του προς την ποίηση του Κ.Π. Καβάφη,¹¹¹ και αυτό γιατί «γίνεται φανερό η αδυναμία του Λαούρδα να

---

¹⁰⁶ Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτης, *Βασίλειος Σ. Λαούρδας. 1912-1971: μνήμη*, χ.ε. Αθήνα, χχ., σ. 15.

¹⁰⁷ Κάρολος Μητσάκης, *Το φιλολογικό έργο του Βασίλη Λαούρδα (1912-1971)*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 12.

¹⁰⁸ Ντίνος Χριστιανόπουλος, *Συμπληρώνοντας κενά. Φιλολογικές μελέτες*, Ράπτρον, Αθήνα 1988, σ. 246.

¹⁰⁹ Βλ. συγκεκριμένα Β. Δερκέ[της], «Γύρω στη μοντέρνα τέχνη», *Ορίζοντες*, τχ. 1, Απρ. 1931, σ. 28.

¹¹⁰ Χριστιανόπουλος, *ό.π.*, σ. 246.

¹¹¹ Βλ. Βασίλης Λαούρδας, «Το πρόβλημα του Καβάφη», εφ. *Νέοι Καιροί*, Πειραιώς, 25 Ιουλίου 1932.

κατανοήσει το μοντέρνο, αδυναμία που κρύβεται πίσω από το αίτημα για πνεύμα και ήθος».¹¹² Σε ηλικία είκοσι χρονών κάνει την εμφάνισή του στον *Ρυθμό*, στον οποίο αναλαμβάνει και την επιμέλεια του πρώτου τεύχους. Δημοσιεύεται με το όνομά του ένα διήγημα που φέρει τον τίτλο «Μια νύχτα της ζωής του Λερίνη», καθώς και αρνητική βιβλιοκρισία για την παλαμική βιβλιογραφία του Γιώργου Κατσίμπαλη. Επιπλέον, είχε αναλάβει τα σημειώματα και την ταξινόμηση της βιβλιογραφίας για τη Μαρία Πολυδούρη.¹¹³

Τέλος, το τρίτο πρόσωπο που εμπλέκεται με την επιμέλεια του περιοδικού είναι ο Λεβέντης, για τον οποίο, όμως, δεν έχω καμία απολύτως πληροφορία. Παρόλα αυτά, δεδομένου ότι, τόσο ο Σπανίδης όσο και ο Λαούρδας, όταν συνεργάστηκαν με το περιοδικό ήταν στην ηλικία των είκοσι, εικάζω ότι στην ίδια ηλικία θα πρέπει να ήταν και ο Λεβέντης. Όσον αφορά τη συνεργασία του με τον *Ρυθμό*, με την υπογραφή του δημοσιεύονται κυρίως διηγήματα.

Η παραπάνω ομάδα των ατόμων που παρουσιάστηκαν συγκαταλέγεται στον στενό κύκλο του *Ρυθμού*, τουλάχιστον, όσον αφορά τον πρώτο χρόνο της κυκλοφορίας του, και αυτό γιατί, όπως πληροφορούμαστε στο τεύχος του Αυγούστου του 1933, μέλη της ιδρυτικής ομάδας αποχωρούν από την έκδοση του περιοδικού: «Κι αν απομακρυνώμαστε (sic) από την έκδοση του *Ρυθμού* το κάνουμε από εξωτερική ανάγκη, κι όχι γιατί νομίζουμε ότι εχρεωκόπησε (sic) η προσπάθειά μας αυτή»,¹¹⁴ ενώ στο ίδιο τεύχος υπάρχουν και οι ακόλουθες δηλώσεις του εκδότη Π. Βαρβαρέσου:

Από το ερχόμενο φυλλάδιο ο κ. Σ.Θ. Σπανίδης αφίνει τη διεύθυνση του Περιοδικού. Στο μέλλο[ν] ο *Ρυθμός* θα διευθύνεται από όμιλο παλαιών και νέων λογοτεχνών.¹¹⁵

Με την αποχώρηση, λοιπόν, ατόμων που άνηκαν στην ιδρυτική ομάδα του περιοδικού και με την αντικατάστασή τους από όμιλο λογοτεχνών –για τον οποίο δεν υπάρχει καμία πληροφορία, όσον αφορά τα άτομα που τον απαρτίζουν– θα μπορούσε να τεθεί το ερώτημα, εάν η νέα ιδρυτική ομάδα του περιοδικού, επιδρά και στη

---

¹¹² Χριστιανόπουλος, *ό.π.*, σ. 252.

¹¹³ Για μια γενική επισκόπηση βλ. *Μελετήματα στη μνήμη Βασιλείου Λαούρδα*, Σφακιανάκης, Θεσσαλονίκη 1975, καθώς και Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, «Βασίλειος Λαούρδας», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, τ. 38, 1971, σ. 425-426.

¹¹⁴ *Ρυθμός*, «Σημειώματα. Ένας απολογισμός», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αυγ. 1933, σ. 335.

¹¹⁵ Π. Βαρβαρέσος, «Δήλωση», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αυγ. 1933, σ. 339.

φυσιογνωμία του¹¹⁶ εάν και κατά πόσο με την αποχώρηση βασικών ατόμων από την έκδοση του *Ρυθμού* επηρεάζεται η δημοσιεύσιμη ύλη. Ενώ, ένα άλλο βασικό ερώτημα, το οποίο συνεπάγεται απ' όσα αναφέρθηκαν μέχρι τώρα, είναι εάν με αυτές τις αλλαγές υπάρχει κάποια διαφοροποίηση στους συνεργάτες του περιοδικού· εάν, δηλαδή, άτομα που η συνεργασία τους τον πρώτο χρόνο χαρακτηρίζεται ως τακτική συνεχίζεται τον δεύτερο χρόνο.

1.4. Οι Συνεργάτες

Σε διάστημα δύο χρόνων, ο *Ρυθμός* κυκλοφόρησε συνολικά δεκαεννιά τεύχη. Δεδομένων των διαπιστώσεων και των ερωτημάτων που έχουν τεθεί μέχρι τώρα, θεωρώ σκόπιμο η αναφορά στους συνεργάτες να πραγματοποιηθεί ξεχωριστά για τον κάθε χρόνο, ούτως ώστε να εντοπιστούν από τη μία τόσο αυτοί οι οποίοι από τον Σεπτέμβριο του 1932 έως τον Αύγουστο του 1933 χαρακτηρίζονται ως τακτικοί συνεργάτες¹¹⁷ όσο και ποιοι νέοι συνεργάτες ενσωματώνονται στο δυναμικό του περιοδικού μετά την αλλαγή της διεύθυνσης, και από την άλλη με τον τρόπο αυτόν να αναδειχθεί ποιοι “ανανεώνουν” τη συνεργασία τους.

Στον πρώτο χρόνο ο *Ρυθμός* κυκλοφόρησε εννιά τεύχη, στα οποία φιλοξενήθηκαν συνολικά εβδομήντα εννιά συνεργάτες.¹¹⁸ Από αυτούς οι δέκα

---

¹¹⁶ Ο Τσικνάκης λ.χ. αναφέρει ότι: «Τα τεύχη του 2^{ου} έτους αποκλείστηκαν από την παρούσα έρευνα, επειδή δεν δηλώνεται στον υπότιτλο ότι το περιοδικό εκδιδόταν από νέους», βλ. Τσικνάκης, *ό.π.*, σ. 552.

¹¹⁷ Ο Καραόγλου μελετώντας το περιοδικό *Μούσα*, ως τακτικούς συνεργάτες χαρακτηρίζει όσους συνεργάστηκαν σε οχτώ τεύχη του περιοδικού, δηλαδή ποσοστό 20% των τευχών, βλ. Καραόγλου, *Το περιοδικό «Μούσα»...*, *ό.π.*, σ. 60 (σημ. 1). Στην παρούσα μελέτη για τον *Ρυθμό*, για τον χαρακτηρισμό “τακτικοί συνεργάτες” θα θεωρηθεί η συμμετοχή στο 40% του συνόλου των τευχών, δηλαδή τουλάχιστον σε τέσσερα τεύχη, το οποίο θα ισχύει τόσο για τον πρώτο όσο και για τον δεύτερο χρόνο. Με το ίδιο σκεπτικό χαρακτηρίζονται και οι λιγότερο τακτικοί συνεργάτες, οι οποίοι καλύπτουν ποσοστό των τευχών 30%, δηλαδή εμφανίζονται σε τρία τεύχη. Αυτό, βέβαια, δεν δηλώνει ότι οι λιγότερο τακτικοί συνεργάτες δεν είναι σημαντικοί για την πορεία του περιοδικού, καθώς με την εμφάνισή τους συμβάλλουν στο να διαμορφωθεί η φυσιογνωμία του *Ρυθμού*· εξάλλου, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή, για τον λόγο ότι ορισμένοι από τους λιγότερο τακτικούς συνεργάτες, μπορεί να καλύπτουν το 30% του συνόλου των τευχών, όμως μπορεί η προβολή τους σε ένα τεύχος να είναι περισσότερη του ενός δημοσιεύματος, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί τόσο ο Καρατζάς, που στο πρώτο τεύχος δημοσιεύονται δύο ποιήματά του, όσο και οι Λεβέντης και Σπανίδης.

¹¹⁸ Από τους εβδομήντα εννιά συνεργάτες του πρώτου χρόνου, οι έξι κάνουν την εμφάνισή τους μέσα από τα εικαστικά έργα που παρουσιάζονται στις σελίδες του περιοδικού· πρόκειται για τους (με σειρά εμφάνισης στο περιοδικό): Γιώργος Συρίγος (τχ. 1), Βασίλειος Ιθακήσιος (τχ. 2), Βάσος Γερμένης (τχ. 3), Ίρα Οικονομίδου (τχ. 4-5), Ορέστης Κανέλλης (τχ. 6), Μίμης Βιτσώρης (τχ. 9). Οι έντεκα συνεργάζονται, αποκλειστικά και μόνο, για το αφιέρωμα στον Λάμπρο Πορφύρα (με αλφαβητική σειρά): Ηλίας Π. Βουτιερίδης, Ρήγας Γκόλφης, Ιωάννης Γρυπάρης, Γιώργος Θέμελης, Αρίστος Καμπάνης, Μιλτιάδης Μαλακάσης, Παύλος Νιρβάνας, Κωστής Παλαμάς, Ζαχαρίας Παπαντωνίου, Μιχαήλ Ροδάς, Ευάγγελος Π. Φωτιάδης. Τέλος, οι υπόλοιποι εξήντα δύο δημοσιεύουν

μπορούν να χαρακτηριστούν ως τακτικοί συνεργάτες, και είναι αυτοί που θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια, στους λιγότερο τακτικούς συνεργάτες συναντάμε οχτώ άτομα,¹¹⁹ ενώ, τέλος, εξήντα ένας από αυτούς εμφανίστηκαν μόνο σε ένα έως δύο τεύχη. Οι τακτικοί συνεργάτες, λοιπόν, οι οποίοι με τις δημοσιεύσεις τους καλύπτουν περισσότερο από το 40% του συνόλου των τευχών, είναι οι: Τέλλος Άγρας (6), Αναστάσιος Δρίβας (6), Τζένια Καββαδία (5), Γιώργος Κοτζιούλας (5), Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη (5), Γιάννης Βασιλείου (4), Ανδρέας Δούρος (4), Καίσαρ Εμμανουήλ (4), Βασίλης Λαούρδας (4), Χρήστος Λεβάντας (4).¹²⁰

Ο Άγρας (1899-1944) ήταν ήδη γνωστός στην πνευματική ζωή της δεκαετίας του '30, καθώς πρωτοεμφανίστηκε στα γράμματα από το 1911 στο περιοδικό *Η Διάπλασις των Παίδων*. Συνεργάτης των περισσότερων μεσοπολεμικών περιοδικών,¹²¹ μέσα από τις σελίδες των οποίων παρουσίαζε ποιήματα, μεταφράσεις από τους Γάλλους συμβολιστές καθώς και κριτικές μελέτες. Η κύρια προσφορά του, βέβαια, σχετίζεται τόσο με την ποίηση όσο και με την κριτική «ώστε να παραμένει σήμερα ένας απ' τους αξιολογότερους ποιητές της γενιάς του κι ο οξύτερος σε διεισδυτικότητα κριτικός της εποχής του».¹²² Στον *Ρυθμό* έκανε την εμφάνισή του στο τρίτο τεύχος τον Δεκέμβριο του 1932, σε ηλικία τριάντα τριών ετών. Η προσφορά του στο περιοδικό αφορά την ποίηση και την κριτική του βιβλίου, καθώς από τον Αύγουστο του 1933 και για όλο τον δεύτερο χρόνο θα αναλάβει την στήλη της βιβλιοκριτικής.

Συνομήλικος του Άγρα είναι ο Δρίβας (1899-1942),¹²³ που συνεργάστηκε με περισσότερα από τριάντα περιοδικά και εφημερίδες στα οποία δημοσίευε ποιήματα, κείμενα στοχασμού και ποιητικής, τεχνοκριτικές μελέτες, λογοτεχνικές κριτικές και πεζογραφήματα. Στα γράμματα έκανε την εμφάνισή του το 1920, και μέχρι το 1923

ποιήματα, διηγήματα, μελέτες, βιβλιοκρισίες κτλ. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι στον *Ρυθμό* δημοσιεύεται το ποίημα της Μαρίας Πολυδούρη, «Ο νέος που πρόσμενες ναρθή...», όμως δεν την συνυπολογίζω στον αριθμό των ατόμων που συνεργάστηκαν με το περιοδικό δεδομένου ότι απεβίωσε τον Απρίλιο του 1930.

¹¹⁹ Στους λιγότερο τακτικούς συνεργάτες, οι οποίοι καλύπτουν το 30% του συνόλου των τευχών συγκαταλέγονται οι (με αλφαβητική σειρά): Νίκος Καββαδίας, Γιώργος Καρατζάς, Φραγκίσκος Λεβέντης, Θεόδωρος Ξύδης, Λάζαρος Πηνιάτογλου, Νικήτας Ράντος/Μ. Σπιέρος, Σάββας Θ. Σπανίδης, Νικόλαος Β. Τωμαδάκης.

¹²⁰ Εντός παρενθέσεως τοποθετείται ο αριθμός των τευχών, στα οποία εντοπίζεται συνεργασία τους.

¹²¹ Αναφέρω ενδεικτικά: *Βωμός*, *Λύρα*, *Μούσα*, *Νέα Ζωή* της Αλεξάνδρειας, *Ελληνικά Γράμματα*, *Νέα Εστία*, *Ο Λόγος*, *Πνοή*, *Νέα Ζωή* (Αθήνας) κ.ά.

¹²² Στεργιόπουλος, *Η ανανεωμένη παράδοση...*, τ. Γ', ό.π., σ. 353.

¹²³ Για τα όσα παρατίθενται βλ. κυρίως Αναστάσιος Δρίβας, *Τα έργα*, φιλολογική επιμέλεια Ευριπίδης Γαραντούδης – Μαίρη Μικέ, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2012.

διένυσε μια περίοδο έντονης ποιητικής παραγωγής.¹²⁴ Το 1931 δημοσιεύει την ποιητική συλλογή *Μικρά Ελεγεία*, ενώ η εμφάνισή του στις στήλες του *Ρυθμού* εντοπίζεται στο δεύτερο τεύχος τον Οκτώβρη-Νοέμβρη του 1932, με το ποίημα «Φωνές ενός διαβάτη», σε ηλικία τριάντα τριών χρονών. Πέραν των ποιημάτων που δημοσιεύονται στο περιοδικό –στα οποία θα γίνει εκτενής αναφορά στο επόμενο κεφάλαιο– ήδη από τον πρώτο χρόνο εντοπίζεται σημείωμά του για τον ζωγράφο Βιστώρη, που από τον δεύτερο χρόνο θα αναλάβει τη στήλη της τεχνοκριτικής, το οποίο θα δώσει ένα ιδιαίτερο στίγμα στη φυσιογνωμία του περιοδικού, καθώς μέσα από τις τεχνοκριτικές του Δρίβα, το περιοδικό επεκτείνει τα ενδιαφέροντά του και προς τις εικαστικές τέχνες.

Η εμφάνιση του Κοτζιούλα (1909-1956) στα γράμματα πραγματοποιήθηκε με δημοσιεύσεις σε ποικίλα λογοτεχνικά έντυπα, τόσο ποιήματα και κριτικές όσο και αφηγήματα.¹²⁵ Συγκεκριμένα, με το *Μπουκέτο* ξεκίνησε η συμμετοχή του στην πνευματική ζωή του Μεσοπολέμου, καθώς από το 1926 έως το 1929 δημοσίευσε σ' αυτό το σημαντικό λαϊκό περιοδικό τα πρώτα του ποιήματα, ενώ από τον Αύγουστο του 1929 έως τον Φεβρουάριο του 1930 ανέλαβε τη στήλη της βιβλιοκριτικής στο περιοδικό *Ελληνικά Γράμματα* του Κωστή Μπαστιά. Το όνομά του εντοπίζεται και στα περιοδικά *Νέα Εστία*, *Ο Λόγος* και στο εβδομαδιαίο λαϊκό περιοδικό *Οικογένεια*. Το 1932, σε ηλικία είκοσι τριών ετών, κυκλοφόρησε η πρώτη του ποιητική συλλογή *Εφήμερα* και τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, ξεκίνησε η συνεργασία του με τον *Ρυθμό* με τη δημοσίευση του ποιήματος «Επίμετρο». Στο περιοδικό η συμμετοχή του καλύπτει το 50% του συνόλου των τευχών, περιλαμβάνοντας ποιήματα και κριτικά σημειώματα. Σημαντική είναι η συμβολή του και στην έρευνα για την ποίηση που διεξήχθη από το περιοδικό, ενώ τον δεύτερο χρόνο θα αναλάβει, μαζί με τον Άγρα, τη στήλη της βιβλιοκριτικής.

Το 1904 θα γεννηθούν οι Εμμανουήλ και Λεβάντας, ο ένας στην Αθήνα και ο άλλος στον Πειραιά. Ο Εμμανουήλ σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ γνώριζε άριστα τη γαλλική, αγγλική και ιταλική γλώσσα.¹²⁶ Στα γράμματα εμφανίστηκε το 1924 στο περιοδικό *Νουμάς*

---

¹²⁴ Παρόλο που τα περισσότερα λήμματα σε λεξικά και εγκυκλοπαίδειες αναφέρουν την εμφάνιση του Δρίβα στα γράμματα από το 1918, οι Γαραντούδης-Μικέ διαπιστώνουν ότι «από την έρευνά μας [...] στα μεσοπολεμικά λογοτεχνικά περιοδικά δεν εντοπίστηκε συνεργασία του το 1918 και το 1919», *ό.π.*, σ. 32.

¹²⁵ Για τα όσα παρατίθενται βλ. κυρίως Βογιατζόγλου, *ό.π.*

¹²⁶ Βλ. και Τάσος Κόρφης, *Ματιές στη λογοτεχνία του Μεσοπολέμου*, Πρόσπερος, Αθήνα 1991, σσ. 108-112 και Στεργιόπουλος, *Η ανανεωμένη παράδοση...*, τ. Γ', *ό.π.*, σσ. 436-443.

δημοσιεύοντας ποιήματα. Συνεργάστηκε με πολλά περιοδικά του Μεσοπολέμου, όπως *Ελληνική Επιθεώρησις*, *Ο Λόγος*, *Μπουκέτο*, *Νέα Εστία*, *Ο Κύκλος*, ενώ έχει δημοσιεύσει τις συλλογές *Ο Παράφρωνος αυλός* (1929), η οποία απέσπασε θετικές κριτικές από τους Κωστή Παλαμά, Παύλο Νιρβάνα και Μιλτιάδη Μαλακάση, και *Οι δώδεκα σκυθρωπές μάσκες* (1931). Η εμφάνισή του στον *Ρυθμό* συντελέστηκε σε ηλικία είκοσι οχτώ χρονών, με το ποίημα «*Taedium Vitae*» τον Δεκέμβριο του 1932, με τη συμμετοχή του στο αφιέρωμα για τον Πορφύρα και την απάντησή του στην έρευνα για τις σύγχρονες τάσεις της ποίησης.

Ο Λεβάντας, φιλολογικό ψευδώνυμο του διηγηματογράφου, δημοσιογράφου και εκδότη Κυριάκου Χατζιδάκη, πρωτοεμφανίστηκε το 1922 στην πνευματική ζωή του Πειραιά, δημοσιογραφώντας σε διάφορες εφημερίδες, ήδη, όμως, από το 1921 «ασχολείται [...] μ' ένα δυσκολώτατο (sic) είδος: το σύντομο διήγημα».¹²⁷ διηγήματά του δημοσιεύει στο περιοδικό *Μποέμ*. Ακόμα, συμμετείχε στην ίδρυση του Λογοτεχνικού και Καλλιτεχνικού Ομίλου Πειραιώς, υπήρξε συντάκτης του *Οικονομικού Ταχυδρόμου* (1926), επιμελητής του *Πειραιϊκού Ημερολογίου* του Κώστα Βάβλη το 1928 και μέλος της «Φιλολογικής Στέγης Πειραιώς» (1930).¹²⁸ Το 1923 δημοσίευσε την πρώτη του συλλογή διηγημάτων με τίτλο *Στο μεθύσι του πόνου*, ενώ το 1932 τον *Ισιο δρόμο*. Στον *Ρυθμό* εμφανίζεται από το πρώτο τεύχος τον Σεπτέμβριο του 1932, σε ηλικία είκοσι οχτώ χρονών, δημοσιεύοντας κυρίως διηγήματα.

Μια εκ των δύο γυναικών που συγκαταλέγονται στους τακτικούς συνεργάτες είναι η Μαυροειδή-Παπαδάκη (1905-1977), που εμφάνισή της στα γράμματα πραγματοποιείται το 1922 με ποιήματά της στον *Παρατηρητή Χανίων*, ενώ το 1928 ο Louis Rousel δημοσίευσε ποιήματά της στο περιοδικό *Libre*. Συνεργάστηκε με τα περισσότερα έντυπα του Μεσοπολέμου, όπως τα *Ελεύθερα Γράμματα*, *Ο Λόγος*, *Νέα Εστία*, *Πνοή*, δημοσιεύοντας τόσο μεταφράσεις όσο και πρωτότυπες δημιουργίες. Σε ηλικία είκοσι εφτά χρονών ξεκίνησε η συνεργασία της με το περιοδικό *Ρυθμός*, δημοσιεύοντας στο τεύχος του Οκτωβρίου-Νοεμβρίου του 1932 το ποίημα «Στον πατέρα μου» και στη συνέχεια κριτικές για το θέατρο και τα βιβλία, ενώ τον δεύτερο χρόνο, πέραν του ποιήματος «Ξανακύλισμα», εντοπίζουμε μεταφρασμένη τη «Βέρα» του Ivan Bunin. Το 1934 δημοσίευσε την ποιητική της συλλογή με τίτλο *Ωρες*

¹²⁷ Άρης Δικταίος, *Αναζητητές προσώπων. Κριτικά*, Γ. Φέξης, Αθήνα 1963, σ. 132.

¹²⁸ Λουκία Δρούλια – Γιούλα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι εκδότες*, τ. Γ' (Α-Π), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, σ. 47.

αγάπης.

Όσον αφορά τους τακτικούς συνεργάτες Βασιλείου, Δούρο και Καββαδία, δεν κατάφερα να εντοπίσω καμία απολύτως πληροφορία. Παρόλα αυτά όμως, εικάζω, ότι όταν ενεπλάκησαν με τον *Ρυθμό* δεν θα πρέπει να ήταν άνω των τριάντα ετών. Συγκεκριμένα, με το όνομα του Βασιλείου δημοσιεύονται διάφορα σημειώματα από το δεύτερο τεύχος, αλλά και κριτικές βιβλίου, ενώ η συμβολή της Καββαδίας με το περιοδικό, ήδη στο πρώτο τεύχος, σχετίζεται με την κριτική για τα *Εφήμερα* του Κοτζιούλα, με μεταφράσεις ποιημάτων του Romaines Jules αλλά και με πεζά.

Περνώντας, λοιπόν, από τον πρώτο στον δεύτερο χρόνο ο *Ρυθμός* κυκλοφόρησε δέκα τεύχη και συναντάμε εξήντα επτά συνεργάτες,¹²⁹ εκ των οποίων οι δεκατρείς συγκαταλέγονται στους τακτικούς: Τέλλος Άγρας (8), Αντώνης Γιαλούρης (7), Αναστάσιος Δρίβας (6), Σώτος Χονδρόπουλος (6), Γιώργος Κοτζιούλας (5), Αλέξανδρος Μπάρας (5), Αβραάμ Ν. Παπάζογλου (5), Γιώργος Μουρέλος (5), Χρήστος Λαγοπάτης (4), Λεωνίδας Ραζέλος (4), Νίκος Σαντοριναίος (4), Πέτρος Σπανδωνίδης (4), Γιώργος Σπαταλάς (4).¹³⁰ Στους λιγότερο τακτικούς εντοπίζουμε οχτώ άτομα σε ποσοστό 20-30% του συνόλου των τευχών,¹³¹ ενώ η παρουσία των υπολοίπων σαράντα εννιά περιορίστηκε σε μόνο ένα τεύχος.

Το 1912 γεννήθηκαν ο Χονδρόπουλος και ο Μουρέλος. Η συνεργασία τους με τον *Ρυθμό* θα ξεκινήσει για τον πρώτο στο διπλό τεύχος του Δεκεμβρίου 1933-Ιανουαρίου 1933, σε ηλικία είκοσι χρονών, με το διήγημα «Ιστορία μιας βάρκας και ενός ανθρώπου», ενώ, στο πρώτο τεύχος του δεύτερου χρόνου θα δημοσιευτεί το ποίημα του Μουρέλου με τίτλο «Εργαστήρι ερασιτέχνη αποκρυφιστή». Ο Χονδρόπουλος, από τον δεύτερο χρόνο, πέραν του ότι θα ενταχθεί στους τακτικούς συνεργάτες του περιοδικού, θα αναλάβει κατά κύριο λόγο και τη διηγηματογραφία, ενώ η συμβολή του σχετίζεται και με κριτικές του βιβλίου. Από την άλλη, η συνεργασία του Μουρέλου περιλαμβάνει δοκίμιο για τον Pierre Reverdy και μεταφράσεις των Edgar Allan Poe και Georges Duhamel.

---

¹²⁹ Στους εξήντα επτά συνεργάτες του δεύτερου χρόνου, θα πρέπει να συμπεριληφθούν και οι Μαρία Πολυδούρη και Μίνως Ζώτος, άρα θα έπρεπε να γίνει λόγος για εξήντα εννιά, αλλά δεδομένου ότι πρόκειται για άτομα που δεν βρίσκονται στη ζωή την περίοδο της κυκλοφορίας του *Ρυθμού*, δεν τους συμπεριλαμβάνω στον αριθμό των συνεργατών.

¹³⁰ Εντός παρενθέσεως τοποθετείται ο αριθμός των τευχών, στα οποία εντοπίζεται συνεργασία τους.

¹³¹ Στους λιγότερο τακτικούς συνεργάτες, και σε ποσοστό 20%, συγκαταλέγονται οι (με αλφαβητική σειρά): Αγραίος Κίμων, Μ. Βάλσας, Γιώργος Βογιατζής, Πυθαγόρας Δρουσιώτης, Μανώλης Κριαράς, Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη (3), Λάζαρος Πηνιάτογλου, Αντώνης Πρόκος-Ραφαλιάς, Γιάννης Σκαρίμπας.

Η εμφάνιση του Μπάρα (1906-1990) –λογοτεχνικό ψευδώνυμο του ποιητή, πεζογράφου και μεταφραστή Μενέλαου Αναγνωστόπουλου– στον κύκλο των γραμμάτων επιτεύχθηκε το 1926 μέσα από δημοσίευση ποιημάτων σε παραδοσιακό στίχο σε περιοδικά της Κωνσταντινούπολης και της Αιγύπτου. Ωστόσο, η εμφάνισή του γίνεται αισθητή το 1929 στο αιγυπτιακό περιοδικό *Αλεξανδρινή Τέχνη*, όπου δημοσιεύεται το νεωτερικό για εκείνη την εποχή ποίημά του «Η Κλεοπάτρα, η Σεμίραμις κι η Θεοδώρα», το οποίο «κίνησε την προσοχή των λογοτεχνικών κύκλων».¹³² Η ποίησή του θα κινηθεί στο ανανεωτικό πνεύμα της εποχής, καθώς απελευθερώνει το στίχο του από τα παραδοσιακά σχήματα, με αξιοπρόσεχτα ποιήματα, όπως τα «Λέων ο Αφρικανός» και «Νοτιοαμερικανικές δημοκρατίες». Με το τελευταίο θα συντελεστεί η εμφάνισή του, τον Σεπτέμβριο του 1933, στον *Ρυθμό*, σε ηλικία είκοσι έξι χρονών. Καθ' όλη τη διάρκεια της συνεργασίας του με το περιοδικό, πέραν των ποιημάτων, θα δημοσιεύσει διηγήματα καθώς και μεταφράσεις των Charles Baudelaire και Florian.

Το 1874 είναι το έτος γέννησης για δύο άλλους συνεργάτες του *Ρυθμού*. Πρόκειται για τους Ραζέλο και Γιαλούρη. Από τη μία ο Ραζέλος, την περίοδο 1900-1940, δημοσίευσε πλήθος ποιημάτων και διηγημάτων στα περιοδικά της εποχής, ενώ το 1904 εξέδωσε με τον αδερφό του το πολιτικό φύλλο *Ελεύθερος Τύπος*. Από την άλλη, ο Γιαλούρης εντάχθηκε στην πνευματική ζωή μέσα από τη συνεργασία του με τα περιοδικά *Εβδομάς*, *Νεοελληνικά Γράμματα* (Κρήτης), *Νέα Εστία*, *Πνοή*, ενώ το 1931 δημοσίευσε τη συλλογή πεζοτραγουδών, *Τα Σκίτσα από το Βυζάντιο*. Η συνεργασία τους με τον *Ρυθμό* ξεκινάει σε ηλικία πενήντα εννιά και πενήντα οχτώ αντίστοιχα. Συγκεκριμένα, τον Οκτώβριο του 1933 ο Ραζέλος παρουσιάζεται στις σελίδες του περιοδικού με το ποίημα «Στο λαγκάδι της Βούρας», δημοσιεύοντας παράλληλα διηγήματα και βιβλιοκριτικές, ενώ έναν χρόνο νωρίτερα, τον Δεκέμβριο του 1932, ο Γιαλούρης δημοσίευσε βιβλιοκριτική για τα ποιήματα του τούρκου Ahmet Hasim. Από τον δεύτερο χρόνο, όμως, εντάσσεται στους τακτικούς συνεργάτες του περιοδικού, καθώς εμφανίζεται στο 70% των τευχών, αναλαμβάνοντας τη στήλη της βιβλιοκριτικής και δημοσιεύοντας, παράλληλα, σε συνέχειες τη μελέτη του για τον Γιώργο Βιζυηνό.

Σε μια ενδιάμεση ηλικία με τους Ραζέλο και Γιαλούρη από τη μία, και Σπανδωνίδα και Σπαταλά από την άλλη, βρίσκεται ο Σαντοριναίος, ο οποίος

---

¹³² Στεργιόπουλος, *Η ανανεωμένη παράδοση...*, τ. Γ', ό.π., σ. 483.

γεννήθηκε το 1882. Συνεργασίες του συναντάμε σε διάφορα περιοδικά της Σμύρνης, της Κωνσταντινούπολης, της Αλεξάνδρειας και της Αθήνας, ενώ στον *Ρυθμό* δημοσιεύει, από τον Σεπτέμβριο του 1933, σε ηλικία πενήντα ενός ετών, ποιήματα με τον τίτλο «Παράταιρα τραγούδια».

Τέλος, στους τακτικούς συνεργάτες συμπεριλαμβάνονται και οι Σπανδωνίδης (1890-1964) και Σπαταλάς (1887-1971), οι οποίοι σπούδασαν στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η συμβολή του Σπανδωνίδη στην πνευματική ζωή έχει συνδεθεί άρρηκτα με την έκδοση του περιοδικού *Μακεδονικές Ημέρες* της Θεσσαλονίκης το 1932, ενώ ο Σπαταλάς το 1917 ιδρύει ένα από τα γνωστότερα φιλολογικά καφενεία της Αθήνας, τον «Μαύρο Γάτο», και από το 1919 έως το 1920 κυκλοφόρησε και το περιοδικό *Μαύρος Γάτος*. Η συνεργασία του Σπαταλά με τα αθηναϊκά περιοδικά ήταν συχνή δημοσιεύοντας τόσο ποιήματα και διηγήματα όσο και μεταφράσεις ελληνικών και λατινικών ποιημάτων, ενώ στο διάστημα 1911-1930 δημοσίευσε και επτά ποιητικές συλλογές. Η εμφάνισή τους στον *Ρυθμό* ξεκίνησε με διαφορά ενός μήνα. Συγκεκριμένα, για τον Σπανδωνίδη τον Αύγουστο του 1933, όταν δηλαδή η έκδοση των *Μακεδονικών Ημερών* (Μάρτιος-Δεκέμβριος 1933) διακόπηκε, σε ηλικία σαράντα τριών ετών, η στήλη «Καθρεφτίσματα» μεταφέρεται στις σελίδες του *Ρυθμού* και με τον τρόπο αυτόν εντάχθηκε στους τακτικούς συνεργάτες του περιοδικού. Ενώ, όσον αφορά τον Σπαταλά, εμφανίζεται στο πρώτο τεύχος του Σεπτεμβρίου του 1933, με πρωτοσέλιδη μετάφραση στίχων του Οράτιου Φλάκκου. Η συμβολή του στον *Ρυθμό* αφορά την αρχαία και την λατινική γραμματεία.

Η έρευνα δεν απέδωσε “καρπούς” για τους Παπάζογλου και Λαγοπάτη. Όσον αφορά τη συνεργασία τους με τον περιοδικό εμφανίζονται τον Σεπτέμβριο και Δεκέμβριο του 1933 αντίστοιχα. Από τη μία, η συμβολή του Παπάζογλου έγκειται στη δημοσίευση άρθρων και μεταφράσεων Τούρκων συγγραφέων, όπως οι Nazim Hikmet, Esref Rusen και Safa Peyami. Σημαντικό είναι ότι τον δεύτερο χρόνο το περιοδικό κυκλοφορεί και στην Τουρκία, πληροφορία η οποία εξάγεται από τις συνδρομές στην εσωτερική πλευρά του εξωφύλλου κάθε τεύχους, όπου πλέον αναγράφεται ετήσια συνδρομή για την Τουρκία μία λίρα. Από την άλλη, η δημοσιευμένη ύλη του Λαγοπάτη σχετίζεται με ποιήματα και διηγήματα.

Έχει τεθεί ήδη το ερώτημα εάν και κατά πόσο η αλλαγή στη διεύθυνση του *Ρυθμού* επέφερε αλλαγές στη φυσιογνωμία του περιοδικού. Για το εάν εντοπίζονται αλλαγές στη δημοσιευμένη ύλη θα φανεί στη συνέχεια της μελέτης. Αυτό, όμως, για το οποίο μπορούμε να εξαγάγουμε, πλέον, συμπεράσματα είναι το ζήτημα των

συνεργατών. Συγκεκριμένα, από τους εξήντα δύο συνεργάτες του πρώτου χρόνου,¹³³ ανανεώνουν τη συνεργασία τους οι είκοσι ένας,¹³⁴ ενώ στην τελευταία ομάδα των είκοσι ενός ενσωματώθηκαν σαράντα πέντε νέοι συνεργάτες και με τον τρόπο αυτόν καταλήγουμε, τον δεύτερο χρόνο, σε εξήντα έξι συνεργάτες. Από τους είκοσι ένα συνεργάτες που εξακολουθούν να δημοσιεύουν στις στήλες του περιοδικού, μόνο τέσσερις συγκαταλέγονται στους τακτικούς συνεργάτες του πρώτου χρόνου: Άγρας, Δρίβας, Κοτζιούλας, Μαυροειδή-Παπαδάκη. Από τους λιγότερο τακτικούς συναντάμε μόνο τον Πηνιάτογλου, ενώ, οι υπόλοιποι δεκαέξι ανήκαν στο 10%, και αυτό γιατί εμφανίζονται μόνο σε ένα τεύχος.

Εξίσου ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι από τους νέους τακτικούς συνεργάτες του δεύτερου χρόνου πέντε είναι άνω των σαράντα χρονών,¹³⁵ ενώ από το σύνολο των συνεργατών του δεύτερου χρόνου δώδεκα άτομα είναι άνω των σαράντα, στους οποίους θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και τους εφτά που είναι ηλικιακά από τριάντα έως τριάντα εννιά.¹³⁶ Το ερώτημα το οποίο αναδύεται, λοιπόν, είναι κατά πόσο μπορεί να γίνεται, ακόμα, λόγος για ένα περιοδικό εκδιδόμενο από νέους; Για «μία προσπάθεια νέων [που] απευθύνεται στους νέους»,¹³⁷ όταν οι τακτικοί συνεργάτες του περιοδικού δεν είναι νέοι;

---

¹³³ Γίνεται λόγο σε εξήντα δύο και όχι ογδόντα, καθώς δεν συμπεριλαμβάνω τους έξι που παρουσιάζονται με εικαστικά έργα, ούτε τους έντεκα που συμμετέχουν στο αφιέρωμα για τον Πορφύρα και αυτό γιατί πρόκειται για ένα αναμνηστικό τεύχος στο οποίο συμμετέχουν άτομα εξαιτίας του αφιερώματος, λ.χ. Μαλακάσης και Παλαμάς, αλλά ούτε και την Πολυδούρη.

¹³⁴ Στην ομάδα των είκοσι ένα που συμπεριλαμβάνονται στον δεύτερο χρόνο του *Ρυθμού* είναι οι (με αλφαβητική σειρά): Τέλλος Άγρας, Χάρης Αλεξίου, Γιώργος Βογιατζής, Αντώνης Γιαλούρης, Αιμιλία Δάφνη, Αναστάσιος Δρίβας, Γρηγόρης Ν. Θεοχάρης, Γιώργος Κοτζιούλας, Θ. Λιαρούτσος, Απόστολος Ν. Μαγγανάρης, Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, Ρίτα Μπούμη, Αντώνης Ν. Μωραΐτης, Ναπολέων Παπαγεωργίου, Κώστας Παπαδάκης, Λάζαρος Πηνιάτογλου, Μανώλης Πρωτοψάλτης, Κώστας Σούκας, Πέτρος Σπανδωνίδης, Μιχάλης Στασινόπουλος, Σώτος Χονδρόπουλος.

¹³⁵ Αναφέρομαι στους: Αντώνη Γιαλούρη (πενήντα οχτώ χρονών), Λεωνίδας Ραζέλος (πενήντα εννιά χρονών), Νίκος Σαντοριναίος (πενήντα ενός χρονών), Πέτρου Σπανδωνίδα (σαράντα τριών χρονών) και Γεράσιμος Σπαταλάς (σαράντα έξι χρονών). Θα πρέπει να επισημανθεί ότι από τους δέκα τακτικούς συνεργάτες του πρώτου χρόνου, εντοπίστηκε η ηλικία των εφτά, από τους οποίους μόνο ο Άγρας και ο Δρίβας ήταν τριάντα τριών χρονών.

¹³⁶ Θα πρέπει να αναφερθεί ότι από τους εξήντα έξι συνεργάτες του δεύτερου χρόνου, εάν εξαιρέσουμε όσους υπογράφουν μόνο με τα αρχικά τους, βλ. χαρακτηριστικά Α.Γ., Γ.Λ., Μ., Λ., Ξ., καταλήγουμε σε εξήντα δύο συνεργάτες, εκ των οποίων εντοπίστηκε η ηλικία των σαράντα συνεργατών.

¹³⁷ [Σύνταξη], «Σημειώματα της επιμελητείας», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 1, Σεπτ. 1932, σ. 39.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΠΟΙΗΣΗ ΣΤΟΝ *ΡΥΘΜΟ*

Ο *Ρυθμός*, δεδομένου ότι πρόκειται για ένα λογοτεχνικό περιοδικό το οποίο έχει χαρακτηριστεί ως «“ανοιχτό” με ενδιαφέρουσα ύλη»,¹³⁸ φιλοξενεί στις σελίδες του τόσο πρωτότυπα όσο και μεταφρασμένα ποιητικά κείμενα, στοχεύοντας να αναζωογονήσει τη «ναρκωμένη» πνευματική ζωή του Πειραιά και κατ’ επέκταση της Αθήνας και της υπόλοιπης Ελλάδας. Τα ερωτήματα, λοιπόν, τα οποία τίθενται είναι με ποιο τρόπο επιχειρεί την αναζωογόνηση της πνευματικής ζωής και κατ’ επέκταση, μιας και το περιοδικό αυτοπαρουσιάζεται ως «όργανο των νέων» που σκοπό έχει τόσο να εκφράσει τους νέους όσο και να προβάλει στους νέους τις λογοτεχνικές τάσεις τις περιόδου, ποιές είναι οι επιλογές του στην ποιητική παραγωγή της δεκαετίας του ‘30; Ποιοί είναι οι ποιητές με τους οποίους επιλέγεται η συνεργασία και ως επακόλουθο η προβολή της ποίησής τους μέσα από τις σελίδες του περιοδικού; Τέλος, εάν και κατά πόσο, δεδομένου ότι ήδη από το 1930 έχει κυκλοφορήσει η ποιητική συλλογή του Θεόδωρου Ντόρρου *Στου Γλυτωμού το χάζι*, διάκειται “φιλικά” προς τον μοντερνισμό και τον ελεύθερο στίχο που έχει κάνει ήδη την εμφάνισή του από το 1920 με ποίημα του Τάκη Παπατσώνη.

2.1. Πρωτότυπη ποιητική παραγωγή

Η μελέτη της ποιητικής ύλης του περιοδικού θα πραγματοποιηθεί σε δύο επίπεδα. Από τη μία, θα μελετηθεί ξεχωριστά ο πρώτος από τον δεύτερο χρόνο κυκλοφορίας, ούτως ώστε να εξαχθούν συμπεράσματα για την ποιητική παραγωγή που προβάλλεται από τις σελίδες του περιοδικού, με σκοπό να μελετηθεί, παράλληλα, εάν και κατά πόσο οι επιλογές στην ποίηση διαφοροποιούνται με την αλλαγή των επιμελητών και της διεύθυνσης, και από την άλλη, θα διερευνηθεί εάν και κατά πόσο ποιητές, των οποίων η προβολή θεωρείται τακτική, εξακολουθούν να προβάλλονται και τον δεύτερο χρόνο.

Συγκεκριμένα, από τον Σεπτέμβριο του 1932 έως τον Αύγουστο του 1933, ο *Ρυθμός* κυκλοφορεί εννιά τεύχη. Στο σύνολο αυτών των τευχών περιέχονται πενήντα

---

¹³⁸ Αργυρίου, *Ιστορία...*, τ. Α΄, ό.π., σ. 322.

ποιήματα από τριάντα ένα συνεργάτες,¹³⁹ εκ των οποίων οι τέσσερις προβάλλονται σε ποσοστό 33% του συνόλου των τευχών, ενώ πέντε παρουσιάζουν την πρωτότυπη ποιητική τους παραγωγή σε ποσοστό 22%· είθισται, βέβαια, ορισμένοι ποιητές να εμφανίζονται με περισσότερα του ενός ποιήματος σε κάθε τεύχος. Αναλυτικότερα, γίνεται λόγος, από τη μία για τους: Αναστάσιο Δρίβα, Νίκο Καββαδία, Γιώργο Καρατζά, Σάββα Θ. Σπανίδη και από την άλλη για τους: Τέλλο Άγρα, Μανώλη Αλεξίου, Γιώργο Κοτζιούλα, Μαρία Μακρή, Νίκο Παππά. Οι υπόλοιποι είκοσι δύο συνεργάτες έχουν μια και μοναδική προβολή της ποίησής τους σε ένα τεύχος,¹⁴⁰ με εξαίρεση του Κώστα Α. Παπαδάκη που παρουσιάζονται δύο ποιήματά στο πρώτο τεύχος. Βέβαια, ακόμα και η ισχυρή προβολή αυτής της ομάδας των ποιητών, συμβάλλει στο να δημιουργηθεί μια διαφορετική ποιητική πρόταση, μια διαφορετική οπτική του περιοδικού για την ποίηση. Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι η ποίηση της ομάδας των εννέα πρώτων ποιητών καλύπτει είκοσι εφτά εκ των πενήντα ποιημάτων του πρώτου χρόνου, δηλαδή ποσοστό 54% της πρωτότυπης ποιητικής παραγωγής του περιοδικού.

Η περιδιάβαση στις σελίδες του *Ρυθμού* και η παράλληλη μελέτη των ποιημάτων δίνει τη δυνατότητα ν' ανιχνευτεί ο τρόπος με τον οποίο το περιοδικό προσλαμβάνει και κατ' επέκταση προωθεί την ποίηση. Από το σύνολο των ποιημάτων του πρώτου χρόνου, το 94% ακολουθούν τις παραδοσιακές μετρικές φόρμες. Ενδεικτικά αναφέρω τα ποιήματα του Καρατζά: «Φυγή», «Της αδερφής μου», «Τρίπτυχο» και «Ανοιξιάτικο»· ποιήματα σε έμμετρη μορφή, στα οποία κυριαρχεί το ιαμβικό μέτρο, χωρισμένα σε στροφές στις οποίες άλλοτε κυριαρχεί η πλεχτή και άλλοτε η σταυρωτή ομοιοκαταληξία. Πρόκειται για μία ποίηση που «δεν είναι χωρίς ενδιαφέρον: αν και δεν ήταν αρκετά προσωπική, έδειχνε όμως το ποιητικό

---

¹³⁹ Στους τριάντα ένα συνεργάτες για τους οποίους γίνεται λόγος, δεν συμπεριλαμβάνω τη Μαρία Πολυδούρη, καθώς δεν πρόκειται για συνεργασία του περιοδικού με την ποιήτρια άλλα για παρουσίαση ενός ανέκδοτου ποιήματός της. Συγκεκριμένα, πρόκειται για το ποίημα: «Ο νέος που πρόσμενες ναρθή...», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σ. 228, για το οποίο η Χριστίνα Ντουινιά επισημαίνει ότι: «Το ποίημα, σε χειρόγραφο της ποιήτριας, αλλά παραλλαγμένο, βρέθηκε επίσης σε λυτό φύλλο στο αρχείο του Κώστα Παπαδάκη (Ε.Λ.Ι.Α) με τίτλο “Αμφιβολία”. Δεν γνωρίζουμε ποιος έδωσε το ποίημα στον *Ρυθμό*, αφού το ποίημα που βρίσκεται στο αρχείο του Παπαδάκη, παρουσιάζει μεγάλες αποκλίσεις από το δημοσιευμένο», βλ. Μαρία Πολυδούρη, *Τα ποιήματα*, φιλολογική επιμέλεια-επίμετρο Χριστίνα Ντουινιά, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, Αθήνα 2014, σ. 287.

¹⁴⁰ Οι είκοσι δύο συνεργάτες που παρουσιάζονται σε ένα μόνο τεύχος ή σε ποσοστό 11% είναι οι (με αλφαβητική σειρά): Χάρης Αλεξίου, Γιώργος Κ. Βλάχος, Νίκος Γκάτσος, Ιωάννης Γρυπάρης, Αιμιλία Δάφνη, Κάισαρ Εμμανουήλ, Διαλεχτή Ζεγγώλη, Γρηγόριος Θεοχάρης, Α. Καλαμπούσης, Θεόδωρος Λιαρούτσος, Απόστολος Ν. Μαγγανάρης, Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, Ρίτα Ν. Μπούμη, Θεόδωρος Ξύδης, Κωστής Παλαμάς, Κώστας Α. Παπαδάκης, Τάκης Κ. Παπατσώνης, Νικήτας Ράντος, Κώστας Σούκας-Ιωνάς, Μάρκος Τσιριμώκος, Αλέκος Φράγκος, Νίκος Χάγερ-Μπουφίδης.

του “ένστικτο”». ¹⁴¹ Στα ίδια παραδοσιακά μέτρα, δημιουργώντας, παράλληλα, ένα μουσικό αίσθημα στο οποίο κυριαρχεί η θλίψη και η μελαγχολία, συγκαταλέγεται και η ποίηση του διευθυντή του περιοδικού Σπανίδη.¹⁴² ποίηση σε iamβικούς στίχους με πλούσια ρίμα, με τα τρία πρώτα ποιήματα να αποτελούνται από πέντε τετράστιχες στροφές με σταυρωτή ομοιοκαταληξία. Σε iamβικούς ομοιοκατάληκτους στίχους είναι γραμμένη και η ποίηση τόσο του Άγρα και του Παππά,¹⁴³ όσο και των Κοτζιούλα, Αλεξίου και Μακρή.¹⁴⁴

Στον *Ρυθμό*, επίσης, θα κάνουν την εμφάνισή τους και οι ποιητές Νίκος Γκάτσος και Νίκος Καββαδίας. Από τη μία, σε παραδοσιακούς στίχους, πριν την *Αμοργό*, ο Γκάτσος θα δημοσιεύσει το ποίημα «Το χιόνι».¹⁴⁵ ποίημα σε iamβικό μέτρο, τριών τετράστιχων στροφών με πλεχτή ομοιοκαταληξία, η οποία, όμως,

---

¹⁴¹ Αλέξανδρος Αργυρίου, *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου (1918-1940)*, τ. Β', Καστανιώτης, Αθήνα 2002, σ. 749.

¹⁴² Γίνεται λόγος για τα ποιήματα «Την πρώτη τ' Αυγούστου βροχή», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 1, Σεπτ. 1932, σ. 17· «Σπουδές», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 3, Δεκ. 1932, σ. 93· «Τέλος Ρομάντσου», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 3, Δεκ. 1932, σ. 93· «Κοράλλι», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 6, Μάρτ. 1933, σ. 181· «Σκοπός Χαμένος», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 6, Μάρτ. 1933, σ. 181.

¹⁴³ Ο Άγρας δημοσιεύει τα ποιήματα: «Του ύψους, τ' αγιόκλημα...», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 3, Δεκ. 1932, σ. 81· «Για φιλιά στα χιόνια...», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αύγ. 1933, σ. 295· «Πρωινό απόβροχο» *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αύγ. 1933, σσ. 295-296· για μια επισκόπηση της ποίησης του Άγρα βλ. Κώστας Στεργιόπουλος, *Η ποίηση και το πνεύμα μιας εποχής. Ο Τέλλος Άγρας και το πνεύμα της παρακμής*, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, Αθήνα 1962· ενώ, ο Παππάς τα ποιήματα: «Ο πατέρας», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σ. 65· «Τα τραγούδια μου», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σ. 65· «Το παραπέτασμα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σ. 227. Όπως παρατηρεί ο Στεργιόπουλος για την ποίηση του Παππά, για τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '30, βιάδιζε «στα ίχνη του καρυωτακισμού και του παραδοσιακού στίχου», βλ. Κώστας Στεργιόπουλος, *Περιδιαβάζοντας. Γύρω στη νεότερη ποίησή μας*, τ. Ε', Κέδρος, Αθήνα 2000, σ. 223.

¹⁴⁴ Ο Κοτζιούλας δημοσιεύει τα ποιήματα: «Επίμετρο», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 3, Δεκ. 1932, σ. 89· «Αλλαγή», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σ. 228· για μια αναλυτική παρουσίαση της ποιητικής του Κοτζιούλα βλ. Βογιατζόγλου, *ό.π.*: ο Αλεξίου τα ποιήματα: «Αυτοκριτική», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σ. 60 και «Γι' αυτόν που δεν μου σύστησε κανείς», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 7, Απρ. 1933, σ. 204, ο Αργυρίου χαρακτηρίζοντάς τον ως «άδικα παραγνωρισμένο» κάνει λόγο για ένα ποιητικό τοπίο έμμεσα καταθλιπτικό, βλ. Αργυρίου, *Ιστορία...*, τ. Β', *ό.π.*, σ. 844, ενώ η Μακρή δημοσιεύει τα ποιήματα: «Δε χιόνιξε...», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 7, Απρ. 1933, σ. 211 και «Ωρες της δύσης...», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αύγ. 1933, σ. 300.

¹⁴⁵ Νικόλ. Γκάτσος, «Το χιόνι», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 7, Απρ. 1933, σ. 203· ως “άχρωμα” χαρακτηρίζονται τα νεανικά ποιήματα του Γκάτσου από τον Αργυρίου: «Κανείς βέβαια δεν μπορούσε να θυμηθεί μερικά νεανικά, και άχρωμα, παραδοσιακά ποιήματα που είχε δημοσιεύσει ο Νίκος Γκάτσος σε περιοδικά στα 1931 με 1933 και ούτε μπορούσαν να κριθούν οι σπουδές του ή οι αισθητικές του προτιμήσεις από μερικά κριτικά του σημειώματα που είχαν φιλοξενηθεί σε διάφορα περιοδικά τα ίδια πάλι χρόνια», βλ. Αλέξανδρος Αργυρίου, *Διαδοχικές αναγνώσεις ελλήνων υπερρεαλιστικών*, Γνώση, Αθήνα ⁴1990, σ. 183. Συγκριτικά με τα ποιήματα της πρώτης περιόδου «τεχνικά αρτιότερα» το χαρακτηρίζει ο Σταύρος Καρτσωνάκης, «με ενδιαφέρουσες και συνεχείς παρηγήσεις [...] με έντονη λορική μουσικότητα», βλ. Σταύρος Γ. Καρτσωνάκης, *Νίκος Γκάτσος. Ποίηση και στιχουργική: 1931-1991*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Ε.Κ.Π.Α., Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αθήνα 2009, σ. 48· ενώ, ο Δημήτρης Δασκαλόπουλος σημειώνει για το ποίημα: «Αν αυτά τα εξωτερικά γνωρίσματα δηλώνουν μια συνειδητή προσπάθεια να υπερβεί ο νέος ποιητής την τότε κατεστημένη και ανιαρά ομοιοκατάληκτη ποίηση του καιρού του, μπορούμε ασφαλώς να κάνουμε λόγο για εκφραστική αναζήτηση που πασχίζει να εκμεταλλευτεί και να εξαντλήσει τις δυνατότητες της παραδοσιακής ποίησης», βλ. Δημήτρης Δασκαλόπουλος, *Νίκος Γκάτσος, ένας αφοσιωμένος*, Μπιλιέτο, Παιανία 1998, σ. 8.

συγκεντρώνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον διότι ο δεύτερος με τον τέταρτο στίχο της κάθε στροφής ομοιοκαταληκτεί και με τον πρώτο και τρίτο της επόμενης στροφής. Από την άλλη, ήδη από το πρώτο τεύχος δημοσιεύεται στο περιοδικό και ποίημα του Καββαδία.¹⁴⁶ μία ποίηση, η οποία διατηρεί «την ομοιοκαταληξία και τα στροφικά συστήματα απ' την αρχή ως το τέλος και περιορίζεται να εξαντλεί βαθμιαία τις τόλμες του ανανεωμένου παραδοσιακού στίχου».¹⁴⁷ Σύμφωνα με τον Τάσο Κόρφη, «η περιπέτεια μιας ανήσυχης, θαλασσινής ψυχής, έντονα εκφράζεται στο έργο του Νίκου Καββαδία»,¹⁴⁸ η οποία είναι έκδηλη και στα δημοσιεύσιμα ποιήματα στον *Ρυθμό*, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτόν, ένα πάθος για ελευθερία, ένα πάθος για φυγή· φυγή προς τη θάλασσα, ανοίγοντας «πρώτος στην ποίησή μας τους δρόμους της θάλασσας».¹⁴⁹

Μελετώντας, στη συνέχεια, τη διάρθρωση της ποιητικής ύλης, διαπιστώνεται –όπως έχει αναφερθεί ήδη στο προηγούμενο κεφάλαιο– ότι στα εννιά πρώτα τεύχη του *Ρυθμού*, την πρώτη σελίδα κάθε τεύχους καταλαμβάνει ένα πρωτότυπο ποίημα.¹⁵⁰ Το πρώτο, λοιπόν, ποίημα που δημοσιεύεται είναι του εικοσάχρονου Καρατζά, με τίτλο «Φυγή».¹⁵¹ Η επιλογή αυτή συγκεντρώνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, κυρίως, εάν αναλογιστούμε ότι με τη συνεργασία αυτή συντελούνται δύο στόχοι: δύο στόχοι, οι οποίοι έχουν άμεση σχέση με τις θέσεις που θέτει το ίδιο το περιοδικό. Από τη μία, λοιπόν, πρόκειται για έναν ποιητή, ο οποίος κάνει την πρώτη του εμφάνιση στα γράμματα μέσα από τις σελίδες του *Ρυθμού*,¹⁵² και από την άλλη πρόκειται για έναν εικοσάχρονο ποιητή. Στο τελευταίο, θα πρέπει να δοθεί η απαιτούμενη προσοχή

---

¹⁴⁶ Τα ποιήματα που δημοσιεύονται στον *Ρυθμό* είναι: «Παράπονο», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 1, Σεπτ. 1932, σ. 27· «Ένας δόκιμος στη γέφυρα σε ώρα κινδύνου», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 3, Δεκ. 1932, σσ. 94-95 και «Γράμμα στον ποιητή Κάισαρ Εμμανουήλ», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 6, Μάρτ. 1933, σσ. 182-183· τα δύο τελευταία συμπεριλήφθηκαν στην ποιητική συλλογή *Μαραμπού* (1933), βλ. τώρα Νίκος Καββαδίας *Μαραμπού*, Άγρας, Αθήνα 1993. Αξίζει να αναφερθεί ότι από το 1928 έως το 1929 δημοσίευε ποιήματά του στο *Περιοδικό της Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαίδειας* με το ψευδώνυμο Πέτρος Βαλχάλας, ενώ, με το ίδιο ψευδώνυμο, εντοπίζονται τον Δεκέμβριο του 1929 και τον Ιανουάριο του 1930 δύο ποιήματά του στο περ. *Διανοούμενος*, βλ. Κυριάκος Ντελόπουλος, *Νίκος Καββαδίας. Βιβλιογραφία 1928-1982*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1983. Η συνεργασία του, λοιπόν, με τον *Ρυθμό*, από τις σελίδες του οποίου παρουσιάζεται στο ευρύ κοινό με το πραγματικό του όνομα, συμβάλει τόσο στην δημοσίευση και προβολή της ποίησής του όσο και στην αναγνώριση και κατ' επέκταση, στη μετέπειτα πρόσληψή του.

¹⁴⁷ Στεργιόπουλος, *Η ανανεωμένη παράδοση...*, τ. Γ', ό.π., σ. 516.

¹⁴⁸ Κόρφης, ό.π., σ. 81.

¹⁴⁹ Ό.π., σ. 83.

¹⁵⁰ Στα πρωτοσέλιδα, μπορεί κανείς εύκολα να εντοπίσει τους: Καρατζά «Φυγή» (τχ. 1), Μαυροειδή-Παπαδάκη «Στον πατέρα μου» (τχ. 2), Άγρα «Του ύψους, τ' αγιόκλημα...» (τχ. 3), Σούκα-Ιωνά «Οι τρεις σταθμοί του λυτρωμού» (τχ. 4-5), Τσιριμώκο «Κάλιο φύγε!» (τχ. 6), Γκάτσο «Το χιόνι» (τχ. 7), Παππά «Το παραπέτασμα» (τχ. 8), Παπατσώνη «Ασύγνωστος» (τχ. 9), Δάφνη «Ελεγεία στο θάνατο της Άννας ντε Νοάιγ» (τχ. 10-12).

¹⁵¹ Γ. Καρατζάς, «Φυγή», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 1, Σεπτ. 1932, σ. 3.

¹⁵² Στεργιόπουλος, *Η ανανεωμένη παράδοση...*, τ. Γ', ό.π., σ. 269.

εξαιτίας του ότι το περιοδικό επιδιώκει μέσα από τις σελίδες του να εκφράσει τον τρόπο με τον οποίο σκέφτονται, γράφουν και ζουν οι νέοι, οπότε ο καλύτερος τρόπος για να επιτευχθεί αυτό είναι μέσα από τους νέους: μέσα από την ποίηση των νέων.

Το παραπάνω επιβεβαιώνεται από μια επισκόπηση των επιλογών της δημοσιεύσιμης ποίησης, όχι μόνο του πρώτου τεύχους,¹⁵³ αλλά ολόκληρου του πρώτου χρόνου. Ως «όργανο των νέων», λοιπόν, ο *Ρυθμός* συγκεντρώνει στις σελίδες του ηλικιακά νεαρούς ποιητές, καθώς είκοσι από τους τριάντα ένα ποιητές, είναι έως 30 χρονών, δηλαδή 64,5%,¹⁵⁴ ποσοστό το οποίο επιβεβαιώνει τόσο τον υπότιτλο του περιοδικού ως «όργανο των νέων» όσο και τις βασικές αρχές που ενσωματώνονται στην προγραμματική διακήρυξη, ότι δηλαδή: «Παρουσιάζεται σε μια προσπάθεια νέων κι απευθύνεται στους νέους. Για να δείξει πως σκέφτονται, τι γράφουν, πως ζουν, επιδιώκοντας έτσι να συγκεντρώσει στις στήλες του την πνευματική των ζωή».¹⁵⁵

Παρόλα αυτά, όμως, πρωτοσέλιδα δημοσιεύονται και δύο ποιητές, οι οποίοι δεν θα μπορούσαν σε καμία περίπτωση να χαρακτηριστούν ούτε ως νέοι, ούτε ως εκφραστές των νέων. Πρόκειται για τους Μάρκο Τσιριμώκο και Αιμιλία Δάφνη, με τα ποιήματα «Κάλιο Φύγε!» και «Ελεγεία στο θάνατο της Άννας ντε Νοάϊγ» αντίστοιχα.¹⁵⁶ Η επιλογή αυτή, εικάζω, ότι εξηγείται από το γεγονός πως στη δεκαετία του 1930 υπήρχαν ακόμα “ενεργοί” ποιητές της παλαιάς παράδοσης και με τον τρόπο αυτόν δηλώνεται η συνύπαρξη των παλαιών με τους νέους ποιητές, σε μια περίοδο έντονων ανακατατάξεων στην ποίηση, ενώ, παράλληλα, εκφράζεται και ο σεβασμός των νέων προς τους παλαιούς ποιητές.

Έχει τεθεί, ήδη, το ερώτημα εάν και κατά πόσο το περιοδικό διάκειται

---

¹⁵³ Οι ποιητές οι οποίοι επιλέγονται στο πρώτο τεύχος, με σειρά εμφάνισης είναι: Καρατζάς (δύο ποιήματα-είκοσι χρονών), Παπαδάκης (δύο ποιήματα-είκοσι οχτώ χρονών), Μαγγανάρης (ένα ποίημα-είκοσι οχτώ χρονών), Σπανίδης (ένα ποίημα-είκοσι τριών χρονών), Καββαδίας (ένα ποίημα-είκοσι δύο χρονών).

¹⁵⁴ Από τους τριάντα ένα, λοιπόν, ποιητές, είκοσι ποιητές είναι έως τριάντα χρονών (64,5%), πέντε ποιητές είναι έως σαράντα (16,1%), τέσσερις ποιητές είναι άνω των σαράντα (12,9%), ενώ, τέλος, για δύο ποιητές δεν διαθέτουμε πληροφορίες για τη χρονολογία γέννησης, με αποτέλεσμα η ηλικία τους να παραμένει άγνωστη (πρόκειται για τους Καλαμπούση και Φράγκο).

¹⁵⁵ [Σύνταξη], «Σημειώματα της Επιμελητείας. Ο “Ρυθμός” και οι Νέοι», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 1, Σεπ. 1932, σ. 39.

¹⁵⁶ Για τους δύο ποιητές βλ. Μ.Γ. Μερακλής, *Η ελληνική ποίηση. Ανθολογία-Γραμματολογία. Ρομαντικοί-Εποχή του Παλαμά-Μεταπαλαμικοί*, Σοκόλης, Αθήνα, ³1989, σ. 458 και 508 αντίστοιχα. Για την Αιμ. Δάφνη βλ. και Δημήτρης Γιάκος – Άγγελος Φουριώτης (επιμ.), *Δημ. Βικέλας, Έμ. Λυκούδης, Δ. Καμπούρογλου και άλλοι*, Βασική Βιβλιοθήκη, τ. 21, Αετός, Αθήνα 1953, σσ. 45-47 και 351. Όσον αφορά το ποίημα «Κάλιο Φύγε!» έχει συμπεριληφθεί στο Μάρκος Τσιριμώκος, *Τραγούδια του πόνου*, Μουσικά χρονικά, Αθήνα 1934, σσ. 47-48, στο οποίο εντοπίζονται ελάχιστες αλλαγές στην μορφή του ποιήματος.

“φιλικά” προς τον ελεύθερο στίχο και τον μοντερνισμό γενικότερα· εάν και κατά πόσο προβάλλεται από τις σελίδες του περιοδικού ποίηση σε ελεύθερο στίχο. Σε ελεύθερο στίχο, λοιπόν, εντοπίζονται τα ποιήματα των ποιητών, με σειρά εμφάνισης, Τάκη Κ. Παπατσώνη, Αναστάσιου Δρίβα και Νικήτα Ράντου. Προτού, όμως, γίνει λόγος για την παρουσία του Παπατσώνη στο περιοδικό, σκόπιμο θα ήταν να εστιάσουμε σ’ έναν άλλο συνεργάτη, ο οποίος συγκαταλέγεται στο 33% των τακτικών συνεργατών της ποίησης, τον Δρίβα.

Ο Δρίβας είναι, ήδη, γνωστός στην πνευματική ζωή, δεδομένου ότι πέραν των δημοσιεύσεών του στον λογοτεχνικό τύπο, έχει από το 1931 κυκλοφορήσει τη συλλογή *Μικρά Ελεγεία* σε αυστηρά έμμετρο στίχο. Σύμφωνα με τους Ευριπίδη Γαραντούδη και Μαίρη Μικέ, επί μερικά χρόνια ο ποιητής ταλαντεύτηκε μεταξύ παραδοσιακής και μοντέρνας ποιητικής έκφρασης. Στα χρόνια αυτά συγκαταλέγονται τόσα τα ποιήματα της ενότητας «Φωνές ενός διαβάτη» όσο και μια άλλη ομάδα ποιημάτων που δεν αρθρώνονται σε ενότητες.¹⁵⁷ Η εμφάνισή του στον *Ρυθμό*, από τον Σεπτέμβριο του 1932 έως τον Αύγουστο του 1933, σχετίζεται με ποιήματα της ενότητας «Φωνές ενός διαβάτη»,¹⁵⁸ καθώς και με το ποίημα «Το τόξο της ενατένισης».¹⁵⁹ Τα δύο πρώτα, ακολουθούν την τεχνική του έμμετρου στίχου και κινούνται «εντός των πλαισίων της παραδοσιακής ποίησης μορφικά και θεματικά».¹⁶⁰ Αντίθετα, το τελευταίο, συγκαταλέγεται στα ελευθερόστιχα ποιήματα του Δρίβα και

---

¹⁵⁷ Η ενότητα των ποιημάτων με τον τίτλο «Φωνές ενός διαβάτη», αποτελείται από ένδεκα ποιήματα, εκ των οποίων «επτά είναι γραμμένα σε αυστηρά έμμετρη μορφή, τα τρία σε ελεύθερο στίχο και το ένα σε ελευθερωμένο στίχο». Στη δεύτερη ομάδα των ποιημάτων που δεν αρθρώνονται σε ενότητες, συγκαταλέγονται τα ποιήματα: «Τα δύο καθίσματα» (Απρίλιος 1933), «Μολυβιές στο μάρμαρο» (Μάιος 1933), «Εγκώμιο» (Μάιος 1933), «Το τόξο της ενατένισης» (τρίπτυχο ποίημα) (Ιούνιος 1933), «Η νυκτερίδα του μεσουραχτίου» (Ιούλιος 1933), «Με το ραβδί της απόγνωσης...» (δίπτυχο ποίημα) (Δεκέμβριος 1933-Ιανουάριος 1934), «Μάσκες» (δίπτυχο ποίημα) (Φεβρουάριος 1934), «Εγώ και τα δέντρα» (Φεβρουάριος 1934) και «Μολυβιές στο μάρμαρο (τρίπτυχο ποίημα) (Ιούνιος 1934). Όπως διαπιστώνουν οι Γαραντούδης-Μικέ «από τα παραπάνω εννέα ποιήματα αυστηρά έμμετρα είναι τέσσερα, τα “Εγκώμιο”, “Μάσκες”, “Εγώ και τα δέντρα”, “Μολυβιές στο μάρμαρο” (Ιούνιος 1934). Στα ποιήματα αυτά, προφανώς σε συνδυασμό με τη μορφή τους, και τα θέματά και το ύφος ανακαλούν την παραδοσιακή περίοδο της ποίησης του Δρίβα. Ένα ποίημα, “Τα δύο καθίσματα”, είναι γραμμένο σε ελευθερωμένο στίχο. Στα υπόλοιπα τέσσερα ποιήματα, “Μολυβιές στο μάρμαρο” (Μάιος 1933), “Το τόξο της ενατένισης”, “Η νυκτερίδα του μεσουραχτίου”, “Με το ραβδί της απόγνωσης...”, ο πιο ορατός, μορφολογικός δείκτης της μετάβασης προς τη μοντέρνα ποίηση είναι ο ελεύθερος στίχος». Για μια αναλυτική παρουσίαση των όσων παρατίθενται εδώ, βλ. Δρίβας, *ό.π.*, σσ. 56-61: 56 και 60 αντίστοιχα, ενώ για μία σύντομη επισκόπηση της πορείας του Δρίβα από την παραδοσιακή στην μοντέρνα ποίηση βλ. και Ευριπίδης Γαραντούδης, «Αναστάσιος Δρίβας: ένας μεταιχμιακός μοντέρνος ποιητής», *The Athens Review of Books*, τχ. 60, Μάρτιος 2015, σσ. 39-41.

¹⁵⁸ Βλ. Αναστάσιος Δρίβας, «Φωνές ενός διαβάτη», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σ. 46 και «Φωνές ενός διαβάτη», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 7, Απρ. 1933, σσ. 258-259.

¹⁵⁹ Αναστάσιος Δρίβας, «Το τόξο της ενατένισης», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιούν. 1933, σ. 258-259.

¹⁶⁰ Βαρβάρα Ρούσου, *Ο ελεύθερος στίχος υπό το πρίσμα της σύγχρονης μετρικολογίας: Ανάλυση των πρώτων ελευθερόστιχων ποιημάτων (1900-1940)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Ε.Κ.Π.Α. Αθήνα 2007, σ. 328.

έχει εμφανή μοντερνιστικά χαρακτηριστικά· το πρώτο μέρος θα το συμπεριλάβει «αναμορφωμένο σε νεότερα ποιήματα, πρώτα στη σειρά “Σάτιρα” και στη συνέχεια στην ενότητα “Μια δέσμη αχτίδες στο νερό”». ¹⁶¹

Σε ελεύθερο ανομοιοκατάληκτο στίχο θα παρουσιαστεί στον *Ρυθμό* και το ποίημα του Ράντου με τίτλο «Macbeth 1933». ¹⁶² Εκφραστής της επαναστατικότητας, επιδιώκοντας την απομάκρυνση από την έμμετρη παραδοσιακή ποίηση και αναζητώντας, παράλληλα, μια άλλη γραφή, ο Ράντος χαρακτηρίζεται «ως ένας από τους πρώτους [...] έλληνες μοντερνιστές και πρωτοποριακούς ποιητές [...] αναζητ[ώντας], από πολύ νωρίς τους ποιητικούς τρόπους και τα μέσα για να εκφράσει μian υπερρεαλιστική στάση ζωής». ¹⁶³ Οι ποιητικοί τρόποι που επιλέγει ο ποιητής για να εκφραστεί στα ποιήματα της πρώτης περιόδου –στα οποία συμπεριλαμβάνεται και το ποίημα στον *Ρυθμό*– σχετίζονται τόσο με τη γλωσσική πολυμορφία όσο και με τον έντονο εσωτερικό ρυθμό που κυριαρχεί στα ποιήματά του, που οδηγεί «σε μια αδιάπτωτη αλληλοδιαδοχή εικόνων και νοημάτων». ¹⁶⁴

Στο τεύχος του Ιουνίου του 1933 συμπεριλαμβάνεται το τελευταίο ελευθερόστιχο ποίημα που θα μας απασχολήσει, του τριανταοκτάχρονου Παπατσώνη, με τίτλο «Ασύγνωστος». ¹⁶⁵ Το ποίημα όχι απλά συμπεριλαμβάνεται στις σελίδες του περιοδικού, αλλά κατέχει και την πρώτη θέση της δημοσιεύσιμης ποιητικής ύλης, μιας και τοποθετείται στην πρώτη σελίδα του τεύχους. Η προβολή ενός ποιήματος του Παπατσώνη στις σελίδες του *Ρυθμού*, σίγουρα δημιουργεί ερωτήματα για τους λόγους που οδήγησαν τόσο στην δημοσίευσή του όσο και στην πρωτοσέλιδη

¹⁶¹ Δρίβας, *ό.π.*, σ. 61.

¹⁶² Νικήτας Ράντος, «Macbeth 1933», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αύγ. 1933, σ. 286. Το ποίημα συμπεριλήφθηκε στη συλλογή *Τετράδιο Β'*, βλ. τώρα Νικόλαος Κάλας, *Οδός Νικήτα Ράντου*, Ίκαρος, Αθήνα 1997, σ. 42. Σύμφωνα με την «Εργογραφία (1929-1938)» του ποιητή, από τον Αργυρίου, ο Ράντος είχε δημοσιεύσει στη *Νέα Εστία* το πεζό ποίημα «Ο Σταυρωμένος» ήδη από το τον Ιούλιο του 1930, ενώ, μέχρι την εμφάνισή του στον *Ρυθμό*, είχε δημοσιεύσει τα ποιήματα: «Nocturne Αγιορείτικη» (Δεκ. 1930), «Λιμάνι» (Νοέ. 1931), «Θέρμη» (Νοέ. 1931), «Ερωτικό» (Φεβ. 1932), «Φυλακισμένοι» (Απρ. 1932), «Σαντορίνη» (1932), «Στήλες» (Αύγ. 1932)· το ποίημα «Αθήνα 1933» (Οκτ.-Νοέ. 1933), δημοσιεύτηκε μετά το ποίημα στον *Ρυθμό*, παρόλο που ο Αργυρίου το τοποθετεί πριν από το «Macbeth 1933». Για την εργογραφία του ποιητή βλ. αναλυτικά Νικόλαος Κάλας, *Κείμενα ποιητικής και αισθητικής*, θεώρηση-επιμέλεια Αλέξανδρος Αργυρίου, Πλέθρον, Αθήνα 1982, σσ. 311-315.

¹⁶³ Αντρέας Παγουλάτος, «Για την εξέλιξη της ποιητικής του Νικόλαου Κάλας», στο *Νικόλαος Κάλας. Ξαναδιαβάζοντας το έργο του, 1907-1988*. Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου. Κομοτηνή 10-12 Ιουνίου 2005, Μανδραγόρας, Αθήνα 2006, σ. 66. Την ίδια άποψη διατυπώνει και ο Αργυρίου: «από ουσιαστικής πλευράς πρέπει να θεωρηθεί ο πρώτος συνειδητά μοντέρνος μας ποιητής», βλ. Αργυρίου, *Διαδοχικές αναγνώσεις...*, *ό.π.*, σ. 134. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

¹⁶⁴ Ρούσου, *ό.π.*, σ. 389.

¹⁶⁵ Τ.Κ. Παπατσώνης, «Ασύγνωστος», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιουν. 1933, σ. 257. Το ποίημα έχει συμπεριληφθεί στην ποιητική συλλογή *Έκλογή Α'* (1934) με τον τίτλο «Λαβύρινθος», το οποίο το παραλλάσσει σε διάφορα σημεία του, βλ. τώρα Τ.Κ. Παπατσώνης, *Έκλογή Α'. Ursa Minor*, Ίκαρος, Αθήνα ²1962, σ. 38.

τοποθέτησή του, δεδομένου ότι «ο ιδιόρρυθμος χαρακτήρας της ποίησής του ήταν αληθινή ανταρσία για τους σύγχρονούς του».¹⁶⁶

Το ερώτημα που τέθηκε, μπορεί να απαντηθεί, μόνο, εάν τοποθετήσουμε το ποίημα τόσο στα συμφραζόμενα του περιοδικού όσο και το ίδιο το περιοδικό στα λογοτεχνικά συμφραζόμενα της περιόδου. Από τη μία, λοιπόν, σύμφωνα με την προγραμματική διακήρυξη των συντελεστών, ο *Ρυθμός* «Δεν πέρνει (sic) μίαν ή άλλη θέση, μήτε τάσσεται με μίαν ή άλλη σχολή – παρά θέση θα πάρει ο κάθε νέος σαυτόν».¹⁶⁷ και από την άλλη, έχει εκδηλωθεί, ήδη,

η εκσυγχρονιστική επιθυμία [...] από τις αρχές της δεκαετίας του '30 με ποικίλους τρόπους. Από τη μία πλευρά, στο επίπεδο της ενημέρωσης, με μεταφράσεις λογοτεχνικών κειμένων (του Βαλερύ, του Έλιοτ, του Αραγκόν, του Ελυάρ, του Μαγιακόφσκι, του Τζόυς κ.ά.) και με ορισμένα κατατοπιστικά δοκίμια (όπως, π.χ., εκείνο του Δημ. Μεντζέλου για τον υπερρεαλισμό, το 1931 [...])· και από την άλλη, με τις πρώτες απόπειρες για ανανέωση της πρωτότυπης λογοτεχνικής παραγωγής.¹⁶⁸

Θα πρέπει να καταστεί σαφές, ότι στο πρόσωπο του Παπατσώνη οι συντελεστές του περιοδικού δεν εντοπίζουν μόνο έναν ποιητή, ο οποίος χρησιμοποιεί τον ελεύθερο ανομοιοκατάληκτο στίχο, αλλά τον πρώτο ποιητή που «σπάει συνειδητά [την παράδοση], από το 1920».¹⁶⁹ Με την τοποθέτηση, λοιπόν, ενός ποιήματος του Παπατσώνη, όχι απλά στις σελίδες του περιοδικού, αλλά στο πρωτοσέλιδο του ένατου τεύχους, εικάζω, πως –όπως και στην περίπτωση του Καρατζά– επιτυγχάνονται δύο βασικές επιδιώξεις. Από τη μία, η προβολή του επικυρώνει την προγραμματική διακήρυξη, ότι δηλαδή το περιοδικό δεν θα πάρει θέση σε κάποια σχολή ή ρεύμα, αλλά οι νέοι θα παίρνουν θέση μέσα από τις σελίδες του, και αυτό γιατί μέχρι τον Ιούνιο του 1933 οι προβαλλόμενες τάσεις της ποίησης είναι της προηγούμενης δεκαετίας, και από την άλλη, συντελεί στην επιδίωξη του

---

¹⁶⁶ Κώστας Στεργιόπουλος, *Περιδιαβάζοντας. Από τον Κάλβο στον Παπατσώνη*, τ. Α', Κέδρος, Αθήνα 1982, σ. 174.

¹⁶⁷ [Σύνταξη] «Σημειώματα της επιμελητείας», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 1, Σεπτ. 1932, σ. 39.

¹⁶⁸ Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π., σσ. 190-191. Και συνεχίζει: «Στην ποίηση, εξάλλου, όπου στη διάρκεια της δεκαετίας του '30 κατοχυρώνεται η ηγεμονία του ελεύθερου στίχου, νεωτερικές εκδηλώσεις εμφανίζονται από ωρίς (Ντόρρος, Σεφέρης, Δρίβας, Σαραντάρης, Ράντος, Παπατσώνης, Μάτσας κ.ά.)», ό.π., σ. 191.

¹⁶⁹ Αργυρίου, *Νεωτερικοί ποιητές...*, τ. Δ', ό.π., σ. 110. Σύμφωνα με τον Αργυρίου το πρώτο ποίημα σε ελεύθερο στίχο είναι το «Adventus». Η Βαρβάρα Ρούσου, όμως, ύστερα από έρευνα στα μεσοπολεμικά περιοδικά, διαπιστώνει ότι «το πρώτο δημοσιευμένο ελευθερόστιχο ποίημα δεν είναι το «Adventus» αλλά το «Μια ανάβαση στο βουνό των ελάτων λίγο πριν από τα Χριστούγεννα», που δημοσιεύτηκε επίσης στο περιοδικό *Ελληνική Επιθεώρησης* τον Δεκέμβριο του 1920 [*Ελληνική Επιθεώρησης*, Έτος ΙΔ', 158, Δεκ. 1920, σ. 3]», βλ. Ρούσου, ό.π., σ. 297.

περιοδικού να στηρίξει τις ανακατατάξεις της νεοελληνικής ποίησης των πρώτων χρόνων της δεκαετίας του 1930.

Το χρονικό διάστημα από τον Σεπτέμβριο του 1933 έως τον Αύγουστο του 1934 καλύπτει τον δεύτερο χρόνο της κυκλοφορίας του *Ρυθμού*, ο οποίος διευθύνεται από όμιλο λογοτεχνών. Όσον αφορά την πρωτότυπη ποιητική παραγωγή του δεύτερου χρόνου, στα δέκα τεύχη που εκδίδει δημοσιεύονται συνολικά εξήντα ένα ποιήματα από τριάντα επτά συνεργάτες.¹⁷⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι από το σύνολο των τριάντα επτά συνεργατών της ποίησης του δεύτερου χρόνου, μόνο έντεκα του πρώτου χρόνου συνέχισαν τη συνεργασία τους με το περιοδικό.¹⁷¹ Από τους τριάντα επτά συνεργάτες, τρεις ποιητές προβάλλονται σε ποσοστό περισσότερο από 30% του συνόλου των τευχών και γίνεται λόγος για τους: Τέλλο Άγρα, Αναστάσιο Δρίβα, Νίκο Σαντοριναίο, ενώ σε ποσοστό 20% συγκαταλέγονται οι: Κίμων Αγραίος, Γιώργος Κ. Βογιατζής, Πυθαγόρας Δρουσιώτης, Χρήστος Λαγοπάτης, Αλέξανδρος Μπάρας, Αντώνης Πρόκος-Ραφαλιάς, Λεωνίδα Ραζέλος, Γιάννης Σκαρίμπας. Η συνεργασία των υπόλοιπων είκοσι έξι σχετίζεται αποκλειστικά με ένα και μόνο τεύχος.¹⁷² Εάν, λοιπόν, συνυπολογίσουμε την προβολή των συνεργατών που παρουσιάζονται σε περισσότερα του ενός τεύχους, θα πρέπει να γίνει λόγος για έντεκα συνεργάτες, των οποίων η ποιητική παραγωγή καλύπτει είκοσι επτά από τα εξήντα ένα ποιήματα του δεύτερου χρόνου, δηλαδή ποσοστό 45% του συνόλου της προβαλλόμενης πρωτότυπης ποίησης.

Έχει τεθεί ήδη το ερώτημα, εάν με την αλλαγή της διεύθυνσης αλλάζει και η

---

¹⁷⁰ Στο σύνολο των ποιημάτων για τα οποία γίνεται λόγος δεν έχω συμπεριλάβει τα ποιήματα των: Μίνως Ζώτος, «Σε ποιητή», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 3, Νοέ. 1933, σ. 92 και Μαρία Πολυδούρη, «Αλαζονεία», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 3, Νοέ. 1933, σ. 69, δεδομένου ότι, όπως και στον πρώτο χρόνο, δεν πρόκειται για συνεργασία του περιοδικού με τους συγκεκριμένους ποιητές, αλλά για δημοσίευση ανέκδοτων ποιημάτων τους. Όσον αφορά το ποίημα «Αλαζονεία» της Μαρίας Πολυδούρη, η Χριστίνα Ντουινιά σημειώνει: «Μάλλον παραχωρήθηκε από το αυτόγραφο που ανήκε στον ποιητή Κώστα Παπαδάκη, στον οποίο άλλωστε είναι αφιερωμένο. Το αυτόγραφο αυτό της ποιήτριας εντοπίστηκε στο αρχείο του Παπαδάκη που απόκειται στο Ε.Λ.Ι.Α. Είναι πιθανόν να έχει γραφεί πριν από το 1929. [...] Στο αυτόγραφο τετράδιο της Πολυδούρη, υπάρχει επίσης ολόκληρο το ποίημα διαγραμμένο όμως με ένα Χ», βλ. Πολυδούρη, *ό.π.* σ. 288.

¹⁷¹ Οι έντεκα συνεργάτες που συνέχισαν να δημοσιεύουν ποιήματά τους στον *Ρυθμό* είναι (με αλφαβητική σειρά): Άγρας, Αλεξίου, Δάφνη, Δρίβας, Θεοχάρης, Λιαρούτσος, Μαγγανάρης, Μαυροειδή-Παπαδάκη, Μπούμη, Παπαδάκης, Σούκας.

¹⁷² Οι είκοσι έξι συνεργάτες που η συνεργασία τους με τον *Ρυθμό* σχετίζεται με ένα και μόνο τεύχος ή ποσοστό 10% του συνόλου των τευχών είναι οι (με αλφαβητική σειρά): Χάρης Αλεξίου, Λευτέρης Βίγλας, Βίκος Βιτσαίος, Γιάννης Γιαννάκος, Αιμιλία Δάφνη, Στέφανος Δάφνης, Μηνάς Δημάκης, Χρυσάνθη Ζιτσαία, Γρηγόρης Θεοχάρης, Αντώνης Καμπανάος, Αλεξάνδρα Κοτιώνη, Μιχάλης Κουρμούλης, Θεόδωρος Λιαρούτσος, Απόστολος Ν. Μαγγανάρης (με δύο ποιήματα στο ενδέκατο-δωδέκατο τεύχος), Κώστας Α. Μάσχος, Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, Γιώργος Μουρέλος, Ρίτα Ν. Μπούμη, Κώστας Α. Παπαδάκης (με δύο ποιήματα στο έκτο τεύχος), Γιώργος Σ. Πατριαρχέας, Μανώλης Πρωτοψάλτης, Κώστας Πτίνης, Κώστας Δ. Σούκας (με δύο ποιήματα στο πρώτο τεύχος), Γ.Κ. Σταμπολής, Μιχάλης Στασινόπουλος (με πέντε ποιήματα στο έκτο τεύχος), Γιάννης Χαλκέας.

φυσιογνωμία του περιοδικού. Όσον αφορά τους συνεργάτες της ποίησης υπάρχει έντονη διαφοροποίηση συγκριτικά με τον πρώτο χρόνο ζωής του περιοδικού, και αυτό γιατί, ενώ, οι νεαροί ποιητές κάλυπταν το 64,5% της ποιητικής παραγωγής, δηλαδή είκοσι από τους είκοσι εννιά συνεργάτες ήταν νέοι, παρατηρείται μια έντονη διαφοροποίηση τον δεύτερο χρόνο, καθώς το ποσοστό των ηλικιακά νεαρών ποιητών, έως τριάντα χρονών, καλύπτει το 40,5%, δηλαδή δεκαπέντε από τους τριάντα επτά συνεργάτες.¹⁷³ Το νέο ερώτημα το οποίο αναδύεται είναι τι γίνεται με τη δημοσιεύσιμη ποιητική παραγωγή; Πόσο έχει επηρεάσει αυτή η αλλαγή τη φυσιογνωμία του περιοδικού;

Μελετώντας, λοιπόν, την πρωτότυπη ποιητική παραγωγή των δέκα τευχών που κυκλοφόρησαν από τον Σεπτέμβριο του 1933 έως τον Αύγουστο του 1934, διαπιστώνει κανείς ότι το 95% των ποιημάτων εντάσσονται στην παραδοσιακή ποίηση. Εξαιρεση αποτελεί το ποίημα του Δρίβα, «Με το ραβδί της απόγνωσης»,¹⁷⁴ το οποίο ανήκει στα ελευθερόστιχα ποιήματα του ποιητή κατά τη μεταβατική του περίοδο από τον έμμετρο παραδοσιακό στίχο στην μοντέρνα ελευθερόστιχη ποίηση. Σε ελεύθερο στίχο είναι γραμμένα και τα ποιήματα του Αγραίου, «Rictus» και «Ένας άνθρωπος».¹⁷⁵ Τα υπόλοιπα ποιήματα στο περιοδικό, με εξαίρεση το «Χινοπωρινό σχέδιασμα» του Άγρα, το «Χινόπωρο» του Στέφανου Δάφνη και το «Απόγνωση» του Μηνά Δημάκη που είναι σε τροχαϊκό μέτρο,¹⁷⁶ καθώς και τα πεζοτράγουδα με τίτλο «Παράταιρα λόγια» του Σαντοριναίου¹⁷⁷ και «Σκίτσα από το Βυζάντιο» του

---

¹⁷³ Από τους τριάντα επτά, λοιπόν, συνεργάτες, δεκαπέντε ποιητές είναι έως τριάντα χρονών (40,5%), πέντε ποιητές είναι έως σαράντα (13,5%), πέντε ποιητές είναι άνω των σαράντα (13,5%), ενώ, τέλος, για δώδεκα ποιητές δεν εντόπισα πληροφορίες για τη χρονολογία γέννησης, με αποτέλεσμα η ηλικία τους να παραμένει άγνωστη (πρόκειται για τους Αγραίος, Βίγλας, Βιτσαίος, Βογιατζής, Γιαννάκος, Καμπανός, Κοτιώνη, Κουρμούλης, Λαγοπάτης, Μάσχος, Πτίνης, Χαλκέας).

¹⁷⁴ Αναστάσιος Δρίβας, «Με το ραβδί της απόγνωσης», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 4-5, Δεκ. 1933-Ιαν. 1934, σσ. 134-135. Για το συγκεκριμένο ελευθερόστιχο ποίημα βλ. και Δρίβας, *ό.π.*, σ. 60, αλλά και εδώ σ. 46 (σημ. 157). Το ποίημα αυτό στην ουσία αποτελεί το τελευταίο ελευθερόστιχο ποίημα του Δρίβα αυτήν την περίοδο, καθώς τα επόμενα τρία ποιήματα της περιόδου, εκ των οποίων τα δύο δημοσιεύονται στον *Ρυθμό*, είναι αυστηρά έμμετρα: «Μάσκες» (δίπτυχο ποίημα) (Φεβρουάριος 1934), «Εγώ και τα δέντρα» (Φεβρουάριος 1934) και «Μολυβιές στο μάρμαρο (τρίπτυχο ποίημα) (Ιούνιος 1934). Τα ποιήματα στον *Ρυθμό* είναι: «Μάσκες», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 6, Φεβ. 1934, σ. 175 και «Μολυβιές στο μάρμαρο», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 10, Ιούν. 1934, σ. 303.

¹⁷⁵ Βλ. Κίμων Αγραίος, «Rictus», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 3, Νοέ. 1933, σσ. 70-71 και «Ένας άνθρωπος», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 7, Μαρ. 1934, σσ. 204-205. Δεν κατάφερα να εντοπίσω καμία απολύτως πληροφορία για τον ποιητή. Για το λόγο αυτόν και για το γεγονός ότι είναι ένας ποιητής, ο οποίος γράφει σε ελεύθερο στίχο, παραθέτω στο Παράρτημα τα δύο ποιήματά του, βλ. εδώ Παράρτημα, Β.1.α και Β.1.β.

¹⁷⁶ Βλ. Τέλλος Άγρας, «Χινοπωρινό σχέδιασμα», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 4-5, Δεκ. 1933-Ιαν. 1934, σ. 103· Στέφανος Δάφνης, «Χινόπωρο», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 8, Απρ. 1934, σ. 229· Μηνάς Δημάκης, «Νέοι Ποιητές. Απόγνωση», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 11-12, Ιούλ.-Αυγ. 1934, σ. 356.

¹⁷⁷ Νίκος Σαντοριναίος, «Παράταιρα λόγια», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 8, Απρ. 1934, σ. 238.

Γιαλούρη,¹⁷⁸ είναι σε ιαμβικό μέτρο. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα πέντε ποιήματα του Στασινόπουλου, όχι τόσο για την παραδοσιακή μετρική που χρησιμοποιεί ο ποιητής, καθώς είναι γραμμένα σε ιαμβικό ομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο στίχο,¹⁷⁹ αλλά για το γεγονός ότι δημοσιεύονται και τα πέντε στο έκτο τεύχος, ενώ, ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επικεντρώνεται στην εμφάνιση του Μπάρα και του Σκαρίμπα.

Όσον αφορά τον Μπάρα, η ποίησή του «ξεφεύγει από τους κοινούς τόπους και τα συνηθισμένα όρια της ανανεωμένης παράδοσης, για να κινηθεί κάπου ανάμεσα στην πρωτοπορία του τέλους της πρώτης μεσοπολεμικής δεκαετίας και στη νεότερη ποίηση, διασταυρώνοντας τον Καβάφη με τον Καρυωτάκη και τον Ουράνη».¹⁸⁰ Στον *Ρυθμό* δημοσιεύονται τα ποιήματα «Νοτιοαμερικανικές δημοκρατίες» και «Τρία πιστόλια»,¹⁸¹ τα οποία είναι σε “χαλαρό” ιαμβικό ρυθμό. Σημαντικό είναι και αξίζει να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τους Παπαγεωργίου-Χατζηβασιλείου, ο Μπάρας «συμπεριλαμβάνεται στο επίπεδο των προδρόμων ή των διακριτικών εισηγητών του ελληνικού ποιητικού μοντερνισμού».¹⁸²

Με δύο ποιήματα συντελείται και η εμφάνιση του Σκαρίμπα στον *Ρυθμό*. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τα ποιήματα, «Modes» και «Ευθανασία»,¹⁸³ τα οποία

---

¹⁷⁸ Αντώνης Γιαλούρης, «Σκίτσα από το Βυζάντιο: 9. Μαρία Κομνηνή / 10. Προαίρεσις αντιμετρούσα», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 1, Σεπτ. 1933, σσ. 5-6 και «Σκίτσα από το Βυζάντιο: Φυλακές Ανεμών», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 9, Μάης 1934, σσ. 261-262.

¹⁷⁹ Βλ. Μιχ. Στασινόπουλος, «Ο δημοσιογράφος», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 6, Φεβ. 1934, σ. 165· «Τα έρημα κέντρα», *ό.π.*, σ. 166· «Τ' άλογο του σκακιού», *ό.π.*, σ. 166· «Γαλήνη», *ό.π.*, σ. 167· «Τ' άδειο βαγόνι», *ό.π.*, σ. 168. Για τα ποιήματα βλ. τώρα Μιχάλης Δ. Στασινόπουλος, *Ποιήματα*, χ.ε. Αθήνα 1949, σ. 25, 12, 11 αντίστοιχα για τα τρία πρώτα ποιήματα. Ο Κώστας Στεργιόπουλος αναφερόμενος στην ποίηση του Στασινόπουλου, επισημαίνει ότι «κρατάει [...] μια στάση ευαισθησίας απέναντι στον κόσμο, και κινείται κυρίως στην περιοχή του συναισθήματος», βλ. Στεργιόπουλος, *Η ανανεωμένη παράδοση...*, τ. Γ', *ό.π.*, σ. 414.

¹⁸⁰ Κώστας Στεργιόπουλος, *Περιδιαβάζοντας. Στους ίδιους και σ' άλλους καιρούς*, τ. Δ', Κέδρος, Αθήνα 1996, σσ. 258-259.

¹⁸¹ Αλέξανδρος Μπάρας, «Νοτιοαμερικανικές δημοκρατίες», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 1, Σεπτ. 1933, σσ. 14-15, το οποίο δημοσιεύτηκε στην ποιητική συλλογή *Συνθέσεις Α'* (1933) και «Τρία πιστόλια», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 11-12, Ιουλ.-Αύγ. 1934, σ. 327, δημοσιευμένο στην ποιητική συλλογή *Συνθέσεις Γ'* (1953), βλ. τώρα Αλέξανδρος Μπάρας, *Αθροίσματα. 1933-Ποίηση-1953*, Κέδρος, Αθήνα 1983, σσ. 14-16 και 88-89 αντίστοιχα. Θα πρέπει να αναφερθεί, σχετικά με το ποίημα «Τρία πιστόλια», ότι το παραλλάσει σε ορισμένα σημεία, όπως δημοσιεύεται στην ποιητική συλλογή. Ενώ, άξιο απορροίας είναι το γεγονός ότι στην έκδοση του Κέδρου, στην οποία στα περιεχόμενα υπάρχει η ένδειξη «έτος γραφής», για το ποίημα «Τρία πιστόλια» υπάρχει η χρονολογία 1941, ενώ το ποίημα είχε, ήδη, δημοσιευτεί στο περιοδικό *Ρυθμός* από τον Ιούλιο-Αύγουστο του 1934, βλ. Μπάρας, *Αθροίσματα*, *ό.π.* σ. 202.

¹⁸² Παπαγεωργίου – Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 24. Σε επιστολή του Μπάρα προς τον Γιώργο Βέη στις 6-5-77, ο ποιητής αναφέρει: «Θυμήθηκα τα χρόνια που, πρωτοπόρος τότε κι εγώ, έσπαγα τις καθιερωμένες φόρμες, δοκίμαζα νέους τρόπους και εναρμόνιζα νέες φωνές (σκέψου πως –με σπάνιες εξαιρέσεις– γράφονταν η ποίηση γύρω στα 1930...», βλ. Γιώργος Βέης (επιμ.), *Αλέξανδρος Μπάρας. Μια παρουσίαση από τον Γιώργο Βέη*, Γαβριηλίδης, Αθήνα 2004, σ. 14.

¹⁸³ Γιάννης Σκαρίμπας, «Modes», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 4-5, Δεκ 1933-Ιαν. 1934, σ. 104 και «Ευθανασία», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 9, Μάης 1934, σ. 274, για το οποίο βλ. Γιάννης Σκαρίμπας, *Ουλαλούμ*, Γραφείο Πνευματικών Υπηρεσιών, Αθήνα 1936, σ. 23. Σύμφωνα με τον Αργυρίου τα δύο

εντάσσονται στις παραδοσιακές μετρικές φόρμες. Όπως παρατηρεί ωστόσο ο David Ricks, ο Σκαρίμπας έχει τη νοοτροπία «του νεωτερικού ποιητή –δηλαδή, του ποιητή που έχει υπόψη του τα νεωτερικά ρεύματα– ο οποίος χρησιμοποιεί ακόμα τις στιχουργημένες μορφές».¹⁸⁴ Η ποίηση του Σκαρίμπα

διατηρεί την ομοιοκαταληξία και τα στροφικά συστήματα, ίσα-ίσα για να ξεκλειδώνει την παραδοσιακή στιχουργία με τους αδιάκοπους διασκελισμούς, τους παρατονισμούς και τις αρρυθμίες, χαλαρώνοντας και τη νοηματική συνοχή με πολλές λέξεις και φράσεις παρένθετες μέσα σε παύλες [...] και κάνοντας συχνή χρήση τετράστιχων στροφών με τον τελευταίο τους στίχο λιγισύλλαβο, πράμα που δημιουργεί κάθε τόσο ένα απότομο σταμάτημα στη ρυθμική κίνηση του ποιήματος και τονίζει τη σπουδαιότητά του.¹⁸⁵

Το μόνο σίγουρο, πάντως, είναι ότι τόσο ο Μπάρας και ο Σκαρίμπας όσο και ο Καββαδίας «βρίσκονται στο μεταίχμιο της παραδοσιακής και της νέας ποίησης, όχι από την πλευρά της φόρμας (κρατούν την παράδοση) όσο από την πλευρά της εκφραστικής τόλμης».¹⁸⁶

Μελετώντας τα δεκαεννέα τεύχη του *Ρυθμού*, από τον Σεπτέμβριο του 1932 έως τον Αύγουστο του 1934, διαπιστώνει κανείς ένα μικρό ποσοστό ποιημάτων σε ελεύθερο στίχο. Ανακεφαλαιώνοντας, γίνεται λόγος για τούς Παπατσώνη, Δρίβα, Ράντο και Αγραίο, ενώ, η υπόλοιπη προβαλλόμενη πρωτότυπη ποιητική παραγωγή εντάσσεται στα παραδοσιακά μετρικά σχήματα, με κυρίαρχο τον ιαμβικό ρυθμό. Το καίριο ερώτημα, λοιπόν, το οποίο θα πρέπει να τεθεί είναι πόσοι ποιητές χρησιμοποιούν τον ελεύθερο στίχο στις αρχές της δεκαετίας του 1930;

Σύμφωνα με τη Βαρβάρα Ρούσου το πρώτο ελευθερόστιχο ποίημα στη νεοελληνική ποίηση είναι του Παπατσώνη με τίτλο «Μια ανάβαση στο βουνό των ελάτων λίγο πριν από τα Χριστούγεννα», ενώ, όπως επισημαίνει η ίδια ερευνήτρια, οι ποιητές που εμφανίζονται στην ποίηση με ελεύθερο στίχο μέχρι το 1934 είναι (με σειρά εμφάνισης και εντός παρενθέσεως η πρώτη τους δημοσίευση σε ελεύθερο

προαναφερθέντα ποιήματα αποτελούν τη μοναδική δημοσιεύσιμη ποιητική παραγωγή του ποιητή της περιόδου 1932 έως 1934, τα οποία επιλέγει να τα δημοσιεύσει στον *Ρυθμό* βλ. Αργυρίου, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 418 και 542.

¹⁸⁴ David Ricks, «Παράδοση και πρωτοτυπία. Η περίπτωση του Σκαρίμπα» στο Νάσος Βαγενάς (επιμ.), *Η ελευθέρωση των μορφών. Η ελληνική ποίηση από τον έμμετρο στον ελεύθερο στίχο (1880-1940)*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1996, σ. 180.

¹⁸⁵ Στεργιόπουλος, *Περιδιαβάζοντας*, τ. Δ', ό.π., σ. 253. Σύμφωνα με τον Ricks «παρ' όλες τις ιδιοτροπίες του όλου ύφους του, αυτό που επιχειρεί ο Σκαρίμπας δεν είναι το σπάσιμο του στίχου παρά το χαλάρωμά του», βλ. Ricks, *ό.π.*, σ. 181.

¹⁸⁶ Αργυρίου, *Νεωτερικοί ποιητές...*, τ. Δ', ό.π., σ. 96.

στίχο): Τάκης Κ. Παπατσώνης (1920), Δημήτριος Ι. Αντωνίου (1929), Θεοδόσης Περίδης (1929), Αναστάσιος Δρίβας (1929), Θεόδωρος Ντόρρος (1930), Νικήτας Ράντος (1930), Γιώργος Σαραντάρης (1933), Αλέξανδρος Μάτσας (1934), Ζήσης Οικονόμου (1934).¹⁸⁷ Επίσης, η Ρούσου επιχειρώντας να ταξινομήσει και όσες ελευθερόστιχες ποιητικές συλλογές κυκλοφόρησαν τη δεκαετία του 1930 κάνει λόγο για δύο συλλογές το 1933 και για έξι το 1934, ενώ, από τις τρεις ποιητικές συλλογές του 1932 καμία δεν είναι σε ελεύθερο στίχο.¹⁸⁸ Από το σύνολο, λοιπόν, των εννέα ποιητών που έχουν αναφερθεί, εάν εξαιρέσουμε τους Αντωνίου, Ντόρρο, Μάτσα,

---

¹⁸⁷ Βλ. αναλυτικά Ρούσου, *ό.π.*, σ. 485 και Αργυρίου, *Νεωτερικοί ποιητές...*, τ. Δ', *ό.π.*, σ. 235-236. Βέβαια, όπως έχει αναφερθεί ήδη, στον *Ρυθμό* υπάρχουν σε ελεύθερο στίχο τα ποιήματα, «Rictus» και «Ένας άνθρωπος», του Αγραίου, τα οποία δεν αναφέρονται ούτε από τον Αργυρίου, αλλά ούτε και από τη Ρούσου. Σκόπιμο θα ήταν στο σημείο αυτό να γίνει η εξής διαπίστωση για τους ποιητές που έχουν αναφερθεί ήδη. Συγκεκριμένα, η πρώτη εμφάνιση του Αντωνίου πραγματοποιείται το 1929 με το ποίημα «Διάθεση για ένα τραγούδι» στο περιοδικό *Πνοή*, βλ. Δ.Ι. Αντωνίου, «Διάθεση για ένα τραγούδι», *Πνοή* τχ. 6, Απρ. 1929, σ. 7, ενώ, όπως επισημαίνει η Ρούσου, «Μετά το 1929 η επόμενη παρουσία του Αντωνίου αργοπορεί και λαμβάνει χώρα το 1936 από τα *Νέα Γράμματα*», βλ. Ρούσου, *ό.π.*, σ. 320. Με τις ποιητικές συλλογές *Στου γλυτωμού του χάζι* και *Οι αγάπες του χρόνου* κάνουν την εμφάνισή τους ο Ντόρρος το 1931 και ο Σαραντάρης το 1933 αντίστοιχα, ενώ, το 1934 δημοσιεύουν τις ποιητικές τους συλλογές *Ποιήματα* και *Η εποποιία των αγενών μετάλλων*, οι Μάτσας και Οικονόμου αντίστοιχα, βλ. Αργυρίου, *Νεωτερικοί ποιητές...*, τ. Δ', *ό.π.*, σ. 236. Επιχειρώντας να εντοπίσω εάν υπήρχε δημοσιευμένη ποιητική παραγωγή των προαναφερθέντων ποιητών στον περιοδικό τύπο το διάστημα της κυκλοφορίας του *Ρυθμού*, δηλαδή από τον Σεπτέμβριο του 1932 έως τον Αύγουστο του 1934, εντοπίστηκε μόνο ένα ποίημα του Σαραντάρη, με τίτλο «Ο θόρυβος του κόσμου», βλ. *Νέα Ζωή*, τχ. 1/4, Ιαν. 1934, σ. 31, ενώ για τους υπόλοιπους ποιητές δεν εντοπίστηκε καμία δημοσίευση στον λογοτεχνικό τύπο της εξεταζόμενης περιόδου. Θα πρέπει, βέβαια, να αναφερθεί ότι στα πλαίσια της παρούσας διπλωματικής έρευνας, ήταν αδύνατον να μελετηθούν τα περιοδικά της περιόδου με σκοπό να εντοπιστεί η ποιητική παραγωγή των ποιητών που σχολιάζονται εδώ, για τον λόγο αυτόν στηρίχτηκα αποκλειστικά στα όσα παραθέτει ο Αργυρίου κάτω από τον γενικό τίτλο «Βιβλιογραφικά Συμπληρώματα», βλ. Αργυρίου, *Ιστορία...*, τ. Α', *ό.π.*, σσ. 415-419 και 539-542. Η εμφάνισή του Περίδη συντελείται με το ποίημα «Επιτύμβιο του παλιού ποιητή», βλ. *Πρωτοπορία*, χρ. Β', τχ. 2, Φεβ. 1930, σ. 50, για τον οποίο δεν εντοπίστηκε, τα χρόνια 1932 έως 1934, καμία δημοσίευση ποιήματος σε κάποιο από τα περιοδικά. Με τον τρόπο αυτόν καταλήγουμε και στους τρεις ποιητές που δημοσιεύουν ποιήματά τους στον *Ρυθμό*. Όσον αφορά, από τη μία, τον Δρίβα, τα ελευθερόστιχα ποιήματα της περιόδου είναι: «Μολυβιές στο μάρμαρο», «Το τόξο της ενατένισης», «Η νυχτερίδα του μεσονυχτίου», «Με το ραβδί της απόγνωσης...», βλ. αναλυτικά Δρίβας, *ό.π.*, σ. 60 και εδώ σ. 46 (σημ. 157). Από την άλλη, τα ποιήματα του Ράντου που συμπίπτουν με το διάστημα κυκλοφορίας του *Ρυθμού*, είναι τα «Macbeth 1933» (Αυγ. 1933) και «Αθήνα 1933» (*Ο Κύκλος*, τχ. 8-9, Οκτ.-Νοέ. 1933, σ. 330)· για την εργογραφία του Ράντου βλ. Κάλας, *ό.π.*, σσ. 311-315 και εδώ σ. 47 (σημ. 162). Τέλος, όσον αφορά τη δημοσιευμένη ποιητική παραγωγή του Παπατσώνη, εντοπίστηκαν τα ποιήματα «Ασύγγνωστος», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιουλ. 1933, σ. 257 και «Πόρος», *Νέα Εστία*, τ. 16, τχ. 183, Αυγ. 1934, σ. 675, βλ. Αργυρίου, *Ιστορία...*, *ό.π.*, σ. 418 και 541 αντίστοιχα, καθώς και το ποίημα «Νόμος», *Αντρωμός*, τχ. 1, Ιουν. 1933, σ. 2· για τη δημοσίευση του τελευταίου ποιήματος στο περιοδικό *Αντρωμός*, μιας και δεν το αναφέρει ο Αργυρίου, ενημερώθηκα από τον Βασίλη Μακρυδήμα, τον οποίο και τον ευχαριστώ, βλ. αναλυτικά Δημήτρης Κόκορης, «Τ.Κ. Παπατσώνης: "Νόμος"», *Μικροφιλολογικά*, τχ. 20, Φθινόπωρο 2006, σσ. 24-27.

¹⁸⁸ Βλ. Ρούσου, *ό.π.*, σ. 488. Για τον εντοπισμό των συλλογών για τις οποίες γίνεται λόγος, χρήσιμες στάθηκαν οι εργασίες του Καγιαλή και Αργυρίου. Συγκεκριμένα, οι δύο ποιητικές συλλογές του 1933 σε ελεύθερο στίχο είναι του Ράντου, *Ποιήματα* και Σαραντάρη, *Οι αγάπες του χρόνου*, ενώ οι συλλογές του 1934 είναι Μάτσας, *Ποιήματα*, Οικονόμου, *Η εποποιία των αγενών μετάλλων*, Παπατσώνης, *Εκλογή Α'*, Ράντος, *Τετράδια Γ'*, Σαραντάρης, *Τα ουράνια*, ενώ, όσον αφορά την 6^η ποιητική συλλογή για την οποία γίνεται αναφορά από την Ρούσου, δεν κατάφερα να εξακριβώσω για ποια πρόκειται, βλ. αναλυτικά Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, *ό.π.*, σσ. 281-285 και Αργυρίου, *Ιστορία...*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 262 και 440.

Οικονόμου και Πιερίδη,¹⁸⁹ θα πρέπει να γίνει λόγος, μόνο, για τους ποιητές που έχουν ενεργή δημοσιευμένη ποιητική παραγωγή στα λογοτεχνικά περιοδικά της περιόδου, δηλαδή για τους Παπατσώνη, Δρίβα, Ράντο και τον Σαραντάρη.

Από τη μέχρι τώρα παρουσίαση συμπεραίνεται ότι το χρονικό διάστημα που εκδόθηκε ο *Ρυθμός*, υπήρχε μικρή έως ελάχιστη παρουσία ποιημάτων σε ελεύθερο στίχο και κατ' επέκταση ποιήματα νεωτερικής γραφής στα λογοτεχνικά περιοδικά. Υπό αυτό το πρίσμα, λοιπόν, και επιχειρώντας από τη μία, να τοποθετηθεί το περιοδικό στα λογοτεχνικά συμφραζόμενα της περιόδου που κυκλοφόρησε, δηλαδή στις αρχές της δεκαετίας του '30 και όχι σε ολόκληρη της διάρκειά της, και από την άλλη, με βάση την ποιητική παραγωγή της περιόδου –τουλάχιστον τη δημοσιευμένη ποιητική παραγωγή που κατάφερα να εντοπίσω– συμπεραίνεται ότι από τα δέκα ποιήματα σε ελεύθερο στίχο που δημοσιεύτηκαν συνολικά σε νεοελληνικά έντυπα στην τριετία 1932-1934, τα τέσσερα¹⁹⁰ δημοσιεύονται στον *Ρυθμό*, ενώ, από τους τέσσερις ποιητές που δημοσιεύουν αυτή τη διετία, οι τρεις φιλοξενούνται στις σελίδες του περιοδικού. Από τα όσα έχουν ειπωθεί, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο *Ρυθμός* όχι μόνο διάκειται φιλικά προς τον ελεύθερο στίχο και τις νεωτερικές τάσεις γενικότερα, αλλά, παράλληλα, δημιουργεί “γέφυρες” επικοινωνίας μεταξύ της παραδοσιακής στιχουργίας και της ελευθερόστιχης ποίησης· “γέφυρες” οι οποίες επιτυγχάνονται μέσα από την, παράλληλη, δημοσίευση ποιημάτων τόσο από παραδοσιακούς ποιητές όσο και από ποιητές που έχουν αρχίσει να επηρεάζονται από τον Ευρωπαϊκό μοντερνισμό.

---

¹⁸⁹ Οι συγκεκριμένοι ποιητές εξαιρούνται γιατί δεν έχει εντοπιστεί την περίοδο από τον Σεπτέμβριο του 1932 έως τον Αύγουστο του 1934, κάποια δημοσίευση ποιήματος στα περιοδικά, βλ. αναλυτικά εδώ σ. 53 (σημ. 187).

¹⁹⁰ Ανακεφαλαιώνοντας, όσον αφορά τα τέσσερα ποιήματα, πρόκειται για τα: Τ.Κ. Παπατσώνης, «Ασύγνωστος», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιούν. 1933, σ. 257, Αναστάσιος Δρίβας, «Το τόξο της ενατένισης», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιουν. 1933, σσ. 258-259, Νικήτας Ράντος, «Macbeth 1933», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αυγ. 1933, σ. 286, Αναστάσιος Δρίβας, «Με το ραβδί της απόγνωσης...», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 4-5, Δεκ. 1933-Ιαν. 1934, σσ. 133-134· ενώ τα υπόλοιπα ποιήματα που δημοσιεύτηκαν συνολικά σε νεοελληνικά έντυπα την τριετία 1932-1934 για τα οποία γίνεται λόγος είναι: Αναστάσιος Δρίβας, «Μολυβιές στο μάρμαρο», *Το Ξεκίνημα*, χρ. Α', τχ. 5, Μάιος 1933, σ. 152, Τ.Κ. Παπατσώνης, «Νόμος», *Λυτρωμός*, τχ. 1, Ιουν. 1933, σ. 2, Αναστάσιος Δρίβας, «Η νυχτερίδα του μεσονυχτίου», *Λυτρωμός*, τχ. 2, Ιούλ. 1933, σ. 37, Νικήτας Ράντος, «Αθήνα 1933», *Ο Κύκλος*, τχ. 8-9, Οκτ.-Νοε. 1933, σ. 330, Γ. Σαραντάρη, «Ο θόρυβος του κόσμου», *Νέα Ζωή*, τχ. 1/4, Ιαν. 1934, σ. 31, Τ.Κ. Παπατσώνης, «Πόρος», *Νέα Εστία*, τ. 16, τχ. 183, Αυγ. 1934, σ. 675.

2.2. Μεταφρασμένη ποιητική παραγωγή

Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση της Στέσης Αθήνη ότι «ο τύπος έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ευρωπαϊκή διάδοση της λογοτεχνίας, και, αντίστροφα, στην προβολή των γραμματειών έξω από τα εθνικά τους σύνορα»,¹⁹¹ καθώς μέσα από την παρουσία των μεταφρασμένων κειμένων στον λογοτεχνικό τύπο δημιουργείται ένας διάυλος επικοινωνίας, ένας διάλογος της εγχώριας με τις ξένες γραμματείες.¹⁹² Σύμφωνα με τον Itamar Even-Zohar, η μεταφρασμένη λογοτεχνία θεωρείται ως ένα σύστημα «που λειτουργεί μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο των κοινωνικών, λογοτεχνικών και ιστορικών συστημάτων της κουλτούρας-στόχου».¹⁹³ Εάν, λοιπόν, θεωρήσουμε τη μεταφρασμένη λογοτεχνία ως ένα υποσύστημα μέσα στο σύστημα του περιοδικού και κατ' επέκταση το περιοδικό ως ένα σύστημα μέσα στο πολυσύστημα του λογοτεχνικού τύπου του Μεσοπολέμου,¹⁹⁴ σκόπιμη θα ήταν μια επισκόπηση των μεταφράσεων στον περιοδικό τύπο της περιόδου, η οποία θα αποτελέσει πλούσια πηγή πληροφοριών, ούτως ώστε να επιτευχθεί η ένταξη του *Ρυθμού* στο γενικότερο σύστημα των μεταφραστικών δραστηριοτήτων που συντελούνται τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1930.¹⁹⁵

Στα περιοδικά *Νέοι Πρωτοπόροι* και *Νέα Επιθεώρηση* μεταφράζονται λιγότερο λογοτεχνικά κείμενα και κυρίως μελέτες και δοκίμια, ενώ στο περιοδικό

---

¹⁹¹ Στέση Αθήνη, «Τα προεπαναστατικά φιλολογικά περιοδικά: εκδοχές διαλόγων με τις ξένες γραμματείες», *Σύγκριση*, χρ. Β', τχ. 13, Οκτ. 2002, σ. 156.

¹⁹² Η Σοφία Γκίνκο, μελετώντας τη μεταφραστική δραστηριότητα του περιοδικού *Εβδομάς* αναφέρει: «Αναμφίβολα η μεταφρασμένη πράξη είναι ένας σημαντικός διάυλος για τη διακίνηση και την πρόσληψη ειδών και ιδεών. Ωστόσο, και [...] η παρακολούθηση της ξένης πνευματικής κίνησης, οι μελέτες για τις ξένες γραμματείες [...] συνιστούν ανεκτίμητους δείκτες που στοιχειοθετούν τον διάλογο ανάμεσα στο οικείο και το ξένο», βλ. Σοφία Γκίνκο, «Το ρεπερτόριο των μεταφρασμένων κειμένων στο περιοδικό *Εβδομάς* (1884-1892): γέννη, είδη, θέματα» στο Άννα Ταμπάκη – Αλεξία Αλτουβά (επιμ.), *Επιστημονικό συμπόσιο. Μετάφραση και περιοδικός τύπος στον 9^ο αιώνα*. Πρακτικά, Αθήνα 2016, σ. 121.

¹⁹³ Jeremy Munday, *Μεταφραστικές σπουδές: θεωρίες και εφαρμογές*, μτφ. Άγγελος Φιλίππας, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, σσ. 180-184: 180.

¹⁹⁴ Για τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται και εντάσσεται η μεταφρασμένη λογοτεχνία στη θεωρία του πολυσυστήματος βλ. αναλυτικά Itamar Even-Zohar, «The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem» στον τόμο *Papers in Historical Poetics*, Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel Aviv University, Tel Aviv 1978, pp. 21-27.

¹⁹⁵ Δεδομένου ότι μια έρευνα στα μεσοπολεμικά περιοδικά για τα οποία θα γίνει λόγος θα ήταν αδύνατο να καλύψει η παρούσα μελέτη, εξαιτίας της δυσκολίας εύρεσης όλων των τευχών του κάθε περιοδικού, για τα όσα παρατίθενται, συμβουλευτήκα την επισκόπηση που πραγματοποιήθηκε από την Μικέ στη διδακτορική της διατριβή για το περιοδικό *Ο Κύκλος*, βλ. αναλυτικά Μικέ, *ό.π.*, σσ. 234-237. Οποιαδήποτε άλλη αναφορά θα δηλώνεται κανονικά σε υποσημείωση. Βέβαια, θα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρον, να πραγματοποιηθεί μια συστηματική έρευνα της μεταφραστικής δραστηριότητας από τον Σεπτέμβριο του 1932 έως τον Αύγουστο του 1934, ούτως ώστε να εξαχθούν συμπεράσματα για τις μεταφραστικές επιλογές του *Ρυθμού* συγκριτικά με τα υπόλοιπα έντυπα της περιόδου, και με τον τρόπο αυτόν να αναδειχθεί η φυσιογνωμία του περιοδικού.

Σήμερα, δεν εντοπίζεται καμία μεταφραστική δραστηριότητα και στην *Ιδέα* αφιερώνεται ελάχιστος χώρος στα μεταφρασμένα κείμενα. Αντίθετα, στο περιοδικό *Ο Κύκλος* το πανόραμα των μεταφρασμένων κειμένων σχετίζεται με την αρχαία ελληνική γραμματεία, τη γραμματεία του αγγλοσαξονικού χώρου αλλά και της γαλλικής, γερμανικής, ισπανικής, ιταλικής, και ρωσικής λογοτεχνίας. Την περίοδο 1931-1934, το περιοδικό «αναλαμβάνει περισσότερες πρωτοβουλίες, προσφέρει στους αναγνώστες του κείμενα από λογοτεχνίες περισσότερων χωρών, και γενικά η μεταφραστική του παραγωγή παρουσιάζεται αυξημένη».¹⁹⁶ Τέλος, στις *Μακεδονικές Ημέρες* οι μεταφρασμένες ποιητικές επιλογές του περιοδικού σχετίζεται, όσον αφορά τον χώρο της αγγλοσαξονικής λογοτεχνίας με τους Elizabeth Barrett Browning, Robert Browning, Robert Herrick και William Wordsworth, ενώ από τον γερμανόφωνο χώρο εντοπίζονται μεταφράσεις των Hugo von Hofmannsthal και Joseph Freiherr von Eichendorff, αλλά και της αρχαίας ελληνικής γραμματείας.¹⁹⁷

Η παρουσία της μεταφρασμένης ποίησης στον *Ρυθμό* κατέχει σημαντική θέση για την διαμόρφωση της ταυτότητας του περιοδικού, συγκεκριμένα 8,1% της συνολικής ύλης του περιοδικού. Στο χρονικό διάστημα της κυκλοφορίας του μεταφράζονται συνολικά είκοσι επτά ποιήματα τόσο από την ευρωπαϊκή λογοτεχνία όσο και από την αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία.¹⁹⁸ Βέβαια, αξίζει να

---

¹⁹⁶ Βλ. αναλυτικά Μικέ, *ό.π.*, σσ. 237-284: 234. «Συστηματική και αδιάλειπτη» χαρακτηρίζει η Μαίρη Μικέ την παρουσία της γαλλικής συμβολιστικής ποίησης στον *Κύκλο*. Αξίζει να αναφερθεί ότι τα χρόνια που συμπίπτουν με την κυκλοφορία του *Ρυθμού* προβάλλεται, μόνο, ο Arthur Rimbaud, ενώ οι Paul Verlaine, Charles Baudelaire, Stéphane Mallarmé και Paul Valery μεταφράζονται, αντίστοιχα, τις χρονιές 1935, 1938, 1938 και 1945. Όσον αφορά την εμφάνιση της αγγλοσαξονικής λογοτεχνίας, ενδεικτικά, αναφέρω τους T.S. Eliot και Edgar Allan Poe. Ενώ, η γερμανική γραμματεία αντιπροσωπεύεται από μεταφράσεις ποιημάτων των: Rilke, Goethe, Stefan George, Hölderlin.

¹⁹⁷ Συγκεκριμένα, η μελέτη των *Μακεδονικών Ημερών* καθίστατο επικτή, καθώς το περιοδικό διατίθεται σε ψηφιοποιημένη μορφή από το Ε.Λ.Ι.Α. στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Για το χρονικό διάστημα, λοιπόν, που σχετίζεται με την έκδοση του *Ρυθμού*, μεταφράζονται από την Elizabeth Barrett Browning το ποίημα «Στο κλάμα των παιδιών», μτφ. Ηρώ Καμπίτογλου, *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 5-6, Ιούλ.-Αύγ. 1932, σ. 169-170 και του Robert Browning, «Νυχτερινή συνάντηση», *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 5-6, Ιούλ.-Αύγ. 1932, σ. 171· για τους Robert Herrick, «Στους νάρκισσους», μτφ. Ελένη Μπιλιμάση, *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Β', τχ. 2, Φεβ. 1934, σ. 53 και William Wordsworth, «Οι νάρκισσοι», μτφ. Ελένη Μπιλιμάση, *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Β', τχ. 2, Φεβ. 1934, σσ. 53-54. Στη γερμανόφωνη λογοτεχνία εντοπίζονται τα ποιήματα: Hugo von Hofmannsthal, «Ροή», μτφ. Αβραάμ Κ., *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 7, Σεπτ. 1932, σ.217-218 και Joseph Freiherr von Eichendorff, «Χειμωνιάτικη νύχτα», μτφ. Αντώνης Ν. Σιδέρης, *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Ζ', τχ. 4, Δεκ. 1932-Ιαν. 1933, σ. 345. Σχετικά με τη γαλλική λογοτεχνία μεταφράζονται στις σελίδες του περιοδικού ποιήματα του γαλλικού συμβολισμού και συγκεκριμένα Verlaine, Rimbaud και Valery τις χρονιές Ιούλ.-Αυγ. 1936, Σεπτ. 1937 και Νοέ.-Δεκ. 1937 αντίστοιχα.

¹⁹⁸ Θα πρέπει να αναφερθεί ότι στο σύνολο των είκοσι επτά μεταφρασμένων ποιητικών κειμένων έχω συμπεριλάβει τόσο τη μετάφραση του θεατρικού έργου: Σοφοκλής, «Ο Οιδίποδας στον Κολωνό (σκηνή όγδοη)», μτφ. Γερ. Σπαταλάς, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 9, Μάης 1934, σσ. 262-264 και τα πεζά ποιήματα των: Arthur Rimbaud, «Μετά τον κατακλυσμό», μτφ. Γ. Λ., *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 9, Μάης 1934, σ. 282 και «Enfance», μτφ. Γ. Λ., *ό.π.*, σ. 282-284 και Εσρέφ Ρουσέν, «Σταλαγματιά-σταλαγματιά», μτφ. Αβρ. Ν. Παπάζογλου, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 8, Απρ. 1934, σσ. 232-234, όσο και τα

αναφερθεί ότι υπάρχουν και μεταφράσεις ποιημάτων από την τούρκικη λογοτεχνία (ενδεικτικά αναφέρω τον Nazim Hikmet) που όμως συμπεριλαμβάνονται μέσα σε μελέτες οι οποίες θα παρουσιαστούν στο τέταρτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας. Το ενδιαφέρον έγκειται στο γεγονός ότι από τον πρώτο στον δεύτερο χρόνο παρατηρείται μια αύξηση των μεταφραστικών δραστηριοτήτων, καθώς από τις είκοσι επτά μεταφράσεις οι επτά παρουσιάζονται τον πρώτο χρόνο, δηλαδή ποσοστό 27%, ενώ, είκοσι το δεύτερο, που καλύπτει το ποσοστό του 73% της μεταφραστικής δραστηριότητας του περιοδικού.

Αναλυτικότερα, τον πρώτο χρόνο η ρωσική λογοτεχνία αντιπροσωπεύεται στις σελίδες του περιοδικού από το ποίημα «Τα τελευταία λουλούδια» του A.S. Rouchkin (1799-1837).¹⁹⁹ Η Τζένια Καββαδία μεταφράζει δύο ποιήματα του Γάλλου ποιητή Jules Romains (1885-1972),²⁰⁰ ενώ στο ένατο τεύχος παραφράζεται, από τον Μ. Κανέλλη, ποίημα του γάλλου συμβολιστή Albert Samain (1858-1900) με τίτλο «Νυχτωδία».²⁰¹

Περνώντας στον δεύτερο χρόνο που συντελείται μια αυξημένη μεταφραστική δραστηριότητα από τους συνεργάτες του περιοδικού, εντοπίζονται συνολικά είκοσι μεταφρασμένα ποιήματα. Επιχειρώντας να κατανεμηθούν σε κατηγορίες, ούτως ώστε να παρουσιαστούν και να εξαχθούν συμπεράσματα, διαπιστώνεται ότι στο πανόραμα των μεταφράσεων συγκαταλέγεται η γαλλική και η ρωσική λογοτεχνία, κείμενα του αγγλοσαξονικού χώρου και της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γραμματείας. Η γαλλική λογοτεχνία υπερτερεί συγκριτικά, σε ποσοστό 47,3% του συνόλου των μεταφράσεων του δεύτερου χρόνου, και ακολουθεί η αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία σε ποσοστό 36,8%.²⁰² Προτού, όμως παρουσιαστούν οι προαναφερθείσες

ποιήματα: Λορέντζος Μαβίλης, «Die stunde naht», μτφ. Β. Λαούρδας, *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σ. 69 –το οποίο μεταφράζεται από τα γερμανικά– και Κ. Καβάφης, «Τέσσερα ποιήματα (μεταφρασμένα στα γαλλικά)», μτφ. Κ. Εμμανουήλ, *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 6, Μάρτ. 1933, σσ. 180-181. Τα ποιήματα που επιλέγει ο Εμμανουήλ να μεταφράσει είναι τα: «Lion [Μακριά]», «Reviens [Επέστρεφε]», «Une nuit [Μια νύχτα]», «J' ai tant contemplé [Έτσι πολύ ατένισα]».

¹⁹⁹ A.S. Rouchkin, «Τα τελευταία λουλούδια», μτφ. Σ.Θ. Σπ., *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 1, Σεπ. 1932, σ. 27. Στα *Περιοδικά λόγου και Τέχνης* η συγκεκριμένη μετάφραση αποδίδεται στον Σ.Θ. Σπ[υρίδη], πληροφορία η οποία δεν εξάγεται από τα δεδομένα του περιοδικού, βλ. *Περιοδικά λόγου και Τέχνης*, τ. Β', ό.π., σ. 371.

²⁰⁰ Jules Romains, «Όλο και παύω να είμ' εγώ», μτφ. Τζένια Καββαδία, *Ρυθμός*, χρ. Α, τχ. 6, Μαρ. 1933, σ. 188· «Είμαι κι εγώ ένας κάτοικος της πόλης μου», ό.π. σ. 189. Και οι δύο μεταφράσεις κοσμούνται από δύο πίνακες του Ορέστη Κανέλλη.

²⁰¹ [Albert] Samain, «Νυχτωδία», μτφ. Μ. Κανέλλης, *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιουν. 1933, σσ. 264-265. Ποιήματα του Α. Samain θα μεταφραστούν αρκετά χρόνια αργότερα και από τα περιοδικά *Ο Κύκλος* το 1938, αλλά και από τις *Μακεδονικές Ημέρες*, βλ. Albert Samain, «Εσπéρες», μτφ. Αναστάσιος Γιανναράς, *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Ζ', τχ. 4, Ιούλ.-Αυγ. 1939, σ. 77.

²⁰² Ο αγγλοσαξονικός χώρος καλύπτεται σε ποσοστό 10,6%, ενώ η ρωσική λογοτεχνία σε 5,3%.

λογοτεχνίες, σκόπιμο θα ήταν να μελετηθούν οι ελάσσονες μεταφραστικές προτιμήσεις του περιοδικού. Συγκεκριμένα, από τη ρωσική λογοτεχνία ο Γιώργος Μέμος μεταφράζει πέντε ποιήματα σε τροχαϊκό και ιαμβικό ρυθμό κάτω από τον γενικό τίτλο «Λαϊκά ρούσικα τραγούδια»,²⁰³ ενώ ο αγγλοσαξονικός χώρος εκπροσωπείται από τις μεταφραστικές επιλογές του Γιώργου Μουρέλου με δύο ποιήματα του Edgar Allan Poe.²⁰⁴ Τέλος, παρουσιάζεται και το ποίημα σε πεζό με τίτλο «Σταλαγματιά-σταλαγματιά»,²⁰⁵ του τούρκου Esref Rusen σε μετάφραση του Αβραάμ Ν. Παπάζογλου.

Συστηματική είναι η παρουσία της γαλλικής λογοτεχνίας μέσα από τα ποιήματα τόσο του γαλλικού συμβολισμού όσο και της γαλλικής πρωτοπορίας. Από τη μία, ο γαλλικός συμβολισμός παρουσιάζεται μέσα από το «Ταξίδι» του Charles Baudelaire που ανήκει στη συλλογή *Fleurs du mal*,²⁰⁶ αλλά και από την ποίηση του Arthur Rimbaud με δύο πεζά ποιήματα σε μετάφραση Γ.Λ.²⁰⁷ Από την άλλη, και η γαλλική πρωτοπορία φιλοξενείται στις σελίδες του *Ρυθμού*. Συγκεκριμένα, μεταφράζεται το «Far-West» του Blaise Cendrars (1887-1961),²⁰⁸ δύο ποιήματα του Philippe Soupault (1897),²⁰⁹ αλλά και το ποίημα «Πρόσκληση προς το θάνατο» του

---

²⁰³ «Λαϊκά ρούσικα τραγούδια», μτφ. Γιώργος Μέμος, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 8, Απρ. 1934, σσ. 251-252.

²⁰⁴ Έδγαρντ Πόε, «Ουλαλούμ», μτφ. Γιώργος Μουρέλος, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 2, Οκτ. 1933, σ. 52-54 και Edgar Poe, «Η κοιμισμένη», μτφ. Γιώργος Μουρέλος, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 9, Μάης 1934, σ. 275-276, πρόκειται για τα ποιήματα «Ulalume» και «The sleeper» αντίστοιχα. Διατηρώ τον τρόπο με τον οποίο σημειώνεται το όνομα του Poe στο περιοδικό και για το λόγο αυτόν η ελληνική γραφή του ονόματός του στο πρώτο ποίημα.

²⁰⁵ Εσρέφ Ρουσέν, «Σταλαγματιά-σταλαγματιά», ό.π., σσ. 232-234. Διατηρώ τον τρόπο με τον οποίο αναγράφεται το όνομα του συγγραφέα στο περιοδικό.

²⁰⁶ Charles Baudelaire, «Το ταξίδι», μτφ. Αλέξανδρος Μπάρας, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 4-5, Δεκ. 1933-Ιαν. 1934, σσ. 120-124.

²⁰⁷ Arthur Rimbaud, «Μετά τον κατακλυσμό», μτφ. Γ. Λ., *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 9, Μάης 1934, σ. 282 και «Enfance I-VI», ό.π., σσ. 282-284. Η Μικέ σχετικά με τις προτιμήσεις του *Κύκλου* σε έργα του γαλλικού συμβολισμού κάνει την ακόλουθη παρατήρηση: «Και σε άλλα λογοτεχνικά περιοδικά της εποχής, όπως στις *Μακεδονικές Ημέρες*, στο *Ρυθμό*, στη *Νέα Εστία*, στα *Νέα Γράμματα*, υπάρχουν πληροφορίες και μεταφράζονται έργα της συμβολιστικής γαλλικής ποίησης· θα πρέπει, όμως, να επισημάνουμε ότι οι αναφορές αυτές είτε γίνονται λίγο-πολύ τυχαία και πάντως δεν έχουν τον συστηματικό χαρακτήρα του *Κύκλου*, είτε διοχετεύονται και προς άλλες κατευθύνσεις», βλ. Μικέ, ό.π., σ. 241. Όσον αφορά την περίπτωση του *Ρυθμού*, σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί η παρουσία της γαλλικής συμβολιστικής ποίησης «λίγο-πολύ τυχαία» ή ότι δεν έχει «συστηματικό χαρακτήρα», κυρίως εάν αναλογιστούμε ότι τόσο ο Baudelaire όσο και ο Rimbaud όχι μόνο εμφανίζονται στην ίδια χρονιά κυκλοφορίας του περιοδικού, αλλά και σε σύντομο μεταξύ τους χρονικό διάστημα: ο πρώτος στο τεύχος του Δεκ. 1933-Ιαν. 1934 και ο δεύτερος, λίγους μήνες αργότερα, στο τεύχος του Μαΐου του 1934. Η εμφάνιση των γάλλων συμβολιστών στον *Κύκλο* μπορεί να εκτείνεται σε όλη τη διάρκεια της κυκλοφορίας του, αλλά η απόσταση της εμφάνισης του Rimbaud που συντελείται το 1933, απέχει δύο χρόνια από αυτήν του Mallarme, το 1935· δεξ αναλυτικά εδώ σ. 56 (σημ. 196).

²⁰⁸ Blaise Cendrars, «Far-West», μτφ. Μ., *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 3, Νοέ. 1933, σσ. 80-83.

²⁰⁹ Philippe Soupault, «Αναρρίχηση», μτφ. Α. Γ., *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 4-5, Δεκ. 1933-Ιαν. 1934, σ. 138 και «Cruz Alta», ό.π., σσ. 138-140. Τα ποιήματα συνοδεύονται από σύντομο βιογραφικό

Jean Cocteau (1889-1963) που ανήκει στη συλλογή *Ακρωτήρι της καλής ελπίδας* (1919).²¹⁰ Επιπλέον, στις σελίδες του περιοδικού εμφανίζεται με μεταφρασμένο απόσπασμα από τις *Αποβάθρες* ο Jules Superville (1884-1960), ο οποίος αν και εντάσσεται στο ανανεωτικό κλίμα της γαλλικής ποίησης δεν αποδέχεται τον υπερρεαλισμό,²¹¹ ενώ, τέλος, μεταφράζεται από τον Αλέξανδρο Μπάρα το ποίημα «Plaisir d' amour» του Florian (1755-1794).²¹²

Όσον αφορά την αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία ξεχωρίζουν οι μεταφραστικές επιλογές του Γεράσιμου Σπαταλά, του οποίου η συμβολή στο περιοδικό σχετίζεται αποκλειστικά με τη μετάφραση της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, επιλέγοντας να μεταφράσει απόσπασμα από την *Οδύσσεια* του Ομήρου και τον *Οιδίποδα στον Κολωνό* του Σοφοκλή, αλλά και της λατινικής με δύο αποσπάσματα από τις *Ωδές* του Οράτιου.²¹³ Επίσης, παρουσιάζεται σε μετάφραση του Μ. Πετρίδη ο Οβίδιος,²¹⁴ ενώ συστηματική χαρακτηρίζεται και η συμβολή του Μανώλη Κριαρά.²¹⁵

Από τη μεταφραστική δραστηριότητα του *Ρυθμού*, που μόλις παρουσιάστηκε, έχουν ενδιαφέρον οι μεταφραστικές επιλογές τόσο του Edgar Allan Poe όσο και της γαλλικής συμβολιστικής ποίησης, δεδομένου ότι βρισκόμαστε στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1930. Και στις δύο περιπτώσεις σκόπιμο θα ήταν να μελετηθεί η απήχηση αυτών των μεταφραστικών επιλογών στον λογοτεχνικό τύπο της περιόδου. Όσον αφορά τον Poe, η Χριστίνα Ντουνιά, επισημαίνει ότι «το ανανεωμένο ενδιαφέρον για τον Πόε, που προκάλεσε η μετάφραση των ποιημάτων του από τον

σημείωμα για τον ποιητή με σκοπό να τον καταστήσει προσιτό στο αναγνωστικό κοινό της εποχής. Το ποίημα «Αναρρίχηση» προέρχεται από τη συλλογή *Ρόδο των ανέμων*, ενώ το «Cruz Alta» από τη συλλογή *Wang-Wang*. Ο Ph. Soupault «πήρε μέρος στο κίνημα Νταντά μαζί με τα μέλη της ομάδας της *Littérature*, και στο σουρρεαλιστικό κίνημα, από το οποίο διαγράφηκε το 1929. Συγγραφέας, μαζί με τον Μπρετόν, της πρώτης συλλογής “αυτόματων κειμένων”, με τίτλο *Les Champs magnétiques*», βλ. Waldberg, *ό.π.*, σσ. 211-212. Βλ και Maurice Nadeau, *Ιστορία του σουρρεαλισμού*, μτφ. Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου, Πλέθρον, Αθήνα 2004.

²¹⁰ Ζαν Κοκτώ, «Πρόσκληση προς το θάνατο», μτφ. Α. Γ., *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 11-12, Ιούλ.-Αυγ. 1934, σσ. 354-355. Διατηρώ τον τρόπο με τον οποίο αναγράφεται το όνομα του συγγραφέα στο περιοδικό.

²¹¹ Jules Superville, «[απόσπασμα από τις *Αποβάθρες*]», μτφ. Ξ., *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 9, Μάης 1934, σ. 281. Σε υποσημείωση των εκδοτών για τον ποιητή αναγράφονται ελάχιστα βιογραφικά στοιχεία.

²¹² Florian, «Plaisir d' amour», μτφ. Αλέξανδρος Μπάρας, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 7, Μάρτ. 1934, σ. 199.

²¹³ Όμηρος, «Οδύσσεια. Ραψωδία Η'», μτφ. Γερ. Σπαταλάς, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 7, Μαρ. 1934, σσ. 197-198· Σοφοκλής, *ό.π.*· Οράτιος Φλάκκος, «Σε φίλο (Ωδές βιβλ. Β', Ωδή V)», μτφ. Γερ. Σπαταλάς, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 1, Σεπ. 1933, σ. 3 και «Στο πλοίο που θάπαιρνε το Βιργίλιο στην Αθήνα (βιβλ. Α', Ωδή 3)», μτφ. Γερ. Σπαταλάς, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 4-5, Δεκ. 1933-Ιαν. 1934, σσ. 101-102.

²¹⁴ Οβίδιος, «Ορφείας και Ευρυδίκης», μτφ. Μιχάλης Γ. Πετρίδης, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 11-12, Ιούλ.-Αύγ. 1934, σσ. 343-344.

²¹⁵ «Ανώνυμα σκόλια Αττικά», μτφ. Μαν. Κριαράς, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 7, Μαρ. 1934, σ. 220 και «Ανακρέοντα», μτφ. Μαν. Κριαράς, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 8, Απρ. 1934, σ. 235.

Μαλλαρμέ, συνετέλεσε στην μάλλον όψιμη μεταφορά της ποίησής του στα ελληνικά διαμέσου των εκπροσώπων του νεοσυμβολιστικού κλίματος στη χώρα μας».²¹⁶ Πράγματι, ο Κατσίμπαλης αναφέρει τουλάχιστον οχτώ μεταφράσεις ποιημάτων του Poe από το 1930 έως το 1934 και για το ίδιο διάστημα μεταφράζονται τρία διηγήματα.²¹⁷ Ενώ, όσον αφορά τη γαλλική συμβολιστική ποίηση, αναφερόμενος στη συγκεκριμένη περίπτωση αποκλειστικά στους Baudelaire και Rimbaud, από την αρχή της δεκαετίας του 1930 μεταφράζονται δεκατέσσερα και πέντε ποιήματα αντίστοιχα.²¹⁸

Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι οι μεταφραστικές επιλογές του περιοδικού σχετίζονται άμεσα με τη γενικότερη μεταφραστική δραστηριότητα της περιόδου, καθώς στις αρχές της δεκαετίας του '30 είναι ακόμη κυρίαρχο το λογοτεχνικό πνεύμα της προηγούμενης δεκαετίας, των μετασυμβολιστών ποιητών. Αντίθετα, η παράλληλη, προβολή ποιητών της γαλλικής πρωτοπορίας έγκειται, όπως και στην περίπτωση της πρωτότυπης ποιητικής παραγωγής, στην προσπάθεια του περιοδικού να φιλοξενήσει τις νέες λογοτεχνικές ευρωπαϊκές τάσεις. Πρόκειται για μία κίνηση ιδιαίτερης σημασίας, κυρίως εάν αναλογιστούμε ότι το περιοδικό αυτοπαρουσιάζεται ως «όργανο των νέων» –ανεξάρτητα εάν στο δεύτερο χρόνο η φράση αυτή δεν αναγράφεται στον υπότιτλο του εντύπου– και απορρέει σε μεγάλο βαθμό από τους νέους.

2.3. Η Έρευνα για την ποίηση

Στο τεύχος του Μαΐου του 1933, η συντακτική ομάδα του *Ρυθμού* διεξάγει έρευνα για την ποίηση, η οποία θα ολοκληρωθεί τον Αύγουστο του 1933 στο τριπλό τεύχος. Προτού παραθέσουν τις απαντήσεις της έρευνας ακολουθεί, κάτω από τον γενικό τίτλο «ΕΡΕΥΝΑ Ι», σημείωμα της διεύθυνσης:

---

²¹⁶ Χριστίνα Ντουσιά, «Οι τύχες του Έντγκαρ Άλλαν Πόε στην Ελλάδα», *Ελευθεροτυπία*, 28 Ιουλ. 2006.

²¹⁷ Γιώργος Κ. Κατσίμπαλης, *Ελληνική βιβλιογραφία Έντγκαρ Πόε (Edgar Allan Poe)*, τυπογραφείο Σεργιάδη, Αθήνα 1959, σσ. 8-9 και 13 αντίστοιχα.

²¹⁸ Βλ. Γιώργος Κ. Κατσίμπαλης, *Ελληνική βιβλιογραφία Κ. Μπωντλαίρ (Charles Baudelaire)*, τυπογραφείο Σεργιάδη, Αθήνα 1956, σ. 25 και Γιώργος Κ. Κατσίμπαλης, *Ελληνική βιβλιογραφία Αρθούρου Ρεμπώ (Arthur Rimbaud)*, τυπογραφείο Σεργιάδη, Αθήνα 1955, σσ. 6-8. Για την απήχηση τόσο του Baudelaire όσο και του Rimbaud στην Ελλάδα βλ. αντίστοιχα Μηνάς Δημάκης, «Charles Baudelaire. Μια τομή στην ευρωπαϊκή ποίηση. Το έργο του-η απήχισή του στην Ελλάδα», *Νέα Εστία*, τ. 82, τχ. 971, Χριστούγεννα 1967 (αφιέρωμα στον Κάρολο Πέτρο Μπωντλαίρ), σσ. 25-36 και Ξένη Αντ. Γούλα-Μητάκου, «Απόηχοι της δόξας του Ρεμπώ στην Ελλάδα», *Διαβάζω*, αρ. 305, Φεβ. 1993 (αφιέρωμα στον Αρθούρο Ρεμπώ), σσ. 66-75.

Ο «ΡΥΘΜΟΣ» στις προσπάθειές του εγκαινιάζει και μια σειρά από έρευνες, που θ' αναφέρονται (sic) γύρω από τη νεοελληνική λογοτεχνία.

Ως πρώτη της σειράς παρουσιάζει την έρευνα γύρω από την ποίηση.²¹⁹

Ήδη με το παραπάνω σημείωμα του περιοδικού, πέραν του ότι επιχειρείται μια εισαγωγή του αναγνωστικού κοινού στην έρευνα, παράλληλα συμπεραίνεται ότι η απόφαση της συντακτικής ομάδας να διενεργήσει μια έρευνα με θέμα την ποίηση δηλώνει από τη μία το ενδιαφέρον του περιοδικού για τη θέση της ποίησης στη δεκαετία του 1930, και από την άλλη την ευρύτερη στόχευση να διενεργηθούν και έρευνες με άλλα θέματα. Η όλη δραστηριότητα, πάντως, του περιοδικού σχετίζεται με τις «προσπάθειες» που διεξάγει γύρω από τη λογοτεχνία, προσπάθειες με σκοπό «ν' αναζωογονήσει κάπως την για καιρό ναρκωμένη πνευματική [...] ζωή».²²⁰

Τα ερωτήματα της έρευνας, τα οποία τίθενται από τη συντακτική ομάδα, είναι τα ακόλουθα:

Ποία η γνώμη σας απάνω στις σύγχρονες τάσεις της ποιήσεως;

Η ποίηση διέρχεται πράγματι περίοδο παρακμής, όπως υποστηρίζεται από μερικούς κριτικούς;

Ποιους ποιητές από τους παλαιούς, και ποιους από τους νέους προτιμάτε;²²¹

Την άποψή τους για τα προαναφερθέντα ερωτήματα θα παρουσιάσουν στις σελίδες του *Ρυθμού* οι (με σειρά εμφάνισης): Μ. Σπιέρος, Ν. Χάγερ-Μπουφίδης, Μ.Δ. Στασινόπουλος, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Τέλλος Άγρας, Καίσαρ Εμμανουήλ, Αναστάσιος Δρίβας, Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, Γ. Κοτζιούλας και Τ.Κ.

---

²¹⁹ [Σύνταξη], «Έρευνα Ι», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σ. 236. Στο τέλος του ίδιου τεύχους παρατίθεται σχόλιο από τη συντακτική ομάδα του περιοδικού:

Η έρευνα για την Ποίηση που αρχίζουμε από ετούτο το φύλλο, νομίζουμε ότι είναι μια συμβολή για τη γνώση του περιεχομένου της, και για τη γνωριμία με τη σύγχρονη πνευματική ατμόσφαιρα του τόπου μας. Με τα άρθρα αυτά δεν πρόκειται βέβαια να αναπτυχθούν συστηματικά όλα τα ζητήματα που σχετίζονται με την Ποίηση, και κυρίως το αν η τελευταία αυτή, στην εποχή μας κλείνει μέσα της νόημα ζωντανό. Σκοπός της έρευνας αυτής, καθώς και κείνων που θα ακολουθήσουν και για τις άλλες λογοτεχνικές μορφές, είναι κυρίως να γίνουν αιτία να τ ε θ ο ύ ν και να συνειδητοποιηθούν όσο γίνεται ακριβέστερα και αναλυτικότερα (sic) τα ζητήματα που σχετίζονται μ' αυτές, ακόμα και για να παρουσιάσουν τις διάφορες απόψεις που υπάρχουν.

Βλ. [Σύνταξη], «Η έρευνά μας», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σ. 256. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

²²⁰ [Σύνταξη], «Σημειώματα της επιμελητείας», *ό.π.*, σ. 39. Βλ. επίσης, και την προγραμματική διακήρυξη του περιοδικού, όπου και εκεί απαντά ο όρος προσπάθεια: «Παρουσιάζεται σε μια προσπάθεια νέων». Παρατηρείται, λοιπόν, ότι η όλη παρέμβαση του περιοδικού τόσο στην πνευματική ζωή όσο και στη λογοτεχνία της περιόδου, παρουσιάζεται από τη συντακτική ομάδα ως μια «προσπάθεια», ως μια προσπάθεια που «απευθύνεται σε νέους».

²²¹ [Ρυθμός], «Έρευνα Ι», *ό.π.*, σ. 236.

Παπατσώνης.²²² Μέσα από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων μπορούν να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα τόσο για τις κυρίαρχες τάσεις της ποίησης στη λογοτεχνία της εποχής όσο και για τους ποιητές που κυριαρχούν αυτήν την περίοδο.

Κοινός τόπος όλων των απαντήσεων είναι η πεποίθηση ότι η ποίηση δεν βρίσκεται σε περίοδο παρακμής. Εστιάζοντας, λοιπόν, στο ερώτημα της παρακμής της ποίησης, ο Εμμανουήλ προβαίνει σε έναν διαχωρισμό μεταξύ αγοράς των ποιητικών συλλογών και της ποίησης ως ουσίας. Και στις δύο περιπτώσεις συμπεραίνει ότι δεν υφίστατο καμία παρακμή και αυτό γιατί στην πρώτη περίπτωση δεν υπήρχε ποτέ έντονο αγοραστικό ενδιαφέρον από το ευρύ κοινό ενώ, στη δεύτερη περίπτωση, τονίζει ότι: «Από απόψεως ουσίας [...] δεν βλέπω πάλι καμία παρακμή στην ποίηση. Και οι κριτικοί που χρησιμοδοτούν περί παρακμής, δεν κάνουν τίποτα άλλο, νομίζω, παρά να διακηρύσσουν την παρακμή του πνεύματός των».²²³ Στον ίδιο τρόπο σκέψης συμπεριλαμβάνεται τόσο η οπτική του Άγρα όσο και αυτή του

---

²²² Τα ονόματα αναγράφονται, όπως ακριβώς υπογράφει ο καθ' ένας στην απάντησή του στην έρευνα. Αξίζει να επισημανθεί ότι η τοποθέτηση της κάθε απάντησης στις σελίδες του περιοδικού, δεν υπόκειται σε κάποια στρατηγική εκ μέρους των επιμελητών της ύλης, πράγμα το οποίο συμπεραίνεται από τη δήλωση του ίδιου του περιοδικού: «οι απαντήσεις δημοσιεύονται με τη σειρά που μας ήρθαν». Η συγκεκριμένη δήλωση χρήζει ιδιαίτερης προσοχής, κυρίως εάν αναλογιστούμε την προγραμματική διακήρυξη του περιοδικού, στην οποία αναφέρεται ρητά ότι, ο *Ρυθμός* «δεν έρνει (sic) μίαν ή άλλη θέση, [...] παρά θέση θα πάρει ο κάθε νέος σαυτών», βλ. [Σύνταξη], «Σημειώματα της επιμελητείας», ό.π., σ. 39. Εάν, λοιπόν, δεν υπήρχε η συγκεκριμένη δήλωση από τη μεριά της επιμελητείας, θα μπορούσε να υπάρξει η υπόνοια ότι η τοποθέτηση της κάθε απάντησης, είτε στην αρχή είτε στο τέλος του κάθε τεύχους, υπόκειται σε μια στρατηγική τοποθέτηση εκ μέρους του περιοδικού, με σκοπό να προβάλλει συγκεκριμένες απαντήσεις. Με την ανωτέρω δήλωση, όμως, αυτή η υπόνοια όχι μόνο εξαλείφεται, αλλά το περιοδικό παραμένει πιστό στις προγραμματικές αρχές που έθεσε τον Σεπτέμβριο του 1932, με την έννοια ότι δεν θα τοποθετηθεί μέσα από τις σελίδες του, αλλά θα αφήσει τους νέους να εκφραστούν. Σχετικά με τη στρατηγική τοποθέτηση της ύλης σε ένα περιοδικό για την οποία κάνω λόγο, παραθέτω την εμμονή του Σεφέρη να τοποθετούνται τα κείμενά του στα *Νέα Γράμματα* πάντα στο τέλος της ύλης, το οποίο δηλώνεται ρητά σε επιστολή του Καραντώνη στις 30 Ιανουαρίου του 1937: «Μου γράφεις: επιμένω να είμαι τελευταίος», βλ. Γιώργος Σεφέρης & Αντρέας Καραντώνης, *Αλληλογραφία 1931-1960*, φιλολογική επιμέλεια Φώτης Δημητρακόπουλος, Καστανιώτης, Αθήνα 1988, σ. 119. Βέβαια, τα άτομα τα οποία συμπεριλαμβάνονται με τις απαντήσεις τους στην έρευνα έχουν επιλεγεί από τους συντελεστές του περιοδικού. Την παραπάνω διατύπωση την στηρίζω σε επιστολή του Ξεφλούδα προς τον Κοτζιούλα στις 22 Σεπτεμβρίου του 1932, που με αφορμή την έρευνα του περιοδικού *Μακεδονικές Ημέρες* αναφέρει: «Ο Σπανδωνίδης μου είτε ότι σου έστειλε μια πρόσκληση σε μια έρευνα που ανοίξαμε για τη θέση της κριτικής στην Ελλάδα», βλ. *Αγαπητέ Κοτζιούλα*, ό.π., σ. 39. Η παραπάνω δήλωση με οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο τρόπος με τον οποίο διεξάγεται η έρευνα μέσα στα πλαίσια του περιοδικού τύπου, αποτελεί κοινό τόπο, με την έννοια ότι όπως στις *Μακεδονικές Ημέρες*, έτσι και στον *Ρυθμό*, τα άτομα που απαντάνε στην έρευνα έχουν πρώτα προσκληθεί από τη συντακτική ομάδα του εκάστοτε περιοδικού. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί και μια ανακρίβεια, όσον αφορά τα άτομα που παίρνουν μέρος στην έρευνα στο τεύχος του Ιουνίου του 1933. Συγκεκριμένα, στο χρονολογικό πίνακα για τον Ι.Μ. Παναγιωτόπουλο, η Βάσω Οικονομοπούλου αναφέρει: «Ιούνιος: Δημοσιεύεται, στο περιοδικό *Ρυθμός*, απάντησή του στην έρευνα [...]». Στην έρευνα απαντούν οι Τ. Άγρας και Εμμ. Κριαράς». Στις απαντήσεις του ένατου τεύχους συμπεριλαμβάνονται οι Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Τ. Άγρας και Καίσαρ Εμμανουήλ και όχι ο Κριαράς, βλ. Βάσω Οικονομοπούλου, *Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος (1901-1982). Χρονολόγιο-Εργογραφία*, Σχολή Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2006, σ. 54.

²²³ Κ. Εμμανουήλ, «[Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση]», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιούν. 1933, σ. 275.

Παπατσώνη. Για τον πρώτο η ποίηση στη δεκαετία του '30 «δεν τελειώσε: η Ποίησης αρχίζει»,²²⁴ ενώ ο δεύτερος όχι μόνο δεν συμεριζεται την άποψη για παρακμή της ποίησης, αλλά υποστηρίζει ότι «η ποίηση δε θα στερέψει ποτέ. Μορφές αλλάζει, αξίες αλλάζει το ποιητικό υλικό πέρνεται (sic) σήμερα διάφορα από χτες, ή και αντίθετο, αλλά η ποίηση παραμένει και κυριαρχεί».²²⁵

Προτού προβεί στη διατύπωση: «παρακμή της Ποίησης (με κεφαλαίο Π); – Όχι δα!»,²²⁶ ο Σπιέρος τονίζει ότι εάν η «ποίηση» για την οποία γίνεται λόγος είναι η ποίηση του Σολωμού, του Κρυστάλλη, του Παλαμά και του Γρυπάρη, «Ο θεός να δώσει (sic) τα μάτια μου να δουν αυτή την παρακμή! Και παρακμή διπλή!» και αυτό γιατί, σύμφωνα με τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνει την ποίηση ο Σπιέρος, είναι καιρός «οι νέοι να πάψουν να μιμούνται αυτούς τους σοβαρούς και καθώς πρέπει ανθρώπους! Καιρός να πάψουν να τους θαυμάζουν! Τίποτε το άξιον πολλού θαυμασμού δεν περιέχει το έργο τους!».²²⁷ Ενώ, ο Παναγιωτόπουλος αναφέρει:

Η ποίηση σε παρακμή; Ίσως ναι, ίσως όχι. Ίσως ναι, αν λογαριάσουμε από τη μια μεριά την εντέλεια των κλασικών, από την άλλη τη σκοτεινή ανησυχία του σύγχρονου πνεύματος και την απορρόφηση των καιρών μας από τα προβλήματα του αγώνα της ζωής και το φόβο ή την ελπίδα για το αύριο. Ίσως όχι, αν στοχαστούμε, πόσο στις μέρες μας η ποίηση έσπασε τα καλούπια της μπήκε μέσα στον πεζό λόγο, μπήκε μέσα στη ζωή.²²⁸

Πέρα, όμως, από το εάν η ποίηση υφίσταται παρακμή ή όχι, ιδιαίτερο ενδιαφέρον επικεντρώνεται και στις απόψεις των συμμετεχόντων αφενός για τις σύγχρονες τάσεις της ποίησης και αφετέρου για την ποίηση γενικότερα.

---

²²⁴ Τ. Άγρας, «[Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση]», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιούν. 1933, σ. 274. Για την απάντηση του Άγρα στην έρευνα βλ. τώρα Τέλλος Άγρας, *Κριτικά. Γενικά και ειδικά θέματα*, τ. 4, φιλολογική επιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος, Ερμής, Αθήνα 1995, σσ. 387-389.

²²⁵ Τ.Κ. Παπατσώνης, «[Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση]», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αύγ. 1933, σ. 320.

²²⁶ Μ. Σπιέρος, «[Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση]», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σ. 236. Η έμφαση δική μου. Για την απάντηση του Σπιέρου στην έρευνα βλ. τώρα Κάλας, «[Απάντηση σε τρία ερωτήματα για την ποίηση]», *ό.π.*, σ. 291-293.

²²⁷ Ό.π. Είναι ευδιάκριτη η διαφορετική γραφή της λέξης ποίησης στον λόγο του Ράντου. Συγκεκριμένα, η ποίηση του Παλαμά, του Σολωμού και των ποιητών της παράδοσης, αναγράφεται «ποίηση» με σκοπό να σημειώσει τη μικρή σημασία της ποίησης αυτής για την εποχή του, και για το λόγο αυτόν προσδοκά και την παρακμή της. Αντίθετα, η ποίηση για την οποία όχι μόνο δεν προσδοκά, αλλά δεν πιστεύει ότι υφίσταται και κάποιο είδος παρακμής, πέραν του ότι αναγράφεται «Ποίηση», δηλώνεται και εντός παρενθέσεως η διαφορετική γραφή της «με κεφαλαίο Π». Στη δεύτερη περίπτωση, η «Ποίηση» προσδιορίζει την ποίηση η οποία δεν έχει καμία σχέση με την παράδοση, αλλά έχει άμεση σχέση με μοντέρνα ποιητική έκφραση.

²²⁸ Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, «[Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση]», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αύγ. 1933, σ. 272.

Αντιλαμβανόμενοι τις αλλαγές που συντελούνται τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '30, τόσο ο Εμμανουήλ όσο και ο Χάγερ-Μπουφίδης, κάνουν λόγο για μεγαλύτερη μορφική ελευθερία της ποίησης. Ο Εμμανουήλ συνειδητοποιεί ότι απόρροια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου είναι η αλλαγή της ποιητικής αίσθησης, η οποία έσπασε «τα καλούπια που είχε καθιερώσει η παράδοση και εξήτησε ναναπνεύση σε πλατύτερα και ανώτερα πλαίσια».²²⁹ Ενώ, η ποίηση, σύμφωνα με τον Χάγερ-Μπουφίδη, «ακολουθεί μια τάση προσαρμογής προς τις σύγχρονες αντιλήψεις, προς τη σύγχρονη αίσθηση των πραγμάτων. [...] Δ ι α φ ο ρ ε τ ι κ ά όμως μας συγκινεί το αίσθημα αυτό σήμερα απ' ότι μας συγκινούσε άλλοτε»,²³⁰ και αυτό γιατί «σήμερα ζητούμε την απλότητα, την απόλυτη απλότητα, και την απόλυτη ειλικρίνεια» και συνεχίζει «Αυτή είναι η τάση της πραγματικά μ ο ν τ έ ρ ν α ς –και της μόνης– σύγχρονης ποιήσεως...».²³¹

Ο συλλογισμός του Εμμανουήλ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ποίηση, η προσκολλημένη στα αυστηρά μορφικά πλαίσια και στις «βάρβαρες ρίμες»,²³² έχει χρεοκοπήσει και μαζί μ' αυτήν έχει χρεοκοπήσει και η ποίηση του Παλαμά και του Γρυπάρη, και για το λόγο αυτόν «οι νέοι δεν μπορούν – δεν π ρ έ π ε ι να πάρουν τίποτα απ' αυτούς».²³³ Ανάλογη είναι και η απάντηση του Δρίβα, ο οποίος τονίζει ότι θα πρέπει να στρέψουν το βλέμμα τους προς το νέο: «κλασικισμός, ρομαντισμός – οι κορμοί αυτοί και τα κλαδιά και τα παρακλάδια τους, είναι από καιρό στο Νεκροταφείο. Η όρασή μας είναι το **νέο**».²³⁴

Ήδη, λοιπόν, από τις μέχρι τώρα απαντήσεις γίνεται λόγος για την εμφάνιση μιας διαφορετικής ποίησης, μιας ποίησης η οποία δεν συμβαδίζει με την παράδοση. Όπως επισημαίνει ο Παπατσώνης, σε κάθε εποχή κυριαρχούν δύο αντίμαχα ρεύματα στην ποίηση. Στη δεκαετία του 1930 «έχουμε ντεκαντάντικη ποίηση απ' τη μία μεριά πούχει φθάσει το απόγειο της κατάπτωσης, [...] κι επαναστατημένη ποίηση απ' την άλλη μεριά, ποίηση της πρωτοπορείας (sic), που [...] πέρνει (sic) διαστάσεις του έπους της καινούργιας γενιάς (sic)».²³⁵ Για δύο τάσεις της ποίησης κάνει λόγο και ο Σπιέρος, οι οποίες βρίσκονται σε μια διαμάχη και αυτό γιατί η Ποίηση «έχει οχτρούς

²²⁹ Εμμανουήλ, «[Απάντηση...], ό.π., σ. 275.

²³⁰ Ν. Χάγερ-Μπουφίδης, «[Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση]», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σ.238. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

²³¹ Ο.π. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

²³² Εμμανουήλ, «[Απάντηση...], ό.π., σ. 276.

²³³ Ο.π. η έμφαση στο πρωτότυπο.

²³⁴ Αναστάσιος Δρίβας, «[Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση]», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αύγ. 1933, σ. 311, βλ. τώρα Δρίβας, ό.π., σσ. 760-764. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

²³⁵ Παπατσώνης, «[Απάντηση...], ό.π., σ. 319.

πολλούς. Αυτούς ας πολεμήσουμε! Όχι μόνο πρόσωπα – αλλά και τη μέθοδό τους! Τα όπλα τους: Πρώτα η φόρμα».²³⁶

Στο αίτημα της μορφικής ελευθερίας και στην απομάκρυνση των νέων από την παραδοσιακή ποίηση απαντούν οι Άγρας, Τωμαδάκης και Κοτζιούλας. Από τη μία, η θέση του Άγρα στηρίζεται στο γεγονός ότι κάθε ποιητής πρέπει «να ξεκινήσει από την Παράδοση»,²³⁷ και αφού γνωρίσει την παράδοση και τους ποιητές της, στη συνέχεια να ακολουθήσει το δικό του δρόμο, εάν θέλει «να τους απορρίψει» ή «να τους μιμηθεί».²³⁸ Στον ίδιο τρόπο σκέψης με αυτόν του Άγρα, κινείται και η συλλογιστική του νεαρού Τωμαδάκη. Ο εικοσιεξάχρονος Τωμαδάκης εκφράζει την πεποίθησή του ότι η ποίηση σχετίζεται με τη γνώση της παράδοσης, με τη γνώση της ποίησης του χτες: «Δε μπορούμε να νοιώσουμε το σήμερα δίχως να στραφούμε να κυριεύσωμε το χτες. Αν εθελόδουλοι, περιορίζοντας το οπτικό μας πεδίο, βγάζομε έξω του τις μεγάλες ιστορικές και καλλιτεχνικές μορφές, φτωχαίνομε τον ψυχικό μας κόσμο, που δε θα βρη το ξέσπασμα, το φανέρωμα, τη μορφή του παλμού μας, δε θα βρη τη λύτρωσί του».²³⁹

Από την άλλη, ο νεαρός Κοτζιούλας αναγνωρίζοντας ότι «η ποίηση είναι πολύπλοκο φαινόμενο»²⁴⁰ αξιολογεί θετικά την απομάκρυνσή της από τον ρομαντισμό ακολουθώντας τα βήματα της ευρωπαϊκής ποίησης και αυτό γιατί η ποίηση «έχει από καιρό [...] ξεπεράσει το στάδιο της μεγαληγορίας, της πατριδολατρίας, της φιλοσοφίζουσας αοριστολογίας και του ρητορικού δεκαπεντασύλλαβου».²⁴¹ Παράλληλα, εκφράζει τόσο την πίστη του στην παράδοση όσο και τη δυσαρέσκειά του προς τους στίχους των νέων, «στίχοι άρυθμοι (sic), στίχοι ανάμελοι, στίχοι αναρχικοί, δίχως μέτρο, δίχως σύνταξη, δίχως ειρμό»,²⁴² καταλήγοντας ότι «τραγουδι με παραφωνίες δεν έχει πότε χάρη».²⁴³

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον συγκεντρώνεται και στις απόψεις τόσο του Στασινόπουλου όσο και του Παναγιωτόπουλου, των οποίων οι απαντήσεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν από ουδετερότητα, συγκριτικά με όσες

---

²³⁶ Σπιέρος, «[Απάντηση...]», *ό.π.*, σ. 236.

²³⁷ Άγρας, «[Απάντηση...]», *ό.π.*, σ. 274.

²³⁸ *Ο.π.*

²³⁹ Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, «[Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση]», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αύγ. 1933, σ. 315.

²⁴⁰ Γ. Κοτζιούλας, «[Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση]», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αύγ. 1933, σ. 316.

²⁴¹ Βογιατζόγλου, *ό.π.*, σ. 76.

²⁴² *Ο.π.*, σ. 319

²⁴³ *Ο.π.*

προαναφέρθηκαν. Αφενός, ο Στασινόπουλος επιχειρώντας έναν διαχωρισμό μεταξύ ποίησης και ποιήματος επισημαίνει ότι «ίσως [...] πρέπει να αναζητήσουμε την ποίηση εκεί που δεν είναι τοιχοκολλημένη (sic) η πινακίδα της».²⁴⁴ Το ενδιαφέρον στην απάντησή του έγκειται στη συνειδητοποίηση ότι «η έμμετρη μορφή, η μουσική έκφραση είναι ένα μέσο για να εξαπατά κανείς την αυστηρή ποιητική απαίτηση, κολακεύοντας προχειρότερες ανάγκες, ανάγκες συμμετρίας και μουσικής».²⁴⁵ Παρόλα αυτά όμως, θεωρεί ότι εάν η ποιητική ουσία «ενδυθή στο ένδυμα που της ταιριάζει, η επιτυχία θα συμπληρωθή – αλλά δε μπορεί παρά να είναι το ένδυμα κάτι δευτερεύον».²⁴⁶ Αφετέρου, ο Παναγιωτόπουλος επισημαίνει τη σημασία που έχει ο ποιητής για την κοινωνία και εκφράζει την πεποίθησή του ότι κάθε ποιητής «έχει το δικαίωμα να κινηθεί σ' όποια περιοχή θέλει αρκεί νάναι πραγματικά ποιητής».²⁴⁷ Στον λόγο του Παναγιωτόπουλου γίνεται αναφορά και στο γεγονός ότι η ποίηση της εποχής του «έχει γίνει εσωτερικότερη, πνευματικότερη, γυμνότερη από περιττά στολίδια και συνεπώς πιο ανθρώπινη».²⁴⁸

Άξιες σχολιασμού από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων είναι αυτές των Σπιέρου και Τωμαδάκη, για τον τρόπο που συνδιαλέγονται με το αναγνωστικό κοινό. Από τη μία, λοιπόν, στην απάντηση του εικοσιεπτάχρονου Σπιέρου απαντά η φράση: «Νέοι! αλλού τα μάτια μας!».²⁴⁹ Έχοντας απόλυτη γνώση για το πού επρόκειτο να δημοσιευτεί η απάντησή του, ότι δηλαδή δεν επρόκειτο απλά για ένα λογοτεχνικό περιοδικό αλλά για ένα περιοδικό που απευθυνόταν στους νέους, επιλέγει μέσα στο λόγο του να συνομιλήσει άμεσα μαζί τους. Παράλληλα, η ομαδοποίηση του εαυτού του με τους νέους, αποσκοπεί στο να συμεριστούν οι νέοι που διαβάζουν στο περιοδικό την απάντησή του, τις απόψεις του.

Από την άλλη, ιδιαίτερο ενδιαφέρον επικεντρώνεται και στην απάντηση του Τωμαδάκη, για δύο λόγους. Πρώτον, η απάντησή του ξεκινάει με τη φράση: «κάποτ' εξήγησα γιατί *εμείς* οι νέοι θέλομε να ρήχνωμε (sic) τοις παλιότερες αξίες: στο ανέβασμά μας χρειάζεται να προσεχτούμε»,²⁵⁰ η τοποθέτησή του πλαισιώνεται από την οπτική του νέου ηλικιακά που με τη χρήση του πρώτου πληθυντικού

---

²⁴⁴ Μ.Δ. Στασινόπουλος, «[Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση]», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σ. 239.

²⁴⁵ *Ο.π.*

²⁴⁶ *Ο.π.*, σ. 240

²⁴⁷ Παναγιωτόπουλος, «[Απάντηση...]», *ό.π.*, σ. 272.

²⁴⁸ *Ο.π.*

²⁴⁹ Σπιέρου, «[Απάντηση...]», *ό.π.*, σ. 238. Η έμφαση δική μου.

²⁵⁰ Τωμαδάκης, «[Απάντηση...]», *ό.π.*, σ. 313. Η έμφαση δική μου.

συμπεριλαμβάνει τον εαυτό του σε αυτή την ομάδα και κατ' επέκταση στον τρόπο θέασης αυτής της ομάδας. Δεύτερον, στην απάντηση του Ράντου ότι είναι καιρός οι νέοι να πάψουν να θαυμάζουν το έργο μιας παλαιάς παράδοσης, που είναι το έργο του Σολωμού, του Γρυπάρη, του Παλαμά και του Μαβίλη, ο Τωμαδάκης τονίζει ότι «είμαι νέος μα έχω στερεή την πίστι (sic) στους μεγάλες μορφές».²⁵¹

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την ημερομηνία γραφής της απάντησης του Τωμαδάκη, Μάης 1933, και δεδομένου τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζει το θέμα του και ξεκινάει το λόγο του, εικάζω ότι η απάντησή του έρχεται ως απάντηση σε αυτήν του Ράντου. Όπως εκεί ο Ράντος εντάσσει τον εαυτό του στην ομάδα των νέων: «Νέοι! αλλού τα μάτια μας», έτσι και εδώ ο Τωμαδάκης επιχειρεί να συμπεριλάβει τον εαυτό του σ' αυτή την ομάδα των νέων («γιατί εμείς οι νέοι») και κατ' επέκταση να προβάλει μέσα από τον ίδιο την οπτική των νέων.

Ένα από τα ερωτήματα που τίθενται στην εν λόγω έρευνα είναι οι προτιμήσεις των συμμετεχόντων τόσο για τους παλιούς όσο και για τους νέους ποιητές, δηλαδή τους ζητήθηκε να εκφράσουν το δικό τους ποιητικό κανόνα. Από τους δέκα συμμετέχοντες που παίρνουν μέρος στην έρευνα, τόσο ο Άγρας όσο και ο Παναγιωτόπουλος αποφεύγουν να απαντήσουν στο συγκεκριμένο ερώτημα του περιοδικού. Από τους υπόλοιπους οχτώ που εκφράζουν ανοιχτά τις προτιμήσεις τους, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μελετηθούν οι απαντήσεις τους, για να εξαχθεί ένα συνολικό συμπέρασμα. Συγκεκριμένα, το μεγαλύτερο ενδιαφέρον συγκεντρώνουν οι Κωνσταντίνος Π. Καβάφης, Κώστας Γ. Καρυωτάκης και Τάκης Κ. Παπατσώνης, καθώς τον πρώτο τον περιλαμβάνουν στην απάντησή τους πέντε από τους οχτώ συμμετέχοντες, ενώ τους άλλους δύο τους εντάσσουν στις απαντήσεις τους τρία άτομα. Στο σύνολο των κοινών απαντήσεων, δηλαδή που τους εντάσσουν στην απάντησή τους δύο συμμετέχοντες, συμπεριλαμβάνονται τόσο ο Ράντος με τον Ντόρρο όσο και οι Κάλβος, Βάρναλης και Μελαχρινός.

Εάν τώρα δούμε μεμονωμένα τις απαντήσεις των συμμετεχόντων θα μπορέσουμε να εξαγάγουμε συμπεράσματα για τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνεται η ποίηση μέσα από τους ποιητές που επιλέγουν. Συγκεκριμένα, στον ποιητικό κανόνα του ο Ράντος συμπεριλαμβάνει:

---

²⁵¹ *Ο.π.* Οι μεγάλες μορφές για τις οποίες κάνει λόγο ο Τωμαδάκης είναι οι μορφές της παράδοσης, οι μορφές δηλαδή που απορρίπτει ο Ράντος.

Πρώτα τον Ανδρέα Κάλβο – τον μεγαλύτερό μας ποιητή του περασμένου αιώνα. Από τον 19^ο αιώνα νομίζω πρέπει να ξεχωρίσουμε τον Δημήτριο Παπαρηγόπουλο [...]. Από τους νεώτερους φυσικά πριν από όλους, τον μεγάλο μας Καβάφη. Από τους νέους αυτός που παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον είναι ο Τάκης Παπατσώνης. Άξιο προσοχής θεωρώ τον Θεόδωρο Ντόρρου. Μ' αρέσουν φυσικά και τα ποιήματα που γράφω εγώ.²⁵²

Ο Χάγερ-Μπουφίδης συμπεριλαμβάνει τους Καβάφη, Μαλακάση και Καρυωτάκη, από την άλλη ο Στασινόπουλος κάνει λόγο για τους Καβάφη και Καλαμάρη.

Στην ίδια οπτική κυμαίνεται και η απάντηση του Εμμανουήλ και του Παπατσώνη. Συγκεκριμένα, ο Εμμανουήλ συμπεριλαμβάνει: «Από τους παλιούς τον απaráμιλλο Καβάφη [...]. Κατά δεύτερον λόγον, τον Παπατσώνη [...] [τον] Μελαχρινό, μεστή μουσικοπαθή της καθαρής ποιήσεως κι αυτόν στις τελευταίες του creations [...]. Από τους νεώτερους, τον Καρυωτάκη».²⁵³ Ενώ, ο Παπατσώνης, αφού δηλώνει «ευτυχισμένος που έχω εγκαίρως λυτρωθεί από την ποιητική μιζέρια του Κόντε Σολωμού», δημιουργεί τον δικό του λογοτεχνικό κανόνα: «απ' τους παληούς (sic) μονάχα τον Παπαδιαμάντη, γιατί ήταν ποιητής και τίποτ' άλλο. Και τον Καβάφη αλλοίμονο, που πρέπει να τον κατατάξουμε πια στους παληούς, δεν έχει καινούργιες εκπλήξεις»,²⁵⁴ για να καταλήξει στο αδιέξοδο των σημερινών ποιητών: «Απ' τους σημερινούς να πούμε το Σικελιανό; Μα αυτός έπαψε νάνε ποιητής και πήζει

²⁵² Σπιέρος, «[Απάντηση...]», *ό.π.*, σ. 238. Για τον ποιητικό κανόνα τον οποίο προτείνει ο Ράντος, η Γεωργία Λαδογιάννη επισημαίνει ότι «ανατρέπει τον κανόνα της ποίησης με πρότυπα τον Σολωμό και τον Παλαμά και τον αντικαθιστά με τον Κάλβο, τον Καβάφη και τον Παπατσώνη» και συνεχίζει «στον Κάλβο τον ενδιαφέρει η μελέτη απελευθέρωσης της έμπνευσης σε συνθήκες που λειτουργεί η βούληση, δηλαδή σε συνθήκες μιας ποίησης του “κρηρύγματος” (του πατριωτικού). Στον Καβάφη βλέπει τη χρήση της ιστορίας ως ενός κέντρου του μηχανισμού της “υπεκφυγής”, δηλαδή του υποκατάστατου συμβόλου. Ο Κάλας θεωρεί ότι ο Παπατσώνης είναι το παράδειγμα της μετατροπής σε τέχνη ενός πόθου, είτε του ατομικού είτε του συλλογικού ασυνειδήτου, εκείνου της θρησκευτικότητας», βλ. Γεωργία Λαδογιάννη, «Ν. Κάλας, η χαμένη ευκαιρία για τη λογοτεχνική θεωρία του Μεσοπολέμου» στο *Νικόλαος Κάλας. Ξαναδιαβάζοντας το έργο του: 1907-1988, Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου. Κομοτηνή 10-12 Ιουνίου 2005*, Μανδραγόρας, Αθήνα 2006, σ. 27 και 28.

²⁵³ Εμμανουήλ, «[Απάντηση...]», *ό.π.*, σ. 277.

²⁵⁴ Παπατσώνης, «[Απάντηση...]», *ό.π.*, σ. 320. Η Βαρβάρα Ρούσου κάνοντας αναφορά στην απάντησή του Παπατσώνη στην έρευνα του *Ρυθμού* σχολιάζει: «Η επιλογή του Καβάφη ως σημαντικού ποιητικού προγόνου δηλώνει τον ποιητικό προσανατολισμό του ποιητή ενώ η κατάταξη του Παπαδιαμάντη στους ποιητές –καίρια επισήμανση– τεκμαίρει μια προτίμηση στον λυρισμό και στην εγγύτητα στη φύση, στοιχείο παρόν σε αρκετά από τα ποιήματα του Παπατσώνη», βλ. Βαρβάρα Ρούσου, «Τρεις αναβαθμοί προς τον ελεύθερο στίχο ή η ανάβαση του Τ. Παπατσώνη προς το βουνό των ποιητών»:

(https://www.academia.edu/6667622/%CE%A4%CF%81%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B2%CE%B1%CE%B8%CE%BC%CE%BF%CE%AF_%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%82_%CF%84%CE%BF%CE%BD_%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%8D%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%BF_%CF%83%CF%84%CE%AF%CF%87%CE%BF_%CE%AE_%CE%B7). Ανακτήθηκε 24/01/2017).

θηρσκεία. [...] Ο Λαπαθιώτης; Δεν ακούγεται. Εγώ που απόμεινε εκείνης της γενιάς (sic); Αλλά πώς να μιλάω για τον εαυτό μου».²⁵⁵

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επικεντρώνεται στον ποιητικό κανόνα του Δρίβα, για τον λόγο ότι συμπεριλαμβάνει τόσο τους Άγρα και Κοτζιούλα όσο και τους Παπατσώνη και Ντόρρο, δηλαδή ποιητές τόσο της παράδοσης όσο και του μοντερνισμού:

Φυσικά, δε θα πάω στους παλιούς. Στους νέους. Τον Τ. Παπατσώνη, τον Καρυωτάκη, τον Απ. Μελαχρινό, τον Τάκη Μπαρλά, τον Ρώμο Φιλύρα, τον Ιω. Παναγιωτόπουλο, τον Βάρναλη, τον Ουράνη, τον Τέλλο Άγρα, τον Λαπαθιώτη, τον Μ.Δ. Στασινόπουλο, τον Μήτσο Παπανικολάου, τον Κανέλλη, τον Τεύκρο Ανθία, τον Νίκο Προεστόπουλο, τον Νικήτα Ράντο, τον Θεόδωρο Ντόρρο, τον Εμμανουήλ, τον Χάγερ Μπουφίδη, τον Γ. Κοτζιούλα, τον Σεφέρη.²⁵⁶

Ενώ, από την άλλη, ο θαυμασμός του Γωμαδάκη προς την ποίηση του Παλαμά, του Βαλαωρίτη, του Κάλβου και του Σολωμού δηλώνει και τις προτιμήσεις του στην ποίηση. Ο Κοτζιούλας, τέλος, ξεχωρίζει τους Καρυωτάκη και Βάρναλη, που και οι δύο «παρουσίασαν την ανώτερη επίδοσή τους σε σατιρικά κομμάτια (sic)».²⁵⁷

Στο τριπλό τεύχος του Αυγούστου του 1933 ολοκληρώνεται η «προσπάθεια» του περιοδικού να εγκαινιάσει «μια σειρά από έρευνες» στην πραγματικότητα όμως, ολοκληρώνεται η προσπάθεια του *Ρυθμού* να συμβάλει με το δικό του τρόπο σ' ένα καίριο θέμα που απασχολεί την περίοδο του 1930 την πνευματική ζωή και δεν είναι άλλο από την ποίηση. Σκόπιμο θα ήταν στο σημείο αυτό να μελετηθεί το γενικό κλίμα στο οποίο διεξήχθη η έρευνα για την ποίηση, ούτως ώστε να ενταχθεί η «προσπάθεια» του *Ρυθμού* στο ευρύτερο λογοτεχνικό πλαίσιο της περιόδου του Μεσοπολέμου. Συγκεκριμένα, λίγους μήνες πριν την έναρξη της έρευνας, τον Οκτώβριο του 1932 διεξάγεται από το περιοδικό *Μακεδονικές Ημέρες* έρευνα με

²⁵⁵ Ο.π.

²⁵⁶ Δρίβας, «[Απάντηση...]», *ό.π.*, σ. 313. Σύμφωνα με τους Γαραντούδη-Μικέ, όπως προκύπτει «και από τη δική του ποιητική εξέλιξη, ο Δρίβας όχι μόνο παρακολουθεί τάσεις και νεότερα ρεύματα [...] αλλά είναι σε θέση και να τα αποδεχθεί και να τα εκτιμήσει θετικά. Με άλλα λόγια, η ποίηση της δεκαετίας του '20 μπορεί να συνυπάρχει στην αντίληψή του με τις νεότερες τάσεις της δεκαετίας του '30», βλ. αναλυτικά Δρίβας, *ό.π.*, σ. 116-117.

²⁵⁷ Κοτζιούλας, «[Απάντηση...]», *ό.π.*, σ. 318. Κατόπιν έρευνας της ζωής και της ποίησής του, η Αθηνά Βογιατζόγλου τονίζει ότι ο Κοτζιούλας μέσα από την απάντησή του στην έρευνα του *Ρυθμού* «εκφράζει για πρώτη φορά δημόσια τον προσανατολισμό του προς την Αριστερά: θεωρεί σημαντικό σταθμό της εποχής του –“εποχής της παλιάς των τάξεων”– τη “μετάβαση από το δημοτισμό στον κομμουνισμό, δηλ. την ολοκλήρωση του πρώτου” και πιστεύει ότι στις συνθήκες αυτές ανθίζει κυρίως η σάτιρα, η οποία “με φυγόκεντρη ροπή, ισοροπεί το άτομο με την κοινωνία”», Βογιατζόγλου, *ό.π.*, σ. 77. Με βάση το παραπάνω απόσπασμα συμπεραίνεται ότι δεν μπορεί να είναι τυχαίο ότι η επιλογή του Κοτζιούλα σχετίζεται με δύο ποιητές που έχουν άμεση σχέση με τη σάτιρα.

θέμα, «Η θέση της κριτικής στην Ελλάδα»,²⁵⁸ ενώ τον Ιούλιο του 1933 το περιοδικό *Το Ξεκίνημα* διεξάγει «μια καθαρά φιλολογικοκοινωνιολογική έρευνα».²⁵⁹ Παρατηρείται λοιπόν, ότι την περίοδο αυτήν υπάρχει μια έντονη δραστηριότητα του περιοδικού τύπου ως προς το να προσεγγίζει διάφορα λογοτεχνικά θέματα μέσα από έρευνες που διεξάγει, και κατ' επέκταση επιχειρείται η παρέμβαση και η διαμόρφωση των λογοτεχνικών τάσεων της περιόδου.

Η σχέση της έρευνας των *Μακεδονικών Ημερών* και αυτής του *Ρυθμού*, έγκειται στο γεγονός ότι η συντακτική ομάδα του *Ρυθμού* είχε υπόψη της τη συγκεκριμένη έρευνα που διεξαγόταν στη Θεσσαλονίκη. Το παραπάνω το πληροφορούμαστε από τον ίδιο τον *Ρυθμό*, καθώς στο διπλό τεύχος του Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου του 1933, στη στήλη «ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ», γίνεται σαφής αναφορά ότι η συντακτική ομάδα έχει λάβει το τεύχος εννιά και το διπλό τεύχος δέκα-έντεκα των *Μακεδονικών Ημερών*, στα οποία συμπεριλαμβάνονται απαντήσεις των συμμετεχόντων στα ερωτήματα του περιοδικού.

Στο σημείο αυτό, λοιπόν, εικάζω αφενός ότι η έρευνα στον *Ρυθμό* προήλθε ως απόρροια της γνώσης της έρευνας των *Μακεδονικών Ημερών*, καθώς οχτώ από τους συμμετέχοντες της έρευνας των *Μακεδονικών Ημερών* συνεργάζονται και με τον *Ρυθμό*. Συγκεκριμένα, τόσο ο Άγρας, ο Λεβάντας και ο Κοτζιούλας, οι οποίοι εντάσσονται στους τακτικούς συνεργάτες του *Ρυθμού*, όσο και ο Πηνιάτογλου, ο

---

²⁵⁸ Στην έρευνα παίρνουν μέρος –τους παραθέτω με τη σειρά που δημοσιεύτηκαν οι απαντήσεις τους– οι Τέλλος Άγρας, Άγγελος Τερζάκης, Λάζαρος Πηνιάτογλου, Ντόλης Νίκβας, Χρήστος Λεβάντας, Δημήτρης Μεντζέλος, Πάνος Σπάλας, Ηλίας Ζιώγας, Ναπολέον Παπαγεωργίου, Γιάννης Σιδέρης, Γιώργος Δέλιος, Σώτος Χονδρόπουλος, Γιώργος Κοτζιούλας, Νίκος Παππάς, Νικόλαος Β. Τομαδάκης. Η έρευνα διεξάγεται στα τεύχη: *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 8, Οκτ. 1932, σσ. 267-283, *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 9, Νοέ. 1932, σσ. 308-323 και *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 10-11, Δεκ. 1932-Ιαν. 1933, σσ. 346-355. Για μια αναλυτική παρουσίαση των συμπερασμάτων βλ. αναλυτικά Σιόλα, *ό.π.*, σσ. 445-457.

²⁵⁹ *Το Ξεκίνημα*, χρ. Α', τχ. 7, Ιουλ. 1933, σ. 224. Τα ερωτήματα που θέτει το περιοδικό είναι:

- 1^ο) Οι διάφορες μεταπολεμικές κοινωνιολογικές θεωρίες ωφέλησαν ή έβλαψαν με την επίδρασή τους την Λογοτεχνία μας;
- 2^ο) Νομίζετε πως υπάρχει σήμερα στην Ελλάδα κριτική, ικανή να δώσει την πραγματική αξία και θέση σ' ένα έργο Ελληνικό που πρωτοφανερώνεται;
- 3^ο) Η σημερινή ποίηση, που τείνει ολοφάνερα ν' αφομοιωθή με τον πεζό λόγο, σε τι προβλέπετε πως κινδυνεύει να εξελιχθή μελλοντικά;

Δεδομένου ότι η έρευνα στο περιοδικό *Το Ξεκίνημα* διεξήχθη δύο μήνες αφότου είχε ξεκινήσει η έρευνα στον *Ρυθμό*, δεν θα μας απασχολήσει. Παρόλα αυτά όμως, η συγκεκριμένη έρευνα σχολιάζεται σε σημείωμα του Βασίλη Λαούρδα, το οποίο δημοσιεύεται στον *Ρυθμό*, βλ. αναλυτικά Β.[ασίλης] Λ.[αούρδας], «Σχόλια», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αύγ. 1933, σ. 335-337. Ο Λαούρδας επιχειρεί αφενός να αποδομήσει ολόκληρη την έρευνα που πραγματοποιείται από το περιοδικό, το οποίο εικάζω ότι οφείλεται τόσο στο γεγονός ότι *Το Ξεκίνημα* αυτοπαρουσιάζεται στον κοινό με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που παρουσιάζεται και ο *Ρυθμός*, δηλαδή ως περιοδικό των νέων, όσο και στο γεγονός ότι τα ερωτήματα τα οποία θέτει η συντακτική ομάδα του περιοδικού στους συμμετέχοντες έχουν καλυφθεί ήδη από τις έρευνες των *Μακεδονικών Ημερών* και του ίδιου του *Ρυθμού*, τόσο για την κριτική όσο και για την ποίηση αντίστοιχα. Αφετέρου, επιχειρείται να υπονομεύσει και τους νέους του περιοδικού.

Παπαγεωργίου, ο Χονδρόπουλος, ο Παππάς και ο Τωμαδάκης έχουν διασυνδέσεις και με τα δύο περιοδικά την εξεταζόμενη περίοδο. Αφετέρου, η έρευνα στον *Ρυθμό* διεξάγεται σαν συνέχεια της έρευνας που είχε ξεκινήσει ήδη στη Θεσσαλονίκη, με την έννοια ότι έρχεται να καλύψει έναν άλλον τομέα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, εκείνον της ποίησης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει να ενταχθεί η συγκεκριμένη έρευνα και στο ευρύτερο λογοτεχνικό πλαίσιο της εποχής. Συγκεκριμένα, τόσο το ερώτημα του περιοδικού: «Η ποίηση διέρχεται *πράγματι* περίοδο παρακμής, όπως υποστηρίζεται από μερικούς κριτικούς;»,²⁶⁰ όσο και η απάντηση του Τέλλου Άγρα «Δεν είναι νέο στον τόπο μας τούτο το μάταιο ερώτημα. Αν θυμάστε, είχα απαντήσει κι άλλοτε σ' αυτό. Το είχε προκαλέσει τότε στη *Νέα Εστία* ο φίλος μου κ. Άγγελος Δόξας»,²⁶¹ μας οδηγούν σε μια περιδιάβαση στις σελίδες της *Νέας Εστίας* του έτους 1930. Εκεί, ο Άγγελος Δόξας, χρησιμοποιώντας ψυχαναλυτικές θεωρίες, επιχειρεί να αποδείξει την παρακμή και κατ' επέκταση το θάνατο της ποίησης.²⁶² Η απάντηση στην τοποθέτηση του Δόξα δίνεται από τον ποιητή-κριτικό Άγρα στο άρθρο του με τίτλο «Εχρεωκόπησεν η ποίηση;» σε δύο συνέχειες στις 15 Σεπτεμβρίου και 1 Οκτωβρίου του 1930,²⁶³ στο οποίο επιχειρεί να απορρίψει την άποψη για χρεοκοπία της ποίησης, ενώ, τον επόμενο μήνα ο Γρηγόριος Ξενόπουλος με αφορμή τριών επιστολών που στέλνονται στη *Νέα Εστία* τις οποίες και δημοσιεύει, εκφράζει την πεποίθησή του ότι «ούτ' εχρεωκόπησε, ευτυχώς, η Ποίηση, ούτε θα χρεωκοπήσει ποτέ».²⁶⁴

Με βάση το λογοτεχνικό πλαίσιο στο οποίο έγινε αναφορά, δηλαδή στη συζήτηση που είχε ξεκινήσει σχετικά με την ενδεχόμενη χρεοκοπία της ποίησης, η συντακτική επιτροπή του *Ρυθμού* έρχεται μέσα από την έρευνα που διεξάγει να τοποθετηθεί μέσα στο ευρύτερο λογοτεχνικό πλαίσιο των πρώτων χρόνων της δεκαετίας του '30. Εικάζω, λοιπόν, ότι από τη μία το ερώτημα περί χρεοκοπίας της ποίησης, πέραν του ότι παραπέμπει στο άρθρο του Δόξα, αποσκοπεί στο να δοθεί μια σφυγμομέτρηση των απόψεων των σχετικά νέων δημιουργών για το καίριο θέμα της

²⁶⁰ *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σ. 236. Η έμφαση δική μου.

²⁶¹ Άγρας, «[Απάντηση...]», *ό.π.*, σ. 272.

²⁶² Βλ. αναλυτικά Άγγελος Δόξας, «Γιατί εχρεωκόπησεν η ποίηση. Τα βιολογικά και κοινωνικά αίτια», *Νέα Εστία*, τ. Η', τχ. 88, 15 Αυγούστου 1930, σσ. 864-868 και Άγγελος Δόξας, «Ο σεξουαλισμός και η ποίηση», *Νέα Εστία*, τ. Η', τχ. 93, 1 Νοεμβρίου 1930, σσ. 1154-1157.

²⁶³ Βλ. αναλυτικά Τέλλος Άγρας, «Εχρεωκόπησεν η ποίηση;», *Νέα Εστία*, τ. Η', τχ. 90, 15 Σεπτεμβρίου 1930, σσ. 964-968 και Τέλλος Άγρας, «Εχρεωκόπησεν η ποίηση;», *Νέα Εστία*, τ. Η', τχ. 91, 1 Οκτωβρίου 1930, σσ. 1027-1032.

²⁶⁴ Ξ[ενόπουλος Γρηγόριος], «Εχρεωκόπησε λοιπόν η Ποίηση ή όχι;», *Νέα Εστία*, τ. Η', τχ. 94, 15 Νοεμβρίου 1930, σ. 1217. Οι επιστολές που παρατίθενται στη συνέχεια της απάντησης του Ξενόπουλου είναι των Α. Πηνιάτογλου, Γ.Π. Καραϊσκάκη και Τ. Άγρα.

περιόδου, που δεν είναι άλλο από την ποίηση. Από την άλλη, όσον αφορά το ερώτημα για τις σύγχρονες τάσεις της ποίησης, οι οποίες έχουν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους, η συντακτική ομάδα επιθυμεί να επιτευχθεί μια πρώτη τοποθέτηση από τους συμμετέχοντες σχετικά με τις νέες τάσεις της ποίησης. Τέλος, η έρευνα του *Ρυθμού*, πέραν του ειδικού ενδιαφέροντος της, έχει σημαντική αξία και για τη χαρτογράφηση του λογοτεχνικού πεδίου εκείνης της διετίας, και αυτό γιατί δεν έχουμε κάτι παρόμοιο σε άλλα περιοδικά ή εφημερίδες της εποχής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΜΥΘΟΠΛΑΣΤΙΚΗ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΟΝ *ΡΥΘΜΟ*

Το κεφάλαιο αυτό εστιάζει στα πεζά αφηγηματικά κείμενα που φιλοξενούνται στις σελίδες του *Ρυθμού*, τόσο στα πρωτότυπα όσο και στα μεταφρασμένα. Προτού, όμως, περάσουμε στην παρουσίαση των κειμένων αυτών σκόπιμο θα ήταν να γίνει λόγος για το πρόβλημα της ορολογίας.

Συγκεκριμένα, τόσο η Μικέ όσο και η Σιόλα στις διδακτορικές τους διατριβές για τον *Κύκλο* και τις *Μακεδονικές Ημέρες* αντίστοιχα,²⁶⁵ χρησιμοποιούν τον όρο «δημιουργική πεζογραφία» για να προσδιορίσουν τα πεζά αφηγηματικά κείμενα που παρουσιάζονται στις σελίδες του εκάστοτε περιοδικού. Όσον αφορά την αιτιολόγηση του όρου, η Μικέ χρησιμοποιεί τον συγκεκριμένο όρο χωρίς να προβεί σε κάποια αιτιολόγηση. Αντίθετα, η Σιόλα επισημαίνει ότι την περίοδο του Μεσοπολέμου χρησιμοποιήθηκε ο όρος “πεζογραφία” για να δηλωθούν τα αφηγηματικά κείμενα που ακολουθούσαν τη ρεαλιστική ή νατουραλιστική αφήγηση, ενώ, για κείμενα που υιοθετούσαν διαφορετικές τεχνικές στον τρόπο της αφήγησης, χρησιμοποιήθηκε ο όρος “πεζογράφημα”.²⁶⁶ Ωστόσο, μετά τη δεκαετία του 1980, κυρίως, «στον χώρο της πανεπιστημιακής έρευνας και κριτικής, επικρατεί πλέον η χρήση του όρου “μυθοπλασία”». ²⁶⁷ Η Σιόλα καταλήγει, εν τέλει, στη διαπίστωση ότι «μια επιτυχής λύση στο πρόβλημα της ορολογίας είναι η χρήση του όρου “δημιουργική πεζογραφία” που έχουν χρησιμοποιήσει πολλοί ερευνητές». ²⁶⁸

Δεδομένου, λοιπόν, ότι ο όρος “δημιουργική πεζογραφία” απαντά μόνο στις συγκεκριμένες διδακτορικές διατριβές –απ’ όσο τουλάχιστον γνωρίζω– δεν θα υιοθετηθεί στην παρούσα διπλωματική εργασία. Ο όρος ο οποίος θεωρείται ο καταλληλότερος για να προσδιορίσει τα αφηγηματικά κείμενα, για τα οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια, είναι ο όρος “μυθοπλαστική πεζογραφία”, δηλαδή η μετάφραση του αγγλικού και γαλλικού όρου *fiction*.

Όσον αφορά, τώρα, τις δημοσιεύσεις των κειμένων που συμπεριλαμβάνονται στη μυθοπλαστική πεζογραφία στον *Ρυθμό*, είναι αποκλειστικά διηγήματα. Αξίζει, βέβαια, να αναφερθεί ότι την περίοδο αυτή συντελείται μια άνθηση στον τομέα της

²⁶⁵ Βλ. Μικέ, *ό.π.*, σ. 88 και Σιόλα, *ό.π.*, σ. 296.

²⁶⁶ Σιόλα, *ό.π.*, σσ. 296-297.

²⁶⁷ *Ο.π.*, σσ. 297-298.

²⁶⁸ *Ο.π.*, σ. 298.

πεζογραφίας, η οποία έχει να κάνει με το μυθιστόρημα, και αυτό γιατί «ικανοποιούσε με την πλατιά του μορφή το αίτημα για έκφραση μια πληθωρικής, περίπλοκης κι εντατικής ζωής».²⁶⁹ Παρόλα αυτά όμως, στον *Ρυθμό* εμφανίζεται το διήγημα και η εξήγησή έγκειται στην ίδια την φύση του εντύπου, καθώς πρόκειται για ένα περιοδικό με περιορισμένο αριθμό σελίδων, το οποίο ως ένα βαθμό, επιβάλλει την προβολή του διηγήματος. Κάτι αντίστοιχο συναντάμε και στα υπόλοιπα μεσοπολεμικά περιοδικά της περιόδου, όπως τις *Μακεδονικές Ημέρες* και τον *Κύκλο*.²⁷⁰

Τα κείμενα της μυθοπλαστικής πεζογραφίας θα μελετηθούν ανάλογα με τον χρόνο δημοσίευσής τους, δηλαδή ανάλογα με το εάν ανήκουν στον πρώτο ή στον δεύτερο χρόνο της κυκλοφορίας του περιοδικού. Μοναδική εξαίρεση θα αποτελεί το υποκεφάλαιο για τη μεταφρασμένη πεζογραφία, στο οποίο θα μελετηθεί ο πρώτος με τον δεύτερο χρόνο μαζί και αυτό για το γεγονός ότι η μεταφρασμένη πεζογραφία στο περιοδικό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ισχνή, καθώς δημοσιεύονται μόνο τέσσερα διηγήματα από την ξένη λογοτεχνία, καλύπτοντας το 1,2% της συνολικής ύλης του περιοδικού. Το ερώτημα το οποίο τίθεται είναι εάν και κατά πόσο τα διηγήματα που δημοσιεύονται στο περιοδικό είναι κοντά στους νέους τρόπους γραφής ή εντάσσονται στα παραδοσιακά κείμενα της ρεαλιστικής αφήγησης. Επίσης, θα φανεί καλύτερα εάν τον δεύτερο χρόνο εντοπίζονται νέες συνεργασίες αλλά και ποιοι είναι αυτοί οι οποίοι εξακολουθούν να συνεργάζονται και μετά τον Αύγουστο του 1933.

3.1. Κείμενα μυθοπλαστικής πεζογραφίας

Στα εννέα πρώτα τεύχη του πρώτου χρόνου της κυκλοφορίας του *Ρυθμού* εντοπίζονται συνολικά δεκαπέντε κείμενα μυθοπλαστικής πεζογραφίας από εννιά συνεργάτες. Ολόκληρη η ύλη της μυθοπλαστικής πεζογραφίας κατανέμεται στα εννιά τεύχη του πρώτου χρόνου ως εξής: σε πέντε τεύχη δημοσιεύεται μόνο ένα διήγημα, σε δύο τεύχη παρουσιάζονται δύο διηγήματα, ενώ τρία διηγήματα δημοσιεύονται σε δύο τεύχη.²⁷¹ Από τους εννιά συνεργάτες, αυτοί οι οποίοι θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως τακτικοί, καθώς καλύπτουν το ένα τρίτο του συνόλου των

---

²⁶⁹ Απόστολος Σαχίνης, *Αναζητήσεις της μεσοπολεμικής πεζογραφίας*, Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 99. Βλ και Χριστίνα Ντουλιά, «Όψεις της κριτικής στο Μεσοπόλεμο: η στροφή προς το μυθιστόρημα», *Νέα Εστία*, τ. 146, τχ. 1718, Δεκ. 1999, σσ. 654-669.

²⁷⁰ Βλ. αναλυτικά Σιόλα, *ό.π.*, σ. 302 και Μικέ, *ό.π.*, σ. 89.

²⁷¹ Συγκεκριμένα, ένα διήγημα δημοσιεύεται στο τρίτο, έκτο, έβδομο, όγδοο και ένατο τεύχος, δύο στο πρώτο και στο διπλό τέταρτο-πέμπτο, ενώ τρία στο δεύτερο και στο τριπλό τεύχος δέκα-δώδεκα.

τευχών, είναι η Τζένια Καββαδία και ο Φραγκίσκος Λεβέντης που εκπροσωπούνται με τρία διηγήματα ο καθένας,²⁷² ενώ με δύο διηγήματα εμφανίζονται ο Λευτέρης Λαούρδας και ο Χρήστος Λεβάντας,²⁷³ οι οποίοι καλύπτουν το 22,2% της συνολικής έκτασης του περιοδικού. Οι υπόλοιποι πέντε συνεργάτες εμφανίζονται σε ένα τεύχος ο καθένας, καλύπτοντας το 11,1% των τευχών του πρώτου χρόνου.²⁷⁴ Στο σύνολο των δημοσιευμένων διηγημάτων, οι τέσσερις προαναφερθέντες συνεργάτες υπογράφουν τα δέκα από τα δεκαπέντε διηγήματα του πρώτου χρόνου ή το 67% της συνολικής δημοσιευμένης ύλης.

Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι ο κύκλος των διηγηματογράφων που συνεργάζονται με το περιοδικό κατάγονται, κυρίως, από τον Πειραιά σε ποσοστό 66,6%, ενώ δεν λείπουν και οι συνεργασίες από την Αθήνα, καλύπτοντας το 22,2%. Εξίσου ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι όπως και στον πρώτο χρόνο οι συνεργάτες της ποίησης ήταν κατά κύριο λόγο νεαροί ποιητές, έτσι και εδώ συναντάμε κάτι αντίστοιχο, καθώς πέντε από τους εννιά συνεργάτες, είναι έως τριάντα χρονών, δηλαδή περισσότεροι από τους μισούς (55,5%).²⁷⁵ Από τη μία, το γεγονός ότι η πλειοψηφία των συνεργατών προέρχεται από τον Πειραιά επιβεβαιώνει τη δήλωση του *Ρυθμού* ότι:

Η φετινή πνευματική παραγωγή στο Πειραιά, έρχεται ν' αναζωογονήσει κάπως την για καιρό ναρκωμένη πνευματική μας ζωή. [...] Η πνευματική ζωή, αρχίζει να ξαναοιώνει (sic) στη πόλη μας. Κι ο *ΡΥΘΜΟΣ*, μέσα σόλη αυτή την κίνηση,

---

²⁷² Βλ. Τζένια Καββαδία, «Που πας;», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σσ. 42-45· «Η δεσποσύνη Ελβίρα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 7, Απρ. 1933, σσ. 206-209· «Σαν κινηματογράφος», *Ρυθμός*, χρ. Α, τχ. 9, Ιούν. 1933, σσ. 260-262 και Φραγκίσκος Λεβέντης, «Αποκάλυψη», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σσ. 62-63· «Πολύ ανθρώπινο», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 6, Μάρτ. 1933, σσ. 184-187· «Μια ιστορία στα 1550 τόσα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αυγ. 1933, σσ. 289-294.

²⁷³ Βλ. Λευτέρης Λαούρδας, «Το τέλος της παλιάς ιστορίας», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σσ. 229-232· «Φεύγοντας το ηλιοβασιλέμα...», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αύγ. 1933, σσ. 309-310 και Χρήστος Λεβάντας, «Κι έτσι πέθανε η Ρηνούλα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 1, Σεπτ. 1932, σσ. 18-26· «Φυγή», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αυγ. 1933, σσ. 287-289.

²⁷⁴ Οι πέντε συνεργάτες που παρουσιάζονται σε ένα μόνο τεύχος είναι οι (με αλφαβητική σειρά): Φώντας Αντωνιάδης, Βασίλης Λαούρδας, Ιωάννα Γ. Μπουκουβάλα, Ναπολέων Παπαγεωργίου, Σώτος Χονδρόπουλος.

²⁷⁵ Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι από τους εννιά συνεργάτες δεν κατάφερα να εξακριβώσω την ηλικία των: Καββαδία, Λεβέντη, Λ. Λαούρδα και Αντωνιάδη. Παρόλα αυτά όμως, εικάζω ότι το ποσοστό των ηλικιακά νεαρών συνεργατών είναι μεγαλύτερο απ' αυτό που παραθέτω στο κείμενο και αυτό γιατί τόσο η Καββαδία όσο και ο Λεβέντης, ο οποίος, όπως ανέφερα στο πρώτο κεφάλαιο, εμπλέκεται άμεσα με την επιμέλεια του περιοδικού, δεν μπορεί παρά να είναι κάτω των 30 χρονών. Από την παραπάνω συλλογιστική το ποσοστό θα πρέπει, πιθανόν, να θεωρηθεί ότι καλύπτει το 77,7%.

παρουσιάζεται, σήμερα, κάτι σα συνέχεια, κάτι σαν ανάγκη για την ολοκλήρωση αυτής της πνευματικής ζωής.²⁷⁶

Από την άλλη, η συγκέντρωση στις σελίδες του περιοδικού νεαρών διηγηματογράφων επιβεβαιώνει την προγραμματική διακήρυξη και τον υπότιτλο «όργανο των νέων».

Το 60% των διηγημάτων, τα οποία συμπεριλαμβάνονται στη δημοσιευμένη ύλη του πρώτου χρόνου, κινούνται στον χώρο της παραδοσιακής αφήγησης. Δηλαδή, εννιά από τα δεκαπέντε διηγήματα χαρακτηρίζονται από μια ρεαλιστική περιγραφή, στην οποία κυριαρχεί η αλληλουχία των γεγονότων. Πολύ συχνό φαινόμενο είναι και οι ψυχογραφίες των ηρώων από τους συγγραφείς των διηγημάτων αυτών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι Ναπολέον Παπαγεωργίου, Σώτος Χονδρόπουλος και Χρήστος Λεβάντας.

Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί στον Λεβάντα –ο οποίος από το 1921 έκανε την εμφάνισή του στα γράμματα με δημοσιεύσεις διηγημάτων του στο περιοδικό *Μποέμ*– του οποίου διήγημα δημοσιεύεται ήδη από το πρώτο τεύχος του Σεπτεμβρίου του 1932, και αυτό γιατί η ιδιαιτερότητά του έγκειται στο γεγονός ότι «παρέμεινε αμετακίνητος σε μια ορισμένη θεματογραφία και προσκολλημένος, με απόλυτη συνέπεια, στην ατμόσφαιρα που του υπαγόρευε αυτή ακριβώς η θεματογραφία».²⁷⁷ Η θεματογραφία που απασχολεί τον Λεβάντα, που είναι εμφανής και στο διήγημα «Κι έτσι πέθανε η Ρηνούλα»,²⁷⁸ έχει να κάνει με «πάθη, συναισθήματα, συγκινήσεις και αγωνίες μιας ορισμένης κατηγορίας [...] ανθρώπων: των απλών ανθρώπων του μόχθου και της σκληρής βιοπάλης, αυτών για τους οποίους ακόμα και η απλή καθημερινότητα αποκτά τις διαστάσεις της δυσοίωνης περιπέτειας και καταντάει εφιάλτης και βραχνάς»,²⁷⁹ ενώ με «ρεαλιστική αντικειμενικότητα» περιγράφει «τις ψυχικές ανυψώσεις και καταβυθίσεις [των ηρώων του], τις προσωπικές τους αγωνίες, ελπίδες και διαψεύσεις».²⁸⁰ Θεωρώ, λοιπόν, ότι τόσο η συνεργασία με τον Λεβάντα όσο και η ανάδειξή του στο πρώτο τεύχος σχετίζεται αφενός με επιδιώξεις του περιοδικού να προσελκύσει ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, το οποίο έλκεται από αυτή τη θεματική, και αφετέρου να προβληματίσει

²⁷⁶ [Σύνταξη], «Σημειώματα της επιμελητείας», *ό.π.*, σ. 39. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

²⁷⁷ Κώστας Γ. Παπαγεωργίου, «Χρήστος Λεβάντας. Παρουσίαση-Ανθολόγηση» στο *Η μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. Ε', Σοκόλης, Αθήνα 1992, σ. 160.

²⁷⁸ Λεβάντας, «Κι έτσι πέθανε η Ρηνούλα», *ό.π.*, σσ. 18-26

²⁷⁹ Παπαγεωργίου, *ό.π.*, σ. 161.

²⁸⁰ *Ο.π.*

θέτοντας κοινωνικά ερωτήματα.

Τα υπόλοιπα κείμενα μυθοπλασίας, τόσο του Λευτέρη Λαούρδα και του Φώντα Αντωνιάδη όσο και την Τζένιας Καββαδία, επιχειρούν μια ανανέωση της ρεαλιστικής αφήγησης των διηγημάτων της εποχής, στόχος που επιτυγχάνεται με διάφορους πειραματισμούς στον τρόπο γραφής. Εντάσσονται δηλαδή, στο ευρύτερο κλίμα των πειραματισμών που έχει αρχίσει να συντελείται την περίοδο αυτήν. Συγκεκριμένα, παρατηρείται μια προσπάθεια εσωτερικού μονολόγου, όπως φαίνεται στα διηγήματα «Που πας;»²⁸¹ της Καββαδία και «Ένα μικρό, μικρό παράπονο»²⁸² του Αντωνιάδη, ενώ εξίσου κυρίαρχο είναι το σπάσιμο της γραμμικής αφήγησης και ο αποσπασματικός λόγος στα διηγήματα «Το τέλος της παλιάς ιστορίας» και «Φεύγοντας το ηλιοβασίλεμα» του Λ. Λαούρδα,²⁸³ αλλά και στο «Σαν κινηματογράφος» της Καββαδία.²⁸⁴

Ειδικότερα, στο διήγημα «Σαν κινηματογράφος» της Καββαδία, διαπιστώνεται ότι η νεωτερική γραφή είναι έκδηλη, καθώς η αποσπασματικότητα και η ελεύθερη συνειρμικότητα κατακλύζουν το διήγημα. Το συγκεκριμένο διήγημα έχει ιδιαίτερη αξία, κυρίως εάν ενταχθεί όχι απλά στο πλαίσιο του περιοδικού, αλλά στο πλαίσιο του τεύχους στο οποίο δημοσιεύεται. Το «Σαν κινηματογράφος» δημοσιεύεται στο τεύχος του Ιουνίου του 1933. Στο συγκεκριμένο τεύχος δημοσιεύεται πρωτοσέλιδο το ποίημα του Παπατσώνη «Ασύγνωστος», αλλά και το ποίημα του Δρίβα «Το τόξο της ενατένισης». Συγκεκριμένα, η ακολουθία των δημοσιευμάτων είναι η εξής: «Ασύγνωστος» (σ. 257), «Το τόξο της ενατένισης» (σσ. 258-259), «Σαν κινηματογράφος» (σσ. 260-262), ενώ ακολουθούν το ποίημα του Καρατζά «Ανοιξιάτικο» (σ. 263) και η «Νυχτωδία» του Samain (σσ. 264-265). Τα τρία πρώτα δημοσιεύματα, τα οποία απέχουν από την παραδοσιακή μετρική και αφήγηση αντίστοιχα, καλύπτουν έξι συνεχόμενες σελίδες, δηλαδή τα δύο τρίτα της λογοτεχνικής παραγωγής του τεύχους.

Η συνεχόμενη, λοιπόν, τοποθέτηση των τριών δημοσιευμάτων, εικάζω ότι αποτελεί σκόπιμη ενέργεια της συντακτικής επιτροπής ούτως ώστε να γίνει αισθητός, από το αναγνωστικό κοινό, ένας διαφορετικός τρόπος γραφής, είτε αυτός εκδηλώνεται με τη χρήση του ελεύθερου στίχου είτε με την αποσπασματικότητα της

---

²⁸¹ Καββαδία, «Που πας;», *ό.π.*, σσ. 42-45.

²⁸² Φώντας Αντωνιάδης, «Ένα μικρό, μικρό παράπονο», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σσ. 119-123.

²⁸³ Λαούρδας, «Το τέλος της παλιάς ιστορίας», *ό.π.*, σσ. 229-232 και «Φεύγοντας το ηλιοβασίλεμα», *ό.π.*, σσ. 309-310 αντίστοιχα.

²⁸⁴ Καββαδία, «Σαν κινηματογράφος», *ό.π.*, σσ. 260-262.

πεζογραφικής αφήγησης. Το σίγουρο πάντως, είναι ότι με το τεύχος του Ιουνίου, αυτό το οποίο πραγματοποιείται είναι ένα άνοιγμα προς τη νεωτερικότητα, το οποίο επιτυγχάνεται ταυτόχρονα, μέσα στο ίδιο τεύχος, τόσο στο πεδίο της ποίησης όσο και στο πεδίο της πεζογραφίας.

Στα επόμενα δέκα τεύχη του δεύτερου χρόνου τα κείμενα μυθοπλαστικής πεζογραφίας τα οποία φιλοξενούνται στο περιοδικό είναι δεκαέξι, γραμμένα από έντεκα συνεργάτες. Παρατηρείται, λοιπόν, μια μικρή αύξηση τόσο στα διηγήματα όσο και στους συνεργάτες. Η ύλη κατανέμεται στα τεύχη ως εξής: σε έξι τεύχη δημοσιεύεται μόνο ένα διήγημα, σε ένα τεύχος παρουσιάζονται δύο διηγήματα, ενώ τρία διηγήματα δημοσιεύονται σε δύο τεύχη.²⁸⁵ Ο συνεργάτης, ο οποίος αναλαμβάνει κατά κύριο λόγο τη διηγηματογραφία είναι ο Σώτος Χονδρόπουλος, του οποίου δημοσιεύονται τέσσερα διηγήματα²⁸⁶ και καλύπτει το συνολικό ποσοστό του 40% του συνόλου των τευχών. Σε ποσοστό 20% με δύο διηγήματα εμφανίζονται οι Χρήστος Λαγοπάτης και Αλέξανδρος Μπάρας,²⁸⁷ ενώ οι υπόλοιποι οχτώ συνεργάτες εμφανίζονται με μια συνεργασία καλύπτοντας το 10% ο καθένας τους.²⁸⁸ Στο σύνολο των δημοσιευμένων διηγημάτων, οι τρεις προαναφερθέντες συνεργάτες καλύπτουν το μισό της συνολικής δημοσιευμένης ύλης.

Παρατηρείται, λοιπόν, ότι τον δεύτερο χρόνο εντάσσονται νέοι διηγηματογράφοι στο δυναμικό του περιοδικού, καθώς εννιά από τους έντεκα συνεργάτες είναι νέα μέλη, ενώ μόνο δύο συνεργάτες εξακολουθούν να δημοσιεύουν στις σελίδες του *Ρυθμού* τα διηγήματά τους, ο Χονδρόπουλος και ο Παπαγεωργίου. Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί ότι από του σύνολο των συνεργατών που κατάφερα να εντοπίσω την καταγωγή τους, ο Χονδρόπουλος είναι ο μοναδικός από τον Πειραιά, ενώ παρατηρείται ένα άνοιγμα συνεργασίας τόσο προς την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη με τους Παπαγεωργίου και Τατιάνα Σταύρου από τη μία και Λεωνίδα Ραζέλο και Αλκιβιάδη Γιαννόπουλο από την άλλη, όσο και προς την

---

²⁸⁵ Συγκεκριμένα, ένα διήγημα δημοσιεύεται στο πρώτο, δεύτερο, τρίτο, έκτο, ένατο και δέκατο τεύχος, δύο στο έβδομο τεύχος, ενώ τρία στα διπλά τεύχη: τέταρτο-πέμπτο και ενδέκατο-δωδέκατο.

²⁸⁶ Σώτος Χονδρόπουλος, «Η υψίφωνος κ. Τάνια Κ...», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 1, Σεπτ. 1933, σσ. 16-20· «Ο Πιόγκας», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 4-5, Δεκ. 1933- Ιαν. 1934, σσ. 116-119· «Παράξενοι στρόβιλοι», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 9, Μάης 1934, σσ. 269-274 και «Τρία ποτήρια – τρία πρόσωπα», *Ρυθμός*, χρ. Β', 11-12, Ιουλ.-Αυγ. 1934, σσ. 348-351.

²⁸⁷ Χρήστος Λαγοπάτης, «Ανεβαίνοντας», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 7, Μάρτ. 1934, σσ. 200-203· «Μηνύματα», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 10, Ιούν. 1934, σσ. 311-314 και Αλέξανδρος Μπάρας, «Λουλούδια στο υπερώο», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 2, Οκτ. 1933, σσ. 38-43· «Το δαχτυλίδι του νέου με το αδιάβροχο», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 11-12, Ιουλ.-Αύγ. 1934, σσ. 339-342.

²⁸⁸ Οι οχτώ συνεργάτες που παρουσιάζονται σε ένα μόνο τεύχος είναι οι (με αλφαβητική σειρά): Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος, Μάγια Δρόσου, Μέλης Νικολαΐδης, Κώστας Οικονόμου, Ναπολέον Παπαγεωργίου, Λεωνίδα Ραζέλος, Τατιάνα Σταύρου, Βελισάριος Φρέρης,

Κωνσταντινούπολη, τη Σύρο και τη Λάρνακα με τους Αλέξανδρο Μπάρα, Βελισσάριο Φρέρη και Μέλη Νικολαΐδη αντίστοιχα. Από το παραπάνω συμπεραίνεται ότι με τη νέα διεύθυνση του περιοδικού επιχειρείται μια συνεργασία με λογοτέχνες εκτός Πειραιά, από το οποίο διαπιστώνεται ότι το περιοδικό αρχίζει να γίνεται ευρύτερα γνωστό και προς ένα αναγνωστικό κοινό της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας.

Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός ότι εντοπίζεται μια έντονη διαφοροποίηση συγκριτικά με τον πρώτο χρόνο, όσον αφορά τους συνεργάτες του *Ρυθμού*. Συγκεκριμένα, ενώ το ποσοστό των νεαρών διηγηματογράφων του πρώτου χρόνου ήταν περισσότερο του 50%, στον δεύτερο χρόνο της κυκλοφορίας του εντύπου, έως 30 χρονών είναι μόνο τρεις συνεργάτες, δηλαδή ποσοστό 27,2%, ενώ έως 40 χρονών είναι τέσσερα άτομα καλύπτοντας το 36,3%.²⁸⁹

Όσον αφορά τα κείμενα της μυθοπλαστικής πεζογραφίας, τα οποία φιλοξενούνται στις σελίδες του *Ρυθμού* τον δεύτερο χρόνο, θα λέγαμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών των κειμένων εξακολουθεί να κινείται σε χώρους της παραδοσιακής αφήγησης, καθώς δεκατρία από τα δεκαέξι διηγήματα, δηλαδή ποσοστό 81%, ακολουθεί μια ρεαλιστική περιγραφή των γεγονότων. Τα υπόλοιπα διηγήματα διαφοροποιούνται από τη ρεαλιστική αφήγηση, καθώς οι συγγραφείς τους επιχειρούν διάφορους πειραματισμούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το «Άνθρωποι με πνευμοθώρακα» της Μάγιας Δρόσου,²⁹⁰ σε ορισμένα σημεία του οποίου, επιχειρείται μια προσπάθεια εσωτερικού μονολόγου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, πάντως, συγκεντρώνουν τα διηγήματα που δημοσιεύονται στο τεύχος του Ιουλίου-Αυγούστου του 1934, για δύο κυρίως λόγους. Από τη μία, διότι στο συγκεκριμένο τεύχος δημοσιεύεται το διήγημα του Γιαννόπουλου, με τίτλο «Το δόντι του Βούδα»,²⁹¹ και από την άλλη, γιατί δημοσιεύεται διήγημα του Μπάρα.

Ο Γιαννόπουλος έχει κάνει ήδη την εμφάνισή του στο περιοδικό *Μακεδονικές*

---

²⁸⁹ Ανακεφαλαιώνοντας, από τους έντεκα συνεργάτες της πεζογραφίας του δεύτερου χρόνου οι τρεις είναι έως τριάντα χρονών (27,2%), τέσσερις είναι έως σαράντα χρονών (36,3%), ένας είναι άνω των σαράντα (9,3%), ενώ, τέλος, για τρεις συνεργάτες (27,2%) δεν κατάφερα να εντοπίσω κάποια πληροφορία για τη χρονολογία γέννησης τους και πρόκειται για τους Δρόσου, Λαγοπάτη και Οικονόμου.

²⁹⁰ Μάγια Δρόσου, «Άνθρωποι με πνευμοθώρακα», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 6, Φεβ. 1934, σσ. 178-182.

²⁹¹ Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος, «Το δόντι του Βούδα», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 11-12, Ιουλ.-Αύγ. 1934, σσ. 328-333. Για το διήγημα, το οποίο είναι σε ορισμένα σημεία παραλλαγμένο, βλ. τώρα Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος, *Κεφάλια στη σειρά. Έντεκα διηγήματα*, Γαλαξίας, Αθήνα 1971, σσ. 116-121. Για τον Γιαννόπουλο βλ. και Αγλαΐα Κεχαγιά-Λυπουρλή, *Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος. Βιβλιογραφική και βιογραφική μελέτη*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ., Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη 2003.

Ημέρες, τον Σεπτέμβρη του 1932 με το διήγημα «Κεφάλια στη σειρά»,²⁹² αλλά και μια σειρά άλλων διηγημάτων, όπως, ενδεικτικά αναφέρω, «Στίχοι του XXX»,²⁹³ «Ταξίδι στα Κήθυρα»²⁹⁴ κ.ά. Στο διήγημα «Το δόντι του Βούδα», όπως και στα υπόλοιπα διηγήματα που συγκεντρώθηκαν στη συλλογή *Κεφάλια στη σειρά* (1934), φανερώνεται το στίγμα της γραφής του:

αντιρρεαλιστική γραφή με νεωτεριστικά εκφραστικά μέσα, που έρχονταν σε ρήξη με τη ρεαλιστική παράδοση της ελληνικής πεζογραφίας. Τα νεωτεριστικά στοιχεία των διηγημάτων αυτών επικεντρώνονται στην κατάργηση της ρεαλιστικής γραφής, στη διαρκή ανατροπή μιας υποτυπώδης πλοκής, στην αυτοαναφορικότητα του αφηγηματικού λόγου.²⁹⁵

Χαρακτηριστικό της τεχνικής του Γιαννόπουλου, το οποίο είναι γνωστό ήδη από τα δημοσιευμένα διηγήματα στις *Μακεδονικές Ημέρες*, είναι οι παρενθέσεις, «που παρεμβάλλονται και διασπούν το λόγο, δημιουργούν στον αναγνώστη την αίσθηση σκηνικής παρουσίας του εννοούμενου συγγραφέα»,²⁹⁶ ενώ ταυτόχρονα «θρυμματίζουν την αφηγηματική ροή».²⁹⁷

Η συνεργασία του Γιαννόπουλου με τον *Ρυθμό* παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται τόσο στην επιλογή της συντακτικής ομάδας να φιλοξενήσει διήγημά του όσο και στο ότι ο ίδιος επιλέγει να συνεργαστεί με το συγκεκριμένο περιοδικό του Πειραιά. Από τη μία, δηλαδή, έχουμε ένα περιοδικό το οποίο είναι πρόθυμο να δημοσιεύσει στις σελίδες του διηγήματα νεωτερικής γραφής, και από την άλλη, έναν διηγηματογράφο, ο οποίος, παρόλο που δημοσίευε διηγήματά του στις *Μακεδονικές Ημέρες*, επιδιώκει συνεργασία και με τον *Ρυθμό*. Στο τελευταίο θα πρέπει να δοθεί η απαιτούμενη προσοχή για τον λόγο ότι ο *Ρυθμός* αναγνωρίζεται από τον κύκλο των λογοτεχνών, και στη συγκεκριμένη περίπτωση από τον Γιαννόπουλο, ως ένα περιοδικό, το οποίο είναι ανοιχτό και

²⁹² ΑΛΚΓΙΑΝ., «Κεφάλια στη σειρά», *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 7, Σεπτ. 1932, σσ. 233-241. Διατηρώ στην παραπομπή τον τρόπο με τον οποίο υπογράφεται το διήγημα στις *Μακεδονικές Ημέρες*.

²⁹³ Αλκ. Γιαννόπουλος, «Στίχοι του XXX», *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 9, Νοέ. 1932, σσ. 297-306.

²⁹⁴ Αλκ. Γιαννόπουλος, «Ταξίδι στα Κήθυρα», *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Β', τχ. 1, Ιαν. 1934, σσ. 1-11.

²⁹⁵ Αγλαΐα Κεχαγιά-Λυπουρλή, «Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος. Παρουσίαση-Ανθολόγηση», στο *Η μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. Γ', Σοκόλης, Αθήνα 1992, σσ. 99-100.

²⁹⁶ Ο.π., σ. 101. Για τις τεχνικές που χρησιμοποιεί ο Γιαννόπουλος στην γραφή του βλ. και Δημήτρης Νικολαρεΐζης, «Το μυθιστόρημα των νέων και η παράδοση του εσωτερισμού», *Νεοελληνικά Γράμματα*, 30 Απριλίου, 7 και 14 Μαΐου 1938, βλ. τώρα Δημήτρης Νικολαρεΐζης, *Δοκίμια κριτικής*, Πλέθρον, Αθήνα 2018, σ. 193

²⁹⁷ Σιόλα, *ό.π.*, σ. 309.

πρόθυμο να φιλοξενήσει έργα που διαφοροποιούνται από την παράδοση.

Όσον αφορά, το διήγημα «Το δαχτυλίδι του νέου με το αδιάβροχο»²⁹⁸ του Μπάρα, το ενδιαφέρον έγκειται στο γεγονός ότι διαφοροποιείται από το προηγούμενο διήγημά του που δημοσιεύεται στον *Ρυθμό*. Συγκεκριμένα, το «Λουλούδι στο υπερώο»,²⁹⁹ ακολουθεί την παραδοσιακή αφήγηση, χωρίς κάποια ένδειξη πειραματισμού. Αντίθετα, στο διήγημα που δημοσιεύεται στο τεύχος του Ιουλίου-Αυγούστου του 1934, είναι εμφανής μια προσπάθεια πειραματισμού, καθώς επιχειρείται ένας νεωτερικός τρόπος γραφής. Ο νεωτερικός τρόπος γραφής σχετίζεται με τη χρήση παρενθέσεων, κάτι που έχει ως επακόλουθο να διακόπτεται η αφηγηματική ροή. Εικάζω ότι για τη χρήση του συγκεκριμένου τεχνάσματος, είναι πιθανόν ο Μπάρας να έχει δεχθεί επιρροή από τον τρόπο γραφής του Γιαννόπουλου, καθώς ήταν αυτός ο οποίος έκανε συχνή χρήση των παρενθέσεων στα διηγήματά του.

Εάν επιχειρήσουμε, τώρα, την ένταξη των συνεργατών του *Ρυθμού* σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, ούτως ώστε να αναδειχθεί η σημασία τους για την εποχή που μελετάμε, σημαντικός θα σταθεί ο τόμος που εκδίδεται το 1936 από το περιοδικό *Κύκλος* και είναι αφιερωμένος στους «Νέους πεζογράφους».³⁰⁰ Στο αφιέρωμα παρουσιάζονται είκοσι λογοτέχνες, όπου σε προαναγγελίες του περιοδικού για την κυκλοφορία του συγκεκριμένου τόμου, γίνεται λόγος στο ότι θα παρουσιάσουν «τον καλύτερο καθρέφτη της μεταπολεμικής πεζογραφίας μας»,³⁰¹ ενώ όταν κυκλοφορεί εν τέλει το 1936, η συντακτική ομάδα του *Κύκλου* αναφέρει: «Οι *Νέοι πεζογράφοι* συγκεντρώνουν τους καλύτερους μεταπολεμικούς λογοτέχνες».³⁰² Οι είκοσι λογοτέχνες που παρουσιάζονται στο αφιέρωμα του *Κύκλου* είναι: Ηλίας Βενέζης, Ελένη Δασκαλάκη, Βασίλης Δασκαλάκης, Στρατής Δούκας, Γιώργος Θεοτοκάς, Μ. Καραγάτσης, Θράσος Καστανάκης, Φώτης Κόντογλου, Χρήστος Λεβάντας, Λίλικα Νάκου, Στρατής Μυριβήλης, Μέλης Νικολαΐδης, Ναπολέων Παπαγεωργίου, Ιουλία Περσάκη, Θανάσης Πετσάλης, Τατιάνα Σταύρου, Άγγελος Τερζάκης, Παύλος Φλώρος, Πέτρος Χάρης, Σώτος Χονδρόπουλος. Από τα ονόματα που μόλις αναφέρθηκαν πέντε, δηλαδή ποσοστό 25%, εντοπίζονται και στις σελίδες του

²⁹⁸ Μπάρας, «Το δαχτυλίδι του νέου με το αδιάβροχο», *ό.π.*, σσ. 339-342.

²⁹⁹ Μπάρας, «Λουλούδι στο υπερώο», *ό.π.*, σσ. 38-43

³⁰⁰ Σίγουρα μια έρευνα στα μεσοπολεμικά περιοδικά, θα μπορούσε να σταθεί πλούσια πηγή πληροφοριών για να αναδειχθεί καλύτερα η σημασία του κάθε λογοτέχνη στην εποχή του Μεσοπολέμου. Βέβαια, η έρευνα αυτή είναι αδύνατο να καλυφθεί από την παρούσα μελέτη, εξαιτίας της δυσκολίας εύρεσης όλων των τευχών του κάθε περιοδικού και για τον λόγο αυτόν στηρίζομαι στον τόμο του *Κύκλου*,

³⁰¹ *Κύκλος*, χρ. Γ', τχ. 1, Γεν. 1935, σ. 32 και *Κύκλος*, χρ. Γ', τχ. 2, 1935, σ. 63.

³⁰² Η σημείωση αυτή δημοσιεύεται στο τέλος του τόμου, σ. 159.

Ρυθμού. Διαπιστώνεται, δηλαδή, ότι ο *Ρυθμός* συγκεντρώνει στις σελίδες του διηγηματογράφους, οι οποίοι έχουν μια ευρεία θέση μέσα στη λογοτεχνία του Μεσοπολέμου.

Από όλα τα παραπάνω, λοιπόν, μπορούμε να καταλήξουμε σε ορισμένα συμπεράσματα. Συγκεκριμένα, από τον Σεπτέμβριο του 1932 έως τον Αύγουστο του 1934, ο *Ρυθμός* κυκλοφορεί δεκαεννιά τεύχη στα οποία τα δημοσιευμένα κείμενα μυθοπλαστικής πεζογραφίας είναι συνολικά τριάντα ένα από δεκαοχτώ συνεργάτες. Από τα τριάντα ένα αυτά διηγήματα, τα εννιά κινούνται σε χώρους πειραματισμού, σε ποσοστό 30%, επιχειρώντας να χρησιμοποιήσουν έναν νεωτερικό τρόπο γραφής και με τον τρόπο αυτόν να διαφοροποιηθούν από τη ρεαλιστική αφήγηση. Οι διηγηματογράφοι οι οποίοι αποσπώνται από την παραδοσιακή αφήγηση είναι οι Λ. Λαούρδας, Αντωνιάδης, Καββαδία, Δρόσου, Γιαννόπουλος και Μπάρας, δηλαδή το ένα τρίτο των συνεργατών, επιλέγουν έναν νεωτερικό τρόπο γραφής.

Σκόπιμη θα ήταν και μια επισκόπηση των διηγημάτων στα περιοδικά *Κύκλος* και *Μακεδονικές Ημέρες*. Από τη μία, στον *Κύκλο*, όπως επισημαίνει η Μικέ, «τα περισσότερα κείμενα, αυτά που οριοθετούν και το πεζογραφικό στίγμα του *Κύκλου* κινούνται σε χώρους της παραδοσιακής αφήγησης».³⁰³ Στα δύο πρώτα χρόνια της κυκλοφορίας του,³⁰⁴ ο *Κύκλος* δημοσιεύει συνολικά δεκατέσσερα διηγήματα από δέκα συνεργάτες, δηλαδή τα μισά απ' αυτά που δημοσιεύονται στον *Ρυθμό*.

Από την άλλη, το περιοδικό *Μακεδονικές Ημέρες* έχει συνδεθεί με την νεωτερικότητα στην πεζογραφία. Το ερώτημα είναι ποια είναι η συχνότητα της νεωτερικής γραφής στα δύο πρώτα χρόνια της κυκλοφορίας του,³⁰⁵ δηλαδή τα χρόνια που συμπίπτουν με την έκδοση του *Ρυθμού*; Στις *Μακεδονικές Ημέρες* δημοσιεύονται συνολικά είκοσι πέντε κείμενα μυθοπλαστικής πεζογραφίας από δεκατρείς συνεργάτες, από τα οποία τα έντεκα ανήκουν στη νεωτερική γραφή, ποσοστό το οποίο καλύπτει το 44% της δημοσιευμένης ύλης, ενώ οι διηγηματογράφοι που

---

³⁰³ Μικέ, *ό.π.*, σ. 90.

³⁰⁴ Θα πρέπει να αναφερθεί ότι ο πρώτος χρόνος του *Κύκλου* καλύπτει τα χρόνια 1931-1932, ενώ ο δεύτερος τα χρόνια 1933-1934, βλ. αναλυτικά Μικέ, *ό.π.* σ. 13. Συμπεριλαμβάνω, λοιπόν, όλα τα τεύχη των δύο πρώτων χρόνων κυκλοφορίας του, ακόμα και αυτά που δεν συμπίπτουν χρονικά με την έκδοση του *Ρυθμού*, ούτως ώστε να υπάρχει αναλογία στον αριθμό των τευχών μεταξύ των δύο περιοδικών.

³⁰⁵ Δεδομένου ότι η κυκλοφορία των *Μακεδονικών Ημερών* καλύπτει το διάστημα από τον Μάρτιο του 1932 έως τον Φεβρουάριο του 1933 και τον Ιανουάριο του 1934 έως τον Δεκέμβριο του 1934, για τον πρώτο και τον δεύτερο χρόνο αντίστοιχα, ενώ, η κυκλοφορία του *Ρυθμού* καλύπτει τη χρονική περίοδο από τον Σεπτέμβριο του 1932 έως τον Αύγουστο του 1934, συμπεριλαμβάνω ολόκληρο τον πρώτο και τον δεύτερο χρόνο των *Μακεδονικών Ημερών*, ακόμα και τους μήνες που δημοσίευε τεύχη, πριν και μετά την κυκλοφορία του *Ρυθμού*, ούτως ώστε να υπάρχει αναλογία στον αριθμό των τευχών μεταξύ των δύο περιοδικών.

χρησιμοποιούν έναν νεωτερικό τρόπο έκφρασης είναι οι: Στέλιος Ξεφλούδας, Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος, Μιχάλης Χανούσης και Γιώργος Δέλιος, δηλαδή το 30% του συνόλου των συνεργατών της μυθοπλαστικής πεζογραφίας. Σύμφωνα με την εκτίμηση της Σιόλα, για το εάν εν τέλει το περιοδικό υπηρετεί αποτελεσματικά αυτή τη στροφή προς τη νεοτερικότητα, «τα κείμενα μυθοπλασίας που υποστήριζαν τη νεοτερική γραφή και γράφονταν από τα ίδια πρόσωπα, δεν κατορθώνουν να του δώσουν μια εξ ολοκλήρου νεοτερική φυσιογνωμία, καθώς πλαισιώνονται από κείμενα που ακολουθούν το πνεύμα της παράδοσης».³⁰⁶

Εάν, λοιπόν, επιχειρήσουμε μια συγκριτική μελέτη μεταξύ του *Ρυθμού* και των *Μακεδονικών Ημερών* διαπιστώνεται ότι οι συνεργάτες, οι οποίοι πειραματίζονται στον τομέα της μυθοπλασίας την περίοδο αυτή, επιχειρώντας έναν νεωτερικό τρόπο γραφής, στον *Ρυθμό* είναι έξι, ενώ στις *Μακεδονικές Ημέρες* είναι τέσσερις. Το συνολικό ποσοστό των διηγημάτων που αποσπώνται από τους παραδοσιακούς τρόπους αφήγησης είναι για τον *Ρυθμό* το 30%, ενώ στις *Μακεδονικές Ημέρες* αγγίζει το 44% της δημοσιευμένης ύλης. Βέβαια, στο σημείο αυτό θα πρέπει να έχουμε υπ' όψιν μας ότι οι τρεις από τους τέσσερις συνεργάτες που δεν ακολουθούν την παράδοση ανήκουν στον κύκλο των *Μακεδονικών Ημερών* και άρα είναι λογικό να καλύπτουν μεγάλο μέρος της δημοσιευμένης ύλης.

Από τα παραπάνω καταλήγω στο συμπέρασμα ότι οι συντελεστές του *Ρυθμού* είναι πρόθυμοι να δημοσιεύσουν τόσο διηγήματα που εντάσσονται στους παραδοσιακούς αφηγηματικούς τρόπους όσο και διηγήματα που διαφοροποιούνται από την παράδοση και επιχειρούν πειραματισμούς εσωτερικού μονολόγου, συνειρμικής και αποσπασματικής γραφής. Τα κείμενα, λοιπόν, που διαφοροποιούνται από τη ρεαλιστική αναπαράσταση πλαισιώνονται, όπως και στις *Μακεδονικές Ημέρες*, από αυτά της παράδοσης. Βέβαια, θα πρέπει να αναλογιστούμε ότι το 30% των κειμένων που δημοσιεύονται στον *Ρυθμό*, δεν θα πρέπει να θεωρηθεί καθόλου ευκαταφρόνητο ποσοστό και αυτό γιατί βρισκόμαστε στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '30, μόλις έχει ξεκινήσει να γίνεται ένας συστηματικός λόγος για το μοντέρνο.

---

³⁰⁶ Ο.π., σ. 351.

3.2. Μεταφρασμένη πεζογραφία

Επισημάνθηκε ήδη στο προηγούμενο κεφάλαιο, ότι μέσα από τις μεταφραστικές επιλογές του περιοδικού τύπου δημιουργείται ένας διάυλος επικοινωνίας ανάμεσα στην εγχώρια και στις ξένες γραμματείες. Όπως, λοιπόν, στην ποίηση έτσι και στην πεζογραφία, παρατηρούνται μεταφράσεις κειμένων από τους συνεργάτες του *Ρυθμού*, τα οποία δημοσιεύονται στις σελίδες του. Παρόλο που οι μεταφραστικές προτιμήσεις των ποιητικών κειμένων έχουν άμεση σχέση με τη γαλλική λογοτεχνία, δεν παρατηρείται η ίδια προτίμηση και στον τομέα της πεζογραφίας, καθώς οι μεταφράσεις της ρωσικής λογοτεχνίας είναι αυτές που υπερτερούν.

Προτού, όμως, περάσουμε στην παρουσίαση των μεταφράσεων που εμφανίζονται στον *Ρυθμό*, σκόπιμη θα ήταν μια επισκόπηση στις μεταφράσεις πεζογραφικών κειμένων στο περιοδικό *Μακεδονικές Ημέρες*.³⁰⁷ Συγκεκριμένα, η Σιόλα τονίζει ότι οι *Μακεδονικές Ημέρες* «φιλοξένησαν τις πρώτες ελληνικές μεταφράσεις του Franz Kafka αλλά και κείμενα άλλων νεωτερικών λογοτεχνών, όπως ο Rainer Maria Rilke ή ο Arthur Schnitzler. Επίσης, δεν λείπουν και νεοτερικά κείμενα του Marcel Proust».³⁰⁸ Το ζητούμενο, όμως, είναι να μελετηθούν οι μεταφραστικές επιλογές των *Μακεδονικών Ημερών* τα χρόνια που συμπίπτουν με την κυκλοφορία του *Ρυθμού*.

Συγκεκριμένα, στον πρώτο χρόνο δημοσιεύονται συνολικά τέσσερις μεταφράσεις πεζογραφικών κειμένων. Μεταφράζονται διηγήματα από την αγγλόφωνη λογοτεχνία της Katherine Mansfield που θα ολοκληρωθεί σε τέσσερις συνέχειες,³⁰⁹ από την ιταλική λογοτεχνία του Giovanni Papini,³¹⁰ ενώ από τις βαλκανικές χώρες διηγήματα των Ερνέστου Κολίκη σε δύο συνέχειες,³¹¹ και Elin

---

³⁰⁷ Αναφέρομαι αποκλειστικά στις *Μακεδονικές Ημέρες* και αυτό γιατί είναι το περιοδικό που συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον στις μεταφράσεις πεζογραφικών κειμένων, καθώς «έχουν μια σταθερή παρουσία στις σελίδες των *Μακεδονικών Ημερών*», βλ. Σιόλα, *ό.π.*, σ. 336· ενώ, στον *Κύκλο* το ποσοστό των συνολικών μεταφράσεων της πεζογραφίας είναι μόλις 5%, βλ. Μικέ, *ό.π.*, σ. 37.

³⁰⁸ Σιόλα, *ό.π.*, σ. 352.

³⁰⁹ Katherine Mansfield, «Ευδαιμονία», μτφ. Γ. Δέλιος, *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 1, Μάρτ. 1932, σσ. 33-37· *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 2, Απρ. 1932, σσ. 75-77· *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 3, Μάιος 1932, σσ. 115-118· *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 4, Ιούν. 1932, σσ. 153-157.

³¹⁰ Giovanni Papini, «Δύο φιγούρες σε μια δεξαμενή», μτφ. Π. Σπανδωνίδης, *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 5-6, Ιούλ.-Αύγ. 1932, σσ. 191-198.

³¹¹ Ερνέστος Κολίκη, «Ντιλότσα», μτφ. Ευάγ. Τζιάτζιος, *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 2, Απρ. 1932, σσ. 50-59· *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 3, Μάιος 1932, σσ. 103-109. Διατηρώ την ελληνική γραφή του ονόματος του συγγραφέα, όπως απαντά στο περιοδικό.

Pelin.³¹² Ενώ, τον δεύτερο χρόνο συναντάμε τις μεταφράσεις των Arthur Schnitzler που δημοσιεύεται σε τέσσερις συνέχειες,³¹³ και Massimo Bontempelli,³¹⁴ από την γερμανική και ιταλική λογοτεχνία αντίστοιχα. Εύκολα διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι από το 1932 έως το 1934 οι μόνες μεταφράσεις οι οποίες σχετίζονται με νεότερικά κείμενα είναι αυτές των Schnitzler και Mansfield, ενώ μεταφράσεις των Proust, Kafka, Woolf και Mann δημοσιεύονται μετά το 1935.³¹⁵

Όσον αφορά τα μεταφρασμένα πεζογραφικά κείμενα του *Ρυθμού* συναντάμε τέσσερα διηγήματα εκ των οποίων το ένα δημοσιεύεται τον πρώτο χρόνο, ενώ τα υπόλοιπα τρία παρουσιάζονται το χρονικό διάστημα από τον Σεπτέμβριο του 1933 έως τον Αύγουστο του 1934. Συγκεκριμένα, τις μεταφραστικές τους επιλογές δημοσιεύουν στις σελίδες του *Ρυθμού* η Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη και ο Αβραάμ Ν. Παπάζογλου. Σχετικά με την πρώτη μεταφράστρια, η οποία είναι αυτή που αναλαμβάνει κατά κύριο λόγο τη μεταφρασμένη πεζογραφία στο περιοδικό, οι επιλογές της στηρίζονται αποκλειστικά στη ρωσική λογοτεχνία, ενώ ο Παπάζογλου επιλέγει να μεταφράσει διήγημα της τουρκικής λογοτεχνίας.

Τον πρώτο χρόνο της κυκλοφορίας του περιοδικού, και συγκεκριμένα στο τριπλό τεύχος του Αυγούστου του 1933, η Μαυροειδή-Παπαδάκη επιλέγει να μεταφράσει κείμενο του ρώσου λογοτέχνη Leon Maxim με τίτλο «Βατράχα».³¹⁶ Το δεύτερο χρόνο, στο τεύχος του Δεκεμβρίου 1933-Ιανουαρίου 1934 δημοσιεύεται το διήγημα «Βέρα» του Ivan Alekseevich Bunin (1870-1953).³¹⁷ Το διήγημα

---

³¹² Elin Pelin, «Ανοιξιάτικο πλάνεμα», μτφ. Ευάγ. Τζιάτζιος, *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α΄, τχ. 7, Σεπτ. 1932, σσ. 227-292.

³¹³ Arthur Schnitzler, «Η γυναίκα του σοφού», μτφ. Δημ. Στ. Δήμου, *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Β΄, τχ. 3, Μάρτ. 1934, σσ. 87-94· *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Β΄, τχ. 4, Απρ. 1934, σσ. 129-132· *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Β΄, τχ. 5, Μάιος 1934, σσ. 155-157· *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Β΄, τχ. 6-7, Ιούν.-Αύγ. 1934, σσ. 190-193.

³¹⁴ Massimo Bontempelli, «Ο Φλορεστάνο και τα κλειδιά: Όγδοο μυθιστόρημα της “Εντονης ζωής”», μτφ. Αλκ. Γιαννόπουλος, *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Β΄, τχ. 11-12, Νοέ.-Δεκ. 1934, σσ. 258-268.

³¹⁵ Συγκεκριμένα, μετάφραση από τον Proust δημοσιεύεται το 1935, μεταφράσεις των Kafka και Woolf παρουσιάζονται στο περιοδικό το 1936, ενώ, δύο χρόνια αργότερα θα δημοσιευτεί και μετάφραση από τον Mann.

³¹⁶ Λέων Μαξίμ, «Βατράχα», μτφ. Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 10-12, Αύγ. 1933, σσ. 301-308. Διατηρώ την ελληνική γραφή του ονόματος του ρώσου συγγραφέα, όπως απαντά στο περιοδικό. Όσον αφορά τον συγκεκριμένο συγγραφέα δεν κατάφερα να εντοπίσω κάποια πληροφορία, καθώς τα εγχειρίδια που μελέτησα δεν τον αναφέρουν: Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, *Η ρωσική λογοτεχνία (Από τον 11^ο αιώνα μέχρι την επανάσταση του 1917)*, τ. Γ΄, Κέδρος, Αθήνα 1978 και D.S. Mirsky, *Ιστορία της ρωσικής λογοτεχνίας, μετάφραση από τα αγγλικά Ιουλιέττα Ράλλη-Καίτη Χατζηδήμου*, Ερμής, Αθήνα 1977.

³¹⁷ Ιβάν Μπούνιν, «Βέρα», μτφ. Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, *Ρυθμός*, χρ. Β΄, τχ. 4-5, Δεκ. 1933-Ιαν. 1934, σσ. 145-151. Διατηρώ την ελληνική γραφή του ονόματος του ρώσου συγγραφέα, όπως απαντά στο περιοδικό. Για τον Bunin βλ. Mirsky, *ό.π.*, σσ. 331-335 και Αλεξανδρόπουλος, *ό.π.*, σσ. 256-264.

συνοδεύεται από το άρθρο του Λέαντρου Αρβανιτάκη με τίτλο «Ιβάν Αλεξέγιεβιτς Μπούνιν»,³¹⁸ στο οποίο παρουσιάζεται σύντομο βιογραφικό σημείωμα για τον ρώσο συγγραφέα. Στο σημείωμα αυτό γίνεται αφενός αναφορά στο ότι ο Bunin και ο Gorky «είναι οι δύο μεγαλύτεροι σύγχρονοι συγγραφείς της Ρωσίας»,³¹⁹ και αφετέρου επισημαίνεται ότι θα ήταν δικαιότερο ο Gorky να έπαιρνε «μισακά με τον συμπατριώτη του το πολύκροτο αυτό βραβείο».³²⁰

Στο αμέσως επόμενο τεύχος, εκείνο του Φεβρουαρίου του 1934 παρουσιάζεται μεταφρασμένο πεζογραφικό κείμενο από την τούρκικη λογοτεχνία. Πρόκειται για το ανέκδοτο –όπως σημειώνει ο μεταφραστής– διήγημα «Μπάγια» του Peyami Safa (1899-1961),³²¹ σε μετάφραση του Παπάζογλου. Ο μεταφραστής συμπεριλαμβάνει σύντομο «Σημείωμα», στο οποίο επιχειρεί να καταστήσει γνωστό τον Τούρκο λογοτέχνη στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Το τελευταίο μεταφρασμένο διήγημα είναι του ρώσου λογοτέχνη Panteleimon Romanov με τίτλο «Χωρίς λουλούδια» σε μετάφραση της Μαυροειδή-Παπαδάκη,³²² το οποίο δημοσιεύεται πρωτοσέλιδο στο τεύχος του Ιουνίου του 1934.

Εύκολα συμπεραίνεται από τα παραπάνω ότι η ρωσική λογοτεχνία κατέχει κυρίαρχη θέση στην μεταφρασμένη πεζογραφία. Όσον αφορά τις επιλογές της ρωσικής λογοτεχνίας, δεδομένου ότι και τα τρία μεταφρασμένα διηγήματα προέρχονται από την ίδια μεταφράστρια, διαπιστώνεται μια κοινή συνιστώσα στην θεματική των επιλεγμένων διηγημάτων, τα οποία έχουν ως δεσπόζουσα τη μοναξιά και την ερωτική προσμονή,³²³ θεματική δηλαδή που απασχολεί την μεταφράστρια

---

³¹⁸ Λέαντρος Αρβανιτάκης, «Ιβάν Αλεξέγιεβιτς Μπούνιν», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 4-5, Δεκ. 1933-Ιαν. 1934, σσ. 152-154

³¹⁹ Ο.π., σ. 151.

³²⁰ Ο.π. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί μια ανακρίβεια στον τρόπο που παρουσιάζεται η δήλωση του Αρβανιτάκη στα *Περιοδικά λόγου και τέχνης*: «Ο Λ. Αρβανιτάκης [...] επισημαίνει, ωστόσο, ότι θα έπρεπε να βραβευθεί ο Μαζίμ Γκόρκυ», βλ. *Περιοδικά λόγου και τέχνης*, τ. Β', ό.π., σ. 379. Όπως παρουσιάζεται στην προαναφερθείσα διατύπωση γίνεται αναφορά στο ότι δεν θα έπρεπε να βραβευθεί ο Bunin αλλά ο Gorky, ενώ στην ουσία ο Αρβανιτάκης κάνει λόγο στο γεγονός ότι θα έπρεπε να βραβευθούν και οι δύο ρώσοι λογοτέχνες.

³²¹ Πεγιαμή Σαφά, «Μπάγια», μτφ. Αβρ. Ν. Παπάζογλου, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 6, Φεβ. 1934, σσ. 169-173. Διατηρώ την ελληνική γραφή του ονόματος του τούρκου συγγραφέα, όπως απαντά στο περιοδικό. Για τον Safa βλ. Ιωάννης Μ. Μπακιρτζής, *Εισαγωγή στην ιστορία της Οθωμανικής & Τουρκικής γλώσσας και λογοτεχνίας*, Σπανίδη, Ξάνθη 2004, σσ. 171-172 και Ιωάννης Α. Αλατζάς, *Επιτομή της τουρκικής γραμματείας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2002, σ.124.

³²² Παντελεήμων Ρομανόφ, «Χωρίς λουλούδια», μτφ. Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 10, Ιούν. 1934, σσ. 293-302. Διατηρώ την ελληνική γραφή του ονόματος του ρώσου συγγραφέα, όπως απαντά στο περιοδικό

³²³ Χρησιμοποιώ εδώ τον όρο *δεσπόζουσα*, όπως χρησιμοποιείται από τον Roman Jakobson: «η δεσπόζουσα είναι αυτό που διασφαλίζει την ακεραιότητα της δομής», βλ. Jakobson Roman, «Η δεσπόζουσα» στο Newton K. M., *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα. Ανθολόγιο κειμένων*, μτφ.

στα ποιήματά της. Η επιλογή του Bunin εικάζω, ότι σχετίζεται κυρίως, με επιλογή της συντακτικής επιτροπής, λόγω της βράβευσης του το 1933 με το βραβείο Νόμπελ. Με τη συγκεκριμένη μεταφραστική επιλογή το περιοδικό επιτυγχάνει να είναι επίκαιρο με τα γεγονότα της εποχής και συγκεκριμένα της ευρωπαϊκής διάνοησης, ενώ η επιλογή του διηγήματος σε συνδυασμό με το άρθρο που ακολουθεί έχει σαν αποτέλεσμα να κάνει γνωστό στο αναγνωστικό κοινό τον βραβευμένο ρώσο συγγραφέα.

Τέλος, η παρουσίαση της τουρκικής λογοτεχνίας στις σελίδες του *Ρυθμού* σχετίζεται από τη μία, με την κυκλοφορία του περιοδικού και στην Τουρκία, το οποίο διαπιστώνεται από το γεγονός ότι από τον Σεπτέμβριο του 1933 έως τον Αύγουστο του 1934 αναγράφεται συνδρομή για την Τουρκία μια λίρα.³²⁴ Από την άλλη, η προβολή μεταφρασμένου διηγήματος από την τουρκική λογοτεχνία έγκειται στο γενικότερο ενδιαφέρον της εποχής για τη συγκεκριμένη λογοτεχνία, καθώς απαντούν και σε άλλα περιοδικά μεταφραστικές συνεργασίες του Παπάζογλου, όπως τη *Νέα Εστία*, *Το Ξεκίνημα* και τις *Μακεδονικές Ημέρες*.³²⁵

Αθανάσιος Κατσικερός – Κώστας Σπαθαράκης, πρλ. Αλέξης Καλοκαιρινός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2014, σ. 10.

³²⁴ Βέβαια, ήδη από το πρώτο τεύχος του δεύτερου χρόνου υπάρχει, κάτω από τον τίτλο «ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΗ», η εξής δήλωση του περιοδικού: «Για κάθε υπόθεση στην Τουρκία που αφορά το περιοδικό (εγγραφή συνδρομητών, συνεργασία κι ό,τι άλλο), παρακαλούμε τους ενδιαφερομένους ν' αποτείνονται προς τον κ. Αβρ. Ν. Παπάζογλου», το οποίο επιβεβαιώνει την επιθυμία των συντελεστών του περιοδικού να απευθυνθούν και προς το αναγνωστικό κοινό της Τουρκίας, βλ. *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 1, Σεπτ. 1933, σ. 36.

³²⁵ Όσον αφορά *Το Ξεκίνημα*, από το πρώτο τεύχος του Ιανουαρίου του 1933 επισημαίνει προς το αναγνώστης του ότι «θα παρακολουθείται η τούρκικη λογοτεχνία από τον φίλο Πολίτη λογοτέχνη και ανταποκριτή μας Αβρ. Ν. Παπάζογλου», βλ. *Το Ξεκίνημα*, χρ. Α', τχ. 1, Ιαν. 1933, σ. 24. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα είχε μια συστηματική μελέτη των μεταφραστικών επιλογών της τούρκικης λογοτεχνίας μεταξύ των δύο περιοδικών (*Ρυθμός* – *Το Ξεκίνημα*), ούτως ώστε να εξαχθούν συμπεράσματα για τον τρόπο με τον οποίο προβάλλεται η τούρκικη λογοτεχνία στο κάθε περιοδικό. Εστιάζω αποκλειστικά στα δύο έντυπα, για το γεγονός ότι υπάρχουν αρκετά κοινά σημεία μεταξύ τους, όπως έχει δείξει η παρούσα εργασία, ενδεικτικά αναφέρω τόσο την τοποθέτηση της προγραμματικής διακήρυξης στο τέλος του πρώτου τεύχους όσο και το ερώτημα για την ποίηση που τίθεται στα πλαίσια της έρευνας που διεξάγεται από το κάθε περιοδικό. Ας μην ξεχνάμε και την έμμεση επίθεση που άσκησε μέσα από τις σελίδες του *Ρυθμού* ο Βασίλης Λαούρδας όσον αφορά την έρευνα και τα ερωτήματα που θέτει το συγκεκριμένο περιοδικό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΤΟΝ *ΡΥΘΜΟ*

Στις σελίδες του *Ρυθμού*, πέραν των πρωτότυπων ποιητικών και πεζογραφικών κειμένων, εξέχουσα θέση έχει και ο θεωρητικός λόγος. Με τον όρο αυτόν εννοώ τα δοκίμια, τις μελέτες και τα άρθρα.³²⁶ Συνολικά, ο θεωρητικός λόγος συναρθρώνεται από τριάντα τρία κείμενα. Συγκεκριμένα, από το Σεπτέμβριο του 1932 έως τον Αύγουστο του 1933, δημοσιεύονται δέκα δοκίμια-μελέτες και τέσσερα άρθρα. Τα άρθρα, υπογράφονται από τους (με αλφαβητική σειρά): Γιάννη Βασιλείου, Χρήστο Λεβάντα, Φραγκίσκο Λεβέντη και Τέλλο Άγρα. Τον επόμενο χρόνο της κυκλοφορίας του περιοδικού, δημοσιεύονται δεκαέξι δοκίμια-μελέτες και τρία άρθρα. Οι συνεργάτες, που υπογράφουν τα άρθρα είναι (με αλφαβητική σειρά): Κούλης Αλέπης, Γιώργος Κοτζιούλας³²⁷ και Αντώνης Γιαλούρης. Ειδικού ενδιαφέροντος είναι και δύο κείμενα που δημοσιεύονται στον *Ρυθμό* και εντάσσονται στους αφορισμούς. Πρόκειται για τα: «Στοχασμοί»³²⁸ και «Απανθίσματα»³²⁹ του Τέλλου Άγρα και του Πέτρου Σπανδωνίδη αντίστοιχα.

4.1. Δοκίμια και Μελέτες

Στα εννέα πρώτα τεύχη του πρώτου χρόνου της κυκλοφορίας του *Ρυθμού*, δημοσιεύονται δέκα δοκίμια-μελέτες από εννιά συνεργάτες: Γιώργο Βογιατζή, Αναστάσιο Δρίβα, Καίσαρ Εμμανουήλ, Γιώργο Κοτζιούλα, Βασίλη Μοσχόβη, Μανώλη Γ. Πρωτοψάλτη, Πέτρο Σπανδωνίδη, Μ. Σπιέρο και Νικόλαο Β. Τωμαδάκη.

---

³²⁶ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνουν οι εξής επισημάνσεις: με τον χαρακτηρισμό «Δοκίμια-Μελέτες», συμπεριλαμβάνω όσα κείμενα εντάσσονται στο “πρώτο μέρος” του περιοδικού, δηλαδή το μέγεθος της γραμματοσειράς με την οποία είναι δημοσιευμένα, είναι ίδια με αυτήν που χρησιμοποιείται για την πρωτότυπη παραγωγή των συνεργατών του περιοδικού. Αντίθετα, ως «Άρθρα», χαρακτηρίζονται όσα κείμενα εντάσσονται στο “δεύτερο μέρος” του περιοδικού, δηλαδή το μέγεθος της γραμματοσειράς τους, είναι ίδια με αυτόν των βιβλιοκρισιών και των «Σημειωμάτων». Είναι, προφανώς, ένας ενδεικτικός τρόπος κατηγοριοποίησης της ύλης του περιοδικού, ο οποίος όμως, μπορεί να χαρακτηριστεί εύχρηστος για τη μελέτη του. Τα κείμενα, που εντάσσονται στα «Άρθρα», δεν θα συμπεριληφθούν στη μελέτη μου, εξαιτίας του περιορισμού των σελίδων της διπλωματικής εργασίας. Εξαιρέση αποτελεί το άρθρο του Άγρα για τον Καβάφη, το οποίο θα μελετηθεί στο υποκεφάλαιο «4.1. Δοκίμια και Μελέτες», στη συζήτηση για τον Αλεξανδρινό.

³²⁷ Θα πρέπει να αναφέρω ότι συμπεριλαμβάνω και τη συνέντευξη του Κοτζιούλα με τον Αριστομένη Προβελέγγιο, βλ. Γ. Κοτζιούλας, «Στο νησί του Προβελέγγιου», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 2, Οκτ. 1933, σσ. 61-66.

³²⁸ Τέλλος Άγρας, «Στοχασμοί», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 6, Μάρτ. 1933, σσ. 190-191.

³²⁹ Πέτρος Σπανδωνίδης, «Απανθίσματα», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 10, Ιούν. 1934, σσ. 315-317.

Ο εικοσιπεντάχρονος Τωμαδάκης είναι ο συνεργάτης, του οποίου εντοπίζονται δύο συνεργασίες στο περιοδικό, ένα δοκίμιο και μία μελέτη. Ήδη από το πρώτο τεύχος του Σεπτεμβρίου του 1932 δημοσιεύεται το δοκίμιό του, με τίτλο «Αισθητικός, γραμματολόγος, κριτικός». Προτού ξεκινήσει η έρευνα των *Μακεδονικών Ημερών* για τη θέση της κριτικής στην Ελλάδα, στην οποία λαμβάνει μέρος, επιχειρεί ήδη από τον Ιούλιο του 1932 να εκθέσει την άποψή του για την κριτική, την οποία επιλέγει να τη δημοσιεύσει στον *Ρυθμό*.

Ξεκινώντας, λοιπόν, με τη διατύπωση ότι «σωστό είναι όχι μονάχα να ξαίρωμε (sic) τη θέση “εφ ην έκαστος ετάχθη” μα και τι μπορούμε να περιμένωμε από τον καθένα», καθώς ο δημοσιογράφος «γίνηκε κι αισθητικός, και κριτικός, και γραμματολόγος»,³³⁰ προβαίνει σ’ έναν διαχωρισμό των τριών αυτών εννοιών. Χαρακτηρίζοντας την αισθητική, ως μια επιστήμη της φιλοσοφίας του ωραίου, της οποίας ο αισθητικός θα εξηγούσε «την ουσία της ομορφιάς τόσο θεωρητικά όσο και ειδικά στο καλλιτέχνημα που θαυμάζομε».³³¹ Από την άλλη η γραμματολογία προσδιορίζεται ως «επιστήμη φιλοσοφημένα ιστορική»³³² και αυτό γιατί από τη μεριά της «καλείται να εξηγήση την άνθηση και να ερμηνεύση την παρακμή».³³³ Ο γραμματολόγος για τον Τωμαδάκη θα πρέπει να γνωρίζει κάθε ιστορική λεπτομέρεια για την ιστορική περίοδο που μελετάει, ενώ, ο κριτικός «ασχολείται με ό,τι γίνεται, επομένως ό,τι θα γίνη ό,τι αύριο θα διαπλαστή και θα κυριαρχήση στη ζωή μας την πνευματική».³³⁴ Για να καταλήξει, εν τέλει, στη διαπίστωση ότι «στο ίδιο πρόσωπο συναντούμε πολλές φορές και τον κριτικό και το γραμματολόγο και τον αισθητικό» και αυτό γιατί «είμαστε αδιάπλαστοι».³³⁵

Στο διπλό τεύχος του Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου του 1933, δημοσιεύεται η μελέτη του Τωμαδάκη για τον Σολωμό με τίτλο, «Διονυσίου Σολωμού: λυρικό τραγούδι του Μπάϊρον».³³⁶ Η δημοσίευση μιας μελέτης για το Σολωμό εν έτει 1933, είναι κάτι αναμενόμενο, και αυτό γιατί ήδη από το τέλος «της δεκαετίας του 1910 και στη διάρκεια της επόμενης [ορίζεται] ένα πλαίσιο βίαιων αισθητικών και ιδεολογικών

---

³³⁰ Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, «Αισθητικός, γραμματολόγος, κριτικός», *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 1, Σεπτ. 1932, σσ. 11-16: 11.

³³¹ Ο.π., σ. 12.

³³² Ο.π., σ. 13.

³³³ Ο.π.

³³⁴ Ο.π., σ. 15.

³³⁵ Ο.π., σ. 16.

³³⁶ Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, «Διονυσίου Σολωμού: λυρικό τραγούδι του Μπάϊρον», *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σσ. 125-133.

συγκρούσεων με επίκεντρο το έργο του Σολωμού».³³⁷ Βέβαια, στη μελέτη του Τωμαδάκη, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο ποίημα του Σολωμού για τον Byron και συγκεκριμένα στη γέννηση του ποιήματος, στις εκδόσεις, στα χειρόγραφα καθώς και σε μια σύντομη ανάλυσή του.

Χρήζει σχολιασμού ότι ο Τωμαδάκης το 1935 ανακηρύσσεται διδάκτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής με θέμα της διδακτορικής του διατριβής: *Εκδόσεις και χειρόγραφα του ποιητού Διονυσίου Σολωμού*,³³⁸ μέρος της οποίας έχει προδημοσιευτεί στις σελίδες του *Ρυθμού*. Η παρουσίαση σ' ένα λογοτεχνικό περιοδικό μιας επιστημονικής μελέτης που φέρει την υπογραφή ενός έγκριτου μελετητή, προσδίδει επιστημονικό κύρος τόσο στο ίδιο το περιοδικό όσο και στη συντακτική επιτροπή του. Η μελέτη του Τωμαδάκη δεν ολοκληρώνεται στο συγκεκριμένο τεύχος, καθώς αναγράφεται η πληροφορία: «(Στο άλλο η συνέχεια και το τέλος της μελέτης)».³³⁹ Στο επόμενο τεύχος όμως, τον Μάρτιο του 1933, σε σημείωμα της συντακτικής επιτροπής στη στήλη «ΠΑΡΕΠΟΜΕΝΑ», αναγράφεται ότι: «ΛΟΓΩ της βιβλιογραφίας αναβάλλουμε τη συνέχεια της μελέτης του κ. Τωμαδάκη για κατοπινά φύλλα».³⁴⁰ Η μελέτη παρόλα αυτά δεν θα ολοκληρωθεί ποτέ στις σελίδες του *Ρυθμού*, παρά μόνο το 1935, όταν θα εκδοθεί η διδακτορική του διατριβή. Τον λόγο για τον οποίο τελικά δεν ολοκληρώθηκε ποτέ η συγκεκριμένη μελέτη το δίνει ο ίδιος ο Τωμαδάκης:

Το ζήτημα επραγματεύθην εν τη μελέτη μου Διονυσίου Σολωμού Λυρικό Τραγούδι του Μπαΐρον, *Ρυθμός* Α'(1933) σ. 125-33, η οποία έμεινε ημιτελής, επειδή η διεύθυνση του περιοδικού δεν ηθέλησεν εγκαίρως να επανορθώση τα παρεισφρύσαντα (sic) τυπογραφικά λάθη. Ελπίζω ότι θ' ανατυπωθή και θα συμπληρωθή.³⁴¹

Στο ίδιο τεύχος, δημοσιεύεται και απόσπασμα από την πολιτική ιστορία του Βογιατζή για τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου, με τίτλο «Αλέξανδρος

---

³³⁷ Δημήτρης Αγγελάτος, “*Ηχος λεπτός... [...] γλυκύτατο[ς], ανεκδιήγητο[ς]...*”. Η “τύχη” του σολωμικού έργου και η εξακολουθητική αμηχανία της κριτικής (1859-1929), Πατάκης, Αθήνα 2000, σ. 191· ειδικότερα βλ. σσ. 254 κ.εξ.

³³⁸ Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, *Εκδόσεις και χειρόγραφα του ποιητού Διονυσίου Σολωμού*, διατριβή επί διδακτορία, Τυπογραφείον Εστία, εν Αθήναις 1935.

³³⁹ Τωμαδάκης, «Διονυσίου Σολωμού. Λυρικό τραγούδι του Μπαΐρον», *ό.π.* σ. 133.

³⁴⁰ [Σύνταξη], «Παρεπόμενα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 6, Μάρτ. 1933, σ. 201.

³⁴¹ Τωμαδάκης, *Εκδόσεις και χειρόγραφα...*, *ό.π.*, σ. LXII (σημ. 156).

Παπαναστασίου: όταν η πολιτική δεν τον απασχολεί».³⁴² Η συντακτική επιτροπή του περιοδικού, θέλοντας να κρατήσει αποστάσεις από το πολιτικό σκηνικό της χώρας, καθώς στόχος τους είναι η έκδοση ενός λογοτεχνικού περιοδικού, νιώθει την υποχρέωση να εξηγήσει τους λόγους της δημοσίευσης του συγκεκριμένου άρθρου:

Τον άλλο μήνα κυκλοφορεί γραμμένη από τον συνεργάτη μας κ. Γ. Βογιατζή η πολιτική ιστορία του Παπαναστασίου με τον τίτλο “Ο Παπαναστασίου κι η κοινωνική του δράση”. Το πρώτο μέρος του βιβλίου αποτελείται από γενικά βιογραφικά και σκιαγραφικά κεφάλαια. Ένα απ’ αυτά είναι κι αυτό που δημοσιεύουμε στο σημερινό μας φύλλο. Νομίσαμε πως η δημοσίευσή του θάχε θέση στο *Ρυθμό* γιατί είναι το μόνο κεφάλαιο του βιβλίου που αφορά τις γενικότερες (sic) φιλολογικές αντιλήψεις του κ. Παπαναστασίου, και γιατί δεν έχει καμιά σχέση με την σκοπιμότητα της πολιτικής. Χωρίς βέβαια η δημοσίευσή του να δεσμεύει όπως δήποτε τις κοινωνικές αντιλήψεις των νέων του *Ρυθμού*.³⁴³

Στόχος του Βογιατζή είναι να σκιαγραφήσει το πορτρέτο του Παπαναστασίου, όσον αφορά τις αντιλήψεις του «πάνω στα προβλήματα της Τέχνης και γενικά στα ζητήματα της διανοήσεως».³⁴⁴

Ειδικού ενδιαφέροντος είναι οι δύο λαογραφικές μελέτες από τους Μοσχόβη «Εισαγωγή στα συμιακά τραγούδια»³⁴⁵ και Πρωτοψάλτη «Χελιδονίσματα στην αρχαία Ρόδο».³⁴⁶ Από τη μία, η μελέτη του Μοσχόβη, η οποία ολοκληρώνεται σε δύο συνέχειες, σχετίζεται με τα «συναισθηματικά τραγούδια»³⁴⁷ της Σύμης. Αφού τα διαιρεί σε τρεις κατηγορίες, η οποία διαίρεση, όπως επισημαίνει ο ίδιος, «είνε εντελώς συμβατική και αντιφατική [...]. Είνε όμως απαραίτητη για τη κάπως ταχτική και συστηματική εξέταση των τραγουδιών»,³⁴⁸ προβαίνει στη μελέτη κάθε κατηγορίας. Με στόχο να αναφερθεί στα συμιακά τραγούδια, τόσο στα εύθυμα και πειραχτικά όσο και στα θλιβερά, δίνει παράλληλα τις απαραίτητες πληροφορίες για τα έθιμα, τις παραδόσεις και τις προλήψεις των κατοίκων της Σύμης, που γέννησαν αυτά τα τραγούδια. Από την άλλη, η μελέτη του Πρωτοψάλτη αναφέρεται σ’ ένα

---

³⁴² Γιώργος Βογιατζής, «Αλέξανδρος Παπαναστασίου: όταν η πολιτική δεν τον απασχολεί», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σσ. 144-146.

³⁴³ Ο.π., σ. 144 (σημ. *Ρυθμού*).

³⁴⁴ Ο.π.

³⁴⁵ Βασίλης Μοσχόβης, «Εισαγωγή στα Συμιακά τραγούδια», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σσ. 47-59 και τχ. 3, Δεκ. 1932, σσ. 95-102.

³⁴⁶ Μανώλης Γ. Πρωτοψάλτης, «Χελιδονίσματα στην αρχαία Ρόδο», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 7, Απρ. 1933, σσ. 212-217.

³⁴⁷ Μοσχόβης, «Εισαγωγή στα Συμιακά τραγούδια», *ό.π.*, σ. 48.

³⁴⁸ Ο.π.

έθιμο της Ρόδου, για τα τραγούδια που γράφτηκαν για τον ερχομό των χελιδονιών, τα οποία ονομάζονται «χελιδονίσματα».³⁴⁹ Συγκεκριμένα, γίνεται λόγος για τον τρόπο με τον οποίο δημιουργήθηκαν αυτά τα τραγούδια, αλλά και για την επιβίωση του εθίμου, δίνοντας σχετικά παραδείγματα.

Στο έκτο τεύχος, τον Μάρτιο του 1933, υπάρχει η εξής δήλωση της διεύθυνσης του περιοδικού:

Απ' αυτό το τεύχος καθιερώνουμε και μερικές σελίδες που θαφιερώνονται σε συζητήσεις γύρω από την ποίηση, το μυθιστόρημα, τη μελέτη κλπ. Ο *ΡΥΘΜΟΣ* πρόθυμα θα δέχεται να φιλοξενήσει (sic) κάθε γνώμη, και κρίσεις κι επικρίσεις είτε αντικειμενικές είναι, είτε υποκειμενικές, κάθε γνώμη που θάχε να θέσει απόψεις όπως δήποτε σεβαστές.

Κι αρχίζουμε με τον Καβάφη.³⁵⁰

Με τον τίτλο «Ο Καβάφης χωρίς προκατάληψη»,³⁵¹ δημοσιεύεται το κριτικό κείμενο του Δρίβα στο συγκεκριμένο τεύχος. Σύμφωνα με τους Γαραντούδη-Μικέ, τα κριτικά κείμενα του Δρίβα «φωτίζουν από τη δική τους μεριά τις ποιητικές αντιλήψεις του, συγκροτούν έναν λογοτεχνικό κανόνα με προτιμήσεις και απορρίψεις και συνδέονται πρωτίστως με τα ποιήματά του».³⁵² Είναι γνωστές οι διακυμάνσεις από τις οποίες πέρασε η σχέση του Δρίβα με τον Καβάφη, καθώς «η πλήρης αποδοχή στη μελέτη της *Ελληνικής Επιθεωρήσεως* (1921) ακολουθεί τη μερική επιφύλαξη σε εκείνης της *Νέας Τέχνης* (1924) για να ακολουθήσει η άρνηση και η καταδίκη στην αντίστοιχη του *Ρυθμού* (1933)».³⁵³

Το «Ο Καβάφης χωρίς προκατάληψη» προέκυψε από το καθαφικό αφιέρωμα του *Κύκλου*, στο τεύχος του Νοεμβρίου του 1932, και συγκεκριμένα από τη συνεργασία του Άγρα στο αφιέρωμα με το άρθρο του «Καλοί κι αγαπητοί...».³⁵⁴ Ο Άγρας, ο οποίος διαφοροποιείται από τους περισσότερους κριτικούς του αφιερώματος, που επιχειρούν με τη χρήση των νέων εργαλείων της ψυχανάλυσης να

³⁴⁹ Πρωτοψάλτης, «Χελιδονίσματα στην αρχαία Ρόδο», *ό.π.*, σ. 215.

³⁵⁰ *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 6, Μάρτ. 1933, σ. 192. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

³⁵¹ Αναστάσιος Δρίβας, «Ο Καβάφης χωρίς προκατάληψη», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 6, Μάρτ. 1933, σσ. 192-193, βλ. τώρα Δρίβας, *ό.π.*, σσ. 757-759.

³⁵² Δρίβας, *ό.π.*, σ. 110.

³⁵³ *Ο.π.*, σ. 111. Όσον αφορά για τις δύο προαναφερθείσες μελέτες στα περιοδικά πριν του *Ρυθμού*, βλ. «Επίτομη κριτικής μελέτης στο έργο του Αλεξανδρινού ποιητή Κ.Π. Καβάφη», *Ελληνική Επιθεώρησης*, χρ. ΙΕ', τχ. 169, Νοέ. 1921, σσ. 10-12· «Το έργο του και οι κριτικοί του», *Νέα Τέχνη*, χρ. Α', τχ. 7-10, (Αφιέρωμα στον Κ.Π. Καβάφη), Ιούλ.-Οκτ. 1924, σ. 93.

³⁵⁴ Τέλλος Άγρας, «Καλοί κι αγαπητοί...», *Ο Κύκλος*, τ. Β', τχ. 3-4, [Νοέ.] 1932, σσ. 127-133, βλ. τώρα Τέλλος Άγρας, *Κριτικά. Καβάφης – Παλαμάς*, τ. 1, φιλολογική επιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος, Ερμής, Αθήνα 1980, σσ. 95-103.

προσεγγίσουν το έργο του Καβάφη, μεταφέρει «απόηχους κοινών τόπων της καβαφικής κριτικής, όπως διαμορφώνεται στην προηγούμενη δεκαετία».³⁵⁵ Όσον αφορά τώρα το κείμενο του Δρίβα, ο κριτικός υπογραμμίζει ότι δεν μπορεί να ανεχθεί «τη σύνθεση του λόγου, το στίχο, χωρίς μουσική».³⁵⁶ Εμφανίζεται να αποστασιοποιείται από την ποίηση του Αλεξανδρινού, εξαιτίας τόσο της έλλειψης μουσικότητας όσο και μιας «γεροντική[ς], κουρασμένη[ς]»³⁵⁷ συγκίνησης. Παράλληλα, κατηγορεί τον Καβάφη για «ντιλεντάντικο ακαδημαϊσμό: είναι δηλαδή ψέμμα (sic) και το ψέμμα (sic) του κρύβεται με τρόπο καλό».³⁵⁸

Στο σημείο αυτό, χρήζει προσοχής ότι η ελληνική κριτική έως το 1930 «φαίνεται σαν να απαντάει σ' ένα δημοψήφισμα»³⁵⁹ για το εάν είναι ή δεν είναι ποιητής ο Καβάφης, ενώ το καβαφικό αφιέρωμα του *Κύκλου*, όπως παρατηρεί ο Γιάννης Παπαθεοδώρου, συντελεί στο «πέρασμα από το μεσοπολεμικό “δημοψήφισμα” της κριτικής [...] στη φροντισμένη, “επιστημονική” αποδοχή του έργου του».³⁶⁰ Η απάντηση του Δρίβα στον Άγρα, και εμμέσως στο καβαφικό αφιέρωμα, φαίνεται να φέρνει στο προσκήνιο το λεγόμενο «δημοψήφισμα» και αυτό γιατί η ποίησή του Καβάφη, κατά τον Δρίβα, «είναι σκέτα λόγια, που τα πήραμε για ποίηση, ενώ είναι απλούστατα πεζολογία, ή ακριβέστερα, πεζολογία ενός ωραιοπαθούς».³⁶¹

Χαρακτηριστική, τέλος, στην απάντηση του Δρίβα, είναι η αναφορά του στους νέους. Έχει γίνει ήδη στην παρούσα μελέτη αρκετές φορές η επισήμανση ότι οι συνεργάτες του *Ρυθμού*, γνωρίζοντας τον τρόπο με τον οποίο αυτοσυστήθηκε το περιοδικό στην πνευματική ζωή του Μεσοπολέμου, –«όργανο των νέων»–, απευθύνονται μέσα από τα άρθρα τους απευθείας σ' αυτούς. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο Δρίβας απορεί «πώς νέοι άνθρωποι ανέχονται μια τέτοια κατασκευή, όπως είναι τα ποιήματά του»,³⁶² για να καταλήξει στη διαπίστωση ότι «ο Καβάφης έχει μια ιδιοσυγκρασία γεροντική. Και τα παιδιά αποστρέφονται τους γέρους».³⁶³

---

³⁵⁵ Μικέ, *ό.π.*, σ. 132.

³⁵⁶ Δρίβας, «Ο Καβάφης χωρίς προκατάληψη», *ό.π.*, σ. 192.

³⁵⁷ *Ο.π.*

³⁵⁸ *Ο.π.*

³⁵⁹ Πάνος Μουλλάς, *Η δέκατη μούσα. Μελέτες για την κριτική*, Σοκόλης, Αθήνα 2001, σ. 126.

³⁶⁰ Γιάννης Παπαθεοδώρου, «Η γνώση των ηδονών. Ο ιστορισμός του Καβάφη και η κριτική (1932-1946)», *Ποίηση*, τχ. 24, Φθινόπωρο-Χειμώνας 2004, σ. 223.

³⁶¹ Δρίβας, «Ο Καβάφης χωρίς προκατάληψη», *ό.π.* σ. 193

³⁶² *Ο.π.*, σ. 192.

³⁶³ *Ο.π.*, σ. 193.

Στο επόμενο τεύχος, τον Απρίλιο του 1933, πληροφορούμαστε από τη διεύθυνση του περιοδικού ότι:

Σχετικά με τις σελίδες των συζητήσεων που ανοίξαμε από το περασμένο τεύχος εξαφορμής του άρθρου του κ. Δρίβα, δημοσιεύουμε σήμερα απάντηση του κ. Μ. Σπιέρου.

Στον κ. Δρίβα θ' απαντήσει και ο κ. Τέλλος Άγρας.³⁶⁴

Στο άτιτλο δοκίμιο,³⁶⁵ που δημοσιεύεται ως απάντηση στην κριτική του Δρίβα, ο Σπιέρος επιχειρεί αφενός να αποδομήσει την κριτική του Δρίβα και αφετέρου να αναδείξει τον Καβάφη ως τον «πρώτο των Νεοελλήνων ποιητών».³⁶⁶ Συγκεκριμένα, εστιάζει τόσο στη μουσικότητα όσο και στο συναίσθημα της ποίησης του Αλεξανδρινού. Αναρωτιέται για ποίον λόγο είναι ελάττωμα η «παγερότητα»³⁶⁷ στην ποίηση αλλά και «γιατί πρέπει η ποίηση να είναι νεανική; Ο γέρος δεν μπορεί να έχει μερίδιο στη ζωή, τουλάχιστον στην πνευματική ζωή;».³⁶⁸ Τέλος, υπογραμμίζει τη «βαθειά ερωτική ζωή»³⁶⁹ στην ποίηση του Καβάφη.

Η αναμενόμενη απάντηση του Άγρα προς τον Δρίβα, δεν άργησε να δημοσιευτεί στο ένατο τεύχος με τον τίτλο «Σύντομη απάντηση».³⁷⁰ Χαρακτηρίζοντας ως «βίαιο» το δοκίμιο του Δρίβα, υποστηρίζει ότι «τα πράγματα δεν μπορεί να είναι τόσο απλά προκειμένου για τον Καβάφη»³⁷¹ και διατείνεται ότι «η βάση του έργου του [...] είναι ο σύνδεσμός του με την Παράδοση, με τ' αναγνωρισμένα, με τα κλασικά».³⁷²

Με τη δημοσίευση στον *Ρυθμό* των αιχμηρών κρίσεων του Δρίβα για τον Καβάφη ξεκινάει ένας διάλογος στις σελίδες του περιοδικού που πυροδοτήθηκε από το αφιέρωμα του *Κύκλου*. Παρατηρείται, λοιπόν, ο τρόπος με τον οποίο συνδιαλέγονται τα περιοδικά έντυπα στον Μεσοπόλεμο και με ποιόν τρόπο

³⁶⁴ *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 7, Απρ. 1933, σ. 218.

³⁶⁵ Μ. Σπιέρος, «[Περί Καβάφη]», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 7, Απρ. 1933, σσ. 218-222, βλ. τώρα Κάλας, ό.π. σσ. 110-115. Δεδομένου ότι το δοκίμιο δημοσιεύεται στον *Ρυθμό* χωρίς τίτλο, υιοθετώ τον τίτλο «[Περί Καβάφη]», όπως αναγράφεται από τον Αργυρίου.

³⁶⁶ Ο.π., σ. 222.

³⁶⁷ Ο.π., σ. 220.

³⁶⁸ Ο.π., σ. 222.

³⁶⁹ Ο.π., σ. 220.

³⁷⁰ Τέλλος Άγρας, «Σύντομη απάντηση», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιουν. 1933, σ. 280, βλ. τώρα, Άγρας, *Κριτικά*, τ. 1, ό.π., σσ. 207-208. Παρόλο που την απάντηση του Άγρα, δεν την εντάσσω στα Δοκίμια-Μελέτες του υποκεφαλαίου, για τον διαχωρισμό των κατηγοριών βλ. Επίμετρο Ι, επιλέγω να την μελετήσω εδώ γιατί σχετίζεται άμεσα με την όλη συζήτηση για τον Καβάφη.

³⁷¹ Ο.π.

³⁷² Ο.π.

συμμετέχει ο *Ρυθμός* σε όλη αυτήν την κίνηση των ιδεών στην πνευματική ζωή της περιόδου. Το σημαντικό είναι ότι αναζωπυρώνεται η συζήτηση για το «πρόβλημα» Καβάφη³⁷³ και ο *Ρυθμός*, ως «όργανο των νέων», συμμετέχει γόνιμα σ' αυτόν.

Ειδικού ενδιαφέροντος είναι και οι «Στοχασμοί επάνω σε πρόσωπα και πράγματα»,³⁷⁴ του Εμμανουήλ, ο οποίος μεταξύ των στοχασμών του για την πεζολογία στην ποίηση και την «αυθαιρεσία»³⁷⁵ για το τι είναι ωραίο στην τέχνη, κάνει λόγο και για τον Καβάφη. «Η ηδονολατρεία στην Ποίηση του Καβάφη» σχετίζεται με τις νευρώσεις του ποιητή, ο οποίος «θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ψυχοπαθολογικώς ως ένας ηδυπαθής *nevrosé*, ή μάλλον ένας επιληπτικός της ηδονής».³⁷⁶ Ο Εμμανουήλ, δηλαδή, εντάσσεται στην ομάδα των ατόμων που χρησιμοποιούν τα εργαλεία της ψυχανάλυσης για να προσεγγίσουν τόσο το έργο όσο και τον ίδιο τον ποιητή· εντάσσεται στην ομάδα των ατόμων που μετέτρεψαν τον ποιητή «στον κατεξοχήν *Homo Psychologicus* της νεοελληνικής γραμματείας».³⁷⁷

Στα επόμενα δέκα τεύχη του δεύτερου χρόνου δημοσιεύονται δεκαέξι δοκίμια-μελέτες από δώδεκα συνεργάτες του περιοδικού. Παρατηρείται, δηλαδή, μια αύξηση του ενδιαφέροντος για τις μελέτες από τον Σεπτέμβριο του 1933 έως τον Αύγουστο του 1934, μια αύξηση που αγγίζει το ποσοστό του 60%. Εάν, βέβαια, συνυπολογίσουμε τις μελέτες που δημοσιεύονται σε συνέχειες, όπως λ.χ. τη μελέτη «Γιώργος Βιζυηνός: Ο άνθρωπος και το έργο του», η οποία ολοκληρώνεται σε τέσσερα τεύχη, θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για διπλασιασμό των μελετών τον δεύτερο χρόνο. Οι μελέτες και τα δοκίμια φέρουν τις υπογραφές των: Λέαντρου Αρβανιτάκη, Μίμη Βάλσα, Αντώνη Γιαλούρη, Γιώργου Μουρέλου, Αβραάμ Ν. Παπάζογλου, Μανώλη Γ. Πρωτοψάλτη, Πέτρου Σπανδωνίδη, Άγγελου Τερζάκη, Μένου Φιλήντα αλλά και μεταφράσεις δοκιμίων από τους *Henri Bremond*, *Georges Duhamel* και *Bernard Fay*. Αυτή η συστηματική αύξηση του ενδιαφέροντος προς τις μελέτες, εικάζω ότι σχετίζεται με την αλλαγή της διεύθυνσης του περιοδικού.

Συγκεκριμένα, η εκτενέστερη μελέτη που δημοσιεύεται στον *Ρυθμό* φέρει τον

---

³⁷³ Χρησιμοποιώ εδώ τον τίτλο του βιβλίου του Γλαύκου Αλιθέρση που θα κυκλοφορήσει τον επόμενο χρόνο: Γλαύκος Αλιθέρσης, *Το πρόβλημα του Καβάφη*, Έκδοση Σπύρου Ν. Γρίβα, Αλεξάνδρεια 1934.

³⁷⁴ Καίσαρ Εμμανουήλ, «Στοχασμοί επάνω σε πρόσωπα και πράγματα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σσ. 234-235.

³⁷⁵ Ο.π.

³⁷⁶ Ο.π., σ. 235. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

³⁷⁷ Παπαθεοδώρου, *ό.π.*, σ. 218.

τίτλο, «Γιώργος Βιζυηνός: Ο άνθρωπος και το έργο του»,³⁷⁸ με την υπογραφή του Γιαλούρη. Η παρούσα μελέτη αποτελεί προδημοσίευση του έργου του, *Στερνοί Φαναριώτες λόγιοι. Ο Γεώργιος Βιζυηνός: Ο άνθρωπος και το έργο του*, η οποία θα ανατυπωθεί και θα κυκλοφορήσει από το περιοδικό το 1934. Ο Γιαλούρης επιχειρεί στη μελέτη του να σκιαγραφήσει αφενός τον άνθρωπο Βιζυηνό και αφετέρου το ίδιο το έργο του, εστιάζοντας την προσοχή του όχι μόνο στον διηγηματογράφο αλλά και στον ποιητή. Πολύ σημαντικό είναι, στο σημείο αυτό, να δει κανείς τα στάδια της υποδοχής του έργου του Βιζυηνού, κυρίως την περίοδο της δεκαετίας του 1930. Όπως, λοιπόν, επισημαίνει ο Λάμπρος Βαρελάς, «κατά τη δεκαετία του '30, του 1930, ο Βιζυηνός αποτέλεσε [...] συστηματικό αντικείμενο της φιλολογίας».³⁷⁹ Σε αυτή την ενασχόληση της φιλολογίας με το έργο του Βιζυηνού, σημαντικό ρόλο εικάζω ότι έχει και η μελέτη του Γιαλούρη για τη ζωή και το έργο του, άποψη την οποία στηρίζω στο γεγονός ότι νεότερες μελέτες αναφέρουν στα βιβλιογραφικά βοηθήματα, τη μελέτη του Γιαλούρη.³⁸⁰

Ειδικού ενδιαφέροντος είναι και τα δοκίμια «Πιέρ Ρεβερντύ»³⁸¹ του Μουρέλου και «Η αγωνία του ρεαλισμού»³⁸² του Τερζάκη, στο έβδομο και το δέκατο τεύχος αντίστοιχα. Το σύντομο δοκίμιο του Μουρέλου εστιάζει στους Γάλλους λογοτέχνες που συσπειρώθηκαν γύρω από τον κυβισμό, όπως οι Pierre Reverdy, Blaise Cendrars, Guillaume Apollinaire και Max Jacob, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν στην ποίηση, τη ζωγραφική σχολή του Pablo Picasso και του Georges Braque. Επιχειρεί μέσα από αυτή τη σύνδεση να αναδείξει τις μεταξύ τους σχέσεις. Τις σχέσεις, δηλαδή, του «κυβισμού στη ζωγραφική και κυβισμού στην ποίηση», ούτως ώστε να επιτευχθεί η κατανόηση «των ζωγράφων και των ποιητών αυτών που παρεξηγήθηκαν ολότελα από το μεγαλύτερο μέρος του κοινού».³⁸³

³⁷⁸ Αντώνης Γιαλούρης, «Γεώργιος Βιζυηνός: Ο άνθρωπος και το έργο του», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 2, Οκτ. 1933, σσ. 58-60, τχ. 3, Νοέ. 1933, σσ. 84-91, τχ. 4-5, Δεκ. 1933-Ιαν. 1934, σσ. 125-132 και τχ. 6, Φεβ. 1934, σσ. 183-189.

³⁷⁹ Λάμπρος Βαρελάς, «Η υποδοχή του Γ.Μ. Βιζυηνού από την κριτική: ένα εποπτικό διάγραμμα», Διεθνές μαθητικό συνέδριο «Γ. Βιζυηνός εις την Πόλιν» (Ζωγράφειο Λύκειο Κωνσταντινούπολη 12-15 Μαρτίου 2015): (<http://www.livemedia.gr/video/143242> Ανακτήθηκε 03/06/2017).

³⁸⁰ Βλ. ενδεικτικά Πάνος Μουλλάς, «Το νεοελληνικό διήγημα και ο Γ.Μ. Βιζυηνός» στο Γ.Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά διηγήματα*, επιμέλεια Πάνος Μουλλάς, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1998, σ. ιζ', Βαγγέλης Αθανασόπουλος, *Οι μύθοι της ζωής και του έργου του Γ. Βιζυηνού*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 31996, σ. 521. Κώστας Στεργιόπουλος, «Γιώργος Βιζυηνός. Παρουσίαση-Ανθολόγηση», στο *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τ. ΣΤ', Σοκόλης, Αθήνα 1997, σ. 57, Γ.Μ. Βιζυηνός, *Τα ποιήματα*, τ. Α', φιλολογική επιμέλεια Έλενα Κουτριάνου, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2003, σ. 207.

³⁸¹ Γιώργος Μουρέλος, «Πιέρ Ρεβερντύ», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 7, Μάρτ. 1934, σσ. 218-219.

³⁸² Άγγελος Τερζάκης, «Η αγωνία του ρεαλισμού», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 10, Ιούν. 1934, σσ. 304-309.

³⁸³ Μουρέλος, «Πιέρ Ρεβερντύ», *ό.π.*, σ. 218.

Το δοκίμιο του εικοσιεξάχρονου Τερζάκη εντάσσεται στο γενικότερο πνεύμα της εποχής για το μυθιστόρημα, που έχει αρχίσει να αναπτύσσεται συστηματικά τη δεκαετία του 1930. Όπως υπογραμμίζει η Χριστίνα Ντουνιά, τη διετία του 1933 έως και το 1935 βλέπει το φως της δημοσιότητας μια πλούσια μυθιστορηματική παραγωγή μέσα από τις σελίδες των περισσότερων λογοτεχνικών περιοδικών, η οποία «συμβαδίζει με έναν κριτικό λόγο που την προπαγανδίζει και την υποστυλώνει».³⁸⁴ Το δοκίμιο του Τερζάκη συμπεριλαμβάνεται σε αυτόν τον κριτικό λόγο που συσπειρώθηκε γύρω από το μυθιστόρημα. Συγκεκριμένα, παρατηρεί ότι «το μυθιστόρημα μοιάζει σήμερα, για τη μέση και τη νότια Ευρώπη, υποδουλωμένο οριστικά στην παράδοση του ρεαλισμού», ενός ρεαλισμού που «σήμερα είναι στατικός».³⁸⁵ Συνειδητοποιεί, παρόλο το αδιέξοδο που επισημαίνει, ότι η εποχή μας οδηγεί «προς την αναζήτηση νέων κόσμων»,³⁸⁶ κόσμων όπως η Αγγλία, η οποία «εξακολουθεί ανήσυχη τις αναζητήσεις της», καθώς είναι η μόνη που «αντιπροσωπεύει σήμερα την άνθηση του μυθιστορήματος» με μια πλειάδα «συγγραφέων πρώτης γραμμής: Joyce, Lawrence, Huxley, Woolf, Mansfield, Lehmann».³⁸⁷

Έχει γίνει ήδη λόγος για την παρουσίαση της τούρκικης λογοτεχνίας στις σελίδες του περιοδικού και το γενικότερο ενδιαφέρον της περιόδου για την προβολή της συγκεκριμένης λογοτεχνίας, καθώς και το σημαντικό ρόλο του Παπάζογλου στην προβολή και στην πρόσληψή της από το ελληνικό αναγνωστικό κοινό.³⁸⁸ Με την υπογραφή του Παπάζογλου, λοιπόν, εντοπίζονται τρεις μελέτες, οι οποίες σχετίζονται με την τούρκικη φιλολογία. Πρόκειται για τις μελέτες «Σύγχρονοι Τούρκοι Ποιητές. Ναζίμ Χικμέτ»,³⁸⁹ «Τα πρώτα τούρκικα θεατρικά έργα»,³⁹⁰ και «Δέκα χρόνων τούρκικη λογοτεχνία (1923-1933)»³⁹¹ στα τεύχη πρώτο, τρίτο και ενδέκατο-δωδέκατο αντίστοιχα.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην προβολή του Τούρκου επαναστάτη ποιητή

---

³⁸⁴ Ντουνιά, «Όψεις της κριτικής στο Μεσοπόλεμο...», *ό.π.*, σ. 656, βλ. και Μουλλάς, «Εισαγωγή», *ό.π.*, σσ. 109-124.

³⁸⁵ Τερζάκης, «Η αγωνία του ρεαλισμού», *ό.π.*, σ. 305.

³⁸⁶ *Ο.π.*, σ. 308.

³⁸⁷ *Ο.π.*, σ. 309.

³⁸⁸ Βλ. εδώ σ. 87 (σημ. 325).

³⁸⁹ Αβρ. Ν. Παπάζογλου, «Σύγχρονοι Τούρκοι Ποιητές. Ναζίμ Χικμέτ», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 1, Σεπτ. 1933, σσ. 8-13.

³⁹⁰ Αβρ. Ν. Παπάζογλου, «Τα πρώτα τούρκικα θεατρικά έργα», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 3, Νοέ. 1933, σσ. 76-79.

³⁹¹ Αβρ. Ν. Παπάζογλου, «Δέκα χρόνων Τούρκικη λογοτεχνία (1923-1933)», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 11-12, Ιούλ.-Αύγ. 1934, σσ. 334-338.

Nazim Hikmet, ο οποίος «επηρέασε βαθιά την τούρκικη λογοτεχνία στις δεκαετίες του '20 και του '30».³⁹² Δίνοντας τα απαραίτητα βιογραφικά στοιχεία για να τον καταστήσει οικείο στο ελληνικό κοινό της δεκαετίας του '30, προβαίνει σε χαρακτηριστικά του έργου του, δίνοντας, παράλληλα, παραδείγματα της ποίησής του. Ο Παπάζογλου κατατάσσει τον Hikmet στον υπερρεαλισμό, καθώς η ποίησή του «είναι μια ποίηση καινούργια πέρα για πέρα και πρωτάκουστη στον τόπο αυτό».³⁹³ Ενδιαφέρουσες είναι και οι μελέτες του τόσο για τα πρώτα θεατρικά έργα στην Τουρκία, με αναφορά στους βασικούς εκπροσώπους του είδους, όσο και για την τούρκικη φιλολογία των τελευταίων δέκα χρόνων, αναφερόμενος στους βασικούς λογοτέχνες της τελευταίας δεκαετίας. Σκοπός του είναι μέσα από μια σειρά μελετών, η εξοικειώσει του ελληνικού κοινού με την πνευματική κίνηση της Τουρκίας.

Τον δεύτερο χρόνο της κυκλοφορίας του περιοδικού, όπως έχει επισημανθεί ήδη, μεταφράζονται δοκίμια Γάλλων διανοουμένων, όπως των Duhamel, Bremond και Fay. Στο διπλό τεύχος του Δεκεμβρίου-Ιανουαρίου του 1934, μεταφράζονται από τον Μουρέλο και δημοσιεύεται αποσπάσματα από το «Παρατηρήσεις επάνω στα φανταστικά απομνημονεύματα»³⁹⁴ του Duhamel, το οποίο δημοσιεύθηκε στην *Nouvelle Revue Française*, τον Σεπτέμβριο και Οκτώβριο του 1933. Ο Duhamel, με αφορμή το έργο του *Chronique des Pasquier*, στοχάζεται για τον τρόπο με τον οποίο το φανταστικό στοιχείο εισχωρεί στο πραγματικό γεγονός και πως αυτά τα δύο συμπλέκονται μέσα σ' ένα έργο.

Στο έβδομο τεύχος μεταφράζεται, με την υπογραφή Α.Γ., το κείμενο του Bremond που φέρει τον τίτλο «Η καθαρή ποίηση»,³⁹⁵ το οποίο θα ολοκληρωθεί στο επόμενο τεύχος. Πρόκειται για το κείμενο «La Poésie pure» που διαβάστηκε στην ολομέλεια της γαλλικής Ακαδημίας, στις 24 Οκτωβρίου του 1925, και το οποίο δημοσιεύτηκε την επομένη στην εφημερίδα *Le Temps*, προκαλώντας τη σφοδρή αντίδραση της γαλλικής κριτικής και τη μετέπειτα διένεξη του Bremond με τον Paul Souday.³⁹⁶

Παρόλο που το όνομα του Bremond είναι γνωστό στα ελληνικά γράμματα ήδη

---

³⁹² Μπακιρτζής, *ό.π.*, σ. 171.

³⁹³ Παπάζογλου, «Σύγχρονοι Τούρκοι Ποητές. Ναζίμ Χικμέτ», *ό.π.* σ. 9.

³⁹⁴ Georges Duhamel, «Παρατηρήσεις επάνω στα φανταστικά απομνημονεύματα», μτφ. Γιώργος Μουρέλος, *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 4-5, Δεκ. 1934-Ιαν. 1934, σσ. 140-144.

³⁹⁵ Henri Bremond, «Η καθαρή ποίηση», μτφ. Α.Γ., *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 7, Μάρτ. 1934, σσ. 212-216 και τχ. 8, Απρ. 1934, σσ. 239-241.

³⁹⁶ Για μια αναλυτική παρουσίαση βλ. Αγορή Γκρέκου, *Η καθαρή ποίηση στην Ελλάδα. Από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη: 1833-1933*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000, σσ. 46 και 203-204.

από το 1923 μέσα από άρθρα του Κωστή Παλαμά, αποσπασματικά μεταφέρεται ο απόηχος της διένεξης για την καθαρή ποίηση. Όπως επισημαίνει η Αγορή Γκρέκου, «η ποιητική θεωρία του Bremond, στην πραγματικότητα, παραμένει σχεδόν άγνωστη εφόσον η ελληνική κριτική δεν έχει ακόμη δώσει μια σαφή εικόνα της θεωρίας αυτής».³⁹⁷ Η κατάσταση θα μεταβληθεί από το 1931 και έπειτα, όταν δηλαδή η ελληνική κριτική θα έρθει «αντιμέτωπη με τα πρώτα δείγματα εφαρμογής των βασικών αρχών της καθαρής ποίησης στον ελληνικό ποιητικό λόγο».³⁹⁸ Την περίοδο του 1933-1934, τόσο η καθαρή ποίηση όσο και ο ίδιος ο Bremond, βρίσκονται θα λέγαμε στο επίκεντρο της επικαιρότητας,³⁹⁹ το οποίο οδήγησε στη δημοσίευση του «La Poésie pure» στις σελίδες του *Ρυθμού*, που αποτελεί την πρώτη μεταφραστική απόπειρα, και καθιστά γνωστό το κείμενο όχι μόνο προς «τους νέους»⁴⁰⁰ αλλά και προς το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό του Μεσοπολέμου.

Αξιοπρόσεχτο είναι, τέλος, και το δοκίμιο, «Η τωρινή κατάσταση της ποίησης στη Γαλλία»⁴⁰¹ του Fay, το οποίο δημοσιεύεται στο τεύχος του Μαΐου του 1934. Εστιάζοντας στην αρχή την προσοχή του στη γαλλική ποίηση και στον «φιλολογικό κυβισμό»⁴⁰² των Blaise Cendrars και Pierre Reverdy, καταλήγει στην εμφάνιση του ντανταϊσμού από τους Tristan Tzara, Andre Breton, Philippe Soupault και Paul Eluard. Ένας όμιλος που «λανσάρισε μια θεωρία που η επιτυχία της έγινε πολύ γρήγορα λαμπρή και σκανδαλώδης»⁴⁰³ και είχε ως αποτέλεσμα να επηρεάσει τους νέους. Υπογραμμίζει τους λόγους εμφάνισης αλλά και την απήχηση που είχε στη γαλλική ποίηση, αναγνωρίζοντας ότι έδωσε ορισμένα λαμπρά έργα, όπως είναι «τα λυρικά ποιήματα του Τζάρα, οι “Μαγνητικοί αγροί” (1920) του Μπρετόν και του Σουπώ [...]. Ο Πωλ Ελυάρ έγραψε μικρά ποιήματα αλησμόνητα».⁴⁰⁴

---

³⁹⁷ Henri Bremond, «Η καθαρή ποίηση», εισαγωγή-μετάφραση Αγορή Γκρέκου, *Περίπλους*, τχ. 23, Φθινόπωρο 1989, σ. 117.

³⁹⁸ Ο.π.

³⁹⁹ Γκρέκου, *ό.π.*, σ. 212.

⁴⁰⁰ Βλ. συγκεκριμένα την υποσημείωση στο μεταφρασμένο κείμενο: «Με την ευκαιρία αυτή δίνουμε σε μετάφραση προ πάντων για τους νέους, την περίφημη ομιλία», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 7, Μάρτ. 1934, σ. 212.

⁴⁰¹ Bernard Fay, «Η τωρινή κατάσταση της ποίησης στη Γαλλία», μτφ. Λ., *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 9, Μάης 1934, σσ. 277-280.

⁴⁰² Ο.π., σ. 278.

⁴⁰³ Ο.π.

⁴⁰⁴ Ο.π., σ. 279.

4.2. Το αναμνηστικό τεύχος στον ποιητή των Σκιών

«Μετά βαθείας λύπης ο ελληνικός κόσμος και οι κύκλοι των Γραμμάτων και των Τεχνών θα πληροφορηθούν τον αιφνίδιον θάνατον εξ εσωτερικής αιμορραγίας, προελθούσης εξ έλκους του στομάχου του ποιητού Λάμπρου Πορφύρα».⁴⁰⁵ Με αυτά τα λόγια η εφημερίδα *Η Πρωΐα* ενημερώνει το αναγνωστικό της κοινό για την αιτία θανάτου του ποιητή. Μεσάνυχτα Σαββάτου, στις 3 Δεκεμβρίου του 1932, σε ηλικία πενήντα τριών χρόνων πεθαίνει ο ποιητής των Σκιών.⁴⁰⁶ Την Κυριακή 5 Δεκεμβρίου, η ειδησιογραφία των αθηναϊκών εφημερίδων αναγγέλλει την κηδεία του ποιητή: «Η κηδεία του Πορφύρα ετελέσθη εχθές με αίσθημα ειλικρινούς θλίψεως, υπό της Πειραιϊκής κοινωνίας».⁴⁰⁷

Με αφορμή, λοιπόν, τον θάνατο του Πορφύρα, η διεύθυνση και η συντακτική επιτροπή του *Ρυθμού* αποφασίζουν την έκδοση ενός αναμνηστικού τεύχους. Πρόκειται για το πέμπτο τεύχος, το οποίο συμπεριλήφθηκε στο διπλό τεύχος του Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου του 1933. Την επομένη της κυκλοφορίας του *Ρυθμού*, ημέρα Πέμπτη στις 2 Φεβρουαρίου του 1933, η εφημερίδα *Ακρόπολις* κάνει λόγο για την κυκλοφορία του συγκεκριμένου τεύχους: «εξεδόθη και εκκυκλοφόρησε με καλλιτεχνικωτάτην εμφάνισιν και εκλεκτήν συνεργασίαν το νέον φύλλον του λογοτεχνικού οργάνου των νέων *Ρυθμός*, διπλούν, με ιδιαίτερον τεύχος αφιερωμένον εις τον ποιητήν Λάμπρο Πορφύραν».⁴⁰⁸

Το αναμνηστικό τεύχος έχει έκταση τριάντα σελίδες, στο οποίο συνεργάζονται εικοσιένια λογοτέχνες και κριτικοί. Από τους εικοσιένα συνεργάτες που εμφανίζονται στο τεύχος για τον Πορφύρα, οι έντεκα συνεργάζονται με το περιοδικό αποκλειστικά και μόνο για το αφιέρωμα.⁴⁰⁹ Το αφιέρωμα χωρίζεται σε τρία μέρη: I) Λογοτεχνήματα, II) Άρθρα και III) Ο άνθρωπος και το έργο του. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι σε κάθε ένα από τα τρία αυτά μέρη του τεύχους, η συντακτική ομάδα επισημαίνει ότι οι συνεργασίες τοποθετήθηκαν με αλφαβητική σειρά, δήλωση

⁴⁰⁵ [Ανωνύμως], «Η κηδεία του ποιητού», εφ. *Η Πρωΐα*, έτος 8^οv, αρ. 2489, Δευτέρα 5 Δεκ. 1932, σ. 2.

⁴⁰⁶ Δ.Ο. Μητάκης, *Η ζωή και το έργον του Λάμπρου Πορφύρα: διάλεξις γενομένη εις την αίθουσα βαρόνου Κίμωνος Ράλλη του Πειραιϊκού Συνδέσμου, την 15 Φεβρουαρίου 1938*, Τυπ. Στέφανου Ν. Ταρουσόπουλου, Πειραιάς 1938, σ. 4.

⁴⁰⁷ [Ανωνύμως], «Η κηδεία του Πορφύρα», εφ. *Ακρόπολις*, έτος Δ', αρ. 1384, Δευτέρα 5 Δεκ. 1932, σ. 2, βλ. ενδεικτικά και [Ανωνύμως], «Ένα φιλολογικόν πένθος. Η κηδεία του ποιητού Λάμπρου Πορφύρα», εφ. *Φωνή του Λαού*, έτος Α', αρ. 190, Δευτέρα 5 Δεκ. 1932, σ. 2.

⁴⁰⁸ [Ανωνύμως], «Ο *Ρυθμός*», εφ. *Ακρόπολις*, έτος Ε', αρ. 1441, Πέμπτη 2 Φεβ. 1933, σ. 2.

⁴⁰⁹ Πρόκειται για τους (με αλφαβητική σειρά): Ηλίας Π. Βουτιεριδης, Ρήγας Γκόλφης, Ιωάννης Γρυπάρης, Γιώργος Θέμελης, Αρίστος Καμπάνης, Μιλτιάδης Μαλακάσης, Παύλος Νιρβάνας, Κωστής Παλαμάς, Ζαχαρίας Παπαντωνίου, Μιχαήλ Ροδάς, Ευάγγελος Π. Φωτιάδης.

που επιχειρεί να αποφευχθούν πιθανές παρεξηγήσεις για την τοποθέτηση των δημοσιευμάτων στις σελίδες του περιοδικού. Συγκεκριμένα, στην πρώτη σελίδα του τεύχους παρουσιάζεται σκίτσο του Θωμά Θωμόπουλου,⁴¹⁰ ενώ στην ενότητα «ΛΟΓΟΤΕΧΝΗΜΑΤΑ» συμπεριλαμβάνονται δύο ποιήματα για τον Πορφύρα. Πρόκειται για το σονέτο του Ιωάννη Γρυπάρη, «Childe Harold»,⁴¹¹ και το ποίημα του Κωστή Παλαμά «Στο Λάμπρο Πορφύρα, για τις Σκιές του».⁴¹²

Στο δεύτερο μέρος, το οποίο καλύπτει τα δύο τρίτα του συνόλου των σελίδων, δημοσιεύονται άρθρα για τον ποιητή από τους: Τέλλο Άγρα, Ηλία Π. Βουτιεριδίδη, Αναστάσιο Δρίβα, Γιώργο Κοτζιούλα, Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη και Ευάγγελο Π. Φωτιάδη. Τόσο ο Άγρας όσο και ο Κοτζιούλας, επισημαίνουν στα άρθρα τους ότι ο ποιητής των *Σκιών* παρέμεινε «μέσα στην Ποίηση, αλλ' έξω από τη Φιλολογία»⁴¹³ και αυτό γιατί «εξόν από τα ποιήματά του [...] δεν έγραψε τίποτε σχεδόν άλλο».⁴¹⁴ Από τη μία, ο Άγρας επικεντρώνεται στη σιωπή του ποιητή που «κατακλύζει τη ζωή του»⁴¹⁵ και από την άλλη, ο Κοτζιούλας κάνει λόγο για την περιορισμένη έμπνευση του ποιητή, το λιτό λεξιλόγιο και τον αφρόντιστο στίχο του.

Για τον Κοτζιούλα, «το ψυχικό βάθος του Πορφύρα ήταν ανέκαθεν η θλίψη [...]. Αυτή χρωματίζει μετριαστικά τις διαθέσεις του και του εξασφαλίζει τη θαυμαστή ομοιογένεια στο έργο».⁴¹⁶ Για θλίψη κάνει λόγο και η Μαυροειδή-Παπαδάκη στο έργο του ποιητή, συνδυάζοντάς το όμως και με τη γαλήνη ως «τα δυο κύρια συναισθήματα που ξεχειλίζουν από το ποιητικό έργο του».⁴¹⁷ Προβαίνοντας σε

---

⁴¹⁰ «To hors – texte που παρουσιάζουμε, είναι έργο του εκλεκτού καθηγητή Θωμά Θωμόπουλου», βλ. [Σύνταξη], «Παρεπόμενα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 177, βλ. εδώ Παράρτημα, Εικ. 4.1.

⁴¹¹ Ιωάννης Γρυπάρης, «Childe Harold», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 149, το ποίημα έχει συμπεριληφθεί στην ποιητική συλλογή του Γρυπάρη, *Σκαραβαίοι και Τετρακόττες* (1919), βλ. τώρα Ιωάννης Ν. Γρυπάρης, *Σκαραβαίοι και Τετρακόττες*, πρόλογος Γιάννης Χατζίνης, Οικονόμου, Αθήνα 1970, σ. 51. Η μοναδική διαφορά που εντοπίστηκε στο ποίημα είναι ότι αντί της αφιέρωσης από τον Heine: «Eine starke schwarze Barke...», αναγράφονται τα εξής: «Στη μνήμη του Λάμπρου Πορφύρα που τόσο το αγαπούσε αυτό το τραγούδι μου».

⁴¹² Κωστής Παλαμάς, «Στο Λάμπρο Πορφύρα, για τις Σκιές του», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 150. Το ποίημα πρωτοδημοσιεύθηκε το 1920 στο περιοδικό *Μούσα*: Κωστής Παλαμάς, «Στο Λάμπρο Πορφύρα, για τις Σκιές του», *Μούσα*, χρ. Α', τχ. 2, Σεπτ. 1920, σ. 17, βλ. τώρα Κωστής Παλαμάς, *Άπαντα*, τ. 9, Μπίρης, Αθήνα 1972, σ. 216.

⁴¹³ Τέλλος Άγρας, «Η σιωπή του», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 151, βλ. τώρα Τέλλος Άγρας, *Κριτικά. Ποιητικά πρόσωπα και κείμενα*, τ. 2, φιλολογική επιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος, Ερμής, Αθήνα 1981, σσ. 137-142.

⁴¹⁴ Γιώργος Κοτζιούλας, «Σκέψεις με την αφορμή του θανάτου του», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν. Φεβ. 1933, σ. 160.

⁴¹⁵ Λάμπρος Πορφύρας, *Τα ποιήματα (1894-1932)*, φιλολογική επιμέλεια Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1993, σ. 91.

⁴¹⁶ Ο.π., σ. 161.

⁴¹⁷ Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη, «Απόψεις του έργου του», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 163.

μια προσέγγιση της ποίησής του, με βάση αυτά τα δύο χαρακτηριστικά, συνειδητοποιεί ότι «η φύση, που παίρνει τόσο μεγάλη θέση στο έργο του ποιητή, είναι τις περισσότερες φορές η θλιμμένη και χειμωνιάτικη φύση»,⁴¹⁸ για να καταλήξει στη συνέχεια στη διαπίστωση ότι «μια γλυκειά (sic) μυστικοπάθεια γεμίζει την ψυχή του, πρόδρομος της γαλήνης που του δίδει την ψυχική κάθαρση. Δεν αντικρύζει (sic) μ' απαισιοδοξία κι απελπισία το θάνατο κι ούτε βλέπει μ' απαρηγόρητη πίκρα τη ματαιότητα της ζωής».⁴¹⁹

Ο Πορφύρας «είναι ο ποιητής του Φθινοπώρου: και ειδικά, ένας ελεγειακός του λυρισμού»,⁴²⁰ είναι ο «ελεγειακός Έλληνας»⁴²¹ κατά τον χαρακτηρισμό του Φωτιάδη. Ο τελευταίος κάνει λόγο στη θεματική της ποίησής του, μεταξύ άλλων, επισημαίνει τη μοναξιά, τη γόνιμη σιωπή, τη νοσταλγία, τη μελαγχολική ευθυμία, την αγάπη που τη νικάει ο θάνατος, για να καταλήξει στο δίδαγμα που μας χαρίζει η ποίησή του, «ότι ο ποιητικός λόγος είναι η αρμονία της ουσίας και της μορφής – η ισορροπία: το αιώνιο δίδαγμα των Ελλήνων».⁴²²

Με έναν, ομολογουμένως, απρόσμενο τίτλο, «Συνομιλία με τον εαυτό μου»,⁴²³ συνεργάζεται ο Δρίβας στο αναμνηστικό τεύχος. Η ποίηση του Πορφύρα για τον Δρίβα είναι «όμοια σα μια δέσμη ηλιακού φωτός»,⁴²⁴ καθώς, όπως επισημαίνουν οι Γαραντούδης-Μικέ, στην περίπτωση του Δρίβα «η ποίηση του Πορφύρα αποτελεί πρόσχημα για να αναφερθεί στη δική του ποίηση».⁴²⁵ Ενώ, στην περίπτωση του Κοτζιούλα, η ποίηση του Πορφύρα αποτελεί πρόσχημα για να αναφερθεί «προς τους νέους» και να υπογραμμίσει ότι «σε καιρούς αστάθειας και ανταρσίας» η παράδοση αποτελεί «αφετηρία κάθε προοδευτικής πορείας».⁴²⁶

Συγκριτικά με τις πέντε προαναφερθείσες συνεργασίες στο αφιέρωμα, επικριτική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η τοποθέτηση του Βουτιερίδη τόσο προς το ποιητικό έργο όσο και προς την ποιητική αξία του Πορφύρα. Συγκεκριμένα, τονίζει ότι «το έργο, που άφησε είναι τόσο λίγο [...] μιά και μονάχη ποιητική

---

⁴¹⁸ Ο.π.

⁴¹⁹ Ο.π., σ. 164.

⁴²⁰ Κοτζιούλας, «Σκέψεις με την αφορμή του θανάτου του», *ό.π.*, σ. 161.

⁴²¹ Ε.Π. Φωτιάδης, «[Για τον Πορφύρα]», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σσ. 165-166.

⁴²² Ο.π., σ. 169.

⁴²³ Αναστάσιος Δρίβας, «Συνομιλία με τον εαυτό μου», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σσ. 157-159, βλ. τώρα Δρίβας, *ό.π.*, σσ. 333-335.

⁴²⁴ Ο.π., σ. 157.

⁴²⁵ Δρίβας, *ό.π.*, σ. 87.

⁴²⁶ Κοτζιούλας, «Σκέψεις με την αφορμή του θανάτου του», *ό.π.*, σ. 162. Βλ. και Βογιατζόγλου, *ό.π.* σ. 77.

συλλογή»,⁴²⁷ η οποία «δεν είναι τόσο πλούσια σε ουσία και απόλυτα τέλεια σε μορφή»,⁴²⁸ για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο ποιητής των *Σκιών* «είναι περισσότερο ερασιτέχν[ης]»⁴²⁹ παρά μεγάλος ποιητής. Η συνεργασία του Βουτιερίδη, μια συνεργασία, η οποία δεν επαινεί το έργο του ποιητή, αλλά κάθε άλλο, εκφράζει τις έντονες αντιρρήσεις του, αποτελεί μια απόδειξη ότι, παρόλο που πρωτοβουλία της διεύθυνσης ήταν να δημοσιευτεί ένα αναμνηστικό τεύχος για τον ποιητή, ο *Ρυθμός* «Δεν πέρνει (sic) μίαν ή άλλη θέση, μήτε τάσσεται με μίαν ή άλλη σχολή – παρά θέση θα πάρει ο κάθε νέος σαυτόν».⁴³⁰

Το τρίτο και τελευταίο μέρος του αναμνηστικού τεύχους, χωρίζεται σε τέσσερις ενότητες. Στην πρώτη ενότητα, που τιτλοφορείται «ΣΥΝΤΟΜΑ», εκθέτουν τις απόψεις τους για τον ποιητή και το έργο του οι: Ρήγας Γκόλφης, Γιώργος Θέμελης, Αρίστος Καμπάνης, Θεόδωρος Ξύδης, Ζαχαρίας Παπαντωνίου, Μιχαήλ Ροδάς και Νικόλαος Β. Τωμαδάκης. Από τη μία, για συνταίριασμα κάνει λόγο ο Γκόλφης, τόσο της αρμονίας «της ψυχής και του στίχου» όσο και «το[υ] εσωτερικο[ύ] δράμα[τος] του ανθρώπου με την ανατάραξη προσμονή της μοίρας»⁴³¹ και από την άλλη, ο Ξύδης υπογραμμίζει «το στοιχείο του αισθαντισμού»⁴³² στην ποίησή του.

«Ποιητής του λυκόφωτος»⁴³³ χαρακτηρίζεται ο Πορφύρας από τον Καμπάνη, ενώ ο Παπαντωνίου τονίζει για τις *Σκιές* ότι «αν το μικρό αυτό βιβλίο δεν είχε γραφή θα έλειπεν από τη νεοελληνική λύρα μια χορδή – η λεπτότερη κι η πιο παθητική».⁴³⁴ Για «μεγάλο χάρισμα» και «θείο δώρο» κάνει λόγο και ο Ροδάς, που δίνει τη δυνατότητα στον Πορφύρα «να εκλαϊκεύει τα ευγενέστερα αισθήματα, να συγκινεί βαθύτατα και να συναρπάζει με τη θλίψη και την νοσταλγία του».⁴³⁵ Ο Θέμελης διαπιστώνει ότι η ποίηση του «έχει τη σφραγίδα της ειλικρίνειας και της

⁴²⁷ Ηλίας Π. Βουτιερίδης, «Λάμπρος Πορφύρας», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 155.

⁴²⁸ Ο.π.

⁴²⁹ Ο.π., σ. 156.

⁴³⁰ [Ρυθμός] «Σημειώματα της επιμελητείας», ό.π., σ. 39.

⁴³¹ Ρήγας Γκόλφης, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 170.

⁴³² Θεόδωρος Ξύδης, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 171.

⁴³³ Αρίστος Καμπάνης, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 171.

⁴³⁴ Ζαχαρίας Παπαντωνίου, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 173.

⁴³⁵ Μιχαήλ Ροδάς, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 173.

ευσυνειδησίας»⁴³⁶ και ότι αυτά τα δύο χαρακτηριστικά θα πρέπει να είναι «δύο πολύτιμα στοιχεία και γόνιμα για κάθε νέο».⁴³⁷ Τέλος, ο Τωμαδάκης επιχειρεί έναν παραλληλισμό του Πορφύρα με τον Σολωμό, τόσο στη ζωή τους όσο και στην τέχνη, με την έννοια ότι «και οι δύο τους είναι λυρικοί ποιητές που δε μπόρεσαν να δώσουν τόμους, έδωσαν όμως παλμούς συγκινήσεως».⁴³⁸

Ο Στέφανος Δάφνης και ο Χρήστος Λεβάντας, επιχειρούν με τις συνεργασίες τους να σκιαγραφήσουν τον ποιητή των *Σκιών*, στη δεύτερη ενότητα που φέρει τον τίτλο «ΣΚΙΤΣΑ». Από τη μία, ο Δάφνης υπογραμμίζει τη μετριοφροσύνη του ποιητή «απέναντι στη Ζωή και στην Τέχνη»,⁴³⁹ και παράλληλα κάνει λόγο για τη συγκέντρωση των ανέκδοτων ποιημάτων του Πορφύρα, ούτως ώστε «να φωτιστή ακόμα πιο πολύ [...] η φυσιογνωμία του Ποιητή».⁴⁴⁰ Από την άλλη, ο Λεβάντας εξιστορεί την πρώτη συνάντηση που είχε με τον ποιητή το 1923 και την εντύπωση που είχε από αυτή την πρώτη συνάντηση. Ο Λεβάντας, γνωρίζοντας ότι το αφιέρωμα διοργανώνεται από ένα περιοδικό που χαρακτηρίζεται «όργανο των νέων» και κατ' επέκταση απευθύνεται στους νέους, επισημαίνει ότι ο ποιητής των *Σκιών* «παρέμεινε αδιάφορος στα μεγάλα προβλήματα που απασχόλησαν την εποχή μας, και η ανησυχία του σημερινού ανθρώπου δεν τυράγνησε ποτέ την σκέψη του»,⁴⁴¹ για να καταλήξει στη διαπίστωση ότι «αυτή είναι η πλευρά του Πορφύρα που δεν μπορούν και δεν πρέπει να ακολουθήσουν οι νέοι».⁴⁴²

Οι επόμενες σελίδες του τεύχους συμπεριλαμβάνουν τις ενότητες «ΓΡΑΜΜΑΤΑ» και «ΛΙΓΑ ΓΙΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥΣ». Στην πρώτη δημοσιεύονται δύο γράμματα του Μιλτιάδη Μαλακάση⁴⁴³ και του Κωστή Παλαμά.⁴⁴⁴ Και οι δύο τονίζουν τη σημασία της ποίησής του. Το γράμμα του Παλαμά, φέρνει ημερομηνία

---

⁴³⁶ Γιώργος Θέμελης, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 170.

⁴³⁷ Ο.π.

⁴³⁸ Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 173.

⁴³⁹ Στέφανος Δάφνης, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Σκίτσα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 173.

⁴⁴⁰ Ο.π.

⁴⁴¹ Χρήστος Λεβάντας, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Σκίτσα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 175.

⁴⁴² Ο.π.

⁴⁴³ Μιλτιάδης Μαλακάσης, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Γράμματα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 175-176.

⁴⁴⁴ Κωστή Παλαμάς, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Γράμματα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 176. Δεν κατάφερα να εντοπίσω κάποια πληροφορία για το εάν το γράμμα δόθηκε στον *Ρυθμό* από τον Θεόδωρο Σύμφωμο ή από τον ίδιο τον Παλαμά. Για το γράμμα βλ. τώρα Κωστή Παλαμάς, «Το τέλος του Λάμπρου Πορφύρα», *Άπαντα*, τ. 10, Μπίρης, Αθήνα ²1972, σσ. 392-393.

γραφής «4-12-32» και έχει ως παραλήπτη τον αδερφό του ποιητή, Θεόδωρο Σύψωμο, στον οποίο εκφράζει τη θλίψη του για το θάνατο του Πορφύρα. Οι τελευταίες τρεις συνεργασίες, τόσο της Αιμιλίας Δάφνη όσο και του Παύλου Νιρβάνα και του Μάρκου Τσιριμώκου, οι οποίες συμπεριλαμβάνονται στην τελευταία ενότητα, απευθύνονται άμεσα στους νέους. Τίθεται δηλαδή η προβληματική για το ποια μπορεί να είναι η επίδραση του Πορφύρα στους νέους διανοούμενους και τι θα πρέπει να θυμούνται από αυτόν. Συγκεκριμένα, για τη Δάφνη αυτό που πρέπει να σέβονται από τον ποιητή των *Σκιών* είναι «η προσήλωσή του στον εσωτερικό του κόσμο και η ανυπόκριτη αδιαφορία του προς όλα τα αντιποιητικά και πεζά της ζωής».⁴⁴⁵ Για γενικότερη επίδραση στους νέους κάνει λόγο ο Νιρβάνας, εστιάζοντας στο γεγονός ότι «εκείνο που έχουν να ιδούν οι νέοι στο παράδειγμα του αγιώτατου (sic) ποιητού, είναι, ότι θέλησε πάντα να είναι αυτός που ήταν και δε θέλησε πια να είναι τίποτε περισσότερο ή αλλοιώτικο (sic) απ' αυτό που ήταν»,⁴⁴⁶ ενώ ο Τσιριμώκος καταλήγει στη διαπίστωση ότι «κάθε νέος, που ευτύχησε να έχει ιδιοσυγκρασία ποιητική, πρέπει να φροντίσει να την εκφράσει με την κατάλληλη καλλιτεχνική μορφή».⁴⁴⁷

Το αναμνηστικό τεύχος ολοκληρώνεται με τα «ΠΑΡΕΠΟΜΕΝΑ», μέσα από τα οποία η διεύθυνση του περιοδικού αφενός εκφράζει τις ευχαριστίες της σε όσους συνέβαλαν στο να ολοκληρωθεί το αναμνηστικό αυτό τεύχος και αφετέρου αναγγέλλει ότι ειδικός συνεργάτης ετοιμάζει τη βιβλιογραφία του ποιητή για κατοπινά τεύχη του περιοδικού. Τέλος, τοποθετείται και η ίδια τόσο για τον ποιητή όσο και για τις επιδιώξεις του αφιερώματος:

Ο Πορφύρας ανήκε σε μια γενιά – της οποίας η συμβολή στα νεοελληνικά γράμματα κατέχει αναμφισβήτητη αξία που η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας θα μπορούσε να μας κατατοπίσει καλλίτερα (sic) σαντή τη περίοδο: αν είχε και εξακολουθεί ακόμη να έχει καμιά (sic) επίδραση στη λογοτεχνία των χρόνων μας, στους νέους.

Με το θάνατό του, τούτο το σημείο ήθελε ναγγίσει ο “Ρυθμός”, όχι, όπως εγράψαμε, για να κρατήσει τάχα ενημερότητα (sic) για τις στήλες ενός φιλολογικού Περιοδικού των νέων, αλλά κυρίως για να φανερωθή στους νέους, το τι πρέπει να

---

⁴⁴⁵ Αιμιλία Δάφνη, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Λίγα για τους νέους», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 176.

⁴⁴⁶ Παύλος Νιρβάνας, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Λίγα για τους νέους», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 177.

⁴⁴⁷ Μάρκος Τσιριμώκος, «Ο άνθρωπος και το έργο του. Λίγα για τους νέους», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 177.

σέβονται και να τιμούν από τον ποιητή των “Σκιών”. Τώρα κατά πόσο κατορθώθηκε αυτό, δεν το εξετάζουμε.⁴⁴⁸

Άξιο σχολιασμού είναι στο σημείο αυτό, ότι στο αναμνηστικό αυτό τεύχος, που συμμετείχαν εικοσιένα συνεργάτες, το ποσοστό των ηλικιακά νεαρών συνεργατών, έως τριάντα χρονών, καλύπτει το 28,6%, δηλαδή έξι από τους εικοσιένα συνεργάτες. Αντίθετα, διπλάσιο παρατηρείται το ποσοστό των συνεργατών, οι οποίοι είναι άνω των σαράντα, αγγίζοντας το 57,1%. Τα παραπάνω ποσοστά δεν θα πρέπει να προξενούν εντύπωση, κυρίως εάν αναλογιστούμε το γεγονός ότι ο Πορφύρας, γεννημένος το 1879, γνώριζε και συναναστρεφόταν τόσο με τον Παλαμά και τον Νιρβάνα όσο και με τον Μαλακάση και τον Παπαντωνίου. Για τον λόγο εκείνον, αυτοί οι οποίοι θα ήταν τα καταλληλότερα πρόσωπα για να μιλήσουν τόσο για το έργο όσο και για τον ίδιο τον ποιητή, ήταν άτομα που γεννήθηκαν πριν το 1900. Από αυτή τη σκοπιά θα μπορούσε να υποστηριχθεί η άποψη ότι ο στόχος της διεύθυνσης του περιοδικού επιτεύχθηκε, με την έννοια ότι δημιουργήθηκε ένα αναμνηστικό τεύχος για τον ποιητή από άτομα που γνώριζαν αφενός την ποίησή του και αφετέρου τον ίδιο τον Πορφύρα.

Δυστυχώς, δεν εντοπίστηκαν πληροφορίες για την απήχηση της προσπάθειας αυτής του *Ρυθμού* στην πνευματική ζωή της περιόδου. Αυτό, όμως, το οποίο προξενεί εντύπωση είναι το γεγονός ότι δεν μελετήθηκε η αξία του αφιερώματος, τόσο για την ποίηση του Πορφύρα όσο και για την μετέπειτα πρόσληψή του. Στη συγκεντρωτική έκδοση των *Απάντων* του ποιητή από τον Γιώργο Βαλέτα, γίνεται απλά λόγος στο γεγονός ότι «Η *Νέα Εστία* και το Πειραιώτικο περιοδικό *Ρυθμός* του αφιέρωσαν πλουσιότατα αναμνηστικά τεύχη».⁴⁴⁹ Αλλά και στην πιο πρόσφατη έκδοση των ποιημάτων του ποιητή, σε φιλολογική επιμέλεια της Ελένης Πολίτου-Μαρμαρινού, η συμβολή του αναμνηστικού τεύχους του *Ρυθμού* απουσιάζει από την εισαγωγή της επιμελήτριας, με εξαίρεση μια υποσημείωση στο άρθρο του Άγρα.⁴⁵⁰ Στα αφιερώματα περιοδικών της βιβλιογραφίας, ο *Ρυθμός* τοποθετείται δεύτερος, μετά τη *Νέα Εστία*,⁴⁵¹ ενώ το αναμνηστικό τεύχος της *Νέας Εστίας* κυκλοφόρησε αρκετούς μήνες αργότερα, τον Ιούνιο του 1933.⁴⁵²

⁴⁴⁸ [Σύνταξη], «Παρεπόμενα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 177.

⁴⁴⁹ Λάμπρος Πορφύρας, *Απαντα*, έκρινε Γιώργος Βαλέτας, εκδότης Ι.Γ. Βασιλείου, Αθήνα [31982], σ. 71.

⁴⁵⁰ Πορφύρας, *Τα Ποιήματα (1894-1932)*, ό.π., σ. 91 (σημ. 207).

⁴⁵¹ Ο.π., σ. 371.

⁴⁵² *Νέα Εστία*, τ. 13, τχ. 155, Ιούν. 1933

Το σίγουρο πάντως είναι, ότι η διεύθυνση του περιοδικού αφιέρωσε ένα ολόκληρο τεύχος για τον πειραιώτη ποιητή και ότι αυτό αποτέλεσε το πρώτο αναμνηστικό τεύχος για τον Πορφύρα. Ενώ, τέλος, η αξία του αφιερώματος είναι σημαντική για την πορεία του ποιητή των *Σκιών* στα νεοελληνικά γράμματα, και αυτό γιατί μέσα από το αφιέρωμα, αυτό το οποίο επιτυγχάνεται είναι να γίνει γνωστό στο ευρύ αναγνωστικό κοινό τόσο ο χαρακτήρας του άνθρουπου όσο και ο χαρακτήρας της ποίησής του· να γίνει γνωστό στο αναγνωστικό κοινό που απευθύνεται το ίδιο το περιοδικό, που δεν είναι άλλο από τους νέους διανοούμενους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΣΤΟΝ *ΡΥΘΜΟ*

Σημαντική είναι και η θέση που κατέχει ο κριτικός λόγος στο περιοδικό, είτε πρόκειται για βιβλιοκρισίες, είτε για κριτική θεάτρου ή τεχνοκριτική, καθώς καλύπτει ποσοστό 20,7% της συνολικής ύλης του περιοδικού. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο υποκεφάλαιο παρουσιάζονται οι κριτικές για βιβλία που στάλθηκαν στη διεύθυνση του περιοδικού. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο, το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στα καλλιτεχνικά θέματα που απασχολούσαν τη συντακτική ομάδα του περιοδικού, στα οποία συμπεριλαμβάνονται οι κριτικές για τις θεατρικές παραστάσεις αλλά και η κριτική για τις εικαστικές τέχνες. Στόχος με το παρόν κεφάλαιο είναι να ολοκληρωθεί η παρουσίαση του *Ρυθμού* και κατά συνέπεια η σκιαγράφηση της φυσιογνωμίας του και η ανάδειξη της πνευματικής του ταυτότητας.⁴⁵³

5.1. Βιβλιοκριτική

Σημαντική θέση στον *Ρυθμό*, κατέχει η κριτική των βιβλίων, τα οποία στέλνονται στη διεύθυνση του περιοδικού, ούτως ώστε να δημοσιευθεί από τους συνεργάτες του η αξιολόγησή τους. Στα δύο χρόνια κυκλοφορίας του δημοσιεύονται πενήντα δύο κριτικές από είκοσι τρεις συνεργάτες, δηλαδή 15,6% της συνολικής ύλης του περιοδικού και αξιολογούνται εβδομήντα έξι βιβλία.

Αναλυτικότερα, στα εννέα πρώτα τεύχη, παρουσιάζονται είκοσι πέντε βιβλιοκρισίες από δεκαέξι συνεργάτες για τριάντα δύο βιβλία. Ο συνεργάτης που έχει αναλάβει τη στήλη της κριτικής του βιβλίου είναι ο Ανδρέας Δούρος, σε ποσοστό 44,4% του συνόλου των τευχών, ενώ σημαντική είναι και η συμβολή του Λάζαρου Πηνιάτογλου, πριν αναλάβει τη στήλη του θεάτρου το δεύτερο χρόνο, καθώς στο ένα τρίτο της έκτασης του περιοδικού παρουσιάζει τις κριτικές του (ποσοστό 33,3%). Αξιοσημείωτη είναι και η προβολή των: Τέλλου Άγρα, Γιάννη Βασιλείου και Βασίλη Λαούρδα, σε δύο τεύχη ο καθένας τους. Οι πέντε προαναφερθέντες συνεργάτες,

---

⁴⁵³ Θα πρέπει, βέβαια, να αναφερθεί ότι από την παρούσα μελέτη έχει εξαιρεθεί η παρουσίαση και ο σχολιασμός της στήλης «ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ», η οποία σχετίζεται με θέματα της επικαιρότητας τόσο στον Πειραιά όσο και στην Αθήνα. Ο σχολιασμός της συγκεκριμένης στήλης, θα μπορούσε να συμβάλει σημαντικά στην ολοκλήρωση της ταυτότητας του περιοδικού, που, δυστυχώς, δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί λόγω της έκτασης της παρούσας εργασίας.

αναλαμβάνουν τις δεκατρείς από τις είκοσι πέντε δημοσιευμένες βιβλιοκρισίες του πρώτου χρόνου, δηλαδή το 52% της ύλης της κριτικής του βιβλίου.

Από τον Σεπτεμβρίου του 1933 έως τον Αύγουστο του 1934, δημοσιεύονται είκοσι επτά βιβλιοκρισίες από δέκα συνεργάτες για σαράντα τέσσερα βιβλία. Παρατηρείται, δηλαδή, ότι παρά την αλλαγή της διεύθυνσης του περιοδικού, η βιβλιοκριτική καταλαμβάνει την ίδια θέση στο περιοδικό, αλλά με αισθητή μείωση των συνεργατών της. Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι η κριτική του βιβλίου συσπειρώθηκε γύρω από συγκεκριμένους συνεργάτες. Πιο συγκεκριμένα, ο κριτικός, του οποίου η υπογραφή εντοπίζεται στο 70% του συνόλου των τευχών, είναι του Άγρα. Σημαντική είναι και η συμβολή τόσο του Γιαλούρη, ο οποίος συνεχίζει τη βιβλιοκριτική μέσα από τις σελίδες του περιοδικού,⁴⁵⁴ όσο και δύο νέων συνεργατών στον τομέα της κριτικής του βιβλίου, του Γιώργου Κοτζιούλα και του Σώτου Χονδρόπουλου, σε ποσοστό 40% της συνολικής έκτασης του περιοδικού. Οι προαναφερθέντες συνεργάτες υπογράφουν τις είκοσι από τις είκοσι επτά κριτικές, δηλαδή τα δύο τρίτα της συνολικής ύλης του δεύτερου χρόνου (ποσοστό 74%).

Έχω χωρίσει την κριτική του βιβλίου σε τρεις κατηγορίες: κριτική για την ποίηση, την πεζογραφία και ποικίλης ύλης.⁴⁵⁵ Με τον τρόπο αυτόν αφενός διευκολύνεται η μελέτη των βιβλιοκρισιών και αφετέρου αναδεικνύεται η φυσιογνωμία του περιοδικού, μέσα από την κριτική του βιβλίου. Στην τελευταία κατηγορία συμπεριλαμβάνονται όσες κριτικές σχετίζονται είτε με μελέτες, που εκδόθηκαν την περίοδο κυκλοφορίας του *Ρυθμού*, είτε με θεατρικά έργα.

5.1.1. Κριτική για την ποίηση

Στα δύο πρώτα χρόνια της κυκλοφορίας του περιοδικού, δημοσιεύονται δεκαεπτά βιβλιοκρισίες για τις ποιητικές συλλογές που κυκλοφορούν την περίοδο του Μεσοπολέμου. Αξιοσημείωτες είναι, τον πρώτο χρόνο, οι βιβλιοκρισίες της

---

⁴⁵⁴ Είχε παρουσιαστεί ήδη από το τρίτο τεύχος του πρώτου χρόνου, με κριτική για τη μετάφραση των ποιημάτων του τούρκου ποιητή Ahmet Hasim: Αντώνης Γιαλούρης, «Τα βιβλία. Αχμέτ Χασίμ, *Ποιήματα*», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 3, Δεκ. 1933, σσ. 109-110.

⁴⁵⁵ Καίριο ήταν το ερώτημα, ποιες βιβλιοκρισίες θα έπρεπε να αναφερθούν στα πλαίσια μιας διπλωματικής εργασίας και ποια θα ήταν τα κριτήρια με τα οποία θα γινόταν αυτή η επιλογή. Η λύση στην προβληματική μου δόθηκε μέσα από τις εργασίες του Καγιαλή και Αργυρίου. Συγκεκριμένα, μέσα από την επιλογή της εκδοτικής παραγωγής των βιβλίων την περίοδο του Μεσοπολέμου, κυρίως από το 1931 έως το 1934, εντόπισα ποια από τα βιβλία που κρίνονται στον *Ρυθμό* συμπεριλαμβάνονται στην προαναφερθείσα επιλογή. Στη συνέχεια, λοιπόν, παρουσιάζω αυτές μόνο τις βιβλιοκρισίες. Βλ. αναλυτικά Καγιαλής, *Η επιθυμία για το μοντέρνο...*, ό.π., σσ. 280-285 και Αργυρίου, *Ιστορία...*, τ. Α', ό.π., σσ. 262-264 και 440-441.

Καββαδία για τα *Εφήμερα* του Κοτζιούλα⁴⁵⁶ και του Γκάτσου για τα *Δώρα της αγάπης* της Μυρτιώτισσας.⁴⁵⁷

Από τη μία, η κριτική της Καββαδία, η οποία συμπεριλαμβάνεται στις πρώτες βιβλιοκρισίες που γράφτηκαν στον αθηναϊκό τύπο για τα ποιήματα του Κοτζιούλα, βεβαιώνει ότι «η πρώτη επίσημη εμφάνιση του εικοσιτριάχρονου ποιητή δεν πέρασε απαρατήρητη».⁴⁵⁸ Η κριτικός, υπογραμμίζει τη μελαγχολική και απαισιόδοξη διάθεση των ποιημάτων του, αλλά και την επίδρασή του τόσο από τον Καρυωτάκη και την Πολυδούρη όσο και από τους Γάλλους ποιητές. Όπως παρατηρεί η Βογιατζόγλου, «η Καββαδία, περισσότερο συντεταγμένη με τις νέες τάσεις, χαρακτηρίζει τον Κοτζιούλα “roéte decadent”, που αφέθηκε, όπως οι περισσότεροι συνομήλικοί του, στην αγάπη του πόνου του: “Ο Θεοτοκάς έχει δίκη. Πάσχουμε από ηττοπάθεια”, καταλήγει η κριτικός, και προτρέπει τον Κοτζιούλα να μας δώσει ποιήματα “με περισσότερο φως, αέρα, ζωή”».⁴⁵⁹

Από την άλλη, στην κριτική για την ποιητική συλλογή *Δώρα της αγάπης*, ο Γκάτσος επισημαίνει ότι γράφτηκαν από μια γυναίκα «που αισθάνθηκε βαθειά τον ανθρώπινο πόνο»,⁴⁶⁰ το οποίο όμως δεν είναι αρκετό για να χαρακτηρισθούν άρτια τα ποιήματά της, και αυτό γιατί η ποίηση δεν είναι μόνο συναίσθημα αλλά και τέχνη. Χαρακτηρίζοντας τη Μυρτιώτισσα συνηθισμένη ποιήτρια ενός «καθυστερημένου ρομαντισμού», καταλήγει στη διαπίστωση ότι εάν η συλλογή των ποιημάτων της γραφόταν σε μια άλλη εποχή, μπορεί και «να μας ικανοποιούσαν απολύτως. Σήμερα μας είναι ξένα».⁴⁶¹

Το δεύτερο χρόνο ο Κοτζιούλας συνεργάζεται, για τη στήλη της κριτικής, με το περιοδικό. Από τις πολλές δημοσιευμένες κριτικές του στις σελίδες του *Ρυθμού*, αξίζει να γίνει λόγος για το *Μαραμπού* του Καββαδία αλλά και για την *Άπειρη στιγμή* και τις *Συνθέσεις* του Γιάννη Κουγιούλη και του Αλέξανδρου Μπάρα αντίστοιχα. Συγκεκριμένα, ευνοϊκή είναι η κριτική του για τον ποιητή του *Μαραμπού*, καθώς τονίζει την πρωτοτυπία του θέματος, το προσωπικό ύφος και την τεχνική τελειότητα: «οι στίχοι του από τεχνική άποψη φαίνονται άψογοι».⁴⁶² Ωστόσο, υπογραμμίζει

⁴⁵⁶ Τζένια Καββαδία, «Γ. Κοτζιούλα, *Τα Εφήμερα*», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 1, Σεπτ. 1932, σσ. 30-33.

⁴⁵⁷ Νίκος Γκάτσος, «Τα Βιβλία. Μια νέα συλλογή», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 3, Δεκ. 1933, σ. 109.

⁴⁵⁸ Βογιατζόγλου, *ό.π.*, σ. 61.

⁴⁵⁹ Βογιατζόγλου, *ό.π.*, σ. 62.

⁴⁶⁰ Γκάτσος, «Τα Βιβλία. Μια νέα συλλογή», *ό.π.*, σ. 109.

⁴⁶¹ *Ο.π.*

⁴⁶² Γ. Κοτζιούλας, «Τα Βιβλία. Νίκου Καββαδία, *Μαραμπού* / Γιώργου Μουρέλου, *Στοχασμοί, Φαντασίες, Αισθήσεις*», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 3, Νοέ. 1933, σσ. 96-98: 96.

«κάποια ξεμυτίσματα της καθαρεύουσας», μια τάση για φλυαρία και τη χρήση του αόριστου άρθρου που «χτυπάει άσχημα στ' αυτί». ⁴⁶³ Η Βογιατζόγλου παρατηρεί ότι η κριτική «κλείνει με μια αριστερής ευαισθησίας παρατήρηση». ⁴⁶⁴

Αυτή η κατά βάθος αδιάφορη ψυχή με την αποφασιστικότητα και την αφέλειά της, άμα πάρει βαθύτερη συνείδηση του εαυτού της και πλουτίσει καλύτερα την πείρα της, θα μας ξαναελκύσει μ' εμπνεύσεις πιο συγχρονισμένες κι αντρικώτερες: γιατί η εποχή μας έχει άλλα ιδανικά περσότερο ωραία και σοβαρά από τα ταξίδια, που στο κάτω κάτω δεν είναι τόσο για μισθωτούς ατμοπλοϊκών εταιρών όσο για κάποιους μπακάληδες που πάνε να ψωνίσουν κοσμοπολιτισμό... ⁴⁶⁵

Στο τεύχος του Φεβρουαρίου του 1934, στην ίδια κριτική, ο Κοτζιούλας θα κάνει λόγο μεταξύ άλλων και για τις ποιητικές συλλογές του Κουγιούλη και Μπάρα. ⁴⁶⁶ Από τη μία, η *Άπειρη στιγμή*, είναι, για τον κριτικό, μια συλλογή ποιημάτων «μέτρια». Παρόλα αυτά, εξαιρεί τη χρήση της ομοιοκαταληξίας, αλλά και την έλλειψη της «αποκρουστικής εκείνης καθαρεύουσας κάποιων διαφορούμενων δημοτικιστών». ⁴⁶⁷ Επιπλέον, επισημαίνει την έλλειψη «εκζητημένων τρόπων εσωτερικής ζωής και τεχνικής εφαρμογής», ⁴⁶⁸ για να καταλήξει στη διαπίστωση ότι ο ποιητής της *Άπειρης στιγμής*, υπηρετεί την αντίληψη της τέχνης που κυριαρχούσε στους ποιητές της *Μούσας*. Από την άλλη, οι *Συνθέσεις* του Μπάρα, παρουσιάζουν «το δράμα της σύγχρονης εποχής», και αυτό γιατί ο ποιητής επιθυμεί να εκφράσει κάτι νέο που «σαλεύει μέσα του», όμως «δεν τον ικανοποιούν τα συνηθισμένα εκφραστικά μέσα: γι' αυτό γράφει στίχους ελεύθερους». ⁴⁶⁹ Επικρίνει τον ποιητή των *Συνθέσεων* για τη μεγάλη χαλαρότητα του μέτρου, την έλλειψη της ομοιοκαταληξίας αλλά και τη χρήση της καθαρεύουσας, ενώ διακρίνει στα ποιήματά του την αρνητική επιρροή που δέχτηκε από τον Καβάφη.

Στο ίδιο τεύχος, δημοσιεύεται και κριτική του Γιαλούρη για τη συλλογή *Ωρες αγάπης*, της Σοφίας Μαυροειδή-Παπαδάκη, τα ποιήματα της οποίας χαρακτηρίζονται

---

⁴⁶³ Ο.π., σ. 97.

⁴⁶⁴ Βογιατζόγλου, *ό.π.*, σ. 78.

⁴⁶⁵ Κοτζιούλας, «Τα Βιβλία. Νίκου Καββαδία, *Μαραμπού...*», *ό.π.*, σ. 97.

⁴⁶⁶ Γ. Κ.[οτζιούλας], «Ο Στίχος. Γιάννη Κουγιούλη, *Η άπειρη στιγμή* / Αλέξανδρου Μπάρα, *Συνθέσεις* / Παύλου Λιασίδη, *Τα φκιάρα της καρδιάς μου* / Κώστα Κοφινιώτη, *Επί γης Ειρήνη*», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 6, Φεβ. 1934, σσ. 191-193.

⁴⁶⁷ Ο.π., σ. 192.

⁴⁶⁸ Ο.π., σ. 191.

⁴⁶⁹ Ο.π., σ. 193.

ως «αληθινά έργα αγάπης».⁴⁷⁰ Κάνει λόγο για τους διαφορετικούς τρόπους έκφρασης της αγάπης στο έργο της, από τον έρωτα και τη συμπόνια έως τη θλίψη. Αντίθετα, στο επόμενο τεύχος, ο Γιώργος Μουρέλος, δημοσιεύει κριτική για την ποιητική συλλογή του Κώστα Θρακιώτη *Εμείς δεν θα βαδίσουμε*, στην οποία υπογραμμίζει τις «πολλές δυνατότητες» του ποιητή, ενώ εξαιρεί τη ζωντανή ορμή που ξεπερνά κάθε ισορροπία στην ποίησή του, που για το λόγο αυτόν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «κατ' εξοχήν επαναστατική και πρωτοποριακή»,⁴⁷¹ χαρακτηρισμός που πιθανόν να σχετίζεται με τις κομμουνιστικές πεποιθήσεις του ποιητή.

Η τελευταία κριτική για την ποίηση που θα μας απασχολήσει φέρει την υπογραφή του Άγρα. Στο τεύχος του Μαΐου του 1934, ο κριτικός θα καταπιαστεί με ένα «βιβλιαράκι».⁴⁷² Πρόκειται για την ποιητική συλλογή *Οι αγάπες του χρόνου* του Γιώργου Σαραντάρη. Ο Άγρας υπογραμμίζει τον αλλόκοτο τίτλο, τα σκοτεινά και ανεξήγητα θέματα των ποιημάτων, τον «απολελυμένο» ελεύθερο στίχο, χωρίς «ρυθμό, μέτρο, ομοιοκαταληξία»,⁴⁷³ αλλά και την παραμελημένη στίξη, τις απροσδιόριστες και ασύλληπτες εικόνες, τους γλωσσικούς ξενισμούς. Παρόλα αυτά το «βιβλιαράκι» αυτό σε σημαδεύει, καθώς αποτελεί από «τα γνησιώτερα (sic) ποιητικά έργα νέων» και αυτό γιατί μαρτυρεί «την ε υ α ι σ θ η σ ί α του νεαρώτατου (sic) που το έγραψε, και την κλίση του στην ο ν ε ι ρ ο π ό λ η σ η».⁴⁷⁴

5.1.2. Κριτική για την πεζογραφία

Τα δύο πέμπτα των βιβλιοκρισιών σχετίζονται με την έκδοση πεζογραφικών κειμένων την περίοδο του Μεσοπολέμου. Συγκεκριμένα, δημοσιεύονται είκοσι ένα κριτικά σημειώματα. Από τους συστηματικούς συνεργάτες της κριτικής, τον πρώτο χρόνο, είναι ο Πηνιάτογλου, στο “στόχαστρο” του οποίου εντοπίζονται η *Εσωτερική συμφωνία*⁴⁷⁵ του Στέλιου Ξεφλούδα, *Ο μπαμπάς αφασίας κι άλλα διηγήματα*⁴⁷⁶ του

⁴⁷⁰ Α. Γιαλ.[ούρης], «Ο Στίχος. Σοφίας Μαυροειδή-Παπαδάκη, *Ωρες αγάπης*», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 6, Φεβ. 1934, σσ. 193-194: 193

⁴⁷¹ Γ. Μουρ[έλος], «Ο Στίχος. Κώστα Θρακιώτη, *Εμείς δεν θα βαδίσουμε...*», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 7, Μαρ. 1934, σ. 225.

⁴⁷² Τέλλος Άγρας, «Τα Βιβλία – Ο Στίχος κ.λπ. Γ. Σ. Δούρα, *Δόξα / Μιχ. Δαμιράλη, Γλυκόπιστα φαρμάκια / Γιώργου Σαραντάρη, *Οι αγάπες του χρόνου**», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 9, Μάης 1934, σσ. 287-291: 290.

⁴⁷³ Ο.π.

⁴⁷⁴ Ο.π., σ. 291. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

⁴⁷⁵ Λ. Πηνιάτογλου, «Η Μάγια στο έργο του Στ. Ξεφλούδα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 1, Σεπ. 1932, σσ. 28-30. Η προσωπική μου εκτίμηση είναι ότι το «Η Μάγια στο έργο του Στ. Ξεφλούδα», θα πρέπει να ενταχθεί στις βιβλιοκρισίες και όχι στα άρθρα, όπως εντάσσεται στα *Περιοδικά λόγου και τέχνης* (βλ.

Ναπολέοντα Παπαγεωργίου αλλά και οι *Δεσμώτες*⁴⁷⁷ του Άγγελου Τερζάκη.

Ως «βιβλίο μοναδικό στη νεοελληνική λογοτεχνία» χαρακτηρίζεται το έργο του Ξεφλούδα, το οποίο «έκανε κρότο»,⁴⁷⁸ ανάλογο με τον κρότο που δημιούργησαν οι *Δεσμώτες* του Τερζάκη. Συγκεκριμένα, θέλοντας να προσεγγίσει το έργο του Ξεφλούδα, ο Πηνιάτογλου επισημαίνει την επιρροή που δέχθηκε από ξένους λογοτέχνες, η οποία όμως «εξωτερικέβεται (sic) περισσότερο στη φόρμα παρά στην ουσία»,⁴⁷⁹ όπως Rilke, Proust, Gide, Joyce και Larbaud, για να περάσει στη συνέχεια στην ουσία της *Εσωτερικής συμφωνίας*, που δεν είναι άλλη από δύο κυρίαρχα μοτίβα. Το μοτίβο της φυγής και το κεντρικό μοτίβο, που είναι το μοτίβο της Maya, δηλαδή η πραγματικότητα πέρα από την πραγματικότητα· η πραγματικότητα του ονείρου.

Από το μοναδικό βιβλίο του Ξεφλούδα, περνάμε σ' ένα έργο «παρατραβηγμένο και επομένως π λ η κ τ ι κ ό»,⁴⁸⁰ όπως χαρακτηρίστηκε από κοινό και κριτική, τους *Δεσμώτες*. Για τον Πηνιάτογλου το έργο του Τερζάκη κατατάσσεται στα ρομάντζα και συγκεκριμένα στο «roman – fleuve»⁴⁸¹ και για το λόγο αυτόν «δεν μπορεί να μην είναι –και πρέπει να είναι– π λ η κ τ ι κ ό».⁴⁸² Χαρακτηρίζοντάς το ως βιβλίο «πολύ έξυπνο, φινό»⁴⁸³ επικρίνει την αδυναμία της ελληνικής διανόησης να αποδεχθεί οτιδήποτε καινούριο.

Ευνοϊκή είναι και η κριτική για το *Ο μπαμπάς αφασίας και άλλα διηγήματα*, που φέρει και αυτό, την υπογραφή του Πηνιάτογλου. Επισημαίνοντας ότι το θέμα των έργων του Παπαγεωργίου είναι «ο *Δρόμος*»,⁴⁸⁴ κάνει λόγο για τον περιορισμένο ορίζοντα του συγγραφέα, καθώς δεν υπάρχει επιρροή από άλλους συγγραφείς και κατ' επέκταση «πνευματική κατάρτιση».⁴⁸⁵ Η κριτική του κλείνει με μια προτροπή προς τον συγγραφέα να αποκτήσει «την ικανότητα ν' ανανεώνεται»⁴⁸⁶ για να μην

Περιοδικά λόγου και τέχνης, τ. Β', ό.π., σ. 376), και αυτό γιατί ο Πηνιάτογλου κρίνει στην ουσία την *Εσωτερική συμφωνία* του Ξεφλούδα. Εξάλλου και ο ίδιος ο κριτικός κάνει λόγο στην υποσημείωση για «σημείωμα».

⁴⁷⁶ Λ. Πηνιάτογλου, «Τα Βιβλία. Απόψεις γύρω στο βιβλίο του Ν. Παπαγεωργίου, *Ο μπαμπάς αφασίας κι άλλα διηγήματα*», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 3, Δεκ. 1932, σσ. 103-105

⁴⁷⁷ Λ. Πηνιάτογλου, «Τα Βιβλία. Μερικές απόψεις πάνω στους *Δεσμώτες* του Άγγελου Τερζάκη», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σσ. 246-251.

⁴⁷⁸ Πηνιάτογλου, «Η Μάγια στο έργο του Στ. Ξεφλούδα», ό.π., σ. 28.

⁴⁷⁹ Ο.π.

⁴⁸⁰ Πηνιάτογλου, «Τα Βιβλία. Μερικές απόψεις πάνω στους *Δεσμώτες*...», ό.π., σ. 246. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

⁴⁸¹ Ο.π., σ. 247.

⁴⁸² Ο.π. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

⁴⁸³ Ο.π., σ. 248.

⁴⁸⁴ Πηνιάτογλου, «Τα Βιβλία. Απόψεις γύρω στο βιβλίο του Ν. Παπαγεωργίου...», ό.π., σ. 104. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

⁴⁸⁵ Ο.π., σ. 105.

⁴⁸⁶ Ο.π.

μείνει δέσμιος της επανάληψης.

Θετικά κρίνονται τόσο ο *Ισιος δρόμος και άλλα διηγήματα*,⁴⁸⁷ του Χρήστου Λεβάντα όσο και το *Νούμερο 31328*,⁴⁸⁸ του Ηλία Βενέζη. Συγκεκριμένα, ο Παπαδήμας στην κριτική του για τα διηγήματα του Λεβάντα, κάνει λόγο για έναν «ειλικρινή, φυσικό και αυθόρμητο» συγγραφέα, το προτέρημα του οποίου είναι ότι προβάλλει την κοινωνική αθλιότητα, αφήνοντας, όμως, «τον αναγνώστη να βγάλει μόνος του συμπεράσματα».⁴⁸⁹ Από την άλλη, ο Άγρας επαινεί το μυθιστόρημα του Βενέζη αφενός για τη γλώσσα και το ύφος του και αφετέρου για τους φυσικούς διαλόγους και τη φυσικότητα της ατμόσφαιρας. Υπογραμμίζει, τέλος, ότι η μυτιληναϊκή σχολή με *Το νούμερο 31328* του Βενέζη και με τη *Ζωή εν τάφω* του Μυριβήλη «περνά από τον προοραφαλητισμό στο στάδιο του ανθρωπισμού».⁴⁹⁰

Τον δεύτερο χρόνο, ο Άγρας χαρακτηρίζει με αφορμή *Το θείο τραγί*, τον Σκαρίμπα «surréaliste στην ψυχολογία, στην ηθική, στη δράση σ' όλα. Αυτό το ανεβοκατέβασμα, από τα θεία στ' ανόσια [...], από τα ποιητικά λόγια στις βωμολοχίες, η ταραγμένη φαντασία, ο ακυβέρνητος κλυδωνισμός [...], η αδυναμία για δράση»,⁴⁹¹ μπορούν να εξηγηθούν μόνο από τη σκοπιά του υπερρεαλισμού. Από την άλλη, κρίνοντας το βιβλίο *Γυναίκες* της Καζαντζάκη, επισημαίνει ότι το γράψιμό της είναι «έξυπνο [...], πλαστικό, γοργό σφιχτό, λυγρό, στυλιζαρισμένο» και για το λόγο αυτόν την κατατάσσει στις «μεγαλύτερες πεζογράφους του τόπου».⁴⁹²

Ευνοϊκές είναι οι κριτικές του και για τα *Διηγήματα* και τα *Μυστήρια της Ρωμοσύνης* του Γιάννη Σφακιανάκη και του Θράσου Καστανάκη αντίστοιχα. Συγκεκριμένα, εντάσσει τον Σφακιανάκη ως απολογητή «της στρατευομένης φιλολογίας, της κοινωνιστικής [φιλολογιάς]», καθώς κάθε διήγημά του σχετίζεται με μια «κοινωνική ή οικογενειακή τραγωδία».⁴⁹³ Ενώ, επαινεί το μυθιστόρημα του Καστανάκη τόσο για τη γλώσσα που είναι «η ορθόδοξη δημοτική, πλουτισμένη με

⁴⁸⁷ Αδ. Δ. Παπαδήμας, «Χρήστος Λεβάντας», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σ. 70.

⁴⁸⁸ Τέλλος Άγρας, «Τα Βιβλία. Ένα μεταπολεμικό βιβλίο. Ηλία Βενέζη, *Το νούμερο 31328: Σκλάβοι στα εργατικά τάγματα της Ανατολής*», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σσ. 241-245.

⁴⁸⁹ Παπαδήμας, «Χρήστος Λεβάντας», *ό.π.*, σ. 70.

⁴⁹⁰ Άγρας, «Τα Βιβλία. Ένα μεταπολεμικό βιβλίο. Ηλία Βενέζη...», *ό.π.*, σ. 241.

⁴⁹¹ Τέλλος Άγρας, «Τα Βιβλία. Γιάννη Σκαρίμπα, *Το θείο τραγί*», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 3, Νοέ. 1933, σσ. 93-96: 93.

⁴⁹² Τέλλος Άγρας, «Τα Βιβλία. Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Γυναίκες* / Σώτου Χονδρόπουλου, *Ηρωες χωρίς άθλους* / Γιάννη Σφακιανάκη, *Διηγήματα* / Αχ. Αιμίλιου, *Παληά Κύπρος*», *Ρυθμός*, Έτος Β', τχ. 4-5, Δεκ. 1933-Ιαν. 1934, σσ. 155-159: 156.

⁴⁹³ *Ο.π.*, σ. 158.

σωρό θησαυρισμένων λέξεων και με σωρό νέων τρόπων φραστικών»⁴⁹⁴ όσο και για την ακατάπαυστη και πανταχού παρούσα σάτιρα.

Ενδιαφέρουσες, τέλος, είναι και οι βιβλιοκρισίες του Σώτου Χονδρόπουλου και του Γιάννη Καμαρινάκη για τα διηγήματα *Εκείνοι που έμειναν* και το μυθιστόρημα *Εύα* αντίστοιχα. Αναλυτικότερα, ο Χονδρόπουλος επισημαίνει ότι στη γραφή της Τατιάνας Σταύρου λείπει «η πανανθρώπινη ανησυχία» και μπορεί τα διηγήματά της να μην κατατάσσονται στα αριστουργήματα, είναι όμως «καλογραμμένα»,⁴⁹⁵ ενώ την συμπεριλαμβάνει στην αντιπολεμική λογοτεχνία μαζί με τον Μυριβήλη και τον Βενέζη. Ο Μυριβήλης, επικεντρώθηκε στο μέτωπο του πολέμου· ο Βενέζης στην κατοπινή ζωή των αιχμαλώτων· ενώ η Σταύρου στον άμαχο πληθυσμό. Αντίθετα, ο Καμαρινάκης υπογραμμίζει τα χαρακτηριστικά της *Εύας*: «κομψή φράση, γλώσσα συγκρατημένη, ύφος αυθόρμητο κι ατομικό», ενώ ο Ξεφλούδας χαρακτηρίζεται «ένας στυλίστας»,⁴⁹⁶ που με το τελευταίο του μυθιστόρημα εδραίωσε τη θέση του στη νεοελληνική λογοτεχνία.

5.1.3. Κριτική ποικίλης ύλης

Δεκατέσσερις βιβλιοκρισίες δημοσιεύονται στις σελίδες του περιοδικού, οι οποίες σχετίζονται κυρίως με μελέτες που εκδίδονται τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1930, αλλά και με βιβλία για το θέατρο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επικεντρώνουν οι δύο βιβλιοκρισίες που φέρουν την υπογραφή του Β. Λαούρδα, καθώς ήταν η αφορμή να χαρακτηριστεί ο *Ρυθμός* από τον Γιώργο Κατσίμπαλη, ως «νιόβγαλτο» και «ανούσιο» περιοδικό.

Αναλυτικότερα, στο πρώτο τεύχος, τον Σεπτέμβριο του 1932, δημοσιεύεται σε πέντε σελίδες, καλύπτοντας, δηλαδή, τα δύο πέμπτα της συνολικής έκτασης των σελίδων της κριτικής του βιβλίου, μια κριτική με τίτλο, «Άδωρα δώρα».⁴⁹⁷ Ως δώρο άδωρο, χαρακτηρίζεται η *Παλαμική βιβλιογραφία* του Κατσίμπαλη, η οποία κυκλοφόρησε το ίδιο έτος. Εστιάζοντας τόσο στο σύστημα της έρευνας που ακολούθησε ο μελετητής όσο και στον τρόπο με τον οποίο έγινε η κατάταξη του

⁴⁹⁴ Τέλλος Άγρας, «Τα Βιβλία. Πέτρου Αφθονιάτη, *Ληστές / Θράσου Καστανάκη, Μυστήρια της Ρωμοσύνης*», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 7, Μαρ. 1934, σσ. 221-225: 223.

⁴⁹⁵ Σ. Χονδρόπουλος, «Τα Βιβλία. Τατιάνας Σταύρου, *Εκείνοι που έμειναν*», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 6, Φεβ. 1934, σσ. 190-191: 191.

⁴⁹⁶ Καμαρινάκης Γιάννης, «Τα Βιβλία. Στέλιου Ξεφλούδα, *Εύα*», *Ρυθμός*, Έτος Β', τχ. 10, Ιουν. 1934, σσ. 318-319: 319.

⁴⁹⁷ Βασίλης Λαούρδας, «Άδωρα δώρα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 1, Σεπτ. 1932, σσ. 35-39.

υλικού του, ο Β. Λαούρδας διαπιστώνει τις σοβαρές μεθοδολογικές ελλείψεις της. Η ανωτέρω βιβλιοκρισία δεν διέφυγε της προσοχής του Κατσίμπαλη, ο οποίος στις 16 Οκτωβρίου του 1932, σε επιστολή του προς τον Σεφέρη υπογραμμίζει τα εξής:

Είδες, όμως, πως ξεπληρώνεται κάθε ευσυνείδητη και ανιδιοτελής εργασία στην Ελλάδα. Σ' ένα νιόβγαλο πειραιώτικο περιοδικό *Ρυθμός* που σου έστειλα, κάποιος νεαρός (επιστήμονας ακούω) αρνιέται κάθε αξία στη δουλειά μου σε πέντε πυκνοτυπωμένες σελίδες με στοιχεία των 8! Δώρον άδωρον, τη λέει, και αραδιάζει όλη του τη σοφία για να τ' αποδείξει.⁴⁹⁸

Αλλά και λίγους μήνες αργότερα, στο τεύχος του Μαΐου του 1933, με αφορμή τη βιβλιοκρισία, πάλι, του Β. Λαούρδα για τη μελέτη του Ανδρέα Καραντώνη, *Γύρω από τον Παλαμά*,⁴⁹⁹ ο Κατσίμπαλης σε επιστολή του προς τον Κοτζιούλα, στις 12 Μαΐου του 1933, εκφράζει την έντονη δυσαρέσκειά του:

Σπεύδε να τη γράψεις [την κριτική για το βιβλίο του Καραντώνη, *Γύρω από τον Παλαμά*] και στείλε μού την το ταχύτερο. Είναι ένα πολύ ευπρόσωπο περιοδικό νέων, άσχετο με το ηλίθιο *Ξεκίνημα* και τον ανούσιο (και ανόσιο) *Ρυθμό*. (Είδες αλήθεια το τελευταίο φύλλο της Πειραιώτικης αυτής φυλλάδας, την προσπάθεια του νεαρού εννούχου Λαούρδα να διασύρει το βιβλίο του Καραντώνη; Προσπάθεια που δεν είχε άλλο αποτέλεσμα παρά να δείξει πιο ολοφάνερα τούτη τη φορά όλη τη μοχθηρότητα και τη μικρότητα του γράφοντος).⁵⁰⁰

Αξιοπρόσεχτη είναι και η βιβλιοκρισία του Καραντώνη για τη μελέτη του Θεόδωρου Ξύδη με τίτλο, *Η θρησκευτική βούληση του Σικελιανού*, στην οποία φανερώνει τις αντιρρήσεις του για τη μεθοδολογία του κρινόμενου, καθώς, όπως εκτιμά, η υποκειμενικότητα του Ξύδη προβάλλεται ως «αντικειμενικό σύστημα κριτικής έρευνας».⁵⁰¹

Τον επόμενο χρόνο αυξάνονται οι βιβλιοκρισίες τόσο για μεταφράσεις θεατρικών έργων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας όσο και για νέα θεατρικά έργα.

---

⁴⁹⁸ Γ.Κ. Κατσίμπαλης – Γιώργος Σεφέρης, *“Αγαπητέ μου Γιώργο”*. *Αλληλογραφία (1924-1970)*, τ. Α', (1924-1940), επιμ. Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Ίκαρος, Αθήνα 2009, σ. 267. Τον Ιανουάριο του 1933 στο πρώτο τεύχος της *Ιδέας* «δημοσιεύθηκε μια θερμή βιβλιοκρισία του Κοτζιούλα για την παλαμική βιβλιογραφία του Κατσίμπαλη», βλ. Βογιατζόγλου, *ό.π.*, σ. 71.

⁴⁹⁹ Βασίλης Σπ. Λαούρδας, «Τα Βιβλία. Για να γνωρίσουμε τον Παλαμά», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 8, Μάης 1933, σσ. 252-255.

⁵⁰⁰ Η επιστολή του Κατσίμπαλη προς τον Κοτζιούλα βρίσκεται στο Αρχείο Κοτζιούλα, την οποία μου την εμπιστεύτηκε η Αθηνά Βογιατζόγλου.

⁵⁰¹ Ανδρέας Καραντώνης, «Τα Βιβλία. Θεόδωρου Ξύδη, *Η θρησκευτική βούληση του Σικελιανού*», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 6, Μάρτ. 1933, σσ. 194-197: 194.

Συγκεκριμένα, ο Κοτζιούλας παρουσιάζει δύο μεταφράσεις της *Μήδεια* του Ευριπίδη, από τη Μυρτιώτισσα και τον Κούλη Αλέπη.⁵⁰² Επαινεί τη μετάφραση της πρώτης, τόσο για τα προσόντα της όσο και για τα θεατρικά προτερήματά της. Αντίθετα, για τον μεταφραστή επισημαίνει ότι δείχνει σεβασμό προς το πρωτότυπο, σεβασμό όμως, που «δεν προέρχεται τόσο από γνώση όσο από προφύλαξη», ενώ χαρακτηρίζει τη μετάφρασή του άτονη και «δίχως χρώμα».⁵⁰³ Η ανωτέρω κριτική του Κοτζιούλα, ώθησε τον μεταφραστή της *Μήδειας*, να εκφράσει, σε επιστολή του προς το περιοδικό, τις αγανάκτησής του προς τον «κακόβουλο» κριτικό: «Σέβομαι πολύ τον εαυτό μου ώστε να μη θέλω να μπω σε λεπτομερειακή συζήτηση μ' έναν, που αποπειράται βέβαια να παραστήσει και τον ειδικό πάνω στην αρχαία ποίηση, μα που [...] φάνηκε πια πως του λείπει και το απλό ποιητικό γούστο».⁵⁰⁴

Ενδιαφέρουσες είναι, τέλος, και οι βιβλιοκρισίες τόσο του Γιαλούρη όσο και του Φαίδρου. Από τη μία, ο Γιαλούρης δημοσιεύει κριτική για τη μελέτη *Οικοδόμοι και εμπρηστές ή η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η έκθεση της επιτροπής*, του Ελισαίου Γιαννίδη, που είναι ένα «γερό μαστίγωμα κατά διαφόρων δασκάλων που και τόνομά των έχει από καιρό λησμονηθεί για την επίθεσή τους ενάντια στη δημοτική γλώσσα».⁵⁰⁵ Από την άλλη, η κριτική του Φαίδρου σχετίζεται με το βιβλίο *Νεοελληνική λογοτεχνία στα Γυμνάσιά μας*, της Λίζας Κόττου,⁵⁰⁶ που θίγει με επιστημονικό τρόπο, ένα φλέγον ζήτημα, αυτό της εκπαίδευσης.

5.2. Καλλιτεχνικά ζητήματα

Έχει επισημανθεί ήδη για τον *Ρυθμό*, ότι πρόκειται για ένα λογοτεχνικό περιοδικό, στις σελίδες του οποίου παρουσιάζονται αφενός η πρωτότυπη ποιητική και πεζογραφική παραγωγή, τόσο της εγχώριας όσο και της ξένης γραμματείας, και αφετέρου δοκίμια, μελέτες και βιβλιοκριτικές. Ωστόσο, στα ενδιαφέροντα της

---

⁵⁰² Γιώργος Κοτζιούλας, «Τα Βιβλία – Ο Στίχος κ.λπ. Μυρτιώτισσας, *Η Μήδεια του Ευριπίδη* / Κ. Αλέπη, *Η Μήδεια του Ευριπίδη* / Μ. Τσιριμώκου, *Τραγούδια του πόνου* / Παν. Μουρέα, *Αυλοδόκη* / Γ. Βογιατζή: *Στιγμές* / Αντ. Γιαλούρη, *Γεώργιος Βιζυηνός*», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 8, Απρ. 1934, σσ. 254-258.

⁵⁰³ Ο.π. σ. 255.

⁵⁰⁴ Κούλης Αλέπης, «Μια απάντηση», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 10, Ιούν. 1934, σ. 323.

⁵⁰⁵ Α.[ντώνης] Γ.[ιαλούρης], «Τα Βιβλία. Ελισαίου Γιαννίδη, *Οικοδόμοι και Εμπρηστές ή η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η έκθεση της επιτροπείας*», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 4-5, Δεκ. 1933-Ιαν. 1934, σ. 161.

⁵⁰⁶ Φαίδρος, «Τα Βιβλία. Λίζας Κόττου, *Η Νεοελληνική Λογοτεχνία στα Γυμνάσιά μας*», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 4-5, Δεκ. 1933-Ιαν. 1934, σσ. 160-161.

διεύθυνσης του περιοδικού εμπεριέχονται ανησυχίες και προβληματισμοί για καλλιτεχνικά ζητήματα, όπως είναι το θέατρο, για το οποίο θα δημιουργηθεί και ξεχωριστή στήλη, οι εικαστικές τέχνες, η τεχνοκριτική και η μουσική,⁵⁰⁷ τα οποία καλύπτουν το 5,1% της συνολικής ύλης του περιοδικού.

5.2.1. Το θέατρο

Ισχνή παρουσιάζεται η προσφορά του *Ρυθμού*, όσον αφορά τα θεατρικά δρώμενα της πόλης.⁵⁰⁸ Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται τέσσερις κριτικές θεάτρου, στις οποίες κρίνονται έξι θεατρικά δρώμενα. Τη θεατρική κριτική την έχουν αναλάβει η Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη και ο Λάζαρος Πηνιάτογλου, ενώ το γενικό ενδιαφέρον του *Ρυθμού* για τις θεατρικές παραστάσεις καταλαμβάνει το 15,7% του συνόλου των τευχών.

Πιο αναλυτικά, τον πρώτο χρόνο της κυκλοφορίας του περιοδικού η μοναδική θεατρική κριτική που δημοσιεύεται είναι της Μαυροειδή-Παπαδάκη στο τρίτο τεύχος, τον Δεκέμβριο του 1932, και τιτλοφορείται «Ένα έργο της Καζαντζάκη».⁵⁰⁹ Στην κριτική γίνεται λόγος για το θεατρικό έργο *Ενώ το πλοίο ταξιδεύει* της Γαλάτειας Καζαντζάκη, το οποίο παρουσιάστηκε στο εθνικό θέατρο και αποδοκιμάστηκε για τους ευδιάκριτους αριστερούς προσανατολισμούς του από ένα μέρος της κριτικής.⁵¹⁰ Υπερασπίζεται, λοιπόν, το εν λόγω έργο, υποστηρίζοντας ότι «κάθε τι καινούργιο κι ασυνήθιστο, κάθε τι που ξεφεύγει από τη ρουτίνα, ξαφνιάζει πάντα. [...] Αυτό συνέβηκε και με το πρωτοποριακό (sic) και μοντέρνο έργο της Γαλάτειας

---

⁵⁰⁷ Η παρουσία της μουσικής, η οποία δεν θα μας απασχολήσει, είναι εμφανής στο τέλος του πρώτου χρόνου, στο οποίο δημοσιεύεται από τον Μενέλαο Παλλάντιο, διευθυντή της ανδρικής χορωδίας Πειραιώς, παρτιτούρα του μουσικού μέρους του ποιήματος «Δεν γυρεύω ξένο» του Κώστα Χατζόπουλο, βλ. εδώ Παράρτημα, Εικ. 5.1. Επίσης, στο πρώτο τεύχος της δεύτερης χρονιάς, δημιουργείται στήλη «ΜΟΥΣΙΚΗ», η οποία δεν θα ευδοκιμήσει. Τέλος, στη στήλη «ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ», καθ' όλη τη διάρκεια της κυκλοφορίας του περιοδικού, γίνονται αναφορές για διάφορα μουσικά δρώμενα, τα οποία λαμβάνουν χώρα είτε στον Πειραιά είτε στην πρωτεύουσα.

⁵⁰⁸ Χρήζει σχολιασμού ότι στο παρόν υποκεφάλαιο, θα γίνει λόγος μόνο για τις παραστάσεις, οι οποίες κρίνονται από τον *Ρυθμό* και όχι για άρθρα, όπως λ.χ. «Τα πρώτα τούρκικα θεατρικά έργα» του Παπάζογλου ή κριτικές για την κυκλοφορία θεατρικών βιβλίων, καθώς αυτά έχουν συμπεριληφθεί στα υποκεφάλαια «δοκίμια-μελέτες» και «βιβλιοκριτική» αντίστοιχα.

⁵⁰⁹ Σοφία Μαυροειδή (Παπαδάκη), «Το Θέατρο. Ένα έργο της Καζαντζάκη», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 3, Δεκ. 1932, σσ. 110-111.

⁵¹⁰ Ενδεικτικά αναφέρω την κριτική του Γιώργου Βογιατζή στις *Μακεδονικές Ημέρες*, ο οποίος κατακεραυνώνει το συγκεκριμένο έργο και προτρέπει τη συγγραφέα «αν σέβεται την ιδεολογία της, να μην ξαναγράψει τέτοια έργα κοινωνικής σκοπιμότητας», βλ. Γιώργ. Κ. Βογιατζής, «Θέατρο. Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Ενώ το πλοίο ταξιδεύει*», *Μακεδονικές Ημέρες*, χρ. Α', τχ. 10-11, Δεκ. 1932-Ιαν. 1933, σσ. 376-379.

Καζαντζάκη».⁵¹¹

Στο τέλος του πρώτου χρόνου επισημαίνεται από τη διεύθυνση του περιοδικού ότι την κριτική του θεάτρου θα την αναλάβει ο Πηνιάτογλου. Πράγματι, στο πρώτο τεύχος του Σεπτεμβρίου του 1933, εμφανίζεται και πάλι η στήλη «ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ», η οποία όμως, διατηρείται μόνο μέχρι το επόμενο τεύχος. Τελικά η στήλη σταμάτησε γιατί ο Πηνιάτογλου αποχώρησε τόσο από αυτήν όσο και από τη διεύθυνση του περιοδικού για άγνωστους λόγους.

Συγκεκριμένα, στο πρώτο τεύχος της δεύτερης χρονιάς κρίνονται τρία θεατρικά έργα. Πρόκειται για τα έργα του Γρηγόριου Ξενόπουλου, *Να ξαναπάρης τη γυναίκα σου!*, του Θεόδωρου Συναδινού, *Γνωρίζεται ότι...*, και του Αλέκου Λιδωρίκη, *Η Μεγάλη στιγμή*.⁵¹² Από τη μία, τόσο για τον Ξενόπουλο όσο και για τον Συναδινό, ο Πηνιάτογλου εκφράζει τη βεβαιότητά του ότι «κερδοσκοπούν» πάνω «στην αθλιότητα του ελληνικού κοινού».⁵¹³ Αρνείται να χαρακτηρίσει τον Ξενόπουλο θεατρικό συγγραφέα και για το λόγο αυτόν τον αποκαλεί «επιφυλλιδογράφο» και το έργο του «φλύαρο, υπναλέο, ανόητο»,⁵¹⁴ ενώ το έργο του Συναδινού, προσδιορίζεται ως «εμπορικό κατασκεύασμα».⁵¹⁵ Από την άλλη, επισημαίνει ότι το έργο του Λιδωρίκη, αν και ανώτερο από τα προαναφερθέντα, «θυμίζει τις *comédies du Boulevard*», για να καταλήξει στην αυστηρή εκτίμηση ότι «κατά βάθος και των τριών το θέατρο δεν είναι θέατρο (τουλάχιστον της προκοπής)».⁵¹⁶

Στο επόμενο τεύχος, ο κριτικός παρουσιάζει το θεατρικό έργο *Ασία* του Γάλλου Henry Lenormand, ο οποίος επιχειρεί μέσα από το έργο του μια αναβίωση της πολιτικής τραγωδίας «πάνω στο κλασσικό καλούπι του Αισχύλου, σύμφωνα όμως με το πνεύμα και τις ανησυχίες της εποχής».⁵¹⁷ Αν και πρόκειται για έναν «αρτιώτατο (sic) θεατρικό συγγραφέα», το έργο του «δεν ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες», και αυτό γιατί «δεν έχει την ποιητική ανάταση που χρειάζεται για ν' αγκαλιαστούν μοτίβα τόσο εκτεταμένα [...] που μόνο οι πολύ μεγάλοι μπορούν να συλλάβουν σε καλλιτεχνική μορφή».⁵¹⁸ Στο ίδιο τεύχος, παρουσιάζεται η προσπάθεια του οργανισμού «Αρχαίο Θέατρο», υπό τη διεύθυνση του Λίνου Καρζή, να αναβιώσει το

⁵¹¹ Μαυροειδή (Παπαδάκη), «Το Θέατρο. Ένα έργο της Καζαντζάκη», *ό.π.*, σ. 110.

⁵¹² Λ. Πηνιάτογλου, «Το Θέατρο. Γρ. Ξενόπουλου, *Να ξαναπάρης τη γυναίκα σου!* / Θ. Συναδινού, *Γνωρίζεται ότι...* / Αλ. Λιδωρίκη, *Η Μεγάλη στιγμή*», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 1, Σεπτ. 1933, σσ. 33-34.

⁵¹³ *Ο.π.*, σ. 33.

⁵¹⁴ *Ο.π.*, σ. 34.

⁵¹⁵ *Ο.π.*, σ. 33.

⁵¹⁶ *Ο.π.*

⁵¹⁷ Λ. Πηνιάτογλου, «Το Θέατρο. Ανρύ Λενορμάν, *Ασία*», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 2, Οκτ. 1933, σ. 67.

⁵¹⁸ *Ο.π.*

ομηρικό έργο «πάνω σε λαϊκώτερες (sic) και συνεπώς καθολικώτερες (sic) βάσεις».⁵¹⁹

5.2.2. Εικαστικές τέχνες και τεχνοκριτική

Οι νεωτερικές τάσεις, αναφέρει ο Ευγένιος Ματθιόπουλος, «στον χώρο των εικαστικών τεχνών, προσλήφθηκαν από το ευρύτερο κοινό σε σημαντικό βαθμό μέσα από τα κείμενα, τα άρθρα, τις ειδήσεις, τα σχόλια, τις κριτικές και τις αποσπασματικές τυπογραφικές αναπαραγωγές των έργων».⁵²⁰ Η διάδοση των διαφορετικών τάσεων στις εικαστικές τέχνες, γινόταν «μέσα από τη σχετική αρθρογραφία των πληροφορημένων ή τουλάχιστον προΐδεασμένων για αυτά τα κινήματα συγγραφέων».⁵²¹ Ο *Ρυθμός*, θα λέγαμε ότι κινείται μέσα σ' αυτό το πλαίσιο της προβολής των εικαστικών τεχνών και κατ' επέκταση της πρόσληψης του από το κοινό στο οποίο απευθύνονται, στο βαθμό πάντα, που αυτό μπορεί να επιτευχθεί από ένα λογοτεχνικό περιοδικό.

Από τις σελίδες του *Ρυθμού*, λοιπόν, δεν λείπουν αφενός τα εικαστικά έργα, τα οποία κοσμούν με τις ασπρόμαυρες τυπογραφικές αναπαραγωγές τους το περιοδικό, και αφετέρου ένας τεχνοκριτικός λόγος. Συγκεκριμένα, πλούσια θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, τον πρώτο χρόνο της κυκλοφορίας του, η αναπαράσταση εικαστικών έργων από ζωγράφους,⁵²² τα οποία καλύπτουν τα δύο τρίτα του συνόλου των τευχών, γεγονός που δεν παρατηρείται το δεύτερο χρόνο, ενώ ο λόγος για τις εικαστικές τέχνες, σε ολόκληρο το διάστημα της ζωής του *Ρυθμού*, καλύπτει το ένα τέταρτο της έκτασης του εντύπου.

Ήδη από το πρώτο τεύχος παρουσιάζεται πίνακας του εικοσιεπτάχρονου Γιώργου Συρίγου με τη λεζάντα «Καρβουνιάρικα (στον Πειραιά)»,⁵²³ ο οποίος «πρωτοεμφανίστηκε πέρισυ (sic) στον “Παρνασσό” με πολλή ενθαρρυντική υποδοχή

---

⁵¹⁹ Λ. Πηνιάτογλου, «Το Θέατρο. Η Ομηρική εορτή του οργανισμού “Αρχαίο Θέατρο”», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 2, Οκτ. 1932, σ. 68.

⁵²⁰ Ματθιόπουλος, *Η τέχνη περφορνεί εν οδύνη*, ό.π., σ. 354.

⁵²¹ Ο.π.

⁵²² Σημαντικές πληροφορίες για τους ζωγράφους, έργα των οποίων παρουσιάζονται στις σελίδες του περιοδικού, συλλέχθηκαν από τα αντίστοιχα λήμματα του: *Λεξικό ελλήνων καλλιτεχνών. Ζωγράφοι – γλύπτες – χαράκτες, 16^{ος}-20^{ος} αιώνας*, τ. 1-4, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, Μέλισσα, Αθήνα 1997. Όπου καθίστατο εφικτό παραθέτω στο Παράρτημα εικόνες από το διαδίκτυο ή από σχετικά βιβλία της τέχνης, από τους ίδιους ζωγράφους, που οι πίνακές τους συγγενεύουν με αυτούς που προβάλλονται στο *Ρυθμό*, ούτως ώστε να φανερωθεί καλύτερα η τεχνική τους.

⁵²³ Γ. Συρίγος, «Νέοι Καλλιτέχνες. Καρβουνιάρικα (στον Πειραιά)», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 1, Σεπτ. 1932, [χωρίς σ.]. Για τον εικαστικό πίνακα, βλ. εδώ Παράρτημα, Εικ. 5.2.

των τεχνοκριτικών και με ιδιαίτερη δύναμη στις συνθέσεις»,⁵²⁴ ενώ στο δεύτερο τεύχος, παρουσιάζεται ένα έργο του Βασιλείου Ιθακήσιου,⁵²⁵ «παρμένο από την έκθεση που άνοιξε [...] στην αίθουσα του “Παρνασσού”». ⁵²⁶ Με το εικαστικό έργο του Ιθακήσιου εγκαινιάζεται, στο ίδιο τεύχος, και η πρώτη τεχνοκριτική με την υπογραφή Βελ., που φέρει τον τίτλο, «Απ’ τις εκθέσεις. Ελληνικά Βουνά». ⁵²⁷ Ο τεχνοκριτικός κάνει λόγο για την «αγνή, ελληνική ατμόσφαιρα» στο έργο του ζωγράφου «που σε κάνει να στέκεσαι με κάποιο ιερό σεβασμό». ⁵²⁸

Στη στήλη «Σημειώματα», του δεύτερου τεύχους, η διεύθυνση του περιοδικού δηλώνει ότι: «δείγματα της εργασίας των νέων ο *ΡΥΘΜΟΣ* θα προσπαθήσει να δώσει σε κατοπινά φύλλα». ⁵²⁹ Πράγματι, στο τρίτο τεύχος, παρουσιάζεται πίνακας του τριανταεπτάχρονου Βάσου Γερμένη, με τη λεζάντα «Αλεύκανδρα Μυκόνου», ⁵³⁰ ο οποίος στη ζωγραφική του «αναπτύσσει ένα ακαδημαϊκής χροιάς ιδίωμα, στο οποίο συνδυάζονται εξπρεσιονιστικά στοιχεία και ρεαλιστικοί τύποι», ⁵³¹ ενώ, στο διπλό τεύχος του Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου του 1933, παρουσιάζεται το εικαστικό έργο της εικοσιτετράχρονης Ίρας Οικονομίδου, ⁵³² που «κατά την πρώτη περίοδο της καλλιτεχνικής της πορείας καθοριστικό ρόλο έπαιξαν στη διαμόρφωση των εκφραστικών της μέσων οι μεταϊμπρεσιονιστικοί και σεζανικοί τύποι που διδάχτηκε από τον Κ. Παρθένη». ⁵³³

Με δύο πίνακες του νεαρού Ορέστη Κανέλλη, κοσμούνται τα δύο ποιήματα του Jules Romain, στο έκτο τεύχος. ⁵³⁴ Τα έργα του κινούνται «σε περιβάλλον όχι ξένο προς τον άνθρωπο που αγωνίζεται και τυραννιέται», ⁵³⁵ ενώ με τη χρήση των χρωμάτων επιτυγχάνει να καταγράψει «τις εσωτερικές του δονήσεις». ⁵³⁶ Ο Κανέλλης,

⁵²⁴ [Σύνταξη], «Σημειώματα», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σ. 75

⁵²⁵ Β. Ιθακήσιος, «Μυλοπόταμος», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σ. 61. Για τον εικαστικό πίνακα, βλ. εδώ Παράρτημα, Εικ. 5.3.

⁵²⁶ [Σύνταξη], «Σημειώματα», *ό.π.*, σ. 75.

⁵²⁷ Βελ., «Απ’ τις εκθέσεις. Ελληνικά Βουνά», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σ. 74.

⁵²⁸ *Ο.π.*

⁵²⁹ [Σύνταξη], «Σημειώματα», *ό.π.*, σ. 75. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

⁵³⁰ Β. Γερμένης, «Νεοελληνική Τέχνη. Αλεύκανδρα Μυκόνου», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 3, Δεκ. 1932, σ. 91. Για τον εικαστικό πίνακα, βλ. εδώ Παράρτημα, Εικ. 5.4.α. Επίσης βλ. εδώ και Παράρτημα, Εικ. 5.4.β.

⁵³¹ *Λεξικό ελλήνων καλλιτεχνών*, τ. 1, *ό.π.*, σ. 248.

⁵³² Ίρα Οικονομίδου, «Νεοελληνική Τέχνη. Το πορτρέτο του Ντόριαν Γκρέυ», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 135. Για τον εικαστικό πίνακα, βλ. εδώ Παράρτημα, Εικ. 5.5.

⁵³³ *Λεξικό ελλήνων καλλιτεχνών*, τ. 3, *ό.π.*, σ. 338.

⁵³⁴ Ορέστης Κανέλλης, «Ελιές», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 6, Μάρτ. 1933, σ. 188 και «Δρόμος», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 6, Μάρτ. 1933, σ. 189. Για τους δύο εικαστικούς πίνακες, βλ. εδώ Παράρτημα Εικ. 5.6.α. και 5.6.β. αντίστοιχα. Επίσης, βλ. και Παράρτημα, Εικ. 5.6.γ.

⁵³⁵ *Λεξικό ελλήνων καλλιτεχνών*, τ. 2, *ό.π.*, σ. 112.

⁵³⁶ *Ο.π.*

έχοντας ζήσει στο Παρίσι ήρθε σε επαφή με το έργο του Pablo Picasso, του Chaim Soutine και του Andre Derain, από τους οποίους δέχθηκε μεγάλη επιρροή, που είχε ως επακόλουθο, τα τοπία στη ζωγραφική του να χαρακτηρίζονται ως «λυρικές απεικονίσεις με αποκλίσεις προς τον φοβισμό και τον εξπρεσιονισμό».⁵³⁷

Ο πρώτος χρόνος του *Ρυθμού* κλείνει με δύο πίνακες του Μίμη Βιτσώρη, οι οποίοι κοσμούν το «Σαν κινηματογράφος» της Καββαδία και το «Ανοιξιάτικο» του Καρατζά, στο ένατο τεύχος.⁵³⁸ Εγκατεστημένος για ένα διάστημα στο Παρίσι, το οποίο κατά τη μεσοπολεμική περίοδο «είναι ένα πραγματικό χωνευτήρι ποικίλων πολιτισμικών τάσεων και ρυθμών από τον κυβισμό και το φοβισμό μέχρι το σουρεαλισμό και την αφαίρεση»,⁵³⁹ ο Βιτσώρης βρίσκει τον τρόπο έκφρασής του σ' ένα «τύπο εξπρεσιονιστικής έκφρασης, όπου το χρώμα αποκτά ψυχογραφικό χαρακτήρα».⁵⁴⁰ Στο ίδιο τεύχος δημοσιεύεται και η πρώτη τεχνοκριτική του Δρίβα για το έργο του Βιτσώρη, που τον χαρακτηρίζει ως έναν καλλιτέχνη που «πρέπει ν' αγαπήσουν οι νέοι», καθώς πρόκειται για ένα «ποιητικό ταλέντο»⁵⁴¹ που εκφράζει την εσωτερική του ανησυχία.

Από τον δεύτερο χρόνο ο Δρίβας είναι ο συνεργάτης του *Ρυθμού*, που μέσα από τα κείμενά του για τις τέχνες θα αναλάβει εξ ολοκλήρου την ενημέρωση του αναγνωστικού κοινού για τα εικαστικά.⁵⁴² Όπως διαπιστώνουν οι Γαραντούδης-Μικέ, ο Δρίβας «στα τεχνοκριτικά του κείμενα επιχειρεί διασταυρώσεις ανάμεσα σε ζωγράφους και λογοτέχνες», ενώ, παράλληλα, οι απόψεις που έχει εκφράσει για τη λογοτεχνία, «επαναλαμβάνονται, συμπληρώνονται κι εμπλουτίζονται με απόψεις που εκφράζονται στα τεχνοκριτικά κείμενα».⁵⁴³

Στο κείμενό του για τον εβδομήντα ενός ετών γλύπτη, Γεώργιο Μπονάνο, αφού αναφέρεται στα απαραίτητα βιογραφικά στοιχεία για να τον γνωρίσει το

---

⁵³⁷ Μιλτιάδης Μ. Παπανικολάου, *Ιστορία της τέχνης στην Ελλάδα. Ζωγραφική και γλυπτική του 20^{ού} αιώνα*, Αδάμ, Αθήνα 1999, σ. 112

⁵³⁸ Μ. Βιτσώρης, «Λιμάνι», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιούν. 1933, σ. 262 και «Σύνθεση», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιούν. 1933, σ. 263. Για τους δύο εικαστικούς πίνακες, βλ. εδώ Παράρτημα, Εικ. 5.7.α. και 5.7.β. αντίστοιχα. Επίσης, βλ και Παράρτημα, Εικ. 5.7.γ.

⁵³⁹ Παπανικολάου, *ό.π.*, σ. 115.

⁵⁴⁰ *Λεξικό ελλήνων καλλιτεχνών*, τ. 1, *ό.π.*, σ. 188.

⁵⁴¹ Αναστάσιος Δρίβας, «Σημειώματα. Ο ζωγράφος Βιτσώρης», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιούν. 1933, σ. 284. βλ. τώρα Δρίβας, *ό.π.*, σσ. 557-558.

⁵⁴² Για τον Δρίβα, ο Ματθιόπουλος έχει επισημάνει ότι «υπήρξε από τους βασικούς υποστηρικτές των νεωτεριστικών τάσεων στην Ελλάδα και από τους λίγους που κατανόησαν έγκαιρα και στο πνευματικό του βάθος τις προθέσεις των ανεικονικών τάσεων στην τέχνη», βλ. Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, «Η τεχνοκριτική στο Μεσοπόλεμο. Τάσεις και επιρροές στη θεωρία και την κριτική της εποχής του Μεσοπολέμου», *Η Καθημερινή* (επτά ημέρες, αφιέρωμα: Νεοελληνική τέχνη – Τεχνοκρίτες και ιστορικοί), 8 Μαρτίου 1998, σσ. 6-9: 8.

⁵⁴³ Βλ. αναλυτικά για τα τεχνοκριτικά κείμενα Δρίβας, *ό.π.*, σσ. 98-110: 99.

νεανικό αναγνωστικό κοινό, προβαίνει και σε μια παρουσίαση του έργου του. Η σύνδεση που επιχειρεί μεταξύ του Μπονάνου και του Καβάφη, κατά τον τρόπο που «ο νους του ανέβαινε στα ιδανικά», όπως συμβαίνει στο «Γυανεύς γλύπτης»⁵⁴⁴ του Αλεξανδρινού, είναι χαρακτηριστική της σύνδεσης του γλύπτη με τον λογοτέχνη. Στα επόμενα δύο κείμενά του για τις εικαστικές τέχνες, αναφέρεται στις «συγκινήσεις» στο έργο τόσο του ζωγράφου Τάκη Ελευθεριάδη όσο και του γλύπτη Κώστα Παπαχριστόπουλο.⁵⁴⁵ Κατά τον Δρίβα, ο Ελευθερουδάκης «βαδίζει σ' ένα δρόμο μη κ ο ι ν ό»,⁵⁴⁶ και αυτό γιατί στα έργα του, πέραν του ενδιαφέροντός του προς τον κυβισμό, «υποφώσκει πάντα μια σουρεαλιστική διάθεση».⁵⁴⁷

Για να μπορέσει να επιτευχθεί μια κριτική αξιολόγηση της θέσης των εικαστικών τεχνών στις σελίδες του περιοδικού, σκόπιμη θα ήταν μια επισκόπηση των υπόλοιπων μεσοπολεμικών εντύπων. Λόγος θα γίνει πάλι, για τα περιοδικά *Μακεδονικές Ημέρες* και *Κύκλος*, για τη χρονική περίοδο που συμπίπτει με την έκδοση του *Ρυθμού*. Συγκεκριμένα, στις *Μακεδονικές Ημέρες*, περιορισμένο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί το ενδιαφέρον για τις εικαστικές τέχνες και αυτό γιατί, «αυτού του είδους οι [εικαστικές] εκδηλώσεις είναι περιορισμένες στη Θεσσαλονίκη».⁵⁴⁸ Αυτός είναι και ο λόγος που παρουσιάζεται μειωμένο ενδιαφέρον σχετικά με προβληματισμούς και αναζητήσεις σε εικαστικά θέματα, καθώς το 1934, εντοπίζεται μόνο ένα άρθρο για τη ζωγραφική, ενώ το 1932, παρουσιάζεται ένα μόνο ζωγραφικό έργο, με την υπογραφή του Ρ. Κυριάδη. Το ενδιαφέρον, λοιπόν, για τις εικαστικές τέχνες,⁵⁴⁹ για τα δύο πρώτα χρόνια της κυκλοφορίας του περιοδικού ανέρχεται, μόλις, στο 11% της έκτασης του συνόλου των τευχών.

Αντίθετα, στον *Κύκλο* δεν λείπει το ενδιαφέρον για τις εικαστικές τέχνες, το οποίο όμως, χαρακτηρίζεται «αποσπασματικό και βραχύβιο».⁵⁵⁰ Στα δύο πρώτα χρόνια της κυκλοφορίας του,⁵⁵¹ το ενδιαφέρον για τις εικαστικές τέχνες πυκνώνει τη

---

⁵⁴⁴ Αναστάσιος Δρίβας, «Στο εργαστήριο του γλύπτου Γεωργίου Μπονάνου», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 1, Σεπτ. 1933, σσ. 26-27, βλ. τώρα Δρίβας, *ό.π.*, σσ. 562-569.

⁵⁴⁵ Αναστάσιος Δρίβας, «Ο γλύπτης Κώστας Παπαχριστόπουλος», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 8, Απρ. 1934, σσ. 249-250, βλ. τώρα Δρίβας, *ό.π.*, σσ. 577-580.

⁵⁴⁶ Αναστάσιος Δρίβας, «Τέχνη. Ο ζωγράφος Τ. Ελευθεριάδης», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 7, Μάρτ. 1934, σ. 226, βλ. τώρα Δρίβας, *ό.π.*, σσ. 575-576. Η έμφαση στο πρωτότυπο.

⁵⁴⁷ *Λεξικό ελλήνων καλλιτεχνών*, τ. 1, *ό.π.*, σ. 403.

⁵⁴⁸ Σιόλα, *ό.π.*, σ. 489.

⁵⁴⁹ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι, τα συμπεράσματα προκύπτουν τόσο από τα θεωρητικού τύπου άρθρα και σημειώματα για τις εικαστικές τέχνες όσο και από τα εικαστικά έργα που παρουσιάζονται στις σελίδες των περιοδικών για τα οποία γίνεται λόγος.

⁵⁵⁰ Μικέ, *ό.π.*, σ. 182.

⁵⁵¹ Θα πρέπει να αναφερθεί ότι ο πρώτος χρόνος του *Κύκλου* καλύπτει τα χρόνια 1931-1932, ενώ ο δεύτερος τα χρόνια 1933-1934, βλ. αναλυτικά Μικέ, *ό.π.*, σ. 13. Συμπεριλαμβάνω, λοιπόν, όλα τα

δεύτερη χρονιά, από το Μάρτιο του 1933 έως το τέλος του 1934, δηλαδή τη χρονιά που ξεκινάει η συνεργασία του Δρίβα με το περιοδικό.⁵⁵² Στην πραγματικότητα, τα οχτώ τεχνοκριτικά κείμενα που εντοπίζονται την περίοδο που μας απασχολεί, δημοσιεύονται όλα το δεύτερο χρόνο της κυκλοφορίας του *Κύκλου*. Το ενδιαφέρον, λοιπόν, του περιοδικού για τις εικαστικές τέχνες ανέρχεται στο 38% της έκτασης του συνόλου των τευχών.

Συμπερασματικά, από τα όσα έχουν αναφερθεί, καταλήγω στη διαπίστωση ότι το γενικότερο ενδιαφέρον για τις εικαστικές τέχνες στις σελίδες του *Ρυθμού*, καλύπτει το 47,3% της έκτασης του συνόλου των τευχών, ποσοστό καθόλου ευκαταφρόνητο, κυρίως εάν αναλογιστούμε ότι πρόκειται για ένα λογοτεχνικό περιοδικό. Η διεύθυνση του περιοδικού, λοιπόν, είναι πρόθυμη να “στηρίζει” τις εικαστικές ανησυχίες των νέων ζωγράφων, τουλάχιστον τον πρώτο χρόνο της κυκλοφορίας του, αλλά και να θέσει ουσιαστικά ζητήματα για τα εικαστικά έργα μέσα από την οπτική του Δρίβα. Για το λόγο αυτόν, δεν συμερίζομαι την τοποθέτηση της Μικέ, η οποία συγκαταλέγει το *Ρυθμό*, στα έντυπα του Μεσοπολέμου, που εκδηλώνουν ένα περιθωριακό ενδιαφέρον για τις εικαστικές τέχνες.⁵⁵³

τεύχη των δύο πρώτων χρόνων κυκλοφορίας του, ακόμα και αυτά που δεν συμπίπτουν χρονικά με την έκδοση του *Ρυθμού*, όπως ακριβώς έγινε και στο τρίτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, ούτως ώστε να υπάρχει αναλογία στον αριθμό των τευχών μεταξύ των δύο περιοδικών.

⁵⁵² Η πρώτη εμφάνιση του Δρίβα στον *Κύκλο*, εντοπίζεται στο πρώτο τεύχος του Μαρτίου του 1933: Αναστάσιος Δρίβας, «Ιακωβίδη – Γιολδάσης – Κανέλλης – Ξένου – Ασπριώτου. Η έκθεση των Ιταλών φουτουριστών», *Ο Κύκλος*, χρ. Β΄, τχ. 1, Μάρτ. 1934, σσ. 39-40.

⁵⁵³ Μικέ, *ό.π.*, σσ. 192-193.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

«Και το πιο φτωχό, το πιο περιθωριακό και βραχύβιο έντυπο, είναι μέσα στην πραγματικότητα της εποχής του. Με τον τρόπο του, θετικά ή αρνητικά, κάποιες αποχρώσεις της εκφράζει. [...] Είναι το καθένα μια μικρή πετρίτσα, απαραίτητη όμως για τη συμπλήρωση του ιστορικού μωσαϊκού».⁵⁵⁴ Με τα λόγια αυτά, ο Μανόλης Αναγνωστάκης υπογραμμίζει τη σημασία που έχει η μελέτη του περιοδικού τύπου, καθώς με τον τρόπο αυτόν «θα αναδυθούν απροσδόκητες πτυχές της νεοελληνικής πνευματικής ζωής» και «θα ειπωθούν με άλλο φως καταστάσεις και πρόσωπα».⁵⁵⁵

Βασική επιδίωξη της παρούσας διπλωματικής εργασίας ήταν η μελέτη και η παρουσίαση του περιοδικού *Ρυθμός*, ούτως ώστε να συμπληρωθεί με αυτήν την «πετρίτσα» το μωσαϊκό της πνευματικής ζωής του Μεσοπολέμου. Σκοπός ήταν να αναδειχθεί αφενός η φυσιολογία του περιοδικού και αφετέρου ο ρόλος του στις λογοτεχνικές ζυμώσεις στη διάρκεια του 1930.

Συγκεκριμένα, η ιδέα της έκδοσης του περιοδικού ξεκίνησε σαν προσπάθεια που «έρχεται ν' αναζωογονήσει κάπως την για καιρό ναρκωμένη πνευματική [...] ζωή»⁵⁵⁶ του Πειραιά, ενώ το περιοδικό αυτοσυστήνεται στο αναγνωστικό κοινό ως «όργανο των νέων», το οποίο παρουσιάζεται «σα μια προσπάθεια νέων κι απευθύνεται στους νέους. Για να δείξει πως σκέφτονται, τι γράφουν, πως ζουν, επιδιώκοντας έτσι να συγκεντρώσει στις στήλες του την πνευματική των ζωή».⁵⁵⁷ Πράγματι γύρω από το περιοδικό συσπειρώθηκαν νεαροί, ως επί το πλείστον, λογοτέχνες, οι οποίοι παρουσίασαν από τις σελίδες του τόσο τις πρωτότυπες ποιητικές και πεζογραφικές παραγωγές τους όσο και μελέτες, κριτικές και εικαστικά έργα.

Όσον αφορά τη συμβολή του περιοδικού στη λογοτεχνική κίνηση των ιδεών της εποχής, μπορούν να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα. Συγκεκριμένα, είθισται όταν γίνεται λόγος για τον *Ρυθμό* να χαρακτηρίζεται ως ένα περιοδικό, στις σελίδες του οποίου προβλήθηκε και προωθήθηκε η παραδοσιακή ποίηση της δεκαετίας του 1920, παρόλο που στις σελίδες του δημοσιεύτηκαν και ποιήματα που ακολουθούν τους νεωτερικούς τρόπους έκφρασης. Πράγματι, το 94% της ποίησης που

---

⁵⁵⁴ Μανόλης Αναγνωστάκης, «Παλιά και νέα περιοδικά: Αναλογίες και διαφορές», *Εντευκτήριο*, τχ. 6, Απρ. 1989, σ. 26.

⁵⁵⁵ Ο.π.

⁵⁵⁶ [Σύνταξη], «Σημειώματα της επιμελητείας», *ό.π.*, σ. 39.

⁵⁵⁷ Ο.π.

παρουσιάζεται στο περιοδικό ακολουθεί τις παραδοσιακές μετρικές φόρμες, ενώ οι ποιητές οι οποίοι προβάλλονται είναι από τη «γενιά του 1920». Ωστόσο, στον *Ρυθμό* δημοσιεύονται και ποιήματα του Τάκη Παπατσώνη, του Νικήτα Ράντου, του Αναστάσιου Δρίβα και ενός νέου ποιητή, του Κίμωνα Αγραίου, τα οποία έχουν ευδιάκριτα μοντερνιστικά στοιχεία, όπως είναι ο ελεύθερος στίχος, η νοηματική σκοτεινότητα και η ελεύθερη συνειρμικότητα. Το ερώτημα το οποίο τίθεται είναι αν και κατά πόσο αυτό το μικρό ποσοστό ποιημάτων αρκεί για να χαρακτηριστεί το περιοδικό ως φορέας των νεωτερικών τρόπων έκφρασης.

Θεωρώ ότι η απάντηση στο ερώτημα αυτό θα πρέπει να είναι θετική, γιατί στις αρχές της δεκαετίας του '30 ήταν λίγα τα μοντερνιστικά ποιήματα που έβλεπαν το φως της δημοσιότητας, ενώ όταν άρχισαν να βγαίνουν *Τα Νέα Γράμματα*, που θεωρήθηκαν το επίσημο όργανο της ποιητικής «γενιά τους '30», η παρουσία των μοντέρνων ποιημάτων στην Ελλάδα αρχίζει να πυκνώνει αισθητά. Κάθε περιοδικό, λοιπόν, πρέπει να αποτιμηθεί ως προς τη λογοτεχνική τόλμη του σε συνάρτηση με την εποχή που δημοσιεύτηκε και τις τάσεις της.

Σύμφωνα με την έρευνά μου, οι ποιητές που στις αρχές της δεκαετίας του '30 ακολούθησαν έναν διαφορετικό τρόπο γραφής στην ποίηση είναι ο Τάκης Κ. Παπατσώνης, ο Δημήτριος Ι. Αντωνίου, ο Θεοδόσης Πιερίδης, ο Αναστάσιος Δρίβας, ο Θεόδωρος Ντόρρος, ο Νικήτας Ράντος, ο Γιώργος Σαραντάρης, ο Αλέξανδρος Μάτσας και ο Ζήσης Οικονόμου. Από το σύνολο των εννέα προαναφερθέντων ποιητών εντοπίστηκε ενεργή δραστηριότητα στον περιοδικό τύπο μόνο από τους Παπατσώνη, Δρίβα, Ράντο και Σαραντάρη.⁵⁵⁸ Εύκολα, λοιπόν, συμπεραίνεται ότι από το σύνολο των τεσσάρων ποιητών που έχουν ενεργή ποιητική δραστηριότητα στον λογοτεχνικό τύπο την περίοδο μέχρι το 1934, οι τρεις δημοσιεύουν ποιήματά τους στον *Ρυθμό*, ενώ από τα δέκα ποιήματα, τα οποία διαφοροποιούνται από τους παραδοσιακούς τρόπους έκφρασης, τέσσερα παρουσιάζονται στις σελίδες του *Ρυθμού*, δηλαδή ποσοστό 40%.

---

⁵⁵⁸ Η δημοσιευμένη ποιητική παραγωγή για την οποία γίνεται λόγος είναι η εξής: Αναστάσιος Δρίβας, «Μολυβιές στο μάρμαρο», *Το Ξεκίνημα*, χρ. Α', τχ. 5, Μάιος 1933, σ. 152· Τ.Κ. Παπατσώνης, «Νόμος», *Λυτρωμός*, τχ. 1, Ιουν. 1933, σ. 2· Τ.Κ. Παπατσώνης, «Ασύγνωστος», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιούν. 1933, σ. 257· Αναστάσιος Δρίβας, «Το τόξο της ενατένισης», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 9, Ιουν. 1933, σσ. 258-259· Αναστάσιος Δρίβας, «Η νυχτερίδα του μεσονυχτίου», *Λυτρωμός*, τχ. 2, Ιούλ. 1933, σ. 37· Νικήτας Ράντος, «Macbeth 1933», *Ρυθμός*, χρ. Α', τχ. 10-12, Αυγ. 1933, σ. 286· Νικήτας Ράντος, «Αθήνα 1933», *Ο Κύκλος*, τχ. 8-9, Οκτ.-Νοε. 1933, σ. 330· Αναστάσιος Δρίβας, «Με το ραβδί της απόγνωσης...», *Ρυθμός*, χρ. Β', τχ. 4-5, Δεκ. 1933-Ιαν. 1934, σσ. 133-134· Γ. Σαραντάρη, «Ο θόρυβος του κόσμου», *Νέα Ζωή*, τχ. 1/4, Ιαν. 1934, σ. 31· Τ.Κ. Παπατσώνης, «Πόρος», *Νέα Εστία*, τ. 16, τχ. 183, Αυγ. 1934, σ. 675.

Χαρακτηριστικό είναι, επίσης, ότι και στη μεταφρασμένη ποιητική παραγωγή, παρουσιάζονται ποιήματα τόσο του γαλλικού συμβολισμού, τα οποία εντάσσονται στο γενικότερο κλίμα των μεταφραστικών επιλογών της περιόδου από τα λογοτεχνικά περιοδικά, όσο και της γαλλικής πρωτοπορίας με ποιήματα των Blaise Cendrars, Philippe Soupault, Jean Cocteau και Jules Superville.

Ένα ακόμη βασικό στοιχείο το οποίο ισχυροποιεί τη συλλογιστική μου είναι ότι η έρευνα, η οποία διεξάγεται την περίοδο αυτήν από τη συντακτική ομάδα του περιοδικού, πέραν του ότι προσφέρει μια σημαντική χαρτογράφηση του λογοτεχνικού τοπίου της περιόδου, θέτει το εξής ερώτημα: «Ποία η γνώμη σας απάνω στις σύγχρονες τάσεις της ποιήσεως;».⁵⁵⁹ Εάν, λοιπόν, ο ισχυρισμός μου ευσταθεί, ότι δηλαδή τα άτομα που συμμετέχουν στην έρευνα έχουν προσκληθεί από τη διεύθυνση του περιοδικού,⁵⁶⁰ τότε η διεύθυνση δίνει χώρο να εκφραστούν απόψεις οι οποίες αφενός ζητούν περισσότερη μορφική ελευθερία στην ποίηση, όπως είναι εκείνες του Εμμανουήλ και του Χάγερ-Μπουφίδη, και αφετέρου αρνούνται οποιαδήποτε αξία της παράδοσης, όπως ο Ράντος και ο Παπατσώνης.

Περνώντας, τώρα, στη μυθοπλαστική πεζογραφία, μπορούν να εξαχθούν ανάλογα συμπεράσματα, καθώς στο σύνολο των τριάντα ενός διηγημάτων που δημοσιεύονται στις σελίδες του περιοδικού, τα περισσότερα ακολουθούν τους παραδοσιακούς τρόπους αφήγησης. Ωστόσο, υπάρχουν ορισμένοι διηγηματογράφοι, οι οποίοι απομακρύνονται από την παραδοσιακή αφήγηση και επιχειρούν πειραματισμούς στον τρόπο γραφής τους. Συγκεκριμένα, σε εννέα διηγήματα ή ποσοστό 30% της συνολικής ύλης, εντοπίζεται ένας νεωτερικός τρόπος γραφής, με πειραματισμούς εσωτερικού μονολόγου, αποσπασματικότητας αλλά και με το σπάσιμο της γραμμικής αφήγησης. Ενώ, από το σύνολο των συνεργατών της μυθοπλαστικής πεζογραφίας, το ένα τρίτο των διηγηματογράφων –Α. Λαούρδας, Αντωνιάδης, Καββαδία, Δρόσου, Γιαννόπουλος και Μπάρας– επιλέγουν έναν νεωτερικό τρόπο γραφής.

Κάτι αντίστοιχο παρατηρείται και στις εικαστικές τέχνες, καθώς και εκεί οι πίνακες που παρουσιάζονται κινούνται κάπου ανάμεσα στην παράδοση και στον εξπρεσιονισμό. Χαρακτηριστικοί είναι οι πίνακες του Ορέστη Κανέλλη, του Μίμη Βιτσώρη και της Ίρας Οικονομίδου, στους πίνακες των οποίων υπάρχουν εμφανή εξπρεσιονιστικά στοιχεία. Το γενικότερο ενδιαφέρον του *Ρυθμού* για την προβολή

---

⁵⁵⁹ [Σύνταξη], «Έρευνα Ι», *ό.π.*, σ. 236.

⁵⁶⁰ Για τη συλλογιστική μου βλ. αναλυτικά σ. 62 (σημ. 222).

των εικαστικών τεχνών, δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ευκαταφρόνητο, κυρίως εάν αναλογιστούμε ότι πρόκειται για ένα λογοτεχνικό περιοδικό, καθώς καλύπτει το 47,3% της έκτασης του συνόλου των τευχών.

Ειδικού ενδιαφέροντος είναι και η συζήτηση που ξεκινάει στις σελίδες του περιοδικού για τον Κ.Π. Καβάφη από τον Δρίβα με αφορμή το καβαφικό αφιέρωμα του *Κύκλου*. Συγκεκριμένα, στην προσπάθεια του Δρίβα να επαναπροσδιορίσει το εάν είναι ή δεν είναι ποιητής ο Καβάφης, πυροδοτεί της αντιδράσεις τόσο του Άγρα όσο και του Σπιέρου. Ο τελευταίος επιχειρεί να αναδείξει τον Καβάφη στον πρώτο νεοέλληνα ποιητή. Το ενδιαφέρον στην όλη συζήτηση που ξεκίνησε στις σελίδες του *Ρυθμού* επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο συνδιαλέγονται τα περιοδικά έντυπα στον Μεσοπόλεμο, αλλά και στη συμβολή του περιοδικού στην πνευματική ζωή του Μεσοπολέμου.

Από τα υπόλοιπα δοκίμια στα οποία γίνεται λόγος για τις νεωτερικές τάσεις της ποίησης, αξιοπρόσεχτα είναι τόσο εκείνο του Μουρέλου, για τον γαλλικό κυβισμό, με αναφορές στους Pierre Reverdy, Blaise Cendrars και Guillaume Apollinaire, όσο και το δοκίμιο, «Η τωρινή κατάσταση της ποίησης στη Γαλλία» του Fay, στο οποίο γίνεται λόγος για τις νεωτερικές τάσεις, ξεκινώντας, δηλαδή, από τον κυβισμό των Cendrars και Reverdy για να καταλήξει στον ντανταϊσμό των Tristan Tzara, Andre Breton, Philippe Soupault και Paul Eluard.

Τέλος, σημαντική θέση στο περιοδικό κατέχει και η βιβλιοκριτική, η οποία καλύπτει το 15,6% της συνολικής ύλης του περιοδικού. Ιδιαίτερης προσοχής, είναι η βιβλιοκρισία του Τέλλου Άγρα για την ποιητική συλλογή *Οι αγάπες του χρόνου* του Γιώργου Σαραντάρη και αυτό γιατί είναι από τις ελάχιστες βιβλιοκρισίες, για να μην πω η μοναδική –τουλάχιστον από όσο γνωρίζω– που ο Άγρας κρίνει θετικά μια συλλογή ποιημάτων, η οποία απομακρύνεται από την παράδοση, ακολουθώντας όχι απλά τον ελεύθερο στίχο αλλά και έναν μοντερνιστικό τρόπο γραφής.

Από τα όσα έχω παραθέσει μέχρι στιγμής καταλήγω στη διαπίστωση ότι η συμβολή του *Ρυθμού* στην κίνηση των ιδεών της πνευματικής ζωής της περιόδου, ήταν όχι μόνο σημαντική αλλά και κομβική. Ο *Ρυθμός*, όχι μόνο διάκειται φιλικά προς τις νεωτερικές τάσεις της ποίησης, της πεζογραφίας και των εικαστικών τεχνών, αλλά συμβάλλει με τον δικό του τρόπο στο να προωθηθούν οι νεωτερικοί τρόποι έκφρασης τόσο στη λογοτεχνία όσο και στην τέχνη. Θα πρέπει βέβαια να επισημανθεί ότι η όλη δραστηριότητα του περιοδικού επιχειρείται εντός μιας διαιτησίας, και συγκεκριμένα των αρχών της δεκαετίας του 1930. Ενώ, τέλος, σημαντικό είναι ότι η

όλη προσπάθεια του *Ρυθμού* στην ουσία επισκιάστηκε από τη δραστηριότητα άλλων λογοτεχνικών περιοδικών της περιόδου του Μεσοπολέμου, όπως ήταν οι *Μακεδονικές Ημέρες* στην πεζογραφία, και *Τα Νέα Γράμματα* στην ποίηση. Τα περιοδικά εκείνα είχαν το προνόμιο ότι δεν ήταν βραχύβια, αλλά η έκδοσή τους συνεχίστηκε –ή ξεκίνησε– μετά το 1935, όπου οι νεωτερικές τάσεις τόσο στην πεζογραφία όσο και στην ποίηση είχαν αρχίσει να διαβάζονται και να συζητούνται όλο και περισσότερο αφενός από τους λογοτέχνες και αφετέρου από μέρος εκείνο του αναγνωστικού κοινού του Μεσοπολέμου που έδειχνε ενδιαφέρον για τις λογοτεχνικές εξελίξεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [Ανωνύμως], «*Ο Ρυθμός*», εφ. *Ακρόπολις*, αρ. φ. 1304, 16 Σεπτ. 1932, σ. 2.
- [Ανωνύμως], «*Ο ΡΥΘΜΟΣ*», εφ. *Φωνή του Λαού*, έτος Α΄, αρ. 110, Παρ. 16 Σεπτ. 1932, σ. 2
- [Ανωνύμως], «Ένα φιλολογικόν πένθος. Η κηδεία του ποιητού Λάμπρου Πορφύρα», εφ. *Φωνή του Λαού*, έτος Α΄, αρ. 190, Δευτέρα 5 Δεκ. 1932, σ. 2
- [Ανωνύμως], «Η κηδεία του Πορφύρα», εφ. *Ακρόπολις*, έτος Δ΄, αρ. 1384, Δευτέρα 5 Δεκ. 1932, σ. 2
- [Ανωνύμως], «Η κηδεία του ποιητού», εφ. *Η Πρωΐα*, έτος 8^{ov}, αρ. 2489, Δευτέρα 5 Δεκ. 1932, σ. 2.
- [Ανωνύμως], «*Ο Ρυθμός*», εφ. *Ακρόπολις*, έτος Ε΄, αρ. 1441, Πέμπτη 2 Φεβ. 1933, σ. 2
- [Συντακτική ομάδα], «Η έκδοση», *Ορίζοντες*, τχ. 1, Απρ. 1931, σ. 25
- Bremond Henri, «Η καθαρή ποίηση», εισαγωγή-μετάφραση Αγορή Γκρέκου, *Περίπλους*, τχ. 23, Φθινόπωρο 1989, σσ. 116-176
- Even-Zohar Itamar, «The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem» στον τόμο *Papers in Historical Poetics*, Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel Aviv University, Tel Aviv 1978, pp. 21-27
- Mirsky D.S., *Ιστορία της ρωσικής λογοτεχνίας*, μετάφραση από τα αγγλικά Ιουλιέττα Ράλλη-Καίτη Χατζηδήμου, Ερμής, Αθήνα 1977
- Munday Jeremy, *Μεταφραστικές σπουδές: θεωρίες και εφαρμογές*, μτφ. Άγγελος Φιλιππάτος, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004
- Nadeau Maurice, *Ιστορία του σουρρεαλισμού*, μτφ. Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου, Πλέθρον, Αθήνα 2004
- Ricks David, «Παράδοση και πρωτοτυπία. Η περίπτωση του Σκαρίμπα» στο Νάσος Βαγενάς (επιμ.), *Η ελευθέρωση των μορφών. Η ελληνική ποίηση από τον έμμετρο*

στον *ελεύθερο στίχο (1880-1940)*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1996, σσ. 175-185

Roman Jakobson, «Η δεσπόζουσα» στο Newton K. M., *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα. Ανθολόγιο κειμένων*, μτφ. Αθανάσιος Κατσικερός – Κώστας Σπαθαράκης, πρλ. Αλέξης Καλοκαιρινός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2014, σσ. 10-16

Αγαπητέ Κοτζιούλα..., *Η αλληλογραφία του ποιητή Γιώργου Κοτζιούλα (1927-1955)*, πρόλογος Γιάννης Παπακώστας, επιμέλεια Νάση Μπαλτά, Οδυσσεάς, Αθήνα 1994

Αγγελάτος Δημήτρης, “*Ἦχος λεπτός... [...] γλυκύτατο[ς], ανεκδιήγητο[ς]...*”. *Η “τύχη” του σολωμικού έργου και η εξακολουθητική αμηχανία της κριτικής (1859-1929)*, Πατάκης, Αθήνα 2000

Άγρας Τέλλος, «Εχρεωκόπησεν η ποίηση;», *Νέα Εστία*, τ. Η', τχ. 90, 15 Σεπτ. 1930, σσ. 964-968· τχ. 91, 1 Οκτ. 1930, σσ. 1027-1032

— «Καλοί κι αγαπητοί...», *Ο Κύκλος*, τ. Β', τχ. 3-4, [Νοέ.] 1932, σσ. 127-133 [≠Άγρας Τέλλος, *Κριτικά. Καβάφης-Παλαμάς*, τ. 1, φιλολογική επιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος, Ερμής, Αθήνα 1980, σσ. 95-103]

Αθανασόπουλος Βαγγέλης, *Οι μύθοι της ζωής και του έργου του Γ. Βιζυηνού*, Καρδαμίτσα, Αθήνα³ 1996,

Αθήνη Στέση, «Τα προεπαναστατικά φιλολογικά περιοδικά: εκδοχές διαλόγων με τις ξένες γραμματείες», *Σύγκριση*, χρ. Β', τχ. 13, Οκτ. 2002, σσ. 156-176

Αλατζάς Ιωάννης Α., *Επιτομή της τουρκικής γραμματείας*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2002

Αλεξανδρόπουλος Μήτσος, *Η ρωσική λογοτεχνία (Από τον 11^{ον} αιώνα μέχρι την επανάσταση του 1917)*, τ. Γ', Κέδρος, Αθήνα 1978

Αλισανδράτος Γιώργος Γ., «Η ποίηση στο περιοδικό *Τα Νέα Γράμματα* (1935-1940 και 1944-1945)» στο Σωκράτης Λ. Σκαρτσής (επιμ.), *Πρακτικά δέκατου τέταρτου συμποσίου ποίησης. Ανδρέας Εμπειρικός-Γιάννης Ρίτσος-Περιοδικά, Αχαϊκές εκδόσεις*, Πάτρα 1996, σσ. 96-111.

- Αναγνωστάκης Μανόλης, «Παλιά και νέα περιοδικά: Αναλογίες και διαφορές»,
Εντευκτήριο, τχ. 6, Απρ. 1989, σσ. 25-28
- Αντωνίου Δημήτριος Ι., «Διάθεση για ένα τραγούδι», *Πνοή*, τχ. 6, Απρ. 1929, σ. 7
- Αράγης Γιώργος, *Η μεταβατική περίοδος της ελλαδικής ποίησης. Η σταδιακή της εξέλιξη από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους ως το 1930*, Σοκόλης, Αθήνα 2006
- Αργυρίου Αλέξανδρος, «Τάσεις της κριτικής στο μεσοπόλεμο», στον τόμο *Η κριτική στη νεότερη Ελλάδα*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας / Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1981
- *Η ελληνική ποίηση. Ανθολογία-Γραμματολογία. Νεωτερικοί ποιητές του Μεσοπολέμου*, τ. Δ', Σοκόλης, Αθήνα ³1990
- *Διαδοχικές αναγνώσεις ελλήνων υπερρεαλιστικών*, Γνώση, Αθήνα ⁴1990
- *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της. Στα χρόνια του Μεσοπολέμου (1918-1940)*, τ. Α', Καστανιώτης, Αθήνα 2002
- *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του Μεσοπολέμου (1918-1940)*, τ. Β', Καστανιώτης, Αθήνα 2002
- Βαρελάς Λάμπρος, «Η υποδοχή του Γ.Μ. Βιζυηνού από την κριτική: ένα εποπτικό διάγραμμα», Διεθνές μαθητικό συνέδριο «Γ. Βιζυηνός εις την Πόλιν» (Ζωγράφειο Λύκειο Κωνσταντινούπολη 12-15 Μαρτίου 2015):
(<http://www.livemedia.gr/video/143242>. Ανακτήθηκε 03/06/2017).
- Βέης Γιώργος (επιμ.), *Αλέξανδρος Μπάρας. Μια παρουσίαση από τον Γιώργο Βέη, Γαβριηλίδης*, Αθήνα 2004
- Βεργόπουλος Κώστας, *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη. Η Ελλάδα στο μεσοπόλεμο*, Εξάντας, Αθήνα 1978
- Βερέμης Θάνος, *Ανέκδοτα κείμενα γύρω από το κίνημα της 6^{ης} Μαρτίου 1933*, Ανάτυπο από τον 5^ο τόμο του περιοδικού *Μνήμων*, Αθήνα 1975
- Βιζυηνός Γ.Μ., *Τα ποιήματα*, τ. Α', φιλολογική επιμέλεια Έλενα Κουτριάνου, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2003

- Βιογραφική εγκυκλοπαίδεια ελλήνων λογοτεχνών*, τ. 1-4, Αφοί Κ. Παγουλάτου, Αθήνα 1979
- Βογιατζόγλου Αθηνά, *Ποίηση και πολεμική. Μια βιογραφία του Γιώργου Κοτζιούλα*, Κίχλη, Αθήνα 2015
- Γαραντούδης Ευριπίδης, «Αναστάσιος Δρίβας: ένας μεταιχμιακός μοντέρνος ποιητής», *The Athens Review of Books*, τχ. 60, Μάρτιος 2015, σσ. 39-41
- Γιάκος Δημήτρης – Φουριώτης Άγγελος (επιμ.), *Δημ. Βικέλας, Εμ. Λυκούδης, Δ. Καμπούρογλου και άλλοι*, Βασική Βιβλιοθήκη, τ. 21, Αετός, Αθήνα 1953
- Γκίνκο Σοφία, «Το ρεπερτόριο των μεταφρασμένων κειμένων στο περιοδικό *Εβδομάς* (1884-1892): γένη, είδη, θέματα» στο Άννα Ταμπάκη – Αλεξία Αλτουβά (επιμ.), *Επιστημονικό συνέδριο. Μετάφραση και περιοδικός τύπος στον 9^ο αιώνα*. Πρακτικά, Αθήνα 2016, σσ. 113-121
- Γκρέκου Αγορή, *Η καθαρή ποίηση στην Ελλάδα. Από τον Σολωμό ως τον Σεφέρη: 1833-1933*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2000
- Γούλα-Μητάκου Ξένη Αντ., «Απόηχοι της δόξας του Ρεμπώ στην Ελλάδα», *Διαβάζω*, αρ. 305, Φεβ. 1993 (αφιέρωμα στον Αρθούρο Ρεμπώ), σσ. 66-75
- Δάλλας Γιάννης, «Η περίπτωση του μοντέρνου ποιητικού λόγου», *Κριτική*, τχ. 4-5, Ιούλ.-Οκτ. 1959, σσ. 165-173
- Δασκαλόπουλος Δημήτρης, *Νίκος Γκάτσος, ένας αφοσιωμένος*, Μπιλιέτο, Παιανία 1998
- Δημάκης Μηνάς, «Charles Baudelaire. Μια τομή στην ευρωπαϊκή ποίηση. Το έργο του-η απήχισή του στην Ελλάδα», *Νέα Εστία*, τ. 82, τχ. 971, Χριστούγεννα 1967 (αφιέρωμα στον Κάρολο Πέτρο Μπωντλαίρ), σσ. 25-36
- Δημαράς Κ.Θ., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, Ίκαρος, Αθήνα 1983
- Δικταίος Άρης, *Αναζητητές προσώπων. Κριτικά*, Γ. Φέξης, Αθήνα 1963
- Δόξας Άγγελος, «Γιατί εχρεωκόπησεν η ποίηση. Τα βιολογικά και κοινωνικά αίτια», *Νέα Εστία*, τ. Η΄, τχ. 88, 15 Αυγ. 1930, σσ. 864-868

— «Ο σεξουαλισμός και η ποίηση», *Νέα Εστία*, τ. Η΄, τχ. 93, 1 Νοε. 1930, σσ. 1154-1157

Δρίβας Αναστάσιος, «Μολυβιές στο μάρμαρο», *Το Ξεκίνημα*, χρ. Α΄, τχ. 5, Μάιος 1933, σ. 152

— «Η νυχτερίδα του μεσονυχτίου», *Λυτρωμός*, τχ. 2, Ιούλ. 1933, σ. 37

— *Τα έργα*, φιλολογική επιμέλεια Ευριπίδης Γαραντούδης – Μαίρη Μικέ, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2012

Δρούλια Λουκία – Κουτσοπανάγου Γιούλα (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*, τ. Α΄ (εισαγωγικά κείμενα. Α-Δ), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008

— *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, περιοδικά, δημοσιογράφοι εκδότες*, τ. Γ΄ (Α-Π), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008

— *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού τύπου 1784-1974. Εφημερίδες, Περιοδικά, Δημοσιογράφοι, Εκδότες*, τ. Δ΄ (Ρ-Ω), Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008

Ερευνητική Ομάδα – Καραόγλου Χ.Λ. (εποπτεία), *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση: Αθηναϊκά περιοδικά (1901-1925)*, τ. Α΄, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996

— *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση: Αθηναϊκά περιοδικά (1926-1933)*, τ. Β΄, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002

Ζεβελάκης Γιώργος, «Ο Νίκος Καββαδίας κριτικός λογοτεχνίας», *Πλανόδιον*, τχ. 51, Δεκ. 2011, σσ. 808-811

Ζεμπίλης Παντελής, «Οι μάχες των Νέων Ελληνικών». *Η αντισυμβατική πνευματική φωνή του μεσοπολέμου*, μεταπτυχιακή εργασία, Α.Π.Θ., Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη 2016

Θέμελης Γιώργος, *Η νεότερη ποίησή μας*, Κωνσταντινίδης, Θεσσαλονίκη 1978

Θεοτοκάς Γιώργος, *Ελεύθερο πνεύμα*, επιμ. Κ.Θ. Δημαράς, Ερμής, Αθήνα 1988

- Καβαβιάς Νίκος, «Το φιλολογικό 1932 στον Πειραιά», εφ. *Νέοι Καιροί*, έτος Δ', αρ. 376, 31 Δεκ. 1932, σ. 2
- Καγιαλής Τάκης, *Η επιθυμία για το μοντέρνο. Δεσμεύσεις και αξιώσεις της λογοτεχνικής διανόησης στην Ελλάδα του 1930*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007
 — «Η “γενιά του τριάντα”. Ένα μεταπολεμικό φαινόμενο;», *The books' Journal*, τχ. 10, Αύγ. 2011, σσ. 46-49
- Κάλας Νικόλας, *Κείμενα ποιητικής και αισθητικής*, θεώρηση – επιμέλεια Αλέξανδρος Αργυρίου, Πλέθρον, Αθήνα 1982
- Καράμπελας Σάββας, *Το περιοδικό «Τα Νέα Γράμματα» (1935-1940, 1944-1945)* ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2009
- Καραντώνης Αντρέας, *Εισαγωγή στη νεώτερη ποίηση*, Δίφρος, Αθήνα 1958
- Καράογλου Χ.Λ., *Το περιοδικό «Μούσα» (1920-1923). Ζητήματα ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Νεφέλη, Αθήνα 1991
 — «Μια περιδιάβαση στα λογοτεχνικά περιοδικά της Θεσσαλονίκης» στο Περικλής Σφυρίδης (επιμ.), *Φυτόρια λογοτεχνίας στη Θεσσαλονίκη. Τα λογοτεχνικά περιοδικά της πόλης στον 20^ο αιώνα. Πρακτικά συνεδρίου 18-19 Νοεμβρίου 2005 (μα' ΔΗΜΗΤΡΙΑ)*, Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 260-270
- Καρτσάκης Αντώνης, *Μεταπολεμική κριτική και ποίηση. Ζητήματα αισθητικής και ιδεολογίας*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009
- Καρτσωνάκης Σταύρος Γ., *Νίκος Γκάτσος. Ποίηση και στιχουργική: 1931-1991*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Ε.Κ.Π.Α., Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αθήνα 2009
- Κατσιμπαλής Γ.Κ. – Σεφέρης Γιώργος, *“Αγαπητέ μου Γιώργο”. Αλληλογραφία (1924-1970)*, τ. Α', (1924-1940), επιμ. Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Ίκαρος, Αθήνα 2009
- Κατσιμπαλής Γιώργος Κ., *Ελληνική βιβλιογραφία Αρθούρου Ρεμπώ (Arthur Rimbaud)*, τυπογραφείο Σεργιάδη, Αθήνα 1955
 — *Ελληνική βιβλιογραφία Έντγκαρ Πόε (Edgar Allan Poe)*, τυπογραφείο

Σεργιάδη, Αθήνα ²1959

— *Ελληνική βιβλιογραφία Κ. Μπωντλαίρ (Charles Baudelaire)*, τυπογραφείο Σεργιάδη, Αθήνα 1956

Κεχαγιά-Λυπουρλή Αγλαΐα, «Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος. Παρουσίαση-Ανθολόγηση», στο *Η μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. Γ΄, Σοκόλης, Αθήνα 1992, σσ. 92-159

— *Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος. Βιβλιογραφική και βιογραφική μελέτη*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ., Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη 2003

Κόκορης Δημήτρης, «Τ.Κ. Παπατσώνης: “Νόμος”», *Μικροφιλολογικά*, τχ. 20, Φθινόπωρο 2006, σσ. 24-27

Κόρφης Τάσος, *Ματιές στη λογοτεχνία του Μεσοπολέμου*, Πρόσπερος, Αθήνα 1991

Ο Κύκλος, χρ. Γ΄, τχ. 1, Γεν. 1935

Ο Κύκλος, χρ. Γ΄, τχ. 2, 1935

Λαδογιάννη Γεωργία, *Κοινωνική κρίση και αισθητική αναζήτηση στον μεσοπόλεμο. Η παρέμβαση του περιοδικού Ιδέα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1993

— «Ν. Κάλας, η χαμένη ευκαιρία για τη λογοτεχνική θεωρία του Μεσοπολέμου» στο *Νικόλαος Κάλας. Ξαναδιαβάζοντας το έργο του: 1907-1988, Πρακτικά διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου. Κομοτηνή 10-12 Ιουνίου 2005*, Μανδραγόρας, Αθήνα 2006, σσ. 25-32

Λεξικό ελλήνων καλλιτεχνών. Ζωγράφοι-γλύπτες-χαράκτες, 16^{ος}-20^{ος} αιώνας, τ. 1-4, επιστημονική επιμέλεια Ευγένιος Δ. Ματθιόπουλος, Μέλισσα, Αθήνα 1997

Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι, Πατάκης, Αθήνα 2007

Μακεδονικές Ημέρες, χρ. Α΄, τχ. 8, Οκτ. 1932, σσ. 267-283

Μακεδονικές Ημέρες, χρ. Α΄, τχ. 9, Νοέ. 1932, σσ. 308-323

Μακεδονικές Ημέρες, χρ. Α΄, τχ. 10-11, Δεκ. 1932-Ιαν. 1933, σσ. 346-355

Μάξιμος Σεραφείμ, *Κοινοβούλιο ή δικτατορία;* επιμ. Λουκάς Αξελός, Στοχαστής, Αθήνα 1975

- Ματθιόπουλος Ευγένιος Δ., «Η τεχνοκριτική στο Μεσοπόλεμο. Τάσεις και επιρροές στη θεωρία και την κριτική της εποχής του Μεσοπολέμου», *Η Καθημερινή* (επτά ημέρες, αφιέρωμα: Νεοελληνική τέχνη-Τεχνοκρίτες και ιστορικοί), 8 Μαρτίου 1998, σσ. 6-9
- «Εικαστικές τέχνες» στο Χρήστος Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σσ. 401-459
- *Η τέχνη πτεροφουεί εν οδύνη. Η πρόσληψη του νεορομαντισμού στο πεδίο της ιδεολογίας, της θεωρίας της τέχνης και της τεχνοκριτικής στην Ελλάδα*, Ποταμός, Αθήνα 2005
- Μεγάλη εγκυκλοπαίδεια της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Από τον 10^ο αιώνα μ.Χ. μέχρι σήμερα*, τ. 1-12, Χάρη Πάτση, Αθήνα 1968
- Μελετήματα στη μνήμη Βασιλείου Λαούρδα*, Σφακιανάκης, Θεσσαλονίκη 1975
- Μερακλής Μ.Γ., *Η ελληνική ποίηση. Ανθολογία-Γραμματολογία. Ρομαντικοί-Εποχή του Παλαμά-Μεταπαλαμικοί*, Σοκόλης, Αθήνα, ³1989
- Μητάκης Δ.Ο., *Η ζωή και το έργο του Λάμπρου Πορφύρα: διάλεξις γενομένη εις την αίθουσα βαρώνου Κίμωνος Ράλλη του Πειραιϊκού Συνδέσμου, την 15 Φεβρουαρίου 1938*, Τυπ. Στέφανου Ν. Ταρουσόπουλου, Πειραιάς 1938
- Μητσάκης Κάρολος, *Το φιλολογικό έργο του Βασίλη Λαούρδα (1912-1971)*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1976
- Μικέ Μαρία, *Το λογοτεχνικό περιοδικό Ο Κύκλος (1931-1919, 1945-1947)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ., Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη 1988
- Μουλλάς Παναγιώτης, «Εισαγωγή» στο *Η μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. Α', Σοκόλης, Αθήνα 1993
- «Το νεοελληνικό διήγημα και ο Γ.Μ. Βιζυηνός» στο Γ.Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά διηγήματα*, επιμέλεια Πάνος Μουλλάς, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1998
- *Η δέκατη μούσα. Μελέτες για την κριτική*, Σοκόλης, Αθήνα 2001
- Μπακιρτζής Ιωάννης Μ., *Εισαγωγή στην ιστορία της Οθωμανικής & Τουρκικής γλώσσας και λογοτεχνίας*, Σπανίδη, Ξάνθη 2004

Νέα Εστία, τ. 13, τχ. 155, Ιούν. 1933

Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, «Βασίλειος Λαούρδας», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, τ. 38, 1971, σ. 425-426

Νικολαρεΐζης Δημήτρης, *Δοκίμια κριτικής*, Πλέθρον, Αθήνα ²1983

Ντελόπουλος Κυριάκος, *Νίκος Καββαδίας. Βιβλιογραφία 1928-1982*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1983

Ντουνιά Χριστίνα, *Λογοτεχνία και πολιτική. Τα περιοδικά της Αριστεράς στο μεσοπόλεμο*, Καστανιώτης, Αθήνα 1996

— «Όψεις της κριτικής στο Μεσοπόλεμο: η στροφή προς το μυθιστόρημα», *Νέα Εστία*, τ. 146, τχ. 1718, Δεκ. 1999, σσ. 654-669

— *Κ.Γ. Καρυωτάκης. Η αντοχή μιας αδέσποτης τέχνης*, Καστανιώτης, Αθήνα 2000

— «Οι τύχες του Έντγκαρ Άλλαν Πόε στην Ελλάδα», *Ελευθεροτυπία*, 28 Ιουλ. 2006

— «Η δεκαετία του 1920. Από την ποίηση της παρακμής στην κοινωνική αμφισβήτηση», στο Αγγέλα Καστρινάκη, Αλέξης Πολίτης, Δημήτρης Τζιόβας (επιμ.), *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα. Πρακτικά συνεδρίου στη μνήμη του Αλέξανδρου Αργυρίου. Ρέθυμνο 20-22 Μαΐου 2011*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης / Μουσείο Μπενάκη, Ηράκλειο 2012

Ξενόπουλος Γρηγόριος, «Εχρεωκόπησε λοιπόν η Ποίηση ή όχι;», *Νέα Εστία*, τ. Η', τχ. 94, 15 Νοε. 1930, σ. 1217

Οικονομοπούλου Βάσω, *Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος (1901-1982). Χρονολόγιο-Εργογραφία*, Σχολή Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2006

Παγανός Γιώργος Δ., *Μοντερνισμός και Πρωτοπορίες*, Σαββάλας, Αθήνα 2003

Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό, τ. 1-9, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1983

Παγουλάτος Αντρέας, «Για την εξέλιξη της ποιητικής του Νικόλαου Κάλα», στο *Νικόλαος Κάλας. Ξαναδιαβάζοντας το έργο του, 1907-1988. Πρακτικά διεθνούς*

επιστημονικού συνεδρίου. Κομοτηνή 10-12 Ιουνίου 2005, Μανδραγόρας, Αθήνα 2006, σσ. 66-72

Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., *Τα πρόσωπα και τα κείμενα. Ανήσυχα χρόνια*, τ. Β΄, Αετός, Αθήνα 1943

Παπαγεωργίου Κώστας Γ., «Χρήστος Λεβάντας. Παρουσίαση-Ανθολόγηση» στο *Η μεσοπολεμική πεζογραφία. Από τον πρώτο ως τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1939)*, τ. Ε΄, Σοκόλης, Αθήνα 1992, σσ. 158-195

Παπαγεωργίου Κώστας Γ. – Χατζηβασιλείου Βαγγέλης (ανθολ.-επιμ.), *Ανθολογία της ελληνικής ποίησης (20^{ος} αιώνας)*, τ. Β΄(1920-1940), Κότινος, Αθήνα 2009

Παπαθεοδώρου Γιάννης, «Η γνώση των ηδονών. Ο ιστορισμός του Καβάφη και η κριτική (1932-1946)», *Ποίηση*, τχ. 24, Φθινόπωρο-Χειμώνας 2004, σσ. 215-256

Παπανικολάου Μιλτιάδης Μ., *Ιστορία της τέχνης στην Ελλάδα. Ζωγραφική και γλυπτική του 20^{ου} αιώνα*, Αδάμ, Αθήνα 1999

Παπατσώνης Τ.Κ., «Νόμος», *Λυτρωμός*, τχ. 1, Ιουν. 1933, σ. 2
— «Πόρος», *Νέα Εστία*, τ. 16, τχ. 183, Αυγ. 1934, σ. 675

Περιίδης Θεοδόσης, «Επιτύμβιο του παλιού ποιητή», *Πρωτοπορία*, χρ. Β΄, τχ. 2, Φεβ. 1930, σ. 50

Πολυδούρη Μαρία, *Τα ποιήματα*, φιλολογική επιμέλεια-επίμετρο Χριστίνα Ντουσιά, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, Αθήνα 2014

Ουρανία Πολυκανδριώτη, «Η λογοτεχνία. Τα χρόνια του Μεσοπολέμου και η γενιά του ‘30» στο *Ιστορία του νέου ελληνισμού 1770-2000. Ο Μεσολόλεμος, 1922-1940*, τ. 7^{ος}, σχεδιασμός-διεύθυνση έκδοσης Β. Παναγιωτόπουλος, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σσ. 235-256

Πορφύρας Λάμπρος, *Άπαντα*, έκρινε Γιώργος Βαλέτας, εκδότης Ι.Γ. Βασιλείου, Αθήνα [31982]

— *Τα ποιήματα (1894-1932)*, φιλολογική επιμέλεια Ελένη Πολίτου-Μαρμαρινού, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1993

Πρωτοψάλτης Εμμανουήλ Γ., *Βασίλειος Σ. Λαούρδας. 1912-1971: μνήμη*, χ.ε. Αθήνα, χχ.

Ράντος Νικήτας, «Αθήνα 1933», *Ο Κύκλος*, τχ. 8-9, Οκτ.-Νοέ. 1933, σ. 330

Ρήγος Άλκης, *Η Β' ελληνική δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, πρόλογος Νίκος Σβορώνος, Θεμέλιο, Αθήνα 1999

Ρούσου Βαρβάρα, *Ο ελεύθερος στίχος υπό το πρίσμα της σύγχρονης μετρικολογίας: Ανάλυση των πρώτων ελευθερόστιχων ποιημάτων (1900-1940)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Τμήμα Φιλολογίας, Ε.Κ.Π.Α. Αθήνα 2007

— «Τρεις αναβαθμοί προς τον ελεύθερο στίχο ή η ανάβαση του Τ. Παπατσώνη προς το βουνό των ποιητών»:

(https://www.academia.edu/6667622/%CE%A4%CF%81%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B2%CE%B1%CE%B8%CE%BC%CE%BF%CE%AF_%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%82_%CF%84%CE%BF%CE%BD_%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%8D%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%BF_%CF%83%CF%84%CE%AF%CF%87%CE%BF_%CE%AE_%CE%B7. Ανακτήθηκε 24/01/2017)

Σακελλαρίου Μαρία, *Το περιοδικό «Σήμερα» (1933-1934)* (Ευρετήριο), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1994

— *«Νέοι Πρωτοπόροι» (1931-1936)* (Ευρετήρια), εισαγωγή Χριστίνα Ντουνιά, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1999

Σαραντάρης Γιώργος, «Ο θόρυβος του κόσμου», *Νέα Ζωή*, τχ. 1/4, Ιαν. 1934, σ. 31

Σαχίνης Απόστολος, *Αναζητήσεις της μεσοπολεμικής πεζογραφίας*, Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη ²1978

Σβορώνος Νίκος Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, μτφ. Αικατερίνη Ασδραγά, βιβλιογραφικός οδηγός Σπύρου Ι. Ασδραγά, Θεμέλιο, Αθήνα 1976

— *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Εισαγωγή-επιμέλεια Ξ. Γιαταγάνας, Θεμέλιο, Αθήνα 1982

Σεφέρης Γιώργος & Καραντώνης Αντρέας, *Αλληλογραφία 1931-1960*, φιλολογική επιμέλεια Φώτης Δημητρακόπουλος, Καστανιώτης, Αθήνα 1988

- Σιόλα Βούλα, *Το περιοδικό «Μακεδονικές Ημέρες» (1932-1939, 1952-1953)*, ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ., Τμήμα Φιλολογίας, Θεσσαλονίκη 2010
- Σπανδωνίδης Πέτρος Σ., *Η νεώτερη ποίηση στην Ελλάδα*, Δοκίμιο, Ίκαρος, Αθήνα 1955
- Στεργιόπουλος Κώστας, *Η ποίηση και το πνεύμα μιας εποχής. Ο Τέλλος Άγρας και το πνεύμα της παρακμής*, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, Αθήνα 1962
- *Από το συμβολισμό στη “νέα ποίηση”*, Βάκων, Αθήνα 1967
- *Περιδιαβάζοντας. Από τον Κάλβο στον Παπατσώνη*, τ. Α΄, Κέδρος, Αθήνα 1982
- *Η ελληνική ποίηση. Ανθολογία-Γραμματολογία. Η ανανεωμένη παράδοση*, τ. Γ΄, Σοκόλης, Αθήνα ³1990
- «Γιώργος Βιζυηνός. Παρουσίαση-Ανθολόγηση», στο *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τ. ΣΤ΄, Σοκόλης, Αθήνα 1997, σσ. 35-113
- *Περιδιαβάζοντας. Στους ίδιους και σ’ άλλους καιρούς*, τ. Δ΄, Κέδρος, Αθήνα 1996
- *Περιδιαβάζοντας. Γύρω στη νεότερη ποίησή μας*, τ. Ε΄, Κέδρος, Αθήνα 2000
- *Περιδιαβάζοντας. Από τα σχήματα στα πρόσωπα*, τ. ΣΤ΄, Κέδρος, Αθήνα 2004
- Τζιόβας Δημήτρης, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, Οδυσσεάς, Αθήνα 1989
- *Ο μύθος της γενιάς του τριάντα. Νεοτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, Πόλις, Αθήνα 2011
- Τσιγκάκης Κώστας Γ., *Ελληνικός νεανικός τύπος (1915-1936). Καταγραφή*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας / Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1986
- Τσοκόπουλος Βασίλης, «Περιοδικά και εκδοτικοί οίκοι στο Μεσοπόλεμο» στο *Ο περιοδικός τύπος στον Μεσοπόλεμο. Επιστημονικό συνέδριο (26 και 27 Μαρτίου 1999)*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας / Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 2001, σσ. 15-23

- Τωμαδάκης Νικόλαος Β., *Εκδόσεις και χειρόγραφα του ποιητού Διονυσίου Σολωμού*,
διατριβή επί διδακτορία, Τυπογραφείον Εστία, εν Αθήναις 1935
- Φιλοκύπρου Έλλη, *Η γενιά του Καρνωτάκη. Φεύγοντας τη μάστιγα του λόγου*,
Νεφέλη, Αθήνα 2009
- Χατζιωσήφ Χρήστος, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της
ελληνικής οικονομίας» στο Χρήστος Χατζιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας
του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σσ.
9-57
- «Κοινοβούλιο και δικτατορία» στο Χρήστος Χατζιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία
της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*, τ. Β2, Βιβλιόραμα,
Αθήνα 2003, σσ.37-123
- Χατζημανωλάκης Γιάννης Ε., *Χρονικό της Πειραιϊκής πνευματικής ζωής (1835-1973)*,
τυπ. Χρ. Χρήστου, Πειραιάς 1973
- Χατζοπούλου Λίτσα, «Η λογοτεχνία του Μεσοπολέμου 1910-1940» στο *Ιστορία των
Ελλήνων. Νεώτερος ελληνισμός 1910-1940*, τ. 12, Δομή, Αθήνα, χχ. σ. 638-683
- Χριστιανόπουλος Ντίνος, *Συμπληρώνοντας κενά. Φιλολογικές μελέτες*, Ράπτρον,
Αθήνα 1988

ЕИИМЕТРО

ΕΠΙΜΕΤΡΟ Ι

ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΕΤΗΡΙΑΣΗΣ⁵⁶¹

Τα Ευρετήρια του *Ρυθμού*, που παρουσιάζονται στην παρούσα διπλωματική εργασία, περιλαμβάνουν δύο πίνακες: α) Πίνακα Περιεχομένων κατά τεύχη και β) Πίνακα Περιεχομένων κατά συγγραφείς.

Ο Πίνακας των περιεχομένων κατά τεύχη έχει απώτερο σκοπό να δοθεί μια εικόνα για τον τρόπο με τον οποίο οργανώθηκε το κάθε τεύχος του *Ρυθμού*, δηλαδή με ποιον τρόπο έγινε η διάταξη της ύλης, ποιοι συνεργάτες συμπεριλαμβάνονται σε κάθε τεύχος κτλ.

Πιο αναλυτικά, το όνομα του συνεργάτη και ο τίτλος της συνεργασίας αναγράφονται όπως ακριβώς απαντούν στο περιοδικό. Μοναδική εξαίρεση αποτελούν οι βιβλιοκρισίες, για τις οποίες καταγράφονται μόνον ο συγγραφέας και ο τίτλος του βιβλίου, για λόγους οικονομίας και ομοιομορφίας. Ο τίτλος και ο υπότιτλος χωρίζονται μεταξύ τους με άνω και κάτω τελεία (:). Ο μεταφραζόμενος διακρίνεται με πλάγια γραμμή (/) από τον μεταφραστή του, ο οποίος αναφέρεται, εντός παρενθέσεως, ακριβώς δίπλα του. Η πλάγια γραμμή χρησιμοποιείται και για το διαχωρισμό των βιβλίων που κρίνονται στην ίδια βιβλιοκρισία. Στις ανυπόγραφες συνεργασίες, στη θέση του ονόματος του συγγραφέα, αναγράφεται, σε αγκύλες, η ένδειξη *Ανυπόγραφο*, ενώ σε όσες αποδίδονται στην ομάδα του περιοδικού, αναγράφεται η ένδειξη *Σύνταξη*. Όπου κρίθηκε απαραίτητο, μετά τη συνεργασία, ακολουθεί διευκρινιστικό σχόλιο μέσα σε αγκύλες.

Επίσης, μετά τον τίτλο της συνεργασίας ακολουθεί σε παρένθεση, ένας από τους εξής χαρακτηρισμούς:

πμ. = ποίημα, πζ. = πεζό αφηγηματικό κείμενο, θ. = θεατρικό έργο, πζτρ. = πεζοτραγουδο, μ. = μελέτη/δοκίμιο, μτφ. = μετάφραση (το οποίο συνδυάζεται, πάντα, με έναν από τους προαναφερθέντες χαρακτηρισμούς για να δηλωθεί η κατηγορία στην οποία εντάσσεται), αρ. = άρθρο, αφ. = αφορισμοί, εικ. = εικόνα/σκίτσο, βλκ. = βιβλιοκρισία, τχν. = τεχνοκριτική.

---

⁵⁶¹ Θα πρέπει να αναφερθεί ότι για την ολοκλήρωση των ευρετηρίων του περιοδικού, χρήσιμα στάθηκαν τα βοηθήματα: Χ.Λ. Καράογλου, *Το περιοδικό «Μούσα» (1920-1923). Ζητήματα ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Νεφέλη, Αθήνα 1991· Μαρία Σακελλαρίου, *Το περιοδικό «Σήμερα» (1933-1934)* (Ευρετήριο), University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1994· Μαρία Σακελλαρίου, *«Νέοι Πρωτοπόροι» (1931-1936)* (Ευρετήρια), εισαγωγή Χριστίνα Ντουσιά, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1999.

Οι στήλες του περιοδικού, ενδεικτικά αναφέρω Τα Βιβλία, Το Θέατρο κτλ, αναγράφονται με κεφαλαία γράμματα, πλαγιασμένα και με στοίχιση στο κέντρο. Όσες συνεργασίες δεν συμπεριλαμβάνονται στην στήλη, η οποία έχει δηλωθεί, απέχουν από την προηγούμενη συνεργασία με μεγαλύτερο κενό.

Το σύμβολο →, στο τέλος της παραπομπής, δηλώνει ότι η συνεργασία συνεχίζεται και στο επόμενο τεύχος· το σύμβολο ←, δηλώνει συνέχεια από το προηγούμενο τεύχος· ενώ, το σύμβολο ↔, δηλώνει συνέχεια από το προηγούμενο και στο επόμενο.

Τέλος, από τον Πίνακα Περιεχομένων κατά τεύχη, εξαιρέθηκαν οι διαφημίσεις, ό,τι δημοσιεύεται στα εξώφυλλα, καθώς και οι στήλες: Βιβλία που λάβαμε, Περιοδικά που λάβαμε και Αλληλογραφία, για το λόγο ότι άλλοτε αναγράφονται εντός της ύλης, στην τελευταία σελίδα, και άλλοτε στα εξώφυλλα.

Ο Πίνακας των περιεχομένων κατά συγγραφείς περιλαμβάνει μόνο τις ενυπόγραφες συνεργασίες του περιοδικού, ο οποίος είναι διαρθρωμένος με τέτοιο τρόπο, ούτως ώστε να ξεχωρίζουν οι ελληνικές συνεργασίες από τις μεταφρασμένες. Οι συνεργασίες κάθε συγγραφέα καταχωρίζονται με τη σειρά που απαντούν στο περιοδικό, οι οποίες διαχωρίζονται με παύλες (–), και μέσα σε αγκύλες ο χρόνος και το τεύχος. Όσον αφορά το όνομα του συνεργάτη αναγράφεται ολόκληρο, ενώ στην περίπτωση που χρησιμοποίησε είτε τα αρχικά του είτε ψευδώνυμο, δηλώνεται σε αγκύλη μετά από τη συγκεκριμένη συνεργασία στην οποία εντοπίστηκε.

Το όνομα των μεταφραζόμενων συνεργατών καταχωρίζεται με το λατινικό αλφάβητο. Μετά το όνομα του μεταφραζόμενου, ακολουθεί πλάγια γραμμή (/) για να δηλωθεί ο μεταφραστής, ο οποίος τοποθετείται εντός παρενθέσεως.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΕΥΧΗ

Τεύχος 1

(Σεπτέμβριος 1932) 3-39

Γ. Καρατζάς. Φυγή (πμ.), 3

Γ. Καρατζάς. Της αδερφής μου (πμ.), 4

Βασίλης Λαούρδας. Μια νύχτα της ζωής του Λερίνη (πζ.), 4-9

Κώστας Α. Παπαδάκης. Βιαστικό γράμμα (πμ.), 10

Κώστας Α. Παπαδάκης. Διαπίστωση (πμ.), 10

Νικόλαος Β. Τωμαδάκης. Αισθητικός, γραμματολόγος, κριτικός (μ.), 11-16

ΝΕΟΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΕΣ

Γ. Συρίγος. Καρβουνιάρικα (στον Πειραιά) (εικ.), [χωρίς σελ.]

Απ. Ν. Μαγγανάρης. Πλάνη (πμ.), 17

Σ.Θ. Σπανίδης. Την πρώτη τ' Αυγούστου βροχή (πμ.), 17

Χρήστος Λεβάντας. Κι έτσι πέθανε η Ρηνούλα (πζ.), 18-26

Ν. Καββαδίας. Παράπονο (πμ.), 27

A.S. Rouchkin / (Σ.Θ. Σπ.). Τα τελευταία λουλούδια (μτφ. πμ.), 27

Λ. Πηνιάτογλου. Η Μάγια στο έργο του Στ. Ξεφλούδα (βλκ.), 28-30 [βιβλιοκρισία για την *Εσωτερική συμφωνία* του Στ. Ξεφλούδα]

Τζένια Καββαδία. Γ. Κοτζιούλα, *Τα εφήμερα* (βλκ.), 30-33

Τώνης Κ. Μπούσαλης. Ένας νέος ποιητής (βλκ.), 33-34 [αναφορά στην ποιητική συλλογή του Γ. Βογιατζή, *Παραπονετικά χαμόγελα*]

Βασίλης Λαούρδας. Άδωρα δώρα (βλκ.), 35-39 [αναφορά στην παλαμική βιβλιογραφία από τον Γ. Κατσίμπαλη]

[Σύνταξη]. Σημειώματα της Επιμελητείας, 39 [συμπεριλαμβάνεται η προγραμματική διακήρυξη της ομάδας του *Ρυθμού*]

Τεύχος 2

(Οκτώβρης – Νοέμβρης 1932) 41-80

- Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη. Στον πατέρα μου (πμ.), 41-42
- Τζένια Καββαδία. Που πάς; (πζ.), 42-45
- Αναστάσιος Δρίβας. Φωνές ενός διαβάτη (πμ), 46
- Β. Μοσχόβης. Εισαγωγή στα Συμιακά τραγούδια (μ.), 47-59 [→]
- Θ. Λιαρούτσος. Η μπόρα (πμ.), 59
- Μανώλης Αλεξίου. Αυτοκριτική (πμ.), 60
- Ασκληπιάδης / (Ε.Π. Φωτιάδης). Αλεξανδρινό επίγραμμα (μτφ. πμ.), 60
- Β. Ιθακήσιος. Μυλοπόταμος (εικ.), 61
- Φραγκ. Λεβέντης. Αποκάλυψη (πζ.), 62-63
- Ρίτα Ν. Μπούμη. Καπρίτσιο Ιουλίου (πμ.), 64
- Νίκος Δ. Παππάς. Τα τραγούδια μου (πμ.), 65
- Νίκος Δ. Παππάς. Ο πατέρας (πμ.), 65
- Ιωάννα Γ. Μπουκουβάλα. Το πανηγύρι του Άη-Λιά (πζ.), 66-69
- Λορέντζος Μαβίλης / (Β. Λαούρδας). Die stunde naht (μτφ. πμ.), 69

ΝΕΟΙ ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΙ

- Αδ. Δ. Παπαδήμας. Χρήστος Λεβάντας (βλκ.), 70 [βιβλιοκρισία για τη συλλογή διηγημάτων *Ισιος δρόμος και άλλα διηγήματα*]
- Ανδρ. Δούρος. Σ. Χονδρόπουλου, *Κουρασμένοι που βαδίζουν* (βλκ.), σσ. 70-71

- Γιάννης Βασιλείου. Δημ. Γ. Καμπούρογλου (αρ.), 71-72
- Φρ. Λεβέντης. Γνώση, Πίστη, Ενέργεια (αρ.), 72-73

ΔΥΟ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

- A. Horvath. Γράμμα του κ. Χόρβατ για τον *Ισιο δρόμο*, 73
- Μ. Χαννούσης. Γράμμα στο *Ρυθμό*, 73-74

ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Βελ.. Ελληνικά Βουνά (τχν.), 74

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ 74-75

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Ηρώ Κορμπέτη και Βασίλης Λαούρδας. Βιβλιογραφία: Μαρία Πολυδούρη, 77-80
[→]

Τεύχος 3

(Δεκέμβρης 1932) 81-117

Τέλλος Άγρας. Του ύψους, τ' αγιόκλημα... (πμ.), 81

Ναπ. Παπαγεωργίου. Πολλά πρόσωπα με λίγους ήρωες (πζ.), 82-89

Γ. Κοτζιούλας. Επίμετρο (πμ.), 89

Καίσαρ Εμμανουήλ. Taedium Vitae (πμ.), 90

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Β. Γερμενής. Αλεύκανδρα Μυκόνου (εικ.), 91

Σ.Θ. Σπανίδης. Τέλος Ρομάντσου (πμ.), 93

Σ.Θ. Σπανίδης. Σπουδές (πμ.), 93

Ν. Καββαδίας. Ένας δόκιμος στη γέφυρα σε ώρα κινδύνου (πμ.), 94-95

Β. Μοσκόβης. Εισαγωγή στα Συμιακά τραγούδια (μ.), 95-102 [←]

Διαλεχτή Ζευγώλη. Χαρά (πμ.), 102

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Λ. Πηνιάτογλου. Απόψεις γύρω στο βιβλίο του Ν. Παπαγεωργίου, *Ο μπαμπάς
αφασίας κι άλλα διηγήματα* (βλκ.), 103-105

Γιάν. Βασιλείου. Παρατηρήσεις σε μια μετάφραση (βλκ.), 105-107 [βιβλιοκρισία για
τη μετάφραση του Α. Τζάρτζανου, *Λουκιανού. Νεκρικοί διάλογοι*]

Ανδρ. Κ. Δούρος. Ένα ρομάντσο (βλκ.), 108 [βιβλιοκρισία για τον Ν. Μαράκη,
Άνθρωποι της κοκαΐνης]

Νίκος Γκάτσος. Μια νέα συλλογή (βλκ.), 109 [βιβλιοκρισία για την ποιητική συλλογή της Μυρτιώτισσας, *Δώρα της αγάπης*]

Αντώνης Γιαλούρης. Αχμέτ Χασίμ, *Ποιήματα* (βλκ.), 109-110

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

Σοφία Μαυροειδή (Παπαδάκη). Ένα έργο της Καζαντζάκη, 110-111 [πρόκειται για το θεατρικό έργο της Γ. Καζαντζάκη, *Ενώ το πλοίο ταξιδεύει*]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Ηρώ Κορμπέτη και Βασίλης Λαούρδας. Βιβλιογραφία: Μαρία Πολυδούρη, 113-116 [←]

Τεύχος 4-5

(Γενάρης-Φλεβάρης 1933) 117-177

Κώστας Σούκας-Ιωνάς. Οι τρεις σταθμοί του λυτρωμού (πμ.), 117-118

Φώντας Αντωνιάδης. Ένα μικρό, μικρό παράπονο (πζ.), 119-123

Γρ. Θεοχάρης. Η μάννα της Χαΐδως (πμ.), 124

Νικ. Β. Τωμαδάκης. Διονύσιου Σολωμού: Λυρικό τραγούδι του Μπαίρον (μ.), 125-133

Χάρης Αλεξίου. Πόθος (πμ.), 134

Α. Φράγκος. Ειρηνοδικείο (πμ.), 134

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

Τρα Οικονομίδου. Το πορτρέτο του Ντόριαν Γκρέυ (εικ.), 135

Σώτος Χονδρόπουλος. Ιστορία μιας βάρκας και ενός ανθρώπου (πζ.), 137-143

Γιώργος Βογιατζής. Αλέξανδρος Παπαναστασίου: όταν η πολιτική δεν τον απασχολεί (μ.), 144-146

ΛΑΜΠΡΟΣ ΠΟΡΦΥΡΑΣ – ΤΕΥΧΟΣ ΑΝΑΜΝΗΣΤΙΚΟ

Θωμάς Θωμόπουλος. Λάμπρος Πορφύρας (εικ.), [χωρίς σελ.]

I. Λογοτεχνήματα

I. Γρυπάρης. Childe Harold (πμ.), 149

Κωστής Παλαμάς. Στο Λάμπρο Πορφύρα. Για τις Σκιές του (πμ.), 150

II. Άρθρα

Τέλλος Άγρας. Η σιωπή του, 151-157

Ηλ. Π. Βουτιερίδης. Λάμπρος Πορφύρας, 155-157

Αναστάσιος Δρίβας. Συνομιλία με τον εαυτό μου, 157-159

Γ. Κοτζιούλας. Σκέψεις με την αφορμή του θανάτου του, 159-163

Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη. Απόψεις του έργου του, 163-165

Ε.Π. Φωτιάδης. [Χωρίς τίτλο], 165-170

III. Ο άνθρωπος και το έργο του

1. Σύντομα

Ρήγας Γκόλφης. 170

Γιώργος Θέμελης. 170-171

Αρίστος Καμπάνης. 171

Θεόδωρος Ξύδης. 171-172

Ζαχ. Παπαντωνίου. 172-173

Μιχ. Ροδάς. 173

N.B. Τωμαδάκης. 173

2. Σκίτσα

Στεφ. Δάφνης. 173-175

Χρήστος Λεβάντας. 175

3. Γράμματα

Μ. Μαλακάσης. 175-176

Κωστής Παλαμάς. 176

4. Λίγα για τους νέους

Αμ. Δάφνη. 176

Π. Νιρβάνας. 177

Μ. Τσιριμώκος. 177

ΠΑΡΕΠΙΟΜΕΝΑ 177

Τεύχος 6

(Μάρτης 1933) 179-201

Μάρκος Τσιριμώκος. Κάλιο φύγε! (πμ.), 179

Κ. Καβάφης. Τέσσερα ποιήματα (μετ. στα Γαλλικά από Καίσαρ Εμμανουήλ) (μτφ. πμ.), 180-181 [μεταφράζονται τα εξής ποιήματα: «Lion [Μακριά]», «Reviens [Επέστρεφε]», «Une nuit [Μια νύχτα]», «J' ai tant contemplé [Έτσι πολύ ατένισα]»]

Σ.Θ. Σπανίδης. Κοράλλι (πμ.), 181

ΣΘ. Σπανίδης. Σκοπός Χαμένος (πμ.), 181

Ν. Καββαδίας. Γράμμα στον ποιητή Καίσαρ Εμμανουήλ (πμ.), 182-183

Φραγκ. Λεβέντης. Πολύ ανθρώπινο (πζ.), 184-187

Ορέστης Κανέλλης. Ελιές (εικ.), 188

Ορέστης Κανέλλης. Δρόμος (εικ.), 189

Jules Romains / (Τζένια Καββαδία). Όλο και παύω να είμ' εγώ (μτφ. πμ.), 188

Jules Romains / (Τζένια Καββαδία). Είμαι κι εγώ ένας κάτοικος της πόλης μου (μτφ. πμ.), 189

Τέλλος Άγρας. Στοχασμοί (αφ.), 190-191

Γιώργος Καρατζάς. Τρίπτυχο (πμ.), 191

Δρίβας Αναστάσιος. Ο Καβάφης χωρίς προκατάληψη (μ.), 192-193

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ανδρέας Καραντώνης. Θεόδωρου Ξύδη, *Η θρησκευτική βούληση του Σικελιανού* (βλκ.), 194-197

Γιάννης Βασιλείου. Δύο ποιητικές συλλογές: Πάνου Σπάλα, *Πειραιώτικες ειδήσεις* / Νώντα Θεόφιλου, *Στοχασμοί της σάρκας και του ονείρου* (βλκ.), 197-198

Α.Κ. Δούρος. Δύο πεζά: Ν.Π. Δούρου, *Η άτιμη παρθένα* / Γ. Σφακιανάκη, *Διηγήματα* (βλκ.), 198-199

Χρήστος Λεβάντας. Περί Ευθυνών (αρ.), 200-201

ΠΑΡΕΠΙΟΜΕΝΑ 201

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Σ.Π. Βογιατζάκης και Ν.Β. Τωμαδάκης. Βιβλιογραφία: Διονύσιος Σολωμός, 1-8 [→]

Τεύχος 7

(Απρίλιος 1933) 203-225

Νικόλ. Γκάτσος. Το χιόνι (πμ.), 203

Μανώλης Αλεξίου. Γι αυτόν που δεν μου σύστησε κανείς (πμ.), 204

Αναστάσιος Δρίβας. Φωνές ενός διαβάτη (πμ.), 205

Τζένια Καββαδία. Η δεσποσύνη Ελβίρα (πζ.), 206-209

Ν. Χάγερ-Μπουφίδης. Ειρήνη (πμ.), 210-211

Μαρ. Μακρή. Δε χιόνιζε... (πμ.), 211

Μαν. Γ. Πρωτοψάλτης. Χελιδονίσματα στην αρχαία Ρόδο (μ.), 212-217

Γ.Κ. Βλάχος. Πέθανε η νιότη μου και κλαίω (πμ.), 217

Μ. Σπιέρος. [Περί Καβάφη] (μ.), 218-222

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη. Αθηνάς Ταρσούλη, *Καπετάν Μονάχος / Μαντώ Μαυρογένους* (βλκ.), 223-224

Λιλή Μ. Ιακωβίδη. Κρίσεις από μια ανασκόπηση (βλκ.), 224-225 [αναφορά στην ποιητική συλλογή του Μ. Μαλακάση, *Τα Αντίφωνα*]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Σ.Π. Βογιατζάκης και Ν.Β. Τωμαδάκης. Βιβλιογραφία: Διονύσιος Σολωμός, 9-12 [↔]

Τεύχος 8

(Μάης 1933) 227-256

Νίκος Δ. Παππάς. Το παραπέτασμα (πμ.), 227

Μαρία Πολυδούρη. Ο νέος που πρόσμενες ναρθή... (πμ.), 228

Γ. Κοτζιούλας. Αλλαγή (πμ.), 228

Λευτέρης Λαούρδας. Το τέλος της παλιάς ιστορίας (πζ.), 229-232

Θεόδωρος Ξύδης. Άσμα Ασμάτων (πμ.), 233

Α. Καλαμπούσης. Τα πουλιά (πμ.), 233

Καίσαρ Εμμανουήλ. Στοχασμοί επάνω στα πρόσωπα και πράγματα (αρ.), 234-235

ΕΡΕΥΝΑ I

Μ. Σπιέρος. [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 236-238

Ν. Χάγερ-Μπουφίδης. [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 238-239

Μ.Δ. Στασινόπουλος. [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 239-240

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Τέλλος Άγρας. Ένα μεταπολεμικό βιβλίο: Ηλία Βενέζη, *Το νούμερο 31328: Σκλάβοι στα εργατικά τάγματα της Ανατολής* (βλκ.), 241-245

Λ. Πηνιάτογλου. Μερικές απόψεις πάνω στους *Δεσμώτες* του Άγγελου Τερζάκη (βλκ.), 246-251

Βασίλης Σ. Λαούρδας. Για να γνωρίσουμε τον Παλαμά (βλκ.), 252-255 [βιβλιοκρισία για τη μελέτη του Α. Καραντώνη, *Γύρω από τον Παλαμά*]

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Ν. Βλάχος. Ένα μνημόσυνο, 255

Γ. Κοτζιούλας. Διανόηση & Χωροφυλακή, 256 [γράμμα]

[Σύνταξη]. Η έρευνά μας, σ. 256

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Σ.Π. Βογιατζάκης και Ν.Β. Τωμαδάκης. Βιβλιογραφία: Διονύσιος Σολωμός, 13-16 [↔]

Τεύχος 9

(Ιούνιος 1933) 257-284

Τ.Κ. Παπατσώνης. Ασύγνωστος (πμ.), 257

Αναστάσιος Δρίβας. Το τόξο της ενατένισης (πμ.), 258-259

Τζένια Καββαδία. Σαν κινηματογράφος (πζ.), 260-262

Μ. Βιτσώρης. Λιμάνι (εικ.), 262

Μ. Βιτσώρης. Σύνθεση (εικ.), 263

Γιώργος Καρατζάς. Ανοιξιάτικο (πμ.), 263

[Albert] Samain / (Μ. Κανέλλης). Νυχτωδία (μτφ. πμ.), 264-265

Γ. Κοτζιούλας. Μίνως Ζώτος: εντυπώσεις από μια ζωή (μ.), 266-271

EPEYNA I.

Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος. [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 271-272

Τέλλος Άγρας. [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 272-274

Καίσαρ Εμμανουήλ. [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 274-277

TA BIBLIA

Θεόδωρος Ξύδης. Σοφοκλή, *Ιχθυετές Σάτυροι* (βλκ.), 277-279

Στεφ. Μόρφης. Μια συλλογή (βλκ.), 279-280 [αναφορά στην ποιητική συλλογή της
Λ. Ιακωβίδη, *Φωτεινές ώρες*]

Τέλλος Άγρας. Σύντομη απάντηση (αρ.), 280 [απάντηση του Άγρα στον Δρίβα για το
καβαφικό αφιέρωμα του *Κύκλου*]

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Αιμιλία Πετράκη. Κωνσταντίνος Π. Καβάφης, 281-282

Γιαν. Βασιλείου. Νέα Ζωή, 282-284

Αναστάσιος Δρίβας. Ο ζωγράφος Βιστώρης (τχν.), 284

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Σ.Π. Βογιατζάκης και Ν.Β. Τωμαδάκης. Βιβλιογραφία: Διονύσιος Σολωμός, 17-20
[←]

Τεύχος 10-12

(Αύγουστος 1933) 285-339

Αιμ. Στεφ. Δάφνη. Ελεγεία στο θάνατο της Άννας Ντε Νοάιγ (πμ.), 285-286

Νικήτας Ράντος. Macbeth 1933 (πμ.), 286

Χρήστος Λεβάντας. Φυγή (πζ.), 287-289

Φραγκ. Λεβέντης. Μια ιστορία στα 1550 τόσα (πζ.), 289-294

Τέλλος Άγρας. Για φιλιά στα χιόνια... (πμ.), 295

Τέλλος Άγρας. Πρωινό απόβροχο (πμ.), 295-296

ΚΑΘΡΕΦΤΙΣΜΑΤΑ

Π. Σπανδωνίδης. Το αθλητικό παιγνίδι (μ.), 297-300

Μαρία Μακρή. Ώρες της δύσης... (πμ.), 300

Λέων Μαξίμ / (Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη). Βατράχα (μτφ. πζ.), 301-308

Λευτέρης Λαούρδας. Φεύγοντας το ηλιοβασίλεμα... (πζ.), 309-310

ΕΥΡΕΥΝΑ I.

Αναστάσιος Δρίβας. [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 311-313

Νικόλαος Β. Τωμαδάκης. [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 313-316

Γ. Κοτζιούλας. [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 316-319

Τ.Κ. Παπατσώνης. [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 319-320

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Τέλλος Άγρας. Τρεις συλλογές διηγημάτων: Πέτρου Σπανδωνίδη, *Αβέβαια πράγματα* / Κωστή Μπαστιά, *Στεριές και θάλασσες* / Ευστρ. Ζήση, *Αυδημιώτικες αναμνήσεις* (βλκ.), 321-326

Αντώνης Μωραΐτης. Γ. Θέμελη, *Η διδασκαλία των νέων ελληνικών* (βλκ.), 326-329

Αντώνης Μωραΐτης. Αναγκαία απάντηση (βλκ.), 329-330 [απάντηση του Μωραΐτη προς τον Α. Τζάρτζανο για την βιβλιοκρισία του για τη μετάφραση *Απολογία του Σωκράτη* που είχε δημοσιευθεί στο περιοδικό *Μελέτη – Κριτική*]

Α.Κ. Δούρος. Τέσσερα πεζά: Ιωάν. Μπουκουβάλα, *Ιζόλδη* / Πετρ. Αφθονιάτη, *Ληστές* / Σωτ. Χονδρόπουλου, *Ήρωες χωρίς άθλους* / Λευτ. Ξανθού *Παράφωνες ιστορίες* (βλκ.), 330-334

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ 334-339

Ρυθμός. Ένας απολογισμός, 334-335 [ένας απολογισμός της διεύθυνσης του περιοδικού για τον έναν χρόνο κυκλοφορίας του *Ρυθμού*]

Β.[ασίλης] Λ.[αούρδας]. Σχόλια, 335-337 [ο Λαούρδας ασκεί κριτική για: την «κοινωνιοφιλογική» έρευνα που διεξάγει το περιοδικό *Το Ξεκίνημα*: τις κριτικές του Γ. Βαλέτα προς τον Ζ. Λορεντζάτο· για το καβαφικό αφιέρωμα της *Νέας Εστίας*: για τη συζήτηση που ξεκίνησε από τρεις φοιτητές της *Ιδέας* και των *Νέων Πρωτοπόρων* για την αντιπολεμική λογοτεχνία, ενώ στην πραγματικότητα η συζήτηση είχε ξεκινήσει από τον Ι. Συκουτρή· για τον θάνατο του καθηγητή Μενάρδου]

Σ. [Χωρίς τίτλο], 337-338 [ο γράφων, ο οποίος υπογράφει «Σ.», ασκεί επίθεση προς τον Α. Καραντώνη]

[Ανυπόγραφο]. [Χωρίς τίτλο], 338-339 [διαμαρτυρία για την πολιτική του Υπουργείου Παιδείας, όσον αφορά τα εκπαιδευτικά προγράμματα]

[Σύνταξη]. Και τα τελευταία μας, 339 [σημειώσεις της επιμελητείας]

Π. Βαρβαρέσος. Δήλωση, 339

Κώστας Χατζόπουλος. Δεν γυρεύω ξένο, [χωρίς σελ.], [παρτιτούρα του μουσικού μέρους του ποιήματος του Χατζόπουλου]

Τεύχος 1

(Σεπτέμβριος 1933) 3-36

Οράτιος Φλάκκος / (Γερ. Σπαταλάς). Σε φίλο (Ωδές βιβλ. Β', Ωδή V) (μτφ. πμ.), 3

Νίκος Σαντοριναίος. Παράταιρα τραγούδια (πμ.), 4

Αντώνης Γιαλούρης. Σκίτσα από το Βυζάντιο: 9. Μαρία Κομνηνή / 10. Προαίρεσιν
αντιμετρούσα (πζτρ.), 5-7

Κ.Δ. Σούκας. Πηνελόπη (πμ.), 7

Κ.Δ. Σούκας. Ιδαλγοί (πμ.), 8

ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ

Αβρ. Ν. Παπάζογλου. Ναζίμ Χικμέτ (μ.), 8-13

Αλέξανδρος Μπάρας. Νοτιοαμερικανικές δημοκρατίες (πμ.), 14-15

Σώτος Χονδρόπουλος. Η υψίφωνος κ. Τάνια Κ... (πζ.), 16-20

Γιώργος Μουρέλος. Εργαστήριο ερασιτέχνη αποκρυφιστή (πμ.), 20

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΑ

Μένος Φιλήντας, Μαραγκιάζω (μ.), 21-22

Αναστάσιος Δρίβας. Στο εργαστήριο του γλύπτου Γεωργίου Μπονάνου (μ.), 23-28

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Αντ. Γιαλ. Λεωνίδα Ροζέλου, *Της εποχής και περασμένα* (βλκ.), 29

Αντ. Γιαλ. Η γαλλική μετάφραση των έργων του Παπαδιαμάντη (βλκ.), 29-30

Τέλλος Άγρας. Αγγέλας Καστρινάκη-Βελλιάδη, *Το πέρασμά μας* (βλκ.), 30-32

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

Λ. Πηνιάτογλου. Γρ. Ξερόπουλος, *Να ξαναπάρεις τη γυναίκα σου* / Θ. Συναδινού,
Γνωρίζετε ότι... / Αλ. Λιδωρίκη, *Η Μεγάλη στιγμή*, 33-35

Σ.[ώτος] Χ[ονδρόπουλος]. Θράκη Θρύλου, *Ντίνος Μαρίνος* (βλκ.), 35

Α. Π[απάζογλου]. Ο Τάφος του Αχμέτ Ρασήμ, 35-36

ΜΟΥΣΙΚΗ 36

ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΗ 36

ΚΡΙΤΙΚΗ ΕΡΓΩΝ 36

Τεύχος 2

(Οκτώβρης 1933) 37-68

Τέλλος Άγρας. Ειδύλλιο (πμ.), 37

Αλέξανδρος Μπάρας. Λουλούδια στο υπερώο (πζ.), 38-43

Νίκος Σαντοριναίος. Παράταιρα τραγούδια (πμ.), 43

Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη. Ξανακύλισμα (πμ.), 44

Μ. Βάλσας. Πώς φαντάζομαι ένα ελληνικό περιοδικό τέχνης (μ.), 45-50

Λ. Ραζέλος. Στο λαγκάδι της Βούρας (πμ.), 51

Έδγαρ Πόε / (Γιώργος Μουρέλος). Ουλαλούμ (μτφ. πμ.), 52-54

ΚΑΘΡΑΦΤΙΣΜΑΤΑ

Π. Σπανδωνίδης. Σε μια άκρη της Μακεδονίας (μ.), 55-57

Αντων. Γιαλούρης. Γεώργιος Βιζυηνός: Ο άνθρωπος και το έργο του (μ.), 58-60 [→]

Γ. Κοτζιούλας. Στο νησί του Προβελέγγιου (αρ.) 61-66

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

Λ. Πηνιάτογλου. Ανρύ Λενορμάν, *Ασία*, 67-68

Λ. Πηνιάτογλου. Η *Ομηρική εορτή* του οργανισμού “Αρχαίο Θέατρο”, 68

Τεύχος 3

(Νοέμβριος 1933) 69-100

Μαρία Πολυδούρη. Αλαζονεία (πμ.), 69

Κίμων Αγραίος. Rictus (πμ.), 70-71

Βελ.[ισσάριος] Φρέρης. Ο αδελφός Νικόλαος (πζ.), 72-75

Γιάννης Χαλκέας. Αμάραντο (πμ.), 75

ΤΟ ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ

Αβρ. Ν. Παπάζογλου. Τα πρώτα τουρκικά θεατρικά έργα (μ.), 76-79

Blaise Cendrars / (Μ.). Far-West (μτφ. πμ.), 80-83

Αντων. Γιαλούρης. Γεώργιος Βιζυηνός: Ο άνθρωπος και το έργο του (μ.), 84-91 [↔]

Μίνως Ζώτος. Σε ποιητή (πμ.), 92

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Τέλλος Άγρας. Γιάννη Σκαρίμπα, *Το θείο τραγί* (βλκ.), 93-96

Γ. Κοτζιούλας. Νίκου Καββαδία, *Μαραμπού* / Γιώργου Μουρέλου, *Στοχασμοί, Φαντασίες, Αισθήσεις*, (βλκ.), 96-98

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ 98-100

Τεύχος 4-5

(Δεκέμβριος 1933-Γενάρης 1934) 101-164

Οράτιος Φλάκκος / (Γερ. Σπαταλάς). Στο πλοίο που θάπαιρνε το Βεργίλιο στην Αθήνα (βιβλ. Α, Ωδή 3) (μτφ. πμ.), 101-102

Τέλλος Άγρας. Χινοπωρινό σχέδιασμα (πμ.), 103

Γιάννης Σκαρίμπας. Modes (πμ.), 104

Ναπ. Παπαγιωργίου. Η κυρία, ο συγγραφέας κι ο μαθηματικός (πζ.), 105-115

Γ.Κ. Σταμπολής. Ωδή για τη χαρά των ανθρώπων (πμ.), 115

Σώτος Χονδρόπουλος. Ο Πιόγκας (πζ.), 116-119

Charles Baudelaire / (Αλέξανδρος Μπάρας). Το ταξίδι (μτφ. πμ.), 120-124

- Θ. Λιαρούτσος. Πικρή γαλήνη (πμ.), 124
- Αντων. Γιαλούρης. Γεώργιος Βιζυηνός: Ο άνθρωπος και το έργο του (μ.), 125-132
[↔]
- Αναστάσιος Δρίβας. Με το ραβδί της απόγνωσης (πμ.), 133-134
- Λεων. Ραζέλος. Η τσιγγάνα, ο Βίκτωρ και ο Παύλος (πζ.), 135-137
- Χρ. Λαγοπάτης. Επίκληση (πμ.), 137
- Philippe Soupault / (Α. Γ.). Αναρρίχηση / Cruz Alta (μτφ. πμ.), 138-140
- Georges Duhamel / (Γιώργος Μουρέλος). Παρατηρήσεις επάνω στα φανταστικά απομνημονεύματα (μτφ. μ.), 140-144
- Ιβάν Μπούνιν (Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη). Βέρα (μτφ. πζ.), 145-151
- Αρβανιτάκης Λεάντρος. Ιβάν Αλεξέγιεβιτς Μπούνιν (μ.), 152-154

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

- Τέλλος Άγρας. Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Γυναίκες / Σώτου Χονδρόπουλου, Ήρωες χωρίς άθλους / Γιάννη Σφακιανάκη, Διηγήματα / Αχ. Αιμίλιου, Παληά Κύπρος* (βλκ.), 155-159
- Φαίδρος. Λίζας Κόττου, *Η Νεοελληνική Λογοτεχνία στα Γυμνάσιά μας* (βλκ.), 160-161
- Α.[ντώνης] Γ[ιαλούρη]ς. Ελισαίου Γιαννίδη, *Οικοδόμοι και Εμπρηστές ή η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η έκθεση της επιτροπείας* (βλκ.), 161
- Σ. Χονδρόπουλος. Θ. Κορνάρου, *Σπιναλόγκα* (βλκ.), 161-162

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ 163

Τεύχος 6

(Φλεβάρης 1934) 165-196

- Μιχ. Στασινόπουλος. Ο δημοσιογράφος (πμ.), 165
- Μιχ. Στασινόπουλος. Τα έρημα κέντρα (πμ.), 166
- Μιχ. Στασινόπουλος. Τ' άλογο του σκακιού (πμ.), 166
- Μιχ. Στασινόπουλος. Γαλήνη (πμ.), 167
- Μιχ. Στασινόπουλος. Τ' άδειο βαγόνι (πμ.), 168

Σαφά Πεγιαμή / (Αβρ. Ν. Π.[απάζογλου]). Μπάγια (μτφ. πζ.), 169-173 [συνοδεύεται από το σημείωμα Αβρ. Ν. Παπάζογλου, «Σημείωμα», 173-174]

Νίκος Σαντοριναίος. Παράταιρα τραγούδια (πμ.), 175

Αναστάσιος Δρίβας. Μάσκες (πμ.), 175

ΚΑΘΡΕΦΤΙΣΜΑΤΑ

Π. Σπανδωνίδης. Ρομαντισμός-Ρεαλισμός (μ.), 176-177

Κώστας Παπαδάκης. Υποτροπή (πμ.), 177

Μάγια Δρόσου. Άνθρωποι με πνευμοθώρακα (πζ.), 178-182

Κώστας Παπαδάκης. Ποιητές (πμ.), 182

Αντων. Γιαλούρης. Γεώργιος Βιζυηνός: Ο άνθρωπος και το έργο του (μ.), 183-189
[←]

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Σ. Χονδρόπουλος. Τατιάνας Σταύρου, *Εκείνοι που έμειναν* (βλκ.), 190-191

Ο ΣΤΙΧΟΣ

Γ. Κ.[οτζιούλας]. Γιάννη Κουγιούλη, *Η άπειρη στιγμή* / Αλέξανδρου Μπάρα, *Συνθέσεις* / Παύλου Λιασίδη, *Τα φκιάρα της καρδιάς μου* / Κώστα Κοφινιώτη, *Επί γης Ειρήνη* (βλκ.), 191-193

Α. Γιαλ.[ούρης]. Σοφίας Μαυροειδή-Παπαδάκη, *Ωρες αγάπης* (βλκ.), 193-194

Άγγελος Τερζάκης. Μια απάντηση, 194 [γράμμα]

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ 195-196

Τεύχος 7

(Μάρτης 1934) 197-228

Όμηρος / (Γερ. Σπαταλάς). Οδύσσεια. Ραψωδία Η' (μτφ. πμ.), 197-198

Florian / (Αλέξανδρος Μπάρας). Plaisir d' amour (μτφ. πμ.), 199

Αλεξάνδρα Κοτιώνη. Ψυχή (πμ.), 199

Χ. Λαγοπάτης. Ανεβαίνοντας (πζ.), 200-203

Χρυσάνθη Ζιτσαία. Ένα τραγούδι (πμ.), 203

Κίμων Αγραίος. Ένας άνθρωπος (πμ.), 204-205

ΝΕΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ

Κώστας Πτίνης. Δέηση ενός μούτσου (πμ.), 205

Τατιάνα Δ. Σταύρου. Στο ιατρείο του Εμιργιάν (πζ.), 206-211

Henri Bremond / (Α. Γ.). Η καθαρή ποίηση (μτφ. μ.), 212-216 [→]

Γ.Σ. Πατριαρχέας. Στα χρόνια των διωγμών (πμ.), 216-217

Γιώργος Μουρέλος. Πιέρ Ρεβερντύ (μ.), 218-219

[Ανυπόγραφο] / (Μ. Κριαράς). Ανώνυμα σκόλια Αττικά (μτφ. πμ.), 220

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Τέλλος Άγρας. Πέτρου Αφθονιάτη, *Ληστές* / Θράσου Καστανάκη, *Μυστήρια της Ρωμοσύνης* (βλκ.), 221-225

Ο ΣΤΙΧΟΣ

Γ. Μουρ[έλος]. Κώστα Θρακιώτη, *Εμείς δεν θα βαδίσουμε...* (βλκ.), 225

ΤΕΧΝΗ

Αναστάσιος Δρίβας. Ο ζωγράφος Τ. Ελευθεριάδης (τχν.), 226

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ 227-228

Τεύχος 8

(Απρίλιος 1934) 229-260

Στέφανος Δάφνης. Χινόπωρο (πμ.), 229

Λεων. Ραζέλος. Η δόξα του νικητή (πμ.), 230

Χ. Λαγοπάτης. Στην αλήθεια (πμ.), 230

Γρηγ. Ν. Θεοχάρης. Στοχασμοί στο μουράγιο: Γερανοί (πμ.), 231

Ρουσέν Εσρέφ / (Αβρ. Ν. Παπάζογλου). Σταλαγματιά-σταλαγματιά (μτφ. πζτρ.), 232-234

Γιάννης Γιαννάκος. Αν κανείς... (πμ.), 235

[Ανυπόγραφο] / (Μαν. Κριαράς). Ανακρέοντα (μτφ. πμ.), 235

Μέλης Νικολαΐδης. Με ψιλά στοιχεία των οκτώ στιγμών (πζ.), 236-238

Νίκος Σαντοριναίος. Παράταιρα λόγια (πζτρ.), 238

Henri Bremond / (Α. Γ.). Η καθαρή ποίηση (μτφ. μ.), 239-241 [←]

ΝΕΟΙ ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΙ

Κώστας Οικονόμου. Ο Στυλιανός, οι μουργιές κι οι γίδες (πζ.), 242-248

Αναστάσιος Δρίβας. Ο γλύπτης Κώστας Παπαχριστόπουλος (τχν.), 249-250

[Ανυπόγραφο] / (Γιώργος Μέμος). Λαϊκά Ρούσσικα τραγούδια / 1. Νάνι το παιδί μου
νάι. 2. Νανούρισμα της γατούλας. 3. Χειμώνας. 4. Το γατάκι έχει... 5. Τρέξε,
τρέξε γρήγορα Διαμάντω» (πμ.), 251-252

ΝΕΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ

Χάρης Αλεξίου. Έφυγες (πμ.), 252

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ – Ο ΣΤΙΧΟΣ Κ.Α.Π.

Τέλλος Άγρας. Μάκη Γ. Κόκκινου, *Στοχασμοί ενός γραφιά* (βλκ.), 253

Γ. Κοτζιούλας. Μυρτιώτισσας, *Η Μήδεια του Ευριπίδη* / Κ. Αλέπη, *Η Μήδεια του
Ευριπίδη* / Μ. Τσιριμώκου, *Τραγούδια του πόνου* / Παν. Μουρέα, *Αυλοδόκη* / Γ.
Βογιατζή, *Στιγμές* / Αντ. Γιαλούρη: *Γεώργιος Βιζυηνός* (βλκ.), 254-258

Αντ. Ν. Μωραΐτης. Μιχ. Γ. Πετρίδη, *Τα νιάτα που διψούν* (βλκ.), 258-259

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ 260

Τεύχος 9

(Μάης 1934) 261-292

Αντώνης Γιαλούρης. Σκίτσα από το Βυζάντιο: Φυλακές Ανεμά (πζτρ.), 261-262

Σοφοκλής / (Γερ. Σπαταλάς). Ο Οιδίποδας στον Κολωνό (σκηνή όγδοη) (μτφ. θ.),
262-264

Τέλλος Άγρας. Αγοραστά τριαντάφυλλα (πμ.), 265

Μ. Βάλας. Η φάκα του συγχρονισμού (μ.), 266-268

Ρίτα Ν. Μπούμη. Ο κώδων του κινδύνου (πμ.), 268

- Σώτος Χονδρόπουλος. Παράξενοι στρόβιλοι (πζ), 269-274
- Γιάννης Σκαρίμπας. Ευθανασία (πμ.), 274
- Edgar Poe / (Γιώργος Μουρέλος). Η κοιμισμένη (μτφ. πμ.), 275-276
- Bernard Fay / (Λ.). Η τωρινή κατάσταση της ποίησης στη Γαλλία (μτφ. μ.), 277-280
- Jules Superville / (Ξ.). [ποίημα από τις *Αποβάθρες*] (μτφ. πμ.), 281
- Arthur Rimbaud / (Γ. Λ.). Μετά τον κατακλυσμό (μτφ. πζτρ.), 282
- Arthur Rimbaud / (Γ. Λ.). Enfance (μτφ. πζτρ.), 282-284
- Αντ. Γιαλούρης. Φαναριώτικο μυθιστόρημα, Φαναριώτικο διήγημα (μ.), 285-286

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ – Ο ΣΤΙΧΟΣ Κ.Α.Π.

- Τέλλος Άγρας. Γ.Σ. Δούρα, *Δόξα* / Μιχ. Δαμιράλη, *Γλυκόπιστα φαρμάκια* / Γιώργου Σαραντάρη, *Οι αγάπες του χρόνου* (βλκ.), 287-291

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ 292

Τεύχος 10

(Ιούνιος 1934) 293-324

- Παντελεήμων Ρομανώφ / (Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη). Χωρίς λουλούδια (μτφ. πζ.), 293-302
- Γιώργος Κ. Βογιατζής. Οι αγάπες των στίχων (πμ.), 302
- Αναστάσιος Δρίβας. Μολυβιές στο μάρμαρο (πμ.), 303
- Άγγελος Τερζάκης. Η αγωνία του ρεαλισμού (μ.), 304-309
- Πυθαγόρας Δρουσιώτης. Τετράστιχα: Δήλος / Αττική (πμ.), 309
- Αντώνης Πρόκος Ραφαλιάς. Εξύψωση (πμ.), 310
- Χ. Λαγοπάτης. Μηνύματα (πζ.), 311-314
- Π. Σπανδωνίδης. Απανθίσματα (αφ.), 315-317

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

- Αντ. Γιαλ.. Νικολάου Βασιλειάδου, *Ανέκδοτα ποιήματα του Βιζυηνού* (βλκ.), 318
- Γιάννης Καμαρινάκης. Στέλιου Ξεφλούδα, *Εύα* (βλκ.), 318-319
- Σ. Χονδρόπουλος. Ν.Θ. Κατσικάρου, *Η βεντέτα εν Μάνη*, (βλκ.), 319

Ο ΣΤΙΧΟΣ

Διογένης [=Γ. Κοτζιούλας]. Αλέκου Φράγκου, *Στιγμές της Επαρχίας / Απ. Μαμμέλη, Πνοή και Τέχνη* / Τ. Μουζενίδη, *Ο Μεγάλος Μπάλος* (βλκ.), 319-323

Κούλης Αλέπης. Μια απάντηση, 323 [γράμμα], [γίνεται αναφορά από τον Αλέπη στην κριτική του Κοτζιούλα για τη μετάφραση της *Μήδειας*]

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ 324

Τεύχος 11-12

(Ιούλιος-Αύγουστος 1934) 325-

- Αιμιλία Στεφ. Δάφνη. Αγρυπνία (πμ.), 325
- Απ. Ν. Μαγγανάρης. Παλιές αγάπες (πμ.), 326
- Απ. Ν. Μαγγανάρης. Ματαιοδοξία (πμ.), 326
- Αλέξανδρος Μπάρας. Τρία πιστόλια (πμ.), 327
- Αλκ. Γιαννόπουλος. Το δόντι του βούδα (πζ.), 328-333
- Αντώνης Πρόκος Ραφαλιάς. Προμάντεμα (πμ.), 333
- Αβρ. Ν. Παπάζογλου. Δέκα χρονών τούρκικη λογοτεχνία (1923-1933) (μ.), 334-338
- Λευτέρης Βίγλας. Σούρουπο (πμ.), 338
- Αλέξανδρος Μπάρας. Το δαχτυλίδι του νέου με το αδιάβροχο (πζ.), 339-342
- Οβίδιος / (Μιχ. Γ. Πετρίδης). Ορφέας και Ευρυδίκη (μτφ. πμ.), 343-344
- Αντώνης Καμπανάος. Αυτοκτονία ναυτικού (πμ.), 345
- Μαν. Πρωτοψάλτης. Δημοτικά τραγούδια της Καρπάθου (μ.), 346-347
- Σώτος Χονδρόπουλος. Τρία ποτήρια-τρία πρόσωπα (πζ.), 348-351
- Γιώργος Κ. Βογιατζής. Μονάχοι είμαστε (πμ.), 352
- Κ.Α. Μάσχας. Απ' τα σονέτα των πετραδιών (πμ.), 352
- Πυθαγόρας Δρουσιώτης. Χινοπωρινά ρίγη (πμ.), 353
- Πυθαγόρας Δρουσιώτης. Τετράστιχα: Κασσάντρα / Άνοιξη (πμ.), 353
- Ζαν Κοκτώ / (Α. Γ.). Πρόσκληση προς το θάνατο (μτφ. πμ.), 354-355

ΝΕΟΙ ΠΟΙΗΤΕΣ

Μιχάλης Κουρμούλης. Τα μάτια σου (πμ.), 355

Βίκος Βιτσαίος. Είπες κι' εσύ... (πμ.), 355-356

Μηνάς Δημάκης. Απόγνωση (πμ.), 356

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Λ. Ραζέλος. Μ. Βάλσα, *Η κοροϊδία της τέχνης* (βλκ.), 357-358

Λ. Ραζέλος. [=Μ. Βάλσα], *Στο κατώφλι...* (βλκ.), 358-359

Τέλλος Άγρας. Διον. Κόκκινου, *Τλιγγος* (βλκ.), 359-362

Ο ΣΤΙΧΟΣ

Σπανδωνίδης Π.. Γιάννη Αποστολάκη, *Τα τραγούδια μας* (βλκ.), 362-364

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

A

- Αγραίος Κίμων. *Rictus* (πμ.), 70-71 [B', 3] – Ένας άνθρωπος (πμ.), 204-205 [B', 7]
- Αγρας Τέλλος. Του ύψους, τ' αγιόκλημα... (πμ.), 81 [A', 3] – Η σιωπή του (αρ.), 151-157 [A', 4-5] – Στοχασμοί (αρ.), 190-191 [A', 6] – Ένα μεταπολεμικό βιβλίο. Ηλία Βενέζη, *Το νούμερο 31328: Σκλάβοι στα εργατικά τάγματα της Ανατολής* (βλκ.), 241-245 [A', 8] – [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 272-274 [A', 9] – Σύντομη απάντηση (αρ.), 280 [A', 9] – Για φιλιά στα χιόνια... (πμ.), 295 [A', 10-12] – Πρωινό απόβροχο (πμ.), 295-296 [A', 10-12] – Τρεις συλλογές διηγημάτων: Πέτρου Σπανδωνίδα, *Αβέβαια πράματα* / Κωστή Μπαστιά, *Στεριές και θάλασσες* / Ευστρ. Ζήση, *Αυδημιώτικες αναμνήσεις* (βλκ.), 321-326 [A', 10-12] – Αγγέλας Καστρινάκη-Βελλιάδη, *Το πέρασμά μας* (βλκ.), 30-32 [B', 1] – Ειδύλλιο (πμ.), 37 [B', 2] – Γιάννη Σκαρίμπα, *Το θείο τραγί* (βλκ.), 93-96 [B', 3] – Χινοπωρινό σχέδιασμα (πμ.), 103 [B', 4-5] – Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Γυναίκες* / Σώτου Χονδρόπουλου, *Ηρωες χωρίς άθλους* / Γιάννη Σφακιανάκη, *Διηγήματα* / Αχ. Αιμίλιου, *Παληά Κύπρος* (βλκ.), 155-159 [B', 4-5] – Πέτρου Αφθονιάτη, *Ληστές* / Θράσου Καστανάκη, *Μυστήρια της Ρωμοσύνης* (βλκ.), 221-225 [B', 7] – Μάκη Γ. Κόκκινου, *Στοχασμοί ενός γραφιά* (βλκ.), 253 [B', 8] – Αγοραστά τριαντάφυλλα (πμ.), 265 [B', 7] – Γ.Σ. Δούρα, *Δόξα* / Μιχ. Δαμιράλη, *Γλυκόπιστα φαρμάκια* / Γιώργου Σαραντάρη, *Οι αγάπες του χρόνου* (βλκ.), 287-291 [B', 9] – Διον. Κόκκινου, *Τλιγγος* (βλκ.), 359-362 [B', 11-12]
- Αλεξίου Μανώλης. Αυτοκριτική (πμ.), 60 [A', 2] – Γι αυτόν που δεν μου σύστησε κανείς (πμ.), 204 [A', 7]
- Αλεξίου Χάρης. Πόθος (πμ.), 134 [A', 4-5] – Έφυγες (πμ.), 252 [B', 8]
- Αλέπης Κούλης. Μια απάντηση, [γράμμα] 323 [B', 10]
- Αντωνιάδης Φώντας. Ένα μικρό, μικρό παράπονο (πζ.), 119-123 [A', 4-5]
- Αρβανιτάκης Λέαντρος. Ιβάν Αλεξέγιεβιτς Μπούνιν (μ.), 152-154 [B', 4-5]

B

- Βάσας Μίμης. Πώς φαντάζομαι ένα ελληνικό περιοδικό τέχνης (μ.), 45-50 [B', 2] – Η φάκα του συγχρονισμού, (μ.), 266-268 [B', 9]
- Βασιλείου Γιάννης. Δημ. Γ. Καμπούρογλου (αρ.), 71-72 [A', 2] – Παρατηρήσεις σε μια μετάφραση (βλκ.), 105-107 [A', 3] – Δύο ποιητικές συλλογές: Πάνου

Σπάλα, *Πειραιώτικες ειδήσεις* / Νόντα Θεόφιλου, *Στοχασμοί της σάρκας και του ονείρου* (βλκ.), 197-198 [Α', 6] – Νέα Ζωή, 282-284 [Α', 9]

Βελ.. Ελληνικά Βουνά (τχν.), 74 [Α', 2]

Βίγλας Λευτέρης. Σούρουπο (πμ.), 338 [Β', 11-12]

Βιτσαίος Βίκος. Είπες κι' εσύ... (πμ.), 355-356 [Β', 11-12]

Βιτσώρης Μίμης. Λιμάνι (εικ.), 262 [Α', 9] – Σύνθεση (εικ.) 263 [Α', 9]

Βλάχος Γιώργος Κ. Πέθανε η νιότη μου και κλαίω (πμ.), 217 [Α', 7]

Βλάχος Ν. Ένα μνημόσυνο, 255 [Α', 8]

Βογιατζής Γιώργος. Αλέξανδρος Παπαναστασίου: όταν η πολιτική δεν τον απασχολεί (μ.), 144-146 [Α', 4-5] – Οι αγάπες των στίχων (πμ.), 302 [Β', 10] – Μονάχοι είμαστε (πμ.), 352 [Β', 11-12]

Βογιατζάκης Σόλων Π. Βιβλιογραφία: Διονύσιος Σολωμός, 1-20 [Α', 6 έως 9]

Βουτιερίδης Ηλίας. Λάμπρος Πορφύρας (αρ.), 155-157 [Α', 4-5]

Γ

Γερμένης Βάσος. Αλεύκανδρα Μυκόνου (εικ.), 91 [Α', 3]

Γιαλούρης Αντώνης. Αχμέτ Χασίμ, *Ποιήματα* (βλκ.), 109-110 [Α', 3] – Σκίτσα από το Βυζάντιο: 9. Μαρία Κομνηνή / 10. Προαίρεσιν Αντιμετρούσα (πζτρ.), 5-7 [Β', 1] – Λεωνίδα Ροζέλου, *Της εποχής και περασμένα* (βλκ.), 29 [Β', 1] – Η γαλλική μετάφραση των έργων του Παπαδιαμάντη (βλκ.), 29-30 [Β', 1] – Γεώργιος Βιζυηνός: Ο άνθρωπος και το έργο του (μ.), 58-60 [Β', 2] – Γεώργιος Βιζυηνός: Ο άνθρωπος και το έργο του (μ.), 84-91 [Β', 3] – Γεώργιος Βιζυηνός: Ο άνθρωπος και το έργο του (μ.), 125-132 [Β', 4-5] – Ελισαίου Γιαννίδη, *Οικοδόμοι και Εμπρηστές ή η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η έκθεση της επιτροπείας* (βλκ.), 161 [Β', 4-5] [Α. Γ.] – Γεώργιος Βιζυηνός: Ο άνθρωπος και το έργο του (μ.), 183-189 [Β', 6] – Σοφίας Μαυροειδή-Παπαδάκη, *Ωρες αγάπης* (βλκ.), 193-194 [Β', 6] – Σκίτσα από το Βυζάντιο: Φυλακές Ανεμά (πζτρ.), 261-262 [Β', 9] – Φαναριώτικο μυθιστόρημα, Φαναριώτικο διήγημα (μ.), 285-286 [Β', 9] – Νικολάου Βασιλειάδου, *Ανέκδοτα ποιήματα του Βιζυηνού* (βλκ.), 318 [Β', 10]

Γιαννάκος Γιάννης. Αν κανείς... (πμ.), 235 [Β', 8]

Γιαννόπουλος Αλκιβιάδης. Το δόντι του βούδα (πζ.), 328-333 [Β', 11-12]

Γκάτσος Νίκος. Μια νέα συλλογή (βλκ.), 109 [Α', 3] – Το χιόνι (πμ.), 203 [Α', 7]

Γκόλφης Ρήγας. Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα (αρ.), 170 [Α', 4-5]

Γρυπάρης Ιωάννης. Childe Harold (πμ.), 149 [Α', 4-5]

Δ

Δάφνη Αιμιλία. Ο άνθρωπος και το έργο του. Λίγα για τους νέους (αρ.), 176 [Α', 4-5]
– Ελεγεία στο θάνατο της Άννας Ντε Νοάιγ (πμ.), 285-286 [Α', 10-12] –
Αγρυπνία (πμ.), 325 [Β', 11-12]

Δάφνης Στέφανος. Ο άνθρωπος και το έργο του. Σκίτσα (αρ.), 173-175 [Α', 4-5] –
Χινόπωρο (πμ.), 229 [Β', 8]

Δημάκης Μηνάς. Απόγνωση (πμ.), 356 [Β', 11-12]

Δούρος Ανδρέας. Σ. Χονδρόπουλου, *Κουρασμένοι που βαδίζουν* (βλκ.), 70-71 [Α', 2]
– Ένα ρομάντσο (βλκ.), 108 [Α', 3] – Δύο πεζά: Ν.Π. Δούρου, *Η άτιμη παρθένα*
/ Γ. Σφακιανάκη, *Διηγήματα* (βλκ.), 198-199 [Α', 6] – Τέσσερα πεζά: Ιωάν.
Μπουκουβάλα, *Ιζόλδη* / Πετρ. Αφθονιάτη, *Ληστές* / Σωτ. Χονδρόπουλου,
Ηρωες χωρίς άθλους / Λευτ. Ξανθού, *Παράφρονες ιστορίες* (βλκ.), 330-334 [Α',
10-12]

Δρίβας Αναστάσιος. Φωνές ενός διαβάτη (πμ.), 46 [Α, 2] – Συνομιλία με τον εαυτό
μου (αρ.), 157-159 [Α', 4-5] – Ο Καβάφης χωρίς προκατάληψη (μ.), 192-193
[Α', 6] – Φωνές ενός διαβάτη (πμ.), 205 [Α', 7] – Το τόξο της ενατένισης (πμ.),
258-259 [Α', 9] – Ο ζωγράφος Βιστόρης (τχν.), 284 [Α', 9] – [Απάντηση στην
έρευνα για την ποίηση], 311-313 [Α', 10-12] – Στο εργαστήριο του γλύπτου
Γεωργίου Μπονάνου (τχν.), 23-28 [Β', 1] – Με το ραβδί της απόγνωσης (πμ.),
133-134 [Β', 4-5] – Μάσκες (πμ.), 175 [Β', 6] – Ο ζωγράφος Τ. Ελευθεριάδης
(τχν.), 226 [Β', 7] – Ο γλύπτης Κώστας Παπαχριστόπουλος (τχν.), 249-250 [Β',
8] – Μολυβιές στο μάρμαρο (πμ.), 303 [Β', 10]

Δρόσου Μάγια. Άνθρωποι με πνευμοθώρακα (πζ.), 178-182 [Β', 6]

Δρουσιώτης Πυθαγόρας. Τετράστιχα: Δήλος / Αττική (πμ.), 309 [Β', 10] –
Χινοπωρινά ρίγη (πμ.), 353 [Β', 11-12] – Τετράστιχα: Κασσάντρα / Άνοιξη
(πμ.), 353 [Β', 11-12]

Ε

Εμμανουήλ Καίσαρ. Taedium Vitae (πμ.), 90 [Α', 3] – Στοχασμοί επάνω στα
πρόσωπα και πράγματα (μ.), 234-235 [Α', 8] – [Απάντηση στην έρευνα για την
ποίηση], 274-277 [Α', 9] – Τέσσερα ποιήματα [μετ. στα Γαλλικά] (μτφ. πμ.),
180-181 [Α', 6]

Ζ

Ζευγώλη Διαλεχτή. Χαρά (πμ.), 102 [Α', 3]

Ζιτσαία Χρυσάνθη. Ένα τραγούδι (πμ.), 203 [Β', 7]

Ζώτος Μίνως. Σε ποιητή (πμ.), 92 [B', 3]

Θ

Θέμελης Γιώργος. Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα (αρ.), 170-171 [A', 4-5]

Θεοχάρης Γρηγόρης. Η μάννα της Χαΐδως (πμ.), 124 [A', 4-5] – Στοχασμοί στο
μουράγιο: Γερανοί (πμ.), 231 [B', 8]

Θωμόπουλος Θωμάς. Λάμπρος Πορφύρας (εικ.), [χωρίς σελ.] [A', 4-5]

I

Ιακωβίδη Λιλή. Κρίσεις από μια ανασκόπηση (βλκ.), 224-225 [A', 7]

Ιθακήσιος Βασίλειος. Μυλοπόταμος (εικ.), 61 [A', 2]

K

Καββαδία Τζένια. Γ. Κοτζιούλα, *Τα εφήμερα* (βλκ.), 30-33 [A', 1] – Που πάς; (πζ.),
42-45 [A', 2] – Η δεσποσύνη Ελβίρα (πζ.), 206-209 [A', 7] – Σαν
κινηματογράφος (πζ.), 260-262 [A', 9] – Όλο και παύω να είμ' εγώ (μτφ. πμ.),
188 [A', 6] – Είμαι κι εγώ ένας κάτοικος της πόλης μου (μτφ. πμ.), 189 [A', 6]

Καββαδίας Νίκος. Παράπονο (πμ.), 27 [A', 1] – Ένας δόκιμος στη γέφυρα σε ώρα
κινδύνου (πμ.), 94-95 [A', 3] – Γράμμα στον ποιητή Καίσαρ Εμμανουήλ (πμ.),
182-183 [A', 6]

Καλαμπούσης Α. Τα πουλιά (πμ.), 233 [A', 8]

Καμαρινάκης Γιάννης. Στέλιου Ξεφλούδα, *Εύα* (βλκ.), 318-319 [B', 10]

Καμπανάος Αντώνης, Αυτοκτονία ναυτικού (πμ.), 345 [B', 11-12]

Καμπάνης Αρίστος, Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα (αρ.), 171 [A', 4-5]

Κανέλλης Μ. Νυχτωδία (μτφ. πμ.), 264-265 [A', 9]

Κανέλλης Ορέστης. Ελιές (εικ.), 188 [A', 6] – Δρόμος (εικ.), 189 [A', 6]

Καραντώνης Ανδρέας. Θεόδωρου Ξύδη, *Η θρησκευτική βούληση του Σικελιανού*
(βλκ.), 194-197 [A', 6]

Καρατζάς Γιώργος. Φυγή (πμ.), 3 [A', 1] – Της αδερφής μου (πμ.), 4 [A', 1] –
Τρίπτυχο (πμ.), 191 [A', 6] – Ανοιξιάτικο (πμ.), 263 [A', 9]

Κορμπέτη Ηρώ. Βιβλιογραφία: Μαρία Πολυδούρη, 77-80 [A', 2] – Βιβλιογραφία:
Μαρία Πολυδούρη, 113-116 [A', 3]

Κοτζιούλας Γιώργος. Επίμετρο (πμ.), 89 [A', 3] – Σκέψεις με την αφορμή του
θανάτου του [Πορφύρα] (αρ.), 159-163 [A', 4-5] – Αλλαγή (πμ.), 228 [A', 8] –

Διανόηση & Χωροφυλακή [γρᾶμμα], 256 [Α΄, 8] – Μίνως Ζώτος: εντυπώσεις από μια ζωή (μ.), 266-271 [Α΄, 9] – [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 316-319 [Α΄, 10-12] – Στο νησί του Προβελέγγιου (αρ.), 61-66 [Β΄, 2] – Νίκου Καββαδία, *Μαραμπού* / Γιώργου Μουρέλου, *Στοχασμοί, Φαντασίες, Αισθήσεις* (βλκ.), 96-98 [Β΄, 3] – Γιάννη Κουγιούλη, *Η άπειρη στιγμή* / Αλέξανδρου Μπάρα, *Συνθέσεις* / Παύλου Λιασίδη, *Τα φκίορα της καρδιάς μου* / Κώστα Κοφινιώτη, *Επί γης Ειρήνη* (βλκ.), 191-193 [Β΄, 6] [Γ. Κ.] – Μυρτιώτισσας, *Η Μήδεια του Ευριπίδη* / Κ. Αλέπη, *Η Μήδεια του Ευριπίδη* / Μ. Τσιριμώκου, *Τραγούδια του πόνου* / Παν. Μουρέα, *Αυλοδόκη* / Γ. Βογιατζή, *Στιγμές* / Αντ. Γιαλούρη, *Γεώργιος Βιζυηνός* (βλκ.), 254-258 [Β΄, 8] – Αλέκου Φράγκου, *Στιγμές της Επαρχίας* / Απ. Μαμμέλη, *Πνοή και Τέχνη* / Τ. Μουζενίδη, *Ο Μεγάλος Μπάλος* (βλκ.), 319-323 [Β΄, 10] [Διογένης]

Κοτιώνη Αλεξάνδρα. Ψυχή (πμ.), 199 [Β΄, 7]

Κουρμούλης Μιχάλης. Τα μάτια σου (πμ.), 355 [Β΄, 11-12]

Κριαράς Μανώλης. Ανώνυμα σκόλια Αττικά (μτφ. πμ.), 220 [Β΄, 7] – Ανακρέοντα (μτφ. πμ.), 235 [Β΄, 8]

Α

Λαγοπάτης Χρήστος. Επίκληση (πμ.), 137 [Β΄, 4-5] – Ανεβαίνοντας (πζ.), 200-203 [Β΄, 7] – Στην αλήθεια (πμ.), 230 [Β΄, 8] – Μηνύματα (πζ.), 311-314 [Β΄, 10]

Λαούρδας Βασίλης. Μια νύχτα της ζωής του Λερίνη (πζ.), 4-9 [Α΄, 1] – Άδωρα δώρα (βλκ.), 35-39 [Α΄, 1] – Βιβλιογραφία: Μαρία Πολυδούρη, 77-80 [Α΄, 2] – Βιβλιογραφία: Μαρία Πολυδούρη, 113-116 [Α΄, 3] – Για να γνωρίσουμε τον Παλαμά (βλκ.), σσ. 252-255 [Α΄, 8] – Σχόλια, 335-337 [Α΄, 10-12] [Β. Σ.] – Die stunde naht (μτφ. πμ.), 69 [Α΄, 2]

Λαούρδας Λευτέρης. Το τέλος της παλιάς ιστορίας (πζ.), 229-232 [Α΄, 8] – Φεύγοντας το ηλιοβασίλεμα... (πζ.), 309-310 [Α΄, 10]

Λεβάντας Χρήστος. Κι έτσι πέθανε η Ρηνούλα (πζ.), 18-26 [Α΄, 1] – Ο άνθρωπος και το έργο του. Σκίτσα (αρ.), 175 [Α΄, 4-5] – Περί Ευθυνών (αρ.), 200-201 [Α΄, 6] – Φυγή (πζ.), 287-289 [Α΄, 10-12]

Λεβέντης Φραγκίσκος. Αποκάλυψη (πζ.), 62-63 [Α΄, 2] – Γνώση, Πίστη, Ενέργεια (αρ.), 72-73 [Α΄, 2] – Πολύ ανθρώπινο (πζ.), 184-187 [Α΄, 6] – Μια ιστορία στα 1550 τόσα (πζ.), 289-294 [Α΄, 10-12]

Λιαρούτσος Θεόδωρος. Η μπόρα (πμ.), 59 [Α΄, 2] – Πικρή γαλήνη (πμ.), 124 [Β΄, 4-5]

M

- Μαγγανάρης Απόστολος. Πλάνη (πμ.), 17 [Α', 1] – Ματαιοδοξία (πμ.), 326 [Β', 11-12] – Παλιές αγάπες (πμ.), 326 [Β', 11-12]
- Μακρή Μαρία. Δε χιόνιζε... (πμ.), 211 [Α', 7] – Ώρες της δύσης... (πμ.), 300 [Α', 10-12]
- Μαλακάσης Μιλτιάδης. Ο άνθρωπος και το έργο του. Γράμματα, 175-176 [Α', 4-5]
- Μάσχας Κώστας. Απ' τα σονέτα των πετραδιών (πμ.), 352 [Β', 11-12]
- Μαυροειδή-Παπαδάκη Σοφία. Στον πατέρα μου (πμ.), 41-42 [Α', 2] – Ένα έργο της Καζαντζάκη, 110-111 [Α', 3] – Απόψεις του έργου του (αρ.), 163-165 [Α', 4-5] – Αθηνάς Ταρσούλη, *Καπετάν Μονάχος / Μαντώ Μαυρογένους* (βλκ.), 223-224 [Α', 7] – Ξανακύλισμα (πμ.), 44 [Β', 2] – Βατράχα (μτφ. πζ.), 301-308 [Α', 10-12] – Βέρα (μτφ. πζ.), 145-151 [Β', 4-5] – Χωρίς λουλούδια (μτφ. πζ.), 293-302 [Β', 10]
- Μέμος Γιώργος. Λαϊκά Ρούσσικα τραγούδια (μτφ. πμ.), 251-252 [Β', 8]
- Μόρφης Στέφανος. Μια συλλογή (βλκ.), 279-280 [Α', 9]
- Μοσχόβης Βασίλης. Εισαγωγή στα Συμιακά τραγούδια (μ.), 47-59 [Α', 2] – Εισαγωγή στα Συμιακά τραγούδια (μ.), 95-102 [Α', 3]
- Μουρέλος Γιώργος. Εργαστήρι ερασιτέχνη αποκρυφιστή (πμ.), 20 [Β', 1] – Πιέρ Ρεβερντύ (μ.), 218-219 [Β', 7] – Κώστα Θρακιώτη, *Εμείς δεν θα βαδίσουμε...* (βλκ.), 225 [Β', 7] – Ουλαλούμ (μτφ. πμ.), 52-54 [Β', 2] – Παρατηρήσεις επάνω στα φανταστικά απομνημονεύματα (μτφ. μ.), 140-144 [Β', 4-5] – Η κοιμισμένη (μτφ. πμ.), 275-276 [Β', 9]
- Μπάρας Αλέξανδρος. Νοτιοαμερικανικές δημοκρατίες (πμ.), 14-15 [Β', 1] – Λουλούδια στο υπερώο (πζ.), 38-43 [Β', 2] – Τρία πιστόλια (πμ.), 327 [Β', 11-12] – Το δαχτυλίδι του νέου με το αδιάβροχο (πζ.), 339-342 [Β', 11-12] – Το ταξίδι (μτφ. πμ.), 120-124 [Β', 4-5] – Plaisir d' amour (μτφ. πμ.), 199 [Β', 7]
- Μπουκουβάλα Ιωάννα. Το πανηγύρι του Άη-Λιά (πζ.), 66-69 [Α', 2]
- Μπούμη Ρίτα. Καπρίτσιο Ιουλίου (πμ.), 64 [Α', 2] – Ο κώδων του κινδύνου (πμ.), 268 [Β', 9]
- Μπρούσαλης Τώνης. Ένας νέος ποιητής (βλκ.), 33-34 [Α', 1]
- Μωραΐτης Αντώνης. Γ. Θέμελη, *Η διδασκαλία των νέων ελληνικών* (βλκ.), 326-329 [Α', 10-12] – Αναγκαία απάντηση (βλκ.), 329-330 [Α', 10-12] – Μιχ. Γ. Πετριδη, *Τα νιάτα που διψούν* (βλκ.), 258-259 [Β', 8]

N

- Νικολαΐδης Μελής. Με ψιλά στοιχεία των οκτώ στιγμών (πζ.), 236-238 [B', 8]
Νιρβάνας Παύλος. Ο άνθρωπος και το έργο του. Λίγα για τους νέους (αρ.), 177 [A', 4-5]

Ξ

- Ξύδης Θεόδωρος. Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα (αρ.), 171-172 [A', 4-5] – Άσμα Ασμάτων (πμ.), 233 [A', 8] – Σοφοκλή, *Ιχθυετές Σάτυροι* (βλκ.), 277-279 [A', 9]

O

- Οικονόμου Ίρα. Το πορτρέτο του Ντόριαν Γκρέυ (εικ.) 135 [A', 4-5]
Οικονόμου Κώστας. Ο Στυλιανός, οι μουργιές κι οι γίδες (πζ.), 242-248 [B', 8]

Π

- Παλαμάς Κωστής. Στο Λάμπρο Πορφύρα. Για τις Σκιές του (πμ.), 150 [A', 4-5] – Ο άνθρωπος και το έργο του. Γράμματα, 176 [A', 4-5]
Παναγιωτόπουλος Ι.Μ. [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 271-272 [A', 9]
Παπαγεωργίου Ναπολέον. Πολλά θέματα με λίγους ήρωες (πζ.), 82-89 [A', 3] – Η κυρία, ο συγγραφέας κι ο μαθηματικός (πζ.), 105-115 [B', 4-5]
Παπαδάκης Κώστας. Βιαστικό γράμμα (πμ.), 10 [A', 1] – Διαπίστωση (πμ.), 10 [A', 1] – Υποτροπή (πμ.), 177 [A', 6] – Ποιητές (πμ.), 182 [A', 6]
Παπαδήμας Αδαμάντιος. Χρήστος Λεβάντας (βλκ.), 70 [A', 2]
Παπάζογλου Αβραάμ. Ναζίμ Χικμέτ (μ.), 8-13 [B', 1] – Ο Τάφος του Αχμέτ Ρασήμ, 35-36 [B', 1] [Α. Π.] – Τα πρώτα τούρκικα θεατρικά έργα (μ.), 76-79 [B', 3] – Δέκα χρόνων τούρκικη λογοτεχνία (1923-1933) (μ.), 334-338 [B', 11-12] – Μπάγια (μτφ. πζ.), 169-173 [B', 6] – Σταλαγματιά-σταλαγματιά (μτφ. πζτρ.), 232-234 [B', 8]
Παπαντωνίου Ζαχαρίας. Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα (αρ.), 172-173 [A', 4-5]
Παπατσώνης Τάκης. Ασύγνωστος (πμ.), 257 [A', 9] – [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 319-320 [A', 10-12]
Παππάς Νίκος. Τα τραγούδια μου (πμ.), 65 [A', 2] – Ο πατέρας (πμ.), 65 [A', 2] – Το παραπέτασμα (πμ.), 227 [A', 8]
Πατριάρχας Γιώργος Σ. Στα χρόνια των διωγμών (πμ.), 216-217 [B', 7]

Πετράκη Αιμιλία. Κωνσταντίνος Π. Καβάφης, 281-282 [Α΄, 9]

Πετρίδης Μιχάλης Γ. Ορφείας και Ευρυδίκη (μτφ. πμ.), 343-344 [Β΄, 11-12]

Πηνιάτογλου Λάζαρος. Η Μάγια στο έργο του Στ. Ξεφλούδα (βλκ.), 28-30 [Α΄, 1] – Απόψεις γύρω στο βιβλίο του Ν. Παπαγεωργίου, *Ο μπαμπάς αφασίας κι άλλα διηγήματα* (βλκ.), 105-107 [Α΄, 3] – Μερικές απόψεις πάνω στους *Δεσμώτες* του Αγγελου Τερζάκη (βλκ.), 246-251 [Α΄, 8] – Γρ. Ξενόπουλος, *Να ξαναπάρεις τη γυναίκα σου* / Θ. Συναδινού, *Γνωρίζετε ότι...* / Αλ. Λιδωρίκη, *Η Μεγάλη στιγμή*, 33-35 [Β΄, 1] – Ανρύ Λενορμάν, *Ασία*, 67-68 [Β΄, 2] – Η *Ομηρική εορτή* του οργανισμού “Αρχαίο Θέατρο”, 68 [Β΄, 2]

Πολυδούρη Μαρία. Ο νέος που πρόσμενες ναρθή... (πμ.), 228 [Α΄, 8] – Αλαζονεία (πμ.), 69 [Β΄, 3]

Πρόκος-Ραφαλιάς Αντώνης. Εξύψωση (πμ.), 310 [Β΄, 10] – Προμάντεμα (πμ.), 333 [Β΄, 11-12]

Πρωτοψάλτης Μανώλης Γ. Χελιδονίσματα στην αρχαία Ρόδο (μ.), 212-217 [Α΄, 7] – Δημοτικά τραγούδια της Καρπάθου (μ.), 346-347 [Β΄, 11-12]

Πτίνης Κώστας. Δέηση ενός μούτσου (πμ.), 205 [Β΄, 7]

P

Ραζέλος Λεωνίδα. Στο λαγκάδι της Βούρας (πμ.), 51 [Β΄, 2] – Η τσιγγάνα, ο Βίκτωρ και ο Παύλος (πζ.), 135-137 [Β΄, 4-5] – Η δόξα του νικητή (πμ.), 230 [Β΄, 8] – Μ. Βάλσα, *Η κοροϊδία της τέχνης* (βλκ.), 357-358 [Β΄, 11-12] – [=Μ. Βάλσα], *Στο κατώφλι...* (βλκ.), 358-359 [Β΄, 11-12]

Ράντος Νικήτας. [Περί Καβάφη], (μ.), 218-222 [Α΄, 7] [Μ. Σπιέρος] – [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 236-238 [Α΄, 8] [Μ. Σπιέρος] – *Macbeth* 1933 (πμ.), 286 [Α΄, 11-12]

Ροδάς Μιχαήλ. Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα (αρ.), 173 [Α΄, 4-5]

Σ

Σαντοριναίος Νίκος. Παράταιρα τραγούδια (πμ.), 4 [Β΄, 1] – Παράταιρα τραγούδια (πμ.), 43 [Β΄, 2] – Παράταιρα τραγούδια (πμ.)», 175 [Β΄, 6] – Παράταιρα λόγια (πζτρ.), 238 [Β΄, 8]

Σκαρίμπας Γιάννης. Modes (πμ.), 104 [Β΄, 4-5] – Ευθανασία (πμ.), 274 [Β΄, 9]

Σούκας Κώστας. Οι τρεις σταθμοί του λυτρωμού (πμ.), 117-118 [Α΄, 4-5] – Πηνελόπη (πμ.), 7 [Β΄, 1] – Ιδαλγοί (πμ.), 8 [Β΄, 1]

Σπανδωνίδης Πέτρος. Το αθλητικό παιγνίδι (μ.)», 297-300 [Α΄, 10-12] – Σε μια άκρη της Μακεδονίας (μ.), 55-57 [Β΄, 2] – Ρομαντισμός-Ρεαλισμός (μ.)», 176-177

[B', 6] – Απανθίσματα (αφ.), 315-317 [B', 10] – Γιάννη Αποστολάκη, Τα τραγούδια μας (βλκ.), 362-364 [B', 11-12]

Σπανίδης Σάββας Θ. Την πρώτη τ' Αυγούστου βροχή (πμ.), 17 [A', 1] – Σπουδές (πμ.), 93 [A', 3] – Τέλος Ρομάντσου (πμ.), 93 [A', 3] – Κοράλλι (πμ.), 181 [A', 6] – Σκοπός Χαμένος (πμ.), 181 [A', 6]

Σπαταλάς Γεράσιμος. Σε φίλο (Ωδές βιβλ. Β', Ωδή V) (μτφ. πμ.), 3 [B', 1] – Στο πλοίο που θάπαιρνε το Βεργίλιο στην Αθήνα (βιβλ. Α, Ωδή 3) (μτφ. πμ.), 101-102 [B', 4-5] – Οδύσσεια. Ραψωδία Η' (μτφ. πμ.), 197-198 [B', 7] – Ο Οιδίποδας στον Κολωνό (σκηνή όγδοη) (μτφ. θ.), 262-264 [B', 9]

Σταμπολής Γ.Κ. Ωδή για τη χαρά των ανθρώπων (πμ.), 115 [B', 4-5]

Στασινόπουλος Μιχαήλ. [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 239-240 [A', 8] – Ο δημοσιογράφος (πμ.), 165 [B', 6] – Τα έρημα κέντρα (πμ.), 166 [B', 6] – Τ' άλογο του σκακιού (πμ.), 166 [B', 6] – Γαλήνη (πμ.), 167 [B', 6] – Τ' άδειο βαγόνι (πμ.), 168 [B', 6]

Σταύρου Τατιάνα. Στο ιατρείο του Εμιργιάν (πζ.), 206-211 [B', 7]

Συρίγος Γιώργος. Καρβουνιάρικα (στον Πειραιά) (εικ.), [χωρίς σελ.] [A', 1]

T

Τερζάκης Άγγελος. Η αγωνία του ρεαλισμού (μ.), 304-309 [B', 10]

Τσιριμώκος Μάρκος. Ο άνθρωπος και το έργο του. Λίγα για τους νέους (αρ.), 177 [A', 4-5] – Κάλιο φύγε! (πμ.), 179 [A', 6]

Τωμαδάκης Νικόλαος. Αισθητικός, γραμματολόγος, κριτικός (μ.), 11-16 [A', 1] – Διονύσιου Σολωμού: Λυρικό τραγούδι του Μπαίρον (μ.), 125-133 [A', 4-5] – Ο άνθρωπος και το έργο του. Σύντομα (αρ.), 173 [A', 4-5] – Βιβλιογραφία: Διονύσιος Σολωμός, 1-20 [A', 6 έως 9] – [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 313-316 [A', 10-12]

Φ

Φαίδρος. Λίζας Κόττου, Η Νεοελληνική Λογοτεχνία στα Γυμνάσιά μας (βλκ.), 160-161 [B', 4-5]

Φιλήντας Μένος. Γλωσσολογικά. Μαραγκιάζω (μ.), 21-22 [B', 1]

Φράγκος Αλέκος. Ειρηνοδικείο (πμ.), 134 [A', 4-5]

Φρέρης Βελισσάριος. Ο αδελφός Νικόλαος (πζ.), 72-75 [B', 3]

Φωτιάδης Ευάγγελος Π. [Χωρίς τίτλο] (αρ.), 165-170 [A', 4-5] – Αλεξανδρινό επίγραμμα (μτφ. πμ.), 60 [A', 2]

X

Χάγερ-Μπουφίδης Νίκος, Ειρήνη (πμ.), 210-211 [Α', 7] – [Απάντηση στην έρευνα για την ποίηση], 238-239 [Α', 8]

Χαλκέας Γιάννης. Αμάραντο (πμ.), *Ρυθμός*, Έτος Β', τχ. 3, Νοέ. 1933, σ. 75

Χονδρόπουλος Σώτος. Ιστορία μιας βάρκας και ενός ανθρώπου (πζ.), 137-143 [Α', 4-5] – Η υψίφωνος κ. Τάνια Κ... (πζ.), 16-20 [Β', 1] – Θράκη Θρύλου, Ντίνος Μαρίνος (βλκ.), 35 [Β', 1] [Σ. Χ.] – Ο Πιόγκας (πζ.), 116-119 [Β', 4-5] – Θ. Κορνάρου, *Σπιναλόγκα* (βλκ.), 161-162 [Β', 4-5] – Τατιάνας Σταύρου, *Εκείνοι που έμειναν* (βλκ.), 190-191 [Β', 6] – Παράξενοι στρόβιλοι (πζ.), *Ρυθμός*, Έτος Β', τχ. 9, Μάης 1934, σ. 269-274 [Β', 9] – Ν.Θ. Κατσικάρου: *Η βεντέτα εν Μάνη* (βλκ.), 319 [Β', 10] – Τρία ποτήρια – τρία πρόσωπα (πζ.), 348-351 [Β', 11-12]

B

Baudelaire Charles / (Αλέξανδρος Μπάρας). Το ταξίδι (**μτφ. πμ.**), 120-124 [B', 4-5]

Bremond Henri / (Α. Γ). Η καθαρή ποίηση (**μτφ. μ.**), 212-216 [B', 7] – Η καθαρή ποίηση (**μτφ. μ.**), 239-241 [B', 8]

Bunin Ivan / (Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη). Βέρα (**μτφ. πζ.**), 145-151 [B', 4-5]

C

Cendrars Blaise / (Μ.). Far-West (**μτφ. πμ.**), 80-83 [B', 3]

Cocteau Jean / (Α. Γ.). Πρόσκληση προς το θάνατο (**μτφ. πμ.**), 354-355 [B', 11-12]

D

Duhamel Georges / (Γιώργος Μουρέλος). Παρατηρήσεις επάνω στα φανταστικά απομνημονεύματα (**μτφ. μ.**), 140-144 [B', 4-5]

E

Esref Rusen / (Αβρ. Ν. Παπάζογλου). Σταλαγματιά-σταλαγματιά (**μτφ. πζτρ.**), 232-234 [B', 8]

F

Fay Bernard / (Λ.). Η τωρινή κατάσταση της ποίησης στη Γαλλία (**μτφ. μ.**), 277-280 [B', 9]

Florian / (Αλέξανδρος Μπάρας). Plaisir d' amour (**μτφ. πμ.**), 199 [B', 7]

H

Horatius Flaccus / (Γεράσιμος Σπαταλάς). Σε φίλο (Ωδές βιβλ. Β', Ωδή V) (**μτφ. πμ.**), 3 [B', 1] – Στο πλοίο που θάπαιρνε το Βεργίλιο στην Αθήνα (βιβλ. Α, Ωδή 3) (**μτφ. πμ.**), 101-102 [B', 4-5]

M

Maxim Leon / (Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη). Βατράχα (**μτφ. πζ.**), 301-308 [A', 10-12]

O

Ovidius / (Μιχάλης Γ. Πετρίδης). Ορφέας και Ευρυδίκη (**μτφ. πμ.**), 343-344 [B', 11-12]

P

Poe Edgar Allan / (Γιώργος Μουρέλος). Ουλαλούμ (μτφ. πμ.), 52-54 [B', 2] – Η κοιμισμένη (μτφ. πμ.), 275-276 [B', 9]

Rouchkin A. S. / (Σ.Θ. Σπ.). Τα τελευταία λουλούδια (μτφ. πμ.), 27 [A', 1]

R

Rimbaud Arthur / (Γ. Λ.). Μετά τον κατακλυσμό (μτφ. πζτρ.), 282 [B', 9] – Enfance (μτφ. πζτρ.), 282-284 [B', 9]

Romains Jules / (Τζένια Καββαδία). Όλο και παύω να είμ' εγώ (μτφ. πμ.), 188 [A', 6] – Είμαι κι εγώ ένας κάτοικος της πόλης μου (μτφ. πμ.), 189 [A', 6]

Romanov Panteleimon / (Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη). Χωρίς λουλούδια (μτφ. πζ.), 293-302 [B', 10]

S

Safa Peyami / (Αβρ. Ν. Παπάζογλου). Μπάγια (μτφ. πζ.), 169-173 [B', 6]

Samain Albert / (Μ. Κανέλλης). Νυχτωδία (μτφ. πμ.), 264-265 [A', 9]

Soupault Philippe / (Α. Γ.). Αναρρίχηση / Cruz Alta (μτφ. πμ.), 138-140 [B', 4-5]

Superville Jules / (Ξ.). [ποίηση από τις *Αποβάθρες*] (μτφ. πμ.), 281 [B', 9]

(Μανώλης Κριαράς). Ανώνυμα σκόλια Αττικά (μτφ. πμ.), 220 [B', 7] – Ανακρέοντα (μτφ. πμ.), 235 [B', 8]

(Γεωργίου Μέμος). Λαϊκά Ρούσσικα τραγούδια (μτφ. πμ.), 251-252 [B', 8]

Ασκληπιάδης / (Ε.Π. Φωτιάδης). Αλεξανδρινό επίγραμμα (μτφ. πμ.), 60 [A', 2]

Καβάφης Κ. / (Καίσαρ Εμμανουήλ). Τέσσερα ποιήματα [μετ. στα Γαλλικά] (μτφ. πμ.), 180-181 [A', 6]

Μαβίλης Λορέντζος / (Βασίλης Λαούρδας). Die stunde naht (μτφ. πμ.), 69 [A', 2]

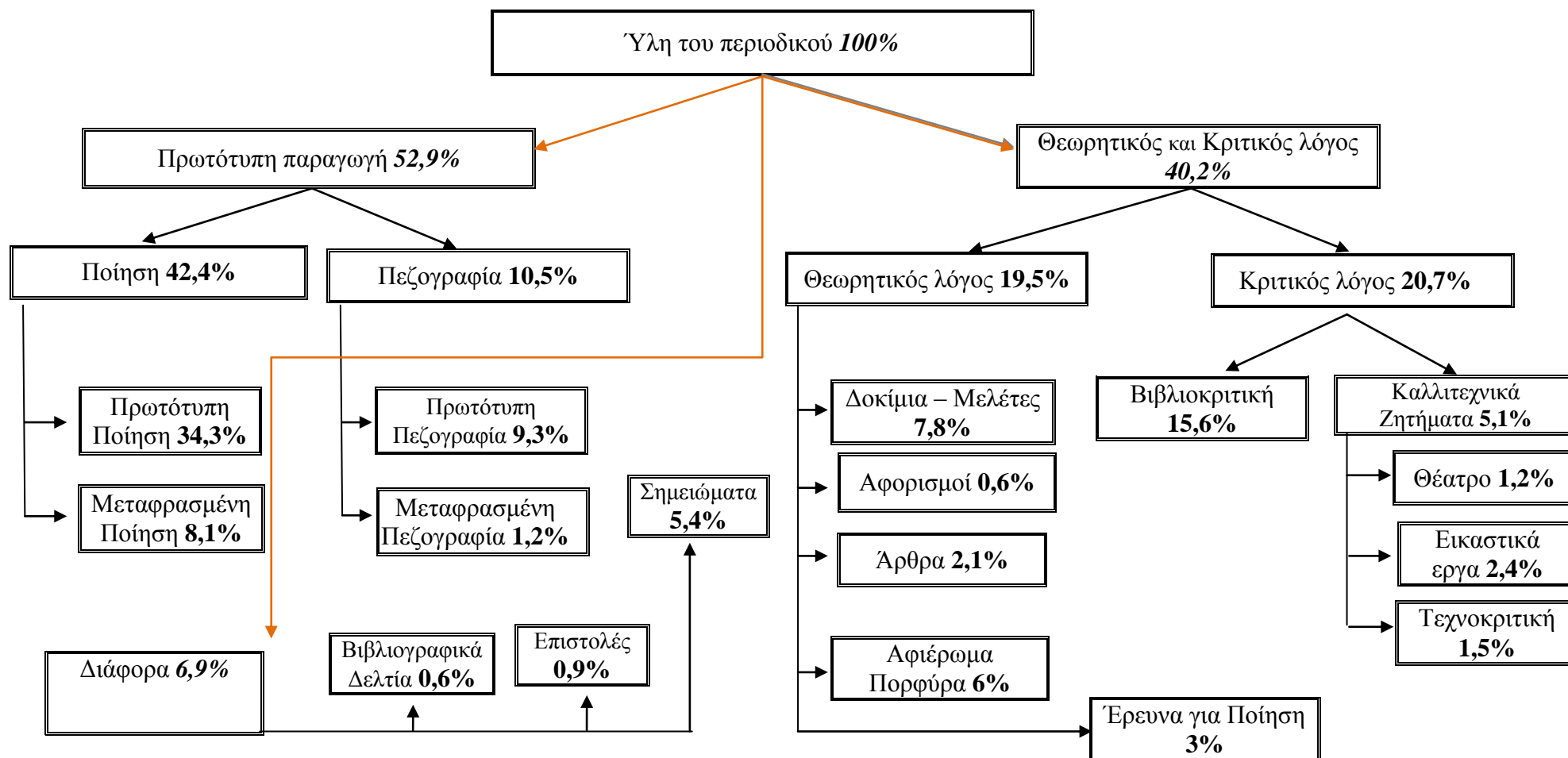
Όμηρος / (Γεράσιμος Σπαταλάς). Οδύσσεια. Ραψωδία Η' (μτφ. πμ.), 197-198 [B', 7]

Σοφοκλής / (Γεράσιμος Σπαταλάς). Ο Οιδίποδας στον Κολωνό (σκηνή όγδοη) (μτφ. θ.), 262-264 [B', 9]

ΕΠΙΜΕΤΡΟ ΙΙ

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΗΣ ΥΛΗΣ ΤΟΥ ΡΥΘΜΟΥ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

A.1 ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ⁵⁶²

ΤΙΤΛΟΣ	ΡΥΘΜΟΣ
ΥΠΟΤΙΤΛΟΣ	Όργανο των νέων. Ποίηση - Διήγημα - Κριτική – Μελέτη Λογοτεχνικά τεύχη (τχ. Β'1 κ.ε.)
ΕΚΔΟΤΗΣ	Π.Σ. Βαρβαρέσος
ΙΔΡΥΤΗΣ	Ομάδα νέων
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ	Ομάδα νέων Σ.Θ. Σπανίδης (τχ. Α'3-12) Όμιλος λογοτεχνών
ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΣ	Σ.Θ. Σπανίδης, Β. Λαούρδας (τχ. Α'1) Σ.Θ. Σπανίδης, Φρ. Λεβέντης (τχ. Α'2) Σ.Θ. Σπανίδης (τχ. Α'3-12)
ΤΟΠΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ	Πειραιάς, Σωκράτους 37 Σωκράτους 35 (τχ. Β'10-12)
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ	Π.Σ. Βαρβαρέσου, Τσαμαδού 44
ΔΙΑΡΚΕΙΑ	Σεπτέμβριος 1932-Αύγουστος 1934
ΜΕΓΕΘΟΣ	Έτος Α' τχ. 1-12 (Σεπτέμβριος 1932-Αύγουστος 1933) 1-339 + 1-20 + 5 χ.α. Έτος Β' τχ. 1-12 (Σεπτέμβριος 1933-Αύγουστος 1934) 1-370
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΤΗΤΑ	Μηνιαίο
ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ	23,5 x 16 εκ., μονόστηλο
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ	Εικαστικά έργα, Προσωπογραφίες
ΣΥΝΔΡΟΜΗ	Τεύχος 5 δρχ. Εσωτ.: ετήσ.: 50 δρχ., εξάμ.: 30δρχ Εξωτ.: ετήσ. \$1, 1 λίρα Τουρκίας

⁵⁶² Ο Πίνακας με τα στοιχεία της ταυτότητας που παραθέτω εδώ προέρχεται από: Ερευνητική Ομάδα – Καράογλου Χ.Λ. (εποπτεία), *Περιοδικά λόγου και τέχνης (1901-1940). Αναλυτική βιβλιογραφία και παρουσίαση: Αθηναϊκά περιοδικά (1926-1933)*, τ. Β', University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 370.

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

B.1.α RICTUS

Ὁ δρόμος, πὸν σημαδεύει τὴ μοίρα μας
ξεδιπλώνει τὰ βήματά μας.

Κόκκινοι κύκλοι,
μαῦροι κύκλοι,
κύκλοι πολλοί,
μιὰ εὐθεία γραμμὴ, πὸν γυρίζει σὲ κύκλο.

Ὁ δρόμος, πὸν σημαδεύει τὴ μοίρα μας
ξεδιπλώνει τὰ βήματά μας.

Πρὶν τὰ τακούνια μας μιλήσουν, μίλησε ἡ ἄσφαλτος
γυμνή, μαύρη, παγωμένη
στὸ στενὸ τῆς φέρετρο,
περγαμηνὴ τυλιγμένη στὴ σφαίρα τῆς γῆς,
πὸν ξετυλίγεται καὶ διαβάζουμε:

«Κατ' εὐθείαν....
δὲν ὑπάρχει σταθμός.
Οἱ κόκκινες γραμμὲς εἶναι τὰ ὅρια τῶν κύκλων»

Τὰ γράμματα μόλις διακρίνονται.
ὁ χρόνος τὰ ἔχει ἐρωτευτεῖ.
Τᾶπνιξαν οἱ νύχτες τῆς ἡδονῆς
στὰ μακριὰ ἀκονισμένα δάχτυλά τους,

Βαδίζουμε...
Σημεῖα,
σχήματα,
ὄγκοι.

Οἱ κόκκινοι κύκλοι μᾶς ρουφοῦν
οἱ μαῦροι κύκλοι μᾶς καταπίνουν.
Μιὰ γραμμὴ ἀπὸ μνήματα ξεκινάει πρὸς τὴν αἰωνιότητα.

Ἕνα παιδὶ κλαίει
μιὰ γυναίκα τρελλαίνεται
ἓνας νέος απειλεῖ
ἓνας γέρος κουνεῖ τὸ κεφάλι του...
ὁ δρόμος μακρῆς, ἀκίνητος μπροστὰ μας σαρκάζει.

Ποῦ εἶναι τὰ παιγνίδια μας;
Πρὶν μόνις μοῦ χάρισαν ἓνα χάρτινο Καραγκιόζη
κι' ἔπαιξα μαζί του.
Γιατί ἔτσι μόνος;
Γιατί ἔτσι μόνοι;
Ποῦ πᾶμε;

Ἐνα κῶμα χἀίδεψε τὸ μυαλό μας.
Ἡ ζωή, ἡ ζωή πλημμύρισε!
Ἄκου τὴ βουή: φωνές, χτύποι, σειρήνες
οἱ ρόδες ποῦ κυλοῦν, τὰ κουδούνια,
ὁ ἀσύρματος, τὰ γραμμόφωνα....
Οἱ ἄνθρωποι, οἱ ἄνθρωποι!

Ὁ δρόμος, ποῦ σημαδεύει τὴ μοίρα μας
ξεδιπλώνει τὰ βήματά μας.

Τώρα θὰ μποῦμε στὸν κόκκινο κύκλο.
Μόνις τελειώνει ὁ μαῦρος κύκλος.
Μιὰ κόκκινη γραμμὴ ἀπὸ αἷμα χαράζει τὰ ὄριά τους.
Ἡ κόκκινη αὐτὴ γραμμὴ εἶναι ἡ σκηνή,
ποῦ παίζεται τὸ μεγάλο δράμα.
Εἶναι ἀκόμα νωπὴ. Αὔριο μόνις θὰ διακρίνεται.
Οἱ ρόδες ποῦ θὰ κυλήσουν, θὰ τὴ φορέσουν κορδέλλα.
Οἱ ρόδες, οἱ ρόδες!

Τὰ τακούνια μας μείναν βουβά.
Πρὶ νὰ μιλήσουν, μίλησε ἡ ἄσφαλτος
στὸ μακρὺ, στενὸ τῆς φέρετρο
μὲ τὴν τραγικὴ ἐπιγραφή.

Ποιὸς νεκρὸς ξάπλωσε σὲ τόσο μακρὸ μνημα,
ποῦ ζώνει σὰ φεῖδι τὴ σφαῖρα τῆς γῆς;...

B.1.β ΕΝΑΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ἡ πόλη μ' ἔχει χωνέψει καὶ ζῶ
μόριο κινούμενο στ' ἄντερό της
χωρὶς σκέψη, χωρὶς αἴσθηση, χωρὶς υἰγεία
ξέχασα τὶ εἶμαι.

Δουλεύω καὶ κοιμᾶμαι,
κοιμᾶμαι καὶ δουλεύω
καὶ μιὰ μανία μὲ πιάνει:
ν' ἀφήσω τὰ ἴχνη μου, νὰ ἐκδικηθῶ...

Ἄκουσα πολλά, εἶδα πολλά,
ἔμοιασα μὲ πολλούς.

Τώρα μὲ τὶ μοιάζω δὲν ξαίρω.

Ὅμως φοβᾶμαι τὸν ἑαυτό μου.

Ποιός εἶμαι;

Τὴ μέρα δουλεύω, τὴ νύχτα κοιμᾶμαι,
λογαριάζω κι' ἐγὼ νὰ γίνω κάτι.

Μὰ πονῶ πολὺ σὰ θυμᾶμαι,
πονῶ γιὰ τὸν ἥλιο, τὸ κύμα, τὴ χλόη,
πονῶ, πονῶ!

Τὰ χέρια μου δὲν πονᾶνε!

Χτῆς βρῆκα τὸ Τζιμ κι' ἄκουσα τὴ συμβουλή του.

Τὸ μακρὶ τσιμπούκι του σὰ νάκρυβε τὴν εἰλικρίνεια τῶν λόγων του

κι' ὁ καπνὸς μιὰ μάσκα ζωγράφιζε στὸ πρόσωπό του.

«Ἐτσι ἦταν κι' ὁ πατέρας μου» εἶπα.

κι' ἔβλεπα, ἔβλεπα...

Στὸ σύγνεφο τοῦ καπνοῦ του ἔβλεπα τὴ γῆς νὰ γυρίζει,
ὅμοια τὴ σφαῖρα τῆς γῆς, ὅπως στὴν ἔδρα τοῦ δασκάλου.

Νὰ! Ἡ Ἀφρική, ἡ Ἀσία – ἓνα λιμάνι...

ἄ! μιὰ βραδυὰ σὰν ἀράξαμε!...

«ὁ πατέρας μου φταίει»

Στὸ μάτι τοῦ Τζιμ γυρίζει ἡ Γῆ,

ὅμοια μὲ τὴ χάντρα τοῦ ματιοῦ του εἶναι ἡ Γῆ.

– Ἄν εἶχα ἓνα μαχαίρι!

Γιατὶ τάχα νὰ μὲ σκοτώνει αὐτός;

– ὁ πατέρας μου φταίει, –

Δολοφόνοι, δὲν ἔφαγα κρέας παστὸ

καὶ ρέγκα καπνισμένη. Πίνω κρασί

καὶ σαπίζω πάνω σ' ἐρείπια μὲ ἱστορία.

Κάτω ἀπ' τὴν Ἀκρόπολη ὑπάρχουν ταβέρνες

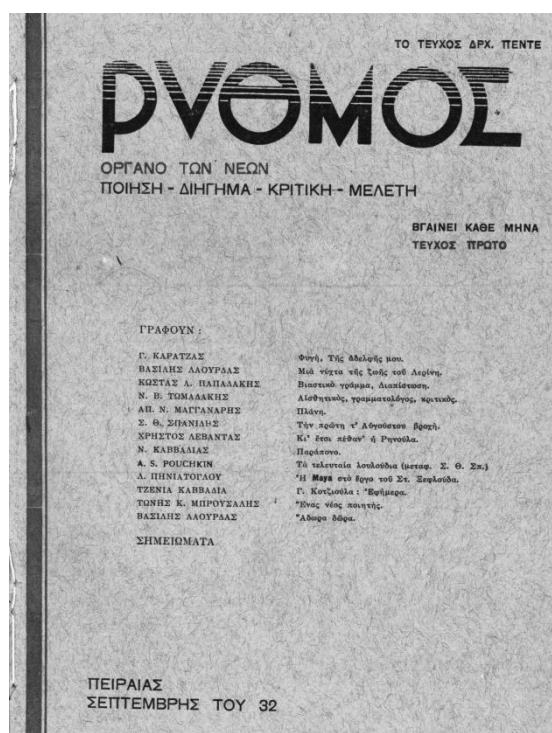
τ' ἀκοῦτε; ὑπάρχουν ταβέρνες κάτω ἀπ' τὴν Ἀκρόπολη.

Δολοφόνοι!
Ἄν ἤξαιρα τὶ εἶστε σεῖς ὅλοι, τὶ εἶστε.
Ποιὸς μὲ γέννησε, τὶ εἶμαι.
Μὲ δὲν ἔχω ἱστορία, δὲν ξαίρω
κι' οὔτε σεῖς ξαίρετε τὶ εἶστε.

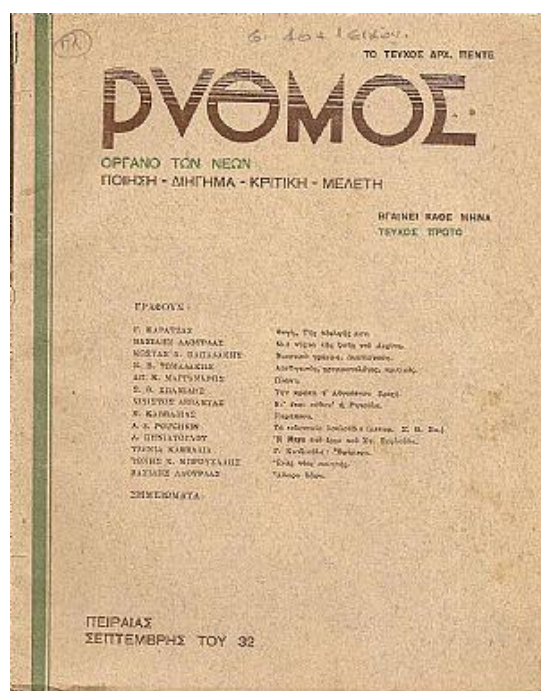
Δουλεύω καὶ κοιμᾶμαι,
κοιμᾶμαι καὶ δουλεύω
κι' ἡ πόλι ἐτούτη μὲ κρατεῖ δεμένο,
Ἄχ!...

Μιὰ μανία μὲ κυριεύει.
Πολίτες, τ' ἀποφάσισα.
Θὰ σκοτώσω τὸ φλύαρο Τζιμ
– θὰ σκοτώσω τὸν πατέρα μου –
θ' ἀφήσω τὰ ἴχνη μου στὴν πόλι ἐτούτη,
θὰ ἐκδικηθῶ.

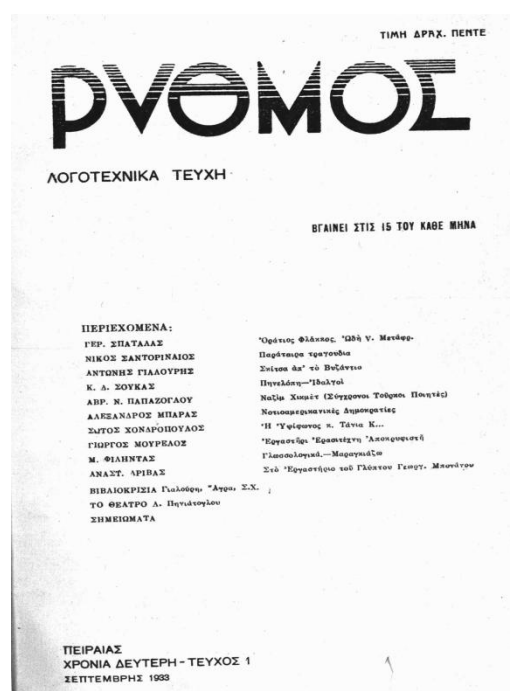
ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικ. 1.1 Εξώφυλλο του πρώτου τεύχους του *Ρυθμού*, όπως ακριβώς ψηφιοποιήθηκε από το Ε.Λ.Ι.Α. και μελετήθηκε στην παρούσα διπλωματική εργασία.

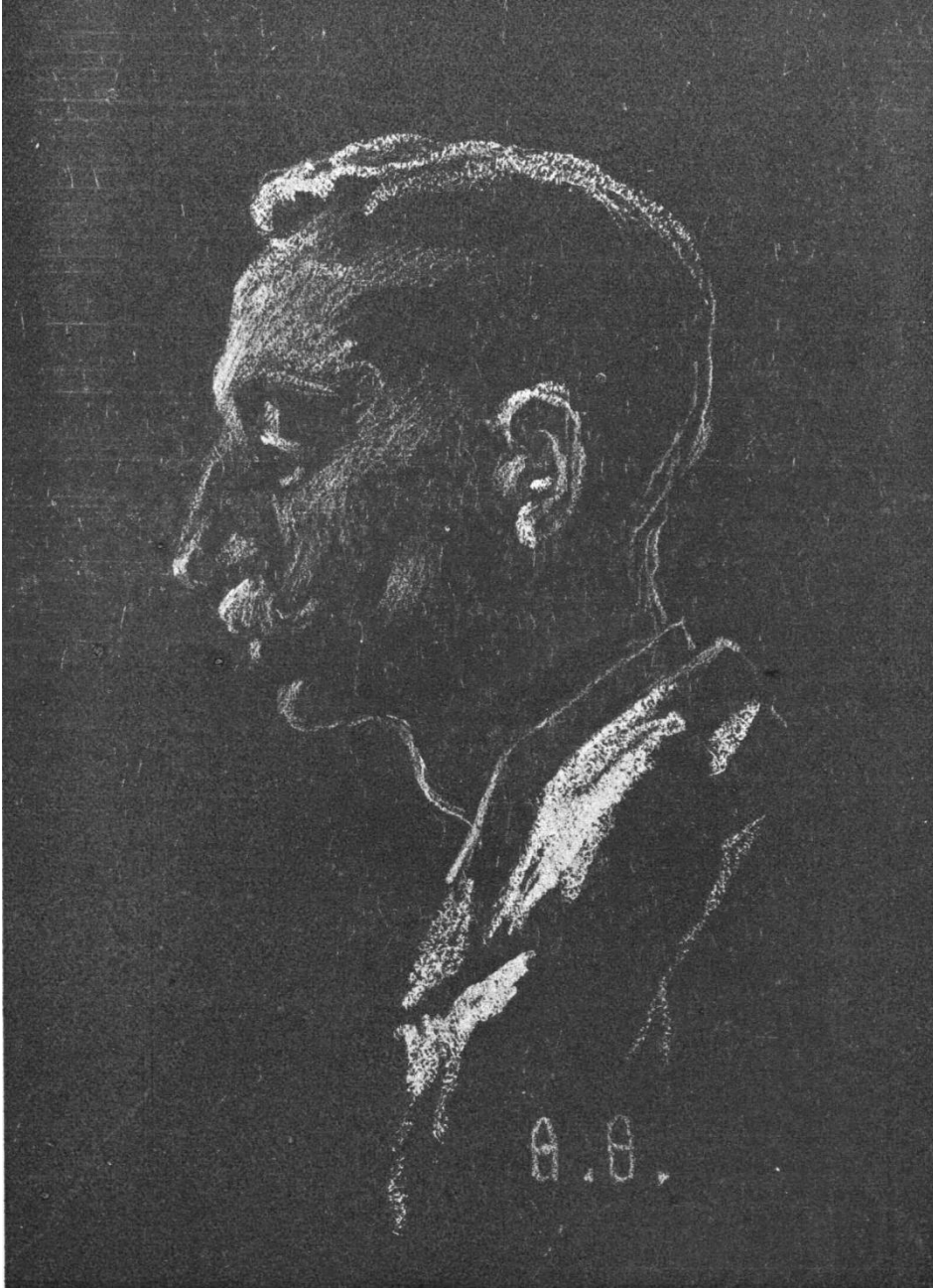

Εικ. 1.2 Εξώφυλλο του πρώτου τεύχους του *Ρυθμού*, όπως κυκλοφόρησε το Σεπτέμβριο του 1932.

Εικ. 1.3 Εξώφυλλο του πρώτου τεύχους του περιοδικού, από το δεύτερο χρόνο της κυκλοφορίας του.

Εικ. 4.1 Σχέδιο του Λάμπρου Πορφύρα από τον Θωμά Θωμόπουλου, το οποίο εικονογραφείται στο αναμνηστικό τεύχος για τον ποιητή που κυκλοφόρησε στο διπλό τεύχος του Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου του 1933.

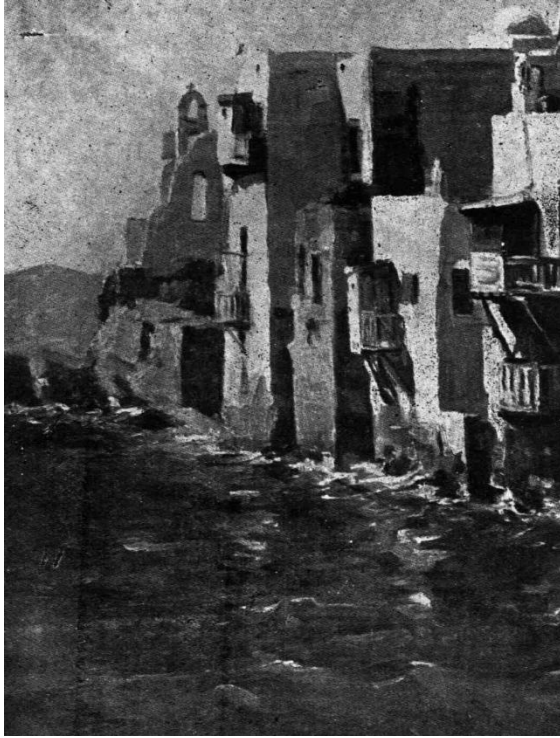
Εικ. 5.1 Παρτιτούρα από τον Μενέλαο Παλλάντιο για το μουσικό μέρος του ποιήματος «Δεν γυρεύω ξένο» του Κώστα Χατζόπουλου. Δημοσιεύτηκε στο τριπλό τεύχος του Αυγούστου του 1933.

Εικ. 5.2 Εικαστικό έργο, στη στήλη *NEOI KALLITEXNES*, του Γιώργου Συρίγου, το οποίο φέρει τη λεζάντα: «Καρβουνιάρικα (στον Πειραιά)» και παρουσιάστηκε στο πρώτο τεύχος του Σεπτεμβρίου του 1932.

Εικ. 5.3 Εικαστικός πίνακας του Βασιλείου Ιθακήσιου, στο δεύτερο τεύχος, τον Οκτώβρη-Νοέμβριο του 1933, και φέρει τη λεζάντα: «Μυλοπόταμος».

Εικ. 5.4.α Πίνακας του Βάσου Γερμάνη, στη στήλη *ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ*. Έχει λεζάντα: «Αλεύκανδρα Μυκόνου» και παρουσιάζεται στο τρίτο τεύχος του Δεκεμβρίου του 1932.

Εικ. 5.4.β Πίνακας του Βάσου Γερμάνη με παρόμοια θεματική και τεχνοτροπία, που απεικονίζει τη Μύκονο.

Εικ. 5.5 Εικαστικό έργο της Ίρας Οικονομίδου, στη στήλη *ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΕΧΝΗ*, Ο πίνακας φέρει τη λεζάντα: «Το πορτρέτο του Ντόριαν Γκρέυ», και παρουσιάστηκε στο διπλό τεύχος του Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου του 1933.

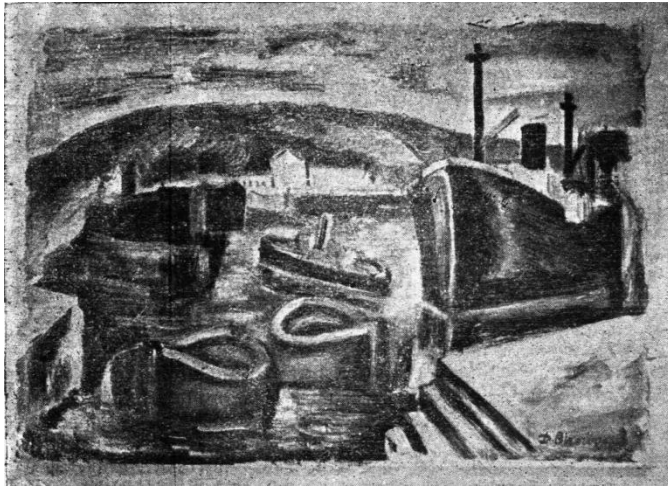

Εικ. 5.6.α Πίνακας του Ορέστη Κανέλη, με λεζάντα: «Ελιές». Ο πίνακας κοσμεί τη μετάφραση του Jules Romains, στο έκτο τεύχος, τον Μάρτιο του 1933.

Εικ. 5.6.β Πίνακας του Ορέστη Κανέλη με λεζάντα: «Δρόμος». Δημοσιεύτηκε στο έκτο τεύχος, τον Μάρτιο του 1933, και κοσμεί τη μετάφραση του Jules Romains

Εικ. 5.6.γ Πίνακας του Ορέστη Κανέλη με παρόμοια θεματική και τεχνική. Ο πίνακας έχει τη λεζάντα: «Συκιά».

Εικ. 5.7.α Εικαστικό έργο του Μίμη Βιτσώρη, με λεζάντα: «Λιμάνι», κοσμεί το «Σαν κινηματογράφος», της Τζένια Καββαδία. Δημοσιεύτηκε στο ένατο τεύχος, τον Ιούνιο του 1933.

Εικ. 5.7.β Εικαστικό έργο του Μίμη Βιτσώρη με λεζάντα: «Σύνθεση». Δημοσιεύτηκε στο ένατο τεύχος και κοσμεί το ποίημα του Γιώργου Καρατζά, «Ανοιξιάτικο».

Εικ. 5.7.γ Πίνακας του Μίμη Βιτσώρη με παρόμοια θεματική και τεχνική. Ο πίνακας έχει τη λεζάντα: «Λιμάνι».

Πίνακας Εικόνων

- Εικ. 1.1: Εξώφυλλο του περιοδικού. *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 1, Σεπτ. 1932.
- Εικ. 1.2: Εξώφυλλο του περιοδικού. *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 1, Σεπτ. 1932.
- Εικ. 1.3: Εξώφυλλο του περιοδικού. *Ρυθμός*, χρ. Β΄, τχ. 1, Σεπτ. 1933.
- Εικ. 4.1: Θ. Θωμόπουλος, «Λάμπρος Πορφύρας», *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933
- Εικ. 5.1: Παρτιτούρα του μουσικού μέρους του ποιήματος, «Δεν γυρεύω ξένο» του Κώστα Χατζόπουλου. *Ρυθμός*, χρ. Α΄, 10-12, Αύγ. 1933.
- Εικ. 5.2: Γ. Συρίγος, «Καρβουνιάρικα (στον Πειραιά)», *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 1, Σεπτ. 1932.
- Εικ. 5.3: Β. Ιθακήσιος, «Μυλοπόταμος», *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 2, Οκτ.-Νοέ. 1932, σ. 63.
- Εικ. 5.4α: Β. Γερμένης, «Αλεύκανδρα Μυκόνου», *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 3, Δεκ. 1932, σ. 91.
- Εικ. 5.4.β: Β. Γερμένης, «Μύκονος». Πηγή: (<https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/236x/8e/0f/62/8e0f6288a94b2196757625acc06e3d20--greek-islands-painters.jpg>).
- Εικ. 5.5: Ίρα Οικονόμου, «Το πορτρέτο του Ντόριαν Γκρέυ», *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 4-5, Ιαν.-Φεβ. 1933, σ. 135.
- Εικ. 5.6.α-β: Ορέστης Κανέλλης, «Ελιές», *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 6, Μάρτ. 1933, σ. 188 και Ορέστης Κανέλλης, «Δρόμος», *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 6, Μάρτ. 1933, σ. 189.
- Εικ. 5.6.γ: Ορέστης Κανέλλης, «Συκιά». Πηγή: Μιλτιάδης Μ. Παπανικολάου, *Ιστορία της τέχνης στην Ελλάδα. Ζωγραφική και γλυπτική του 20^{ου} αιώνα*, Αδάμ, Αθήνα 1999, σ. 112.
- Εικ. 5.7.α-β: Μ. Βιτσώρης, «Λιμάνι», *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 9, Ιούν. 1933, σ. 262 και Μ. Βιτσώρης, «Σύνθεση», *Ρυθμός*, χρ. Α΄, τχ. 9, Ιούν. 1933, σ. 263.
- Εικ. 5.7.γ: Μ. Βιτσώρης, «Λιμάνι». Πίνακας του 1937 από την Εθνική Πινακοθήκη: Μουσείο Αλέξανδρου Σούτσου, Ίδρυμα Ευριπίδη Κουτλίδη. Πηγή: (http://www.nationalgallery.gr/site/content.php?sel=247&artwork_id=68441).